IVO KORSKY

HRVATSKI NACIONALIZAM

članci i eseji

Buenos Aires
1983

Uvodna riječ

"Ako itko o hrvatskom pitanju govori s razumom, a ne iz drugih pobuda, priznat će dvoje: prvo, povijesni opstanak hrvatskog naroda koji je borbenom voljom nastojao postići nezavisnost; drugo, da je državna nezavisnost preduvjet za razvitak narodnog života."
(Stjepan Zimmermann)

Osjećam potrebu položiti račun hrvatskoj javnosti za ono što sam zastupao tijekom svoga djelovanja u javnom životu. Prije nego što će prirodni zakoni staviti točku na moj rad, želio bih sâm napraviti bilancu onoga što je, po mojem mišljenju, najvažnije u mojem idejnom razrađivanju hrvatskog nacionalizma kao temelja djelovanja hrvatskog naroda.

"Nikada ne bismo smjeli dopustiti da nam mišljenje i pisanje budu odvojeni od hrvatske stvarnosti, što nam se lako može dogoditi živeći godinama u emigraciji," napisao sam jedanputa o tom pitanju (članak "Autentični hrvatski put" u mjesečniku "Naš put", Toronto, Kanada, veljače 1972.). "No opet, s druge strane, ne smijemo dopustiti da bismo nesvjesno oponašali misli, pojmove i stavove koje nam je neprijatelj nametnuo u tijeku zadnjih 27 godina nasilne vladavine." Što moramo učiniti? Tada sam odgovorio da moramo "tražiti autentični hrvatski put, a ne smijemo se pretvoriti u antitezu današnjeg mišljenja i stanja u Domovini". Vjerujem da ovaj stav ukratko opisuje ono što sam zastupao u hrvatskom javnom životu od 1945. godine pa do danas.

Uvijek sam bio protiv apstraktnih razmišljanja u bjelokosnim kulama. Vjerovao sam da razum i osjećaj, a ne samo razum ili osjećaj, trebaju biti temelj u nacionalnoj borbi. Od dolaska na Sveučilište 1935. godine bio sam pripadnik onog nacionalističkog naraštaja koji je ušao na hrvatsko javno polje poslije Jeftićevih izbora i tamo razvio zastavu suvremenog, borbenog i socijalnog hrvatskog osloboditeljskog gibanja — tada oličenog u ilegalnom ustaškom pokretu. Taj je naraštaj skladno spojio razum i osjećaje, teoriju i praksu, u svom javnom djelovanju. Kao pripadnik toga naraštaja i ustaškog pokreta sudjelovao sam kasnije u borbi za obranu tekovina de-

setotravanjske revolucije protiv svih neprijatelja novostvorene Nezavisne Države Hrvatske. Nakon našeg pada 1945. ostao sam s onima koji su se mučno dizali da bi nadalje branili hrvatsku državnu ideju, prvo bez izravnih veza s domovinom, a kasnije u idejnoj vezi s novim hrvatskim nacionalizmom koji se pojavio na domovinskom području.

☆

Svaki je od nas proizvod određenog doba, pa tako i ja spadam u određeno doba. Uvijek sam bio svjestan da sam se idejno izgradio u onim idealističkim, nacionalističkim i katoličkim krugovima koji su procvali u razdoblju između 1935. i 1941. godine i koji su, u svom najvećem dijelu, poginuli u obrani Nezavisne Države Hrvatske.

Taj nacionalistički, ustaški naraštaj nije bio ni totalitaran ni fašistički, nego je bio duboko slobodarski. Idejno je taj naraštaj bio dosta raznovrstan, te je u njemu samo ovaj slobodarski poriv, uz bezuslovno zastupanje prava hrvatskog naroda na nezavisnost, bio glavna značajka i jedina politička spojnica.

Poraz i uništenje hrvatske države doveli su kod nekih do zatvaranja u sebe, do nostalgičnog gledanja u prošlost. No oni koji su iskreno proživljavali slobodarske ideje toga nacionalističkog gibanja nisu se mogli predati nostalgiji, jer su bili dio jednog idejno izgrađenog, djelatnog i borbenog naraštaja. Zato su svladali u sebi poraz i nastavili doživljavati ideje koje su ih izgradile kao živ poriv, temelj za djelovanje. Stalno su ih posuvremenjivali u dubokoj i iskrenoj vezi s hrvatskom domovinom i sa živim hrvatskim narodom.

☆

U ovoj zbirci eseja, koja obuhvaća izbor iz trideset godina pisanja u emigraciji, naći će čitatelj pokušaj jednoga od pripadnika toga predratnog hrvatskog nacionalističkog naraštaja da na istom idejnom temelju izgradi autentični hrvatski izražaj za daljnju oslobodilačku borbu. Hotimično sam se odrekao mogućnosti da na temelju napisanog izradim novo, jedinstveno djelo. Želio sam da ostane svjedočanstvo razvitka prema novim spoznajama u novim prilikama, kao stalni proces koji je najbolji dokaz da hrvatski nacionalizam nije nikakva ukrućena ideologija, ni zatvoreni politički sustav, nego slobodna intelektualna i politička djelatnost onih koji brane

hrvatsku narodnu samobitnost i koji su svjesni da je hrvatska nezavisnost bitni preduvjet za razvitak hrvatskog narodnog života, kao što je to izrekao 1. srpnja 1942. prof. dr. Stjepan Zimmermann u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

Ali, iako sam proizvod svoga doba i prilika u kojima sam živio, te, prema tome, integralni dio onog sveučilišnog naraštaja koji je djelovao pod ustaškim imenom prije 1941. godine, postoje i posebni utjecaji koji su me izgradili. Tri čovjeka imala su glavni utjecaj na moju intelektualnu izgradnju. Prvi je bio moj otac, dr. Alfred Korsky, koji je uz svoje starčevićanstvo dao meni stegu što je uvijek bila temelj mojeg javnog djelovanja. Drugi je bio isusovac O. Karlo Grimm, koji mi je pokazao da su razum i znanost potrebni za učvršćivanje vjere i osjećaja, te da se treba savjesno i sustavno pripremiti za svaki javni nastup, bio on predavanje ili članak. Treći je bio prof. Ivan Oršanić, koji mi je nakon našeg poraza, kada je najlakše bilo povući se u samoću intelektualnog iživljavanja, riječima i primjerom pokazao da je glavna dužnost hrvatskog intelektualca raditi za narod upravo onda kad je najteže, te da je konkretna politička djelatnost logična i neophodno potrebna nadopuna ozbiljnog političkog proučavanja i razmišljanja.

Ako sam, dakle, u općem okviru suvremenog hrvatskog nacionalističkog gibanja nešto korisno učinio, moram biti zahvalan za pouke i primjere što su mi dala ova tri izvanredna muža.

☆

Pripremajući izbor sastavaka koji bi trebali osvijetliti ovaj proces nacionalističkog razvitka nisam želio ostati sâm, bez savjetnika i kritičara. Predao sam rukopis dvjema osobama koje su sa mnom stalno i iskreno surađivale. Upozorio sam ih da otvoreno kažu svoje mišljenje, ali da ću konačnu odluku donijeti ja sâm i da ću, prema tome, samo ja biti odgovoran za konačni rezultat.

Jedan od njih, prof. Kazimir Katalinić, zadužio me je svojom vrijednom i lojalnom suradnjom. Samo zahvaljujući njegovoj pomoći mogao sam se odlučiti da nakon smrti prof. Ivana Oršanića preuzmem vodstvo Hrvatske republikanske stranke. Njegova logika i sustavno proučavanje suvremenog političkog gibanja u Hrvatskoj olakšali su mi obranu od emigrantskog duha zastarjelosti i zatvaranja u prošlost, tako da je tijekom godina Hrvatska republikanska stranka postala spojnicom između hrvatskog nacionalizma desetotravanjskog naraštaja i novih nacionalističkih poriva čiji je temelj u domovinskoj stvarnosti.

Druga osoba, koju sam zamolio za mišljenje, bila je moja prva i najstarija suradnica, moja sestra prof. Vera Korsky-Poli. Njezino sudjelovanje u bujnom političkom životu nacionalističke sveučilišne mladeži prije 1941. godine omogućilo joj je da mi pomogne održati čistom i netaknutom idejnu polaznicu na kojoj sam temeljio cijelo svoje pisanje i koja bi lako mogla biti ugrožena utjecajem novih, samo časovito važnih događaja u domovini kao i potrebama časovite političke taktike. I kad se pozivam na ovu suradnju, moram spomenuti da smo mi, osječki srednjoškolski đaci, stajali pod posebno jakim pritiskom srpske diktature, jačim od onoga koji je vladao u Zagrebu ili u nekim drugim, čisto hrvatskim krajevima. Zato danas lakše shvaćamo pritisak pod kojim su se razvijali novi hrvatski naraštaji u domovini i njihove, često puta romantične i naivne nacionalne reakcije. Moj je prvi politički nastup — ako se to uopće može nazvati političkim nastupom — bio neposredno nakon Jeftićevih izbora, nekoliko dana prije prvog odlaska u Zagreb na Sveučilište. Jednog dana mi je moja sestra, koja je tada bila maturantica, donijela iz škole malu vrpcu, hrvatsku trobojnicu, da je stavim na kaput, što su tada prvi puta činili osječki Hrvati kao znak prosvjeda protiv jugoslavenstva. Bilo je to šest i pol godina nakon što je kraljevska diktatura "zauvijek" zabranila hrvatsku zastavu. I od ove male hrvatske trobojnice razvila se kroz iskustvo cijelog jednog života nacionalistička misao koju izlažem u ovoj knjizi.

Pa ako ova zbirka potakne kojega Hrvata ili Hrvaticu da se posveti hrvatskom oslobodilteljskom radu, kao što je mene potaknula ova mala vrpca, trud koji sam u to uložio neće biti uzaludan.

Ivo Korsky

1

IDEJNI OKVIR

- *Oslobođenje i sloboda*
- *Građanska hrabrost*
- *Funkcija emigracije*

Sloboda je unutrašnja stvaralačka energija čovjeka.
Nikolaj Berdjajev

Oslobođenje i sloboda

Pisati o slobodi hrvatskog naroda znači, u očima Hrvata, raspravljati o metodama oslobođenja, i to u prvom redu oslobođenja narodne zajednice ispod tuđinskih državnih okvira. Sve hrvatske misli i svi hrvatski napori usmjereni su tom cilju, potpuno razumljivom i uvjetovanom političkim i društvenim nesrećama, koje biju hrvatsku narodnu zajednicu već skoro četrdeset godina. No usredotočenje na taj cilj dovelo je do nezgodnih posljedica unutar zajednice i do neke vrste atrofije hrvatskog političkog života.

Ljudi se odgajaju u tom cilju i sve što ne vodi izravno prema njemu isključuje se, svjesno ili nesvjesno, kao suvišno. "O svemu će se raspravljati kad se izvrši oslobođenje," postalo je kao neki aksiom hrvatske političke misli.

Ta isključivost predstavlja politički nazadak u narodu koji je znao politički misliti i raspravljati u doba kad su njegovi susjedi još smatrali da je rezanje glave protivniku i slanje te trofeje sultanu u Carigrad znak političke mudrosti. No ti susjedi, nekad zaostali u usporedbi s Hrvatima, postignuli su svoje oslobođenje i danas su u mnogom stigli, a u društvenom i političkom razvitku možda i prestigli Hrvate.

Hrvati su tek nakon uvođenja kraljevske diktature shvatili kao cjelina, temeljito i duboko, da je političko oslobođenje temelj svakog napretka i da se ono ne smije dovoditi u sumnju. Osjećaj izvjesnog zakašnjenja, koji je pratio to osvješćenje, te pokušaji nekih prvaka, koji su staru hrvatsku pogrešku nastojali ovjekovječiti u novim oblicima ("Prosvjetom slobodi"), doveli su do nepovjerenja prema svemu što nije jasno nosilo pečat toga glavnog cilja.

Izvršen je dijalektički skok iz jedne krajnosti u drugu, iz sveobuhvatne, kulturne, misionarske, svesvjetske širokogrudnosti u najzatvorenije usredotočenje u jednu ideju. Skok, kao svaka krajnost, koristi napretku i čišćenju pojmova samo u prvi čas, ali baš ta krajnost, to zatvoreno gledanje u sebe i u glavni cilj, to ograničenje vidokruga, otešćava postizavanje cilja, odnosno, u slučaju povoljnih okolnosti, dovodi do nesnalaženja. Uspjeh 1941. godine našao je Hrvate nespremnima. Znali su samo iskoristiti čas i osloboditi se, što je ipak napredak prema

1918. godini kada ni to nisu znali, ali što će sa slobodom započeti, nije im bilo potpuno jasno. Ograničenost vidokruga osvetila se u tom pogledu i dokazala je da pojam oslobođenja nije istovjetan s pojmom slobode.

Oslobođenje je časovita, usredotočena djelatnost u kojoj osjećaji potiču na djelovanje. Sloboda je trajno stanje koje mora imati razumski temelj da bi se moglo održati. Osjećaji planu, i kao eksplozija ruše, razum radi polagano i izgrađuje.

Sloboda je idealno stanje čovjeka, njegov najsavršeniji životni oblik, ali mu nije od prirode dana na tanjuru. Dana mu je samo sposobnost da je spozna i da je mukotrpnim radom ostvari.

Oslobođenje može ostvariti i narod koji ne zna što je sloboda, u času reakcije na nesnosan politički ili gospodarski poredak; slobodu mogu izgraditi samo ljudi koji su je u sebi proživjeli, i narodna zajednica koja se razumski upućuje prema slobodi, te koja je pripremila bar neke preduvjete za ostvarenje slobodnog društva.

Utvrđivanje slobode dugačak je proces, koji tek nakon mnogih pokušaja i neuspjeha može donijeti pravog ploda. Ali taj plod nije nikada posljedica slučajnosti, niti slijepih društvenih i gospodarskih sila (budući da ove uvijek dovode do diktature), nego kruna spoznajnog razvitka, dakle najplemenitije ljudske djelatnosti.

Hrvatski narod ima već dosta iskustva. Ima i iskustvo koje mu je zorno predočilo razliku između slobode i oslobođenja, a ima i teže iskustvo da i ono malo narodne slobode ipak više vrijedi od stanja bez ikakve narodne slobode. Ima iskustvo o životu u tuđim državnim okvirima s nekim, samo formalnim oblicima vlastite državnosti. Ima iskustvo i o postojanju vlastite države i o pogreški koju predstavlja poistovjećivanje vladavine i države, bilo da se to vrši sa stajališta nosilaca vlasti, bilo sa stajališta opozicije. Ima i iskustvo da je rušenje vlastite države zato da se sruši vladajući poredak ne samo izdaja nego i glupost. Prema tome hrvatski je narod stekao veliko iskustvo da je jedno država, za koju moraju biti svi, a da je drugo njeno unutrašnje uređenje, o kojem se može raspravljati i smiju se voditi borbe.

Austro-Ugarska, Aleksandrova Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska i Titova Jugoslavija spremile su slijedeći stupanj suvremenog političkog razvitka Hrvatske: sintezu. Nakon kulturne, nepolitičke širokogrudnosti, nakon šturog, jednostranog usredotočenja na oslobođenje bez pomisli na dalju budućnost, dolazi do sinteze, do ideje oslobođenja ne kao cilja nego kao sredstva za postignuće slobode. Bilo je potrebno proći sve

faze da i hrvatska politika sazrije i da postavi prave ciljeve — ne široke, bezgranične, utopističke ciljeve slavenskih rasista XIX. stoljeća, niti skučeni, čisto djelatni cilj tridesetih godina XX. stoljeća, nego prostorno ograničeni ali idejno razrađeni i produbljeni cilj dostojan druge polovice XX. stoljeća: sloboda naroda u oslobođenoj državi.

☆

Sloboda. Riječ koja budi osjećaje i djeluje na ljude, te u očima svih znači nešto veliko. Ali što je sloboda? U čemu se sastoji sloboda? Ne samo sloboda u čisto filozofskom smislu, nego praktična sloboda u političkoj zajednici koja se zove narodom, i u vanjskoj organizaciji svakog politički zrelog naroda, koja se organizacija u današnjem društveno-političkom razvitku naziva državom.

U prvi čas pitanje se čini smiješnim i suvišnim. Svatko tobože zna što je sloboda, jer su tolike tisuće patile za slobodu, a mnogi su za nju dali i život. Sloboda je... I tu dolazimo do spoznaje da slobodu osjećati nije isto što i slobodu izgrađivati. Bez *shvaćanja* pojma, pa makar samo u najgrubljim crtama, nema mogućnosti urediti slobodan život. Samo *osjećanje* pojma dovoljno je za kratko, eksplozivno djelovanje, kao što smo rekli za oslobođenje. Tek razumsko prihvaćanje i razrađivanje može poslužiti za temelj stalnog društvenog uređenja.

Nije sloboda samo u tome što neće Srbin iz Beograda zapovijedati Hrvatima, niti što će Hrvati smjeti putovati s hrvatskom putnicom i reći strancu da su Hrvati, a da ih ovaj ne pogleda s nerazumijevanjem.

Nije sloboda ni u tome ako bismo imali hrvatsku vojsku, hrvatski novac i hrvatske marke.

I s takvom slobodom može se dogoditi da hrvatski redar priječi hrvatskog državljanina da izrazi svoje misli ili da zahtijeva političke promjene. I s takvom slobodom može se dogoditi da jedan pliva u izobilju, dok drugom nedostaje za životni minimum. I s takvom slobodom može se priječiti skupinama da se udruže za postignuće svojih posebnih ciljeva, različitih od ciljeva vladajuće skupine. I takva sloboda može biti za jedne punina prava, a za druge bespravnost odnosno ropstvo. Prema tome, to nije prava, istinska sloboda, nego sloboda nekih na račun drugih.

Ali sloboda nije ni to da svaki radi što hoće bez obzira na druge. Mislimo da nitko ozbiljan neće takvo stanje nazvati slobodom, nego bezvlađem, samovoljom, zakonom džungle, u

kojem je sloboda jačega neograničena prema slabijem, i tek je sputava samovolja još jačeg.

Vidimo, dakle, da se prava sloboda ne sastoji od pojedinih obilježja koja su samo posljedica stanja slobode, niti od pomanjkanja reda, što je oznaka bezvlađa.

Sloboda je stanje u kojoj je svaki član zajednice pozvan da odvagne svaku svoju odluku i da se odluči na svoj put tako da ne povrijedi svoju savjest, ni slobodu svog bližnjeg, niti interese svoje zajednice, nego naprotiv da s najvećom odgovornošću izgrađuje svoju osobnost i da sudjeluje u upravljanju i izgrađivanju narodne zajednice. Nema slobode bez odgovornosti, ali nema ni odgovornosti bez slobode. Korelativ slobode je odgovornost.

Stvarno je slobodno samo ono društvo u kojemu svi pripadnici odlučuju o općim pitanjima i odgovaraju za svoje odluke.

Biti slobodan najteže je stanje za čovjeka, jer znači biti obvezan donositi odluke i za te svoje odluke odgovarati. Često puta znači u sudbonosnim časovima poći novim, nepoznatim putom, punim zasjeda i pogibelji, sa sviješću da u slučaju neuspjeha neće biti primljen izgovor: "Zabunio sam se. Morao sam." Slobodan čovjek može se zabuniti, može i pogriješiti. Ako zabune i pogreške škode samo njemu, odgovoran je samo svojoj savjesti, ako škode drugima, odgovoran je zajednici.

Zajednica slobodnih ljudi odgovara za svoje zabune i pogreške isto kao i pojedinac. Nema bacanja krivnje na jednog, ako je zajednica stvarno bila slobodna. Svi su odgovorni: i vlada i opozicija, ako je temelj državnog uređenja sloboda; vlada što nije bolje upravljala, a opozicija što nije budnije pazila i na vrijeme upozorila javnost na pogreške.

U neslobodnim zajednicama nema te odgovornosti. Onaj, koji vlada, bere lovorike dok ima uspjeha, a kad propadne, objese ga za noge kao Mussolinija, ukoliko nije imao snage da se sam ubije kao Hitler. U pravoj diktaturi nitko nije ni za što odgovoran. Najbolju sliku diktature daje Staljinova smrt. Njegova desna ruka, Berija, pleše od zadovoljstva što je tiranin umro i što je bar na čas osjetio što to znači biti slobodan. On je osjećajno proživio čas oslobođenja, ali ni on ni njegovi drugovi nisu znali što znači biti slobodan i zato se diktatura nastavila.

Diktatura, pod različnim imenima, godi ljudskoj lagodnosti, jer briše odgovornost. Dovoljno je biti oprezan i lukav, uokviriti svoje djelovanje u mrežu propisa i uputa, izvršavati naloge i ulagivati se nadređenim, pa čovjek može lagodno i bezopasno živjeti. Da je čovjek zbilja samo materija, diktatura

bi bila prirodno stanje kojem bi se moralo težiti, jer bi sve drugo bilo samo besmislen nered.

Što bi se desilo stroju kad bi svaki kotačić i svaka poluga mogli slobodno odlučivati prije nego što bi izvršili svoju funkciju? U idealnom materijalističkom društvu čovjek bi trebao biti samo takav kotačić i svaka bi sloboda smetala. Prednost takvog stanja bilo bi nestajanje odgovornosti. Kotačić nije odgovoran ni za što, jer samo vrši funkciju koja mu je po planu namijenjena.

Boljševizam, koji je pokušao ostvariti društvo na takvoj materijalističkoj koncepciji, neizravno je priznao svoj slom čim je uveo odgovornost članova za neuspjehe. Jedno je bila kazna (eliminiranje) sabotera, a drugo je odgovornost vjernih komunista koji zbog nesposobnosti ili drugih razloga nisu mogli izvršiti zadatak. Takav kotačić imao bi biti zamijenjen kotačićem podobnijim za određeni posao, a ne kažnjen, jer on nije odgovoran, budući da nije slobodan. Ako se uopće može govoriti o odgovornosti u slučaju neuspjeha, to bi jedino onaj koji upravlja kotačićima mogao biti odgovoran što je krivi kotačić postavio u stroj.

Uvođenjem odgovornosti, boljševizam je neizravno priznao slobodu, a time i duh. Priznao je *činjenicu* da se čovjek slobodno odlučuje na djelo i propust, ali nije priznao *pravo* na tu slobodu, jer bi takvim priznanjem konačno pokopao zadnje ostatke svoje filozofije.

Protivno diktaturi, koja pogoduje ljudskoj lagodnosti i samo se razbija na duhovnosti čovjeka, sloboda je najteži teret za slaba čovjeka. Sâm pred svojom savješću, čovjek stoji prije odluke svjestan da u svojoj ruci nosi budućnost i da on, neznatan atom u svemiru, svojom odlukom mijenja svijet i oblikuje budući tijek događaja. Zna da je slab, ali da nosi u sebi silno oružje i da on, neznatan, i tisuće drugih, isto tako neznatnih bića, stoje sami i odlučuju. Tada se često puta prepušta s drugim atomima u obliku neodgovorne mase da viša sila odluči, samo da on ne bude odgovoran za budućnost. Već je teška sloboda kad se radi o vlastitim stvarima, ali stoput je teža kad se radi o zajednici. Jer u času odluke slobodan je čovjek sâm usred svemira i čini mu se da svemir zadržava dah čekajući na odluku. U tom času mnogi bi želio biti pusti dio cjeline, neodgovorni kotačić u stroju.

Biti slobodan znači nositi tešku odgovornost, a zajednica slobodnih ljudi jest skup nosilaca odgovornosti. Takva se zajednica ne stvara samo naredbama ili zakonima, nego se prije svega izgrađuje duševnim naporima i napretkom spoznaje. Po-

laganim doživljavanjem slobode i odgovornosti stvara se slobodan čovjek i slobodna zajednica.

Zato je najteže uvesti slobodu nakon diktature. Diktatura pogoduje ljudskim slabostima, a priječi razvitak duhovnog čovjeka. Čovjek, proizvod diktature, boji se slobode. On je doduše priželjkuje, jer ostaci duhovnosti u njemu shvaćaju da je tek sloboda stanje dostojno čovjeka, ali on zamišlja slobodu više kao bezvlađe nego kao red. On se boji odgovornosti koja je oznaka prave slobode. Strah od odlučivanja drži ga u ropstvu. Tek u osjećajnom grču oslobođenja ruši diktaturu, pa da onda, oslobođen vanjskih spona, spozna da je u sebi neslobodan, da se boji odgovornosti, i već traži nekoga kome bi mogao predati tu svoju slobodu. Nije rijetko da je nakon oslobođenja jedini slobodan čin oslobođenih robova da svoju slobodu predaju novom gospodaru. Oslobođeni robovi osjećaju da su ipak samo robovi, pa su zato skoro sve oslobodilačke revolucije završile diktaturom, jer je postojao samo elementarni osjećaj slobode, a nedostojalo je shvaćanje slobode. Sloboda se nije rađala kao neposredna posljedica oslobođenja, nego se izvojevala teškim odgajanjem ljudi da nauče biti slobodni. Trebalo je više pokušaja "oslobođenja" dok je nastalo stanje slobode.

Prva francuska revolucija srušila je apsolutističku monarhiju i završila je u teroru Robespierra i vojničkoj diktaturi Napoleona I. Srpanjska revolucija 1830. postignula je novo oslobođenje koje se polagano pretvorilo u građansku, očinsku diktaturu orleanista. Godina 1848. dovodi do liberalne diktature Napoleona III. i tek nova revolucija 1870. godine nalazi ljude koji se usuđuju biti slobodni. Trajalo je osamdeset godina dok se u Francuskoj oslobođenje pretvorilo u slobodu.

Hrvatska revolucija 1941. godine isto tako nije mogla roditi slobodu. Uz ratne prilike, koje uvijek pogoduju diktaturi, jugoslavenska diktatura uništila je u podjarmljenima shvaćanje o slobodi. Ostala je samo iskonska, ljudska želja za slobodom, ali ljudi još nisu bili spremni da budu slobodni. Diktatura se osvetila i poslije svog pada rađajući protudiktaturu. (U Francuskoj je plavi, republikanski teror prouzročio bijeli, rojalistički protuteror.)

Ni rušenje Titove diktature neće dovesti samim njenim nestankom do slobode. Naprotiv, prirodno bi crveni, Titov teror trebao biti zamijenjen novim, protukomunističkim terorom. Što je teror jači, to bi reakcija imala biti jača, ako se u tu igru slijepih, prirodnih, da tako kažemo kozmičkih sila, ne uključi ljudski duh i afirmira svoju slobodu.

Zato je potrebno već sada, prije oslobođenja, gajiti duh

slobode i pripremiti se na odgovornost bez koje nema slobode. Već sada je potrebno isticati na svakom mjestu odgovornost, odgovornost u privatnom i još više u javnom djelovanju, odgovornost svih, i prvaka i sljedbenika, da bi hrvatska narodna zajednica, prožeta osjećajem odgovornosti, naučena na odgovornost, mogla nakon oslobođenja biti slobodno društvo.

Ljudi, koji znaju biti odgovorni za svoje odluke, znat će biti slobodni. Neće se bojati slobode, jer će poznavati njenu sjenu: odgovornost. Širenjem odgovornosti, osobne odgovornosti u javnom radu, sprema se već sada hrvatska sloboda nakon hrvatskog oslobođenja.

"Republika Hrvatska" br. 27/28 (studeni 1957.), str. 25-30.

Građanska hrabrost

Hrabrost se u velikoj većini svih naroda cijeni kao jedna od najvećih vrlina i hrabri su ljudi, junaci, u staro doba ulazili u red polubogova. Prepričavanje njihovih djela, obogaćeno maštom potomaka, pretvorilo je junake-polubogove u projekciju svih ideala određene sredine.

Legende o junacima nisu nestale ni s kršćanstvom i najtipičniji predstavnici nove kršćanske civilizacije, vitezovi, uzdižu hrabrost na malne teološku razinu. Roland iz doba Karla Velikog, u predzorje viteškog doba, i Bayard, *le chevalier sans peur et reproche*, iz doba sutona, ističu se u narodnom pamćenju svojom izvanrednom hrabrošću i snagom u borbi.

Hrabrost u borbi, fizička hrabrost, ne prestaje biti opjevana vrlina ni u moderno vrijeme, kad je duhovni supstrat civilizacije već davno zamijenjen naučnim materijalizmom kao metafizičkim temeljem. Nietzscheov nadčovjek, nacionalsocijalistički Horst Wesel, "heroji Sovjetskog Saveza", jugoslavenski partizani i sjevernoamerički "supermani" i gangsteri iz šund-romana i kriminalnih stripova, jednako se ističu osobnom, fizičkom hrabrosti kao najvećom i često jedinom vrlinom.

Linija te fizičke hrabrosti, utemeljene na tjelesnoj snazi i duševnoj okretnosti (lukavosti), neprekinuto se vuče od špiljskog čovjeka do nosilaca zlatnih kolajna za hrabrost i njihova je razlika samo u tehnici borbe i u vezi s okolinom. Postepenim razvitkom socijalizacije junak sve više gubi od svog prvobitnog divljeg individualizma i usklađuje se s društvom. Njegova fizička snaga i duševna okretnost ne služe više njemu osobno, nego se upotrebljavaju kao sredstvo društvene organizacije.

Međutim, već u doba cvata klasične filozofije hrabrost kao duševni stav bila je ispravno uočena i povezana s idealom društvenog čovjeka, građanina, dakle punopravnog slobodnog bića unutar određenog ljudskog društva. Hrabrost nije za Sokrata fizički podvig ili lukavo nadmetanje snagom, nego duhovni stav čovjeka koji je spoznao istinu, koji u nju vjeruje i prema tome osjeća se obvezanim prema svojim sugrađanima tu spoznatu istinu propovijedati. Spoznaja jedne istine obično znači protivljenje ustaljenim oblicima mišljenja u jednoj zajednici. Takvi su ustaljeni oblici veoma čvrsti i zbog svoje općenitosti ne zahtijevaju nikakav duševni napor. Oni su dio ambijenta, nešto dano o čemu se ne raspravlja, nego po čemu se djeluje i živi, ili se bar prikriva stvarnost da bi se okolini pričinilo kao da se živi po njima. Sredina ljubomorno čuva takve ustajale oblike spoznaje, jer pogoduju inerciji. Svaka njihova promjena zahtijeva razmišljanje, dakle djelatnost prometejskog čovjeka, što smeta lagodnosti. Spoznati novu istinu ili pronaći novi put ili nove oblike društvenog iživljavanja, objaviti tu spoznaju i djelovati po njoj, znači objaviti rat sredini, siliti je da se duševno pomakne, da tu novu spoznaju ili prisvoji ili pobije. Znači prisiliti sredinu na djelatnost. Sredina reagira uvijek negativno kao čovjek koga se budi iz lagodna sna i poziva na rad, te je zato prva reakcija sredine podsvjesna obrana te lagodnosti i očituje se u njenom pokušaju da ušutka proroka. U tome se času pokazuje da li je objava nove spoznaje bila samo dokaz neopreznosti i nepromišljenosti ili djelo vrlog i kreposnog čovjeka. Sokrat se ne da zastrašiti prijetnjama sredine, njenim prezirom, pa ni nasiljem, nego dalje propovijeda svoju spoznaju, prima na sebe ruglo sredine i sve neugodnosti, i kad mu je život na kocki, ispovijeda svoje uvjerenje i za nj umire.

Suprotstaviti se sredini jedanput može biti znak neopreznosti ili prkosa, ali stalno nositi i propovijedati ideju, znak je hrabrosti. U času oduševljenja i prosječan čovjek može uskliknuti jednu istinu i za nju dati život, što je svakako hrabrost, ali manjeg stupnja. Stalno se boriti za istinu i plivati protiv struje općeg mišljenja i predrasuda sredine može samo zaista hrabar čovjek.

Ovakva je hrabrost u društvenom životu antiteza licemjernosti. Ona potiče na promjene i napredak, otvara nove putove, dok licemjerstvo znači prilagođivanje postojećim, priznatim oblicima u koje se više ne vjeruje, znači izbjegavanje bitnih promjena, a s time i nepoznanica i neugodnosti prilagođivanja novim vrednotama i novim oblicima. Hrabrost je pokretač duševne aktivnosti, a licemjerstvo spasavanje tjelesne i duševne lagodnosti. Hrabrost je glavna odlika revolucionara, a licemjerstvo jedina odlika malograđanina.

Da je Tiberije Graho bio licemjer, jednostavno bi u društvu svojih prijatelja patricija raspravljao o potrebi reforma, ali bi se dobro čuvao da mu takve rasprave ne naškode u karijeri, te bi se vjerojatno popeo na najviše položaje rimske republike. On je međutim svoje uvjerenje javno zastupao i zato platio životom, a njegov brat Gaj, koji je imao taj primjer pred očima, nastavio je njegovo djelo, svjestan opasnosti koje ga čekaju. Takav je rad odraz prave hrabrosti, a ne prkosne ili histeričke

emocije — to je ono što smo naučili nazivati građanskom hrabrosti.

Građanska hrabrost je ona hrabrost koja se očituje u društvenom i pogotovo političkom životu. Ona je jednaka hrabrosti filozofa koji protiv pomodne ili ustaljene škole iznosi nove, nepopularne ideje. Ona odgovara u svojoj biti duševnom stavu vjerskih osnivača i apostola, prvaka znanosti i umjetnosti. Ona je odlika najvišeg ljudskog reda primijenjena na život u zajednici, jer se ne mora boriti samo protiv korisnika sustava, nego i protiv inercije samih žrtava takvog sustava.

U privrednom poretku utemeljenom na robovima potrebno je građanske hrabrosti napasti ustanovu ropstva. Gdje je žena smatrana objektom, trebalo je hrabrosti braniti supstancijalnu jednakost ženske osobe s muškom. U zarobljenom narodu propovijedati revolucionarni rad oslobođenja protiv prilagođivanja stanju neslobode, zahtijeva pravu građansku hrabrost, jer nisu samo tlačitelji protivnici borbe nego i potlačeni koji se boje da ne bi izgubili svoju prekarnu sigurnost koju su uspjeli izciganiti od tlačitelja. U ustajaloj političkoj sredini boriti se protiv starih političkih stranaka, makar kako neaktualne ili pokvarene one bile, predstavlja veliku građansku hrabrost, jer se protiv promjena najogorčenije brani zavedena masa, budući da se teško dijeli od uobičajenih oblika, iako uviđa njihovu nesuvremenost pa i štetnost.

Građanska hrabrost je ona vrlina koja omogućuje promjene i napredak u društvu. Ona je osim toga i temelj slobode kao društvenog sustava i zato je sve diktature žele iskorijeniti. Uzalud sve spoznaje, uzalud istina, ako je nema tko propovijedati i primijeniti na društveni život. Bez građanske hrabrosti najljepše i najplemenitije istine ostaju puke želje, nepomične i neplodne, kao zrno pšenice na kamenu ili nerazrezana knjiga u biblioteci novopečena bogataša.

Građanska hrabrost potrebna je u Hrvatskoj u većoj mjeri nego li u većini drugih naroda, jer se hrvatska borba vodi u dva smjera: protiv diktature koja vrijeđa osobnu slobodu, dakle slobodu građanina, i protiv tuđinske vlasti koja lišava narodnu zajednicu slobodnog upravljanja svojom sudbinom. Ova dva, uglavnom istovremena pritiska dovela su tijekom stoljeća do savršenstva hrvatskog oporbenjaštva, ali i do umjetničkih oblika prikrivanja kapitulacije i prilagođivanja sili.

Iskustvo je pokazalo da nema osobne slobode bez narodne slobode, te da je svaka djelatnost koja ide za uspostavom pune slobode morala biti ne samo borba protiv režima nego i borba protiv države, ili što se u legalističkom jeziku naziva veleizdajom. Riječ veleizdaja ima vrlo neugodan prizvuk. Vlastodršci su je stalno ponavljali tako da je duboko ušla u narodnu svijest i stoga odbojno djeluje na šire narodne slojeve svaki čin koji se njome označuje. A hrvatska oslobodilačka borba tehnički je uvijek bila veleizdaja postojeće države, bilo Austro-Ugarske bilo Jugoslavije. Zato je hrvatska borba često neugodno djelovala kako u samoj unutrašnjosti tako i u vanjskom svijetu, pogotovo u narodno jedinstvenim državama u kojima je svaka borba za slobodu upravljena protiv režima, a nikada protiv same države.

U takvom ambijentu potrebno je mnogo hrabrosti razviti zastavu narodne slobode i samostalnosti. Lakše je boriti se zakonitim i kulturnim sredstvima za različite autonomije unutar postojećeg državnog okvira nego zauzeti stav veleizdajnika, dakle čovjeka kojega ne samo zakoni nego i običaji sredine smatraju zločincem. Lakše je graditi sveučilište i osnovati Jugoslavensku akademiju, govoriti o kulturnoj misiji katoličkih Hrvata među pravoslavnim južnim Slavenima, nego riješiti gordijski čvor i zahtijevati samostalnu državu. Strossmayer je unatoč svog panslavenstva mogao austrijskom caru izjaviti da mu je savjest čista, jer nije dirao u državu nego je samo tražio veću autonomiju. Teže je bilo Starčeviću koji je tražio potpunu narodnu slobodu i napisao da je "prejasna kuća Habsburgo-Lorena izgubila pravo na hrvatsku krunu" zbog nepoštivanja hrvatskih prava. Za Strossmayera nije postojala opća osuda sredine, ali zato ne predstavlja pravi, bitni napredak u društvenom životu. Starčevićev je rad, naprotiv, borba protiv sredine, borba protiv oportunizma i karijerizma, borba protiv kompromisa s vlašću, pa je zato bio često prezren i napadan te konačno su ga mnogi vlastiti učenici izdali. U sredini opijenoj romantičkim deklamacijama o slavenskoj uzajamnosti, velikom slavenskom carstvu, što sve nije priječilo nijednog Hrvata da i nadalje bude najvjerniji cesarski stražmeštar (ili general), propovijedati realizam malene hrvatske države, "uru dugačke i uru široke", koja bi imala manje generalskih položaja za svoje gladne sinove i manje svjetski priznatih kolajna za svoje kaplare, koja bi poslovnim ljudima ograničila mogućnost zarade na uže područje, propovijedati takvu politiku kao rješenje narodnog pitanja zahtijevalo je veliku građansku hrabrost. A kad je Starčević osim toga upro prstom na beamtersko-juratušku "kulturnu" sredinu označavajući je slavosrpskom pasminom koja služi tuđinu i pozivao se protiv te pokvarene sredine na tada još prezreno i neuko seljaštvo, onda je borba protiv sredine zauzela omjere pravog junaštva. Starčevićev stav nije bio posljedica prkosa ili povrijeđene ambicije, nego je bio utemeljen na razumu i razumnoj procjeni dugoročnih

interesa. Uz upornost i nepopustljivost njegov je stav zato morao postati idejni temelj hrvatske narodne borbe. Pred pravom građanskom hrabrošću padaju protivnici i sredina se nakon prvog otpora inercije prilagođuje novoj, zdravoj ideji. U modernoj hrvatskoj politici, kraj tuceta hrabrih generala i cijelih pukovnija još hrabrijih stražmeštara i kaplara koji za Hrvatsku nisu ama baš ništa postignuli svojom vojničkom hrabrošću, građanska hrabrost Ante Starčevića otvara novo poglavlje u hrvatskom narodnom životu.

I samo takva građanska hrabrost, proširena među mnogim Hrvatima, dovest će Hrvatsku do nove slobode.

"Republika Hrvatska" br. 29 (10. travnja 1958.), str. 3-10.

Funkcija emigracije

Prenapučenost rodne zemlje i teški gospodarski uvjeti, a pogotovo gospodarske promjene zbog suvremene industrijalizacije i proletarizacije sela, glavni su uzroci masovnih iseljivanja iz Europe. Iseljenici, istrgnuti iz svoje sredine i ubačeni u drugu, posve tuđu sredinu, nostalgički misle na povratak u domovinu čim uštede određenu glavnicu. U njihovim je očima veza s novim krajem samo prolazne naravi, kao neka vrsta privremenog zaposlenja, dok se "kod kuće" ne srede prilike, bude posla i zarade, ili dok se ne stekne toliko novaca, da se može kupiti nešto zemlje ili otvoriti kakvu trgovinu u domovini. Obitelj je tamo "prijeko", sve ga veže s domovinom. Neki ostvaruju svoj san, a drugi ostave svoje kosti u tuđini, dok se treći polako i neprimjetno počinju prilagođivati novoj sredini, te poprimati neke rudimentarne kulturne oznake nove sredine. Prestanu biti ono što su bili, a ne postanu ono što je sredina. Oni su na pol puta da budu asimilirani od nove sredine. Ako se pak u tom stanju ožene, ili im žena dođe iz domovine, nesvjesno priljubljivanje teče i dalje svojim tijekom, te se iseljenik pri koncu svoga života osjeća kod kuće u novoj sredini, dok staru domovinu, ako je posjeti, osjeća tuđom. Jednostavni čovjek zaboravlja da je njegova domovina za vrijeme desetljeća njegove odsutnosti proživjela druge utjecaje nego on, da su njegovi vršnjaci proživjeli drugi razvoj od njegova, te da ga veže s njima samo sjećanje na prošlost, na vlastitu mladost, na jedno trenutačno stanje u tijeku narodnog života, stanje koje je samo jednom bilo — u doba njegove duševne izgradnje — i koje se nikada više neće vratiti. Isto tako ni on nije više onaj isti kao što u sebi misli. Na isti temelj, krvni i odgojni, koji dijeli sa svojim vršnjacima, druga je sredina nadgradila druge vrijednosti, te su oni kao dva susjedna zemljišta na kojima su dva različna graditelja izgradila dvije potpuno različne kuće.

Gospodarski su uzroci, koji su doveli do njegova iseljenja, doveli i do kulturno i tradicionalno druge izgradnje, otuđili su ga od rođenog kruga i približili novom. Stoga je potpuno prirodno da se djeca takvih iseljenika, bilo u prvom bilo najkasnije u drugom koljenu, priljube novoj postojbini i nju, a ne zemlju svojih predaka, smatraju svojom domovinom. Sre-

dina koja ih je odgojila zahtijeva ih kao svoje, a oni se osjećaju dijelom te sredine i jedino u plemenitijim duhovima može uz tu vjernost prema domovini ostati kao neki dodatak zahvalnost prema postojbini predaka koja mu je oblikovala roditelje i čije je mrvice kulture iseljenik donio u novi kraj i time ga, u okviru svojih skromnih mogućnosti, makar samo malo obogatio.

Gospodarsko je iseljeništvo uglavnom gubitak za narod iz kojeg potječe i politički se može većim dijelom potpuno otpisati. Priljubljivanje (asimilacija) useljenika prirodan je postupak i jedino moralno jest da se ne ubrzava nasilnim sredstvima, već da se pusti da se organski razvije.

☆

Međutim suvremena povijest pokazuje nam da osim ovog prirodnog, gospodarskog iseljivanja, koje narod naziva "trbuhom za kruhom", ima i iseljivanja posve drugog značaja. U normalnim vremenima taj je odliv brojčano vrlo skučen, no prilikom većih poremećaja može i dostignuti (u slučaju ruske revolucije i prestići) prosječni broj gospodarskih iseljenika. To je političko iseljeništvo, koje se razlikuje od gospodarskog u svakom pogledu, a ne samo po uzrocima postanka. Intelektualni mu je prosjek daleko viši, a politički je mnogo oštrije uobličeno od gospodarskog iseljeništva. Osim toga osjećaj prolaznosti toga stanja te želja za povratkom daleko su jače razvijeni kod političkog iseljenika nego li kod gospodarskog. Dok se gospodarski iseljenik zanima samo za užu domovinu, rodbinu, poznate i prijatelje, za rodno selo ili grad, te se sa sunarodnjacima sastaje uglavnom iz patriotsko-sentimentalnih razloga, da čuje rodnu riječ i pjesmu, političkog iseljenika zanima domovina kao konkretna cjelina, on živo prati njen politički razvitak i pokušava svojim djelovanjem utjecati na taj razvitak. Njegov je odlazak čin političkog prosvjeda, te je njegova odsutnost iz domovine opravdana samo njegovim političkim djelovanjem u inozemstvu u korist političke ideje radi koje je otišao.

Bit je dakle političkog iseljenika, da mu je životna svrha borba protiv određenog političkog sustava ili poretka izvan mjesta njegova boravišta, na daljinu. On samo slučajno, tjelesno živi u novoj sredini, duševno se nalazi u živoj vezi sa starom sredinom, živi u njoj i za nju.

Političko je iseljeništvo nezdrava pojava, znak pomanjkanja temeljnih političkih sloboda u domovini. U zdravim prilikama sama država predviđa ustanove, sredstva i putove za miran razvitak i promjenu vladajućih skupina. Tek diktatorske

države, koje bi bez sile propale, zatvaraju put svakoj unutrašnjoj oporbi i sile slobodne elemente da težište svog političkog rada pomaknu iz svoje prirodne sredine i prebace u inozemstvo.

☆

Ovakvo nezdravo stanje mora utjecati na iseljenike. Težak rascjep u njihovu životu troši snage i prije ili kasnije stavlja ih u duševno bezizgledan položaj. S jedne strane nova sredina, s kojom se nužno vežu radi tjelesne prisutnosti, gospodarskih uvjeta, pa i čisto ljudskih, osjećajnih momenata, dok s druge strane životna svrha, idejno opravdanje iseljenja, dakle svi viši momenti ljudske duše. Raspet između dvije sredine, koje imaju ne samo različna pitanja nego i različan smjer i različnu dinamiku života, čovjek pojedinac, kao glazbalo na koje istovremeno udaraju dva glazbenika svirajući različne napjeve u različnom ritmu, duševno trpi od silne disonancije i na putu je propasti.

U tom kritičnom času, koji u političkom iseljeništvu ne dolazi u isto vrijeme kod svih ljudi, mora pasti konačna odluka: ili izdržati i dalje tu raspetost ili prikloniti se jednoj sredini napustivši drugu. To je čas kada, na oko bez razloga, neki politički iseljenici napuštaju borbu, sklapaju mir s dotadašnjim neprijateljem i vraćaju se moralno poraženi u domovinu. U očima drugih oni su izdajice, slabići — stvarno oni su poraženi vojnici, nesretnici koji nisu više mogli izdržati duševnu raspetost između dvije sredine. No katkada su samo obični politički špekulanti kojima borba predugo traje, pa jednostavno kapituliraju da izbjegnu nedaćama iseljeništva.

Drugi pak ne proživljavaju tu krizu toliko intenzivno, nego kao latentno, kritično stanje, koje se onda rješava postepenim, malim nagodbama u korist stvarnog života a na račun ideje. Neprimjetno, nizanjem takvih malih nagodbi, težište se života odmiče od političke ideje, temelja i uzroka iseljeništva, i prelazi sve više na gospodarske i društvene čimbenike. Politika prestaje biti glavnom životnom svrhom i pretvara se u nešto sporedno — kad se ima malo slobodnog vremena — atrofira i, ako iseljeništvo potraje nešto dulje, okamenjuje se kao sjećanje na prošlost, kao sjena mladenačkih ideala, dok nova sredina postaje prvotnom. Time je dovršen proces pretvaranja političkog iseljenika u gospodarskog, nestaje napetosti i raspetosti, te započinje redovan proces asimilacije kao kod svakog drugog gospodarskog iseljenika.

Dok je politički emigrant koji je kapitulirao gubitak za narod samo kao politički čimbenik, politički iseljenik koji se pre-

tvorio u gospodarskog izgubljen je i kao politička jedinica i tjelesno kao broj, jer više ne pripada narodu iz kojega je proistekao, nego onome u kojem živi.

Samo najmanji dio političkih iseljenika ostaje na političkoj pozornici ako iseljeništvo potraje više od deset godina i tek oni tvore pravu političku emigraciju s posebnim značajkama iseljeničkog političkog djelovanja. Tako su prirodnim izborom izlučeni oni koji nisu dovoljno jaki da izdrže taj novi oblik političke borbe i oni koji su se iselili slučajno, bez pravog poziva, povučeni časovitim oduševljenjem, masovnom psihozom (strah, nada, bezglavost) ili pak običnom željom za pustolovinama.

☆

Političko je iseljeništvo u početku prilično jedinstveno. Pritisak koji je te ljude izdvojio iz njihove prirodne sredine toliko je jak, dojmovi koji su neposredno doveli do odlaska toliko su svježi, da nužno udaraju isti pečat na sve pripadnike skupine.

Želimo ipak istaknuti da svi pripadnici jednog naroda ne moraju zbog svoje narodnosne pripadnosti pripadati *jednoj* političkoj emigraciji. Samo oni pripadnici koji su zbog istih razloga i iz iste sredine u isto vrijeme izašli toliko su ideološki srodni da tvore jednu političku emigraciju. Tako, na primjer, Rusi koji su pobjegli iz Rusije nakon boljševičke revolucije i tijekom građanskog rata, dakle od 1917. do 1922. godine, pripadaju jednoj emigraciji, dok Rusi koji su se povukli pred pobjedničkim boljševicima od 1942. do 1945. godine pripadaju drugoj, posve različnoj emigraciji.

Ima opet pritisaka, koji su manje koncentrirani, ali ipak tijekom vremena prouzrokuju niz pojedinačnih iseljivanja koja zajedno tvore jednu političku emigraciju (npr. talijansku antifašističku, rusku emigraciju koncem XIX. i početkom XX. stoljeća).

U prvom času nisu odlučne stranačke razlike među pripadnicima jedne emigracije, jer su samo varijacije jednog pokoljenja, oblikovanog u kovačnici istih elementarnih sila koje su ih istrgnule iz njihove prirodne sredine i bacile u strani svijet.

☆

Hrvatski je narod u najnovijoj povijesti doživio tri političke emigracije različne vrste i različne važnosti. Godine 1918. radi stvaranja Jugoslavije iseljenje legitimističkih časnika, nakon 1929. pojedinačno bježanje čiji je tipičan predstavnik Ustaški pokret u inozemstvu i nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske masovno iseljenje (slično ruskom nakon boljševičke revolucije).[1]

Pečat pritiska koji je doveo do političkog iseljenja izražava se u jednodušnosti iseljeničkog kruga, a nove prilike kao i neka vrsta duševne nevezanosti i neodgovornosti (posljedica nasilnog izdvajanja iz tradicionalne sredine) pogoduju afektivnim stavovima: oduševljenju, optimizmu, frazerstvu, hura-patriotizmu. To je etapa najveće brojčane moći nove političke emigracije, njene najveće jednodušnosti, najglasnijeg oduševljenja, najužurbanije djelatnosti i najveće površnosti. Praktički ta etapa ne predstavlja nikakvu trajnu vrijednost, osim znaka javnog prosvjeda protiv nasilne vladavine koja je sputala domovinu. U toj se etapi ne analizira, ne proučava, ni ne misli. Ništa se ne stvara ni ne sprema, već se samo deklamira i improvizira. To je rad svih za jednog a jednog za sve — samo što nitko ne zna ni kako treba raditi ni za što treba raditi.

Ohladnjenjem duhova, klonulošću, povratkom malodušnika i prijelazom većine u gospodarski iseljenički krug, preostali se politički krug iseljenika produbljuje, diferencira i cijepa. Kad ljudi prestanu deklamirati o radu i počinju razmišljati o njemu, otkrivaju da se istom cilju mogu uputiti različnim putovima, da su im sile različite i da temeljni zakon opreznosti zahtijeva da se tako važna pitanja pokušaju istovremeno osvijetliti s više strana. Nastaje dakle cijepanje iseljeništva na više različnih skupina (stranaka) koje prema istom cilju žele ići različnim putovima odnosno upotrebom različnih sredstava, ili koje se, davajući dokaz političke dalekovidnosti, ne zadovoljavaju samo rušenjem postojeće diktature, nego spremaju nacrte za buduće bolje uređenje, da ne bi prvotni uspjeh prisilio nove pobjednike na improvizacije i prema tome na neminovan, konačni neuspjeh.

☆

Ova završna faza oblikovanja političkog iseljeništva dovodi do pročišćenja političkog kruga i njegove podjele na tri skupine: a) nostalgičnu, b) oportunističku i c) radikalnu.

Prvu skupinu tvore iseljenici koji su se oduprli pritisku nove sredine, te nisu podlegli napasti da se vrate, ali to na pasivan način, jednostavno zatvorivši se u sebe i vjerno čuvajući vrednote koje su nosili u času odlaska. Od straha da se ne bi

[1] Članak je napisan 1955., dakle prije pojave "pečalbara" i odlaska intelektualaca nakon Titova drzavnog udara u Karađorđevu.

u tuđini izgubili, oni su se odrekli daljnjeg duševnog razvitka, te su pod geslom postojanosti pokušali zaustaviti sat povijesti i iz rijeke povijesnog zbivanja zadržali su sliku jednog nepovratnog trenutka. Njihov je duh kao fotografija u usporedbi sa životom, statika u usporedbi s dinamikom. Oni se nostalgički drže prošlosti, i to baš jednog njenog trenutka koji trenutak slijedom godina sve dalje tone u nepovrat, jer se povijest ne ponavlja i svaki je njen čas jedinstven. Njihov se ideal sve više udaljuje od stvarnosti i pretvara u iluziju, a njihova politička statika polagano ih pretvara u političke fosile, vrlo zanimljive za povjesničara, ali vrlo udaljene od pravog političkog života, kao što su to danas ruski knezovi u dronjcima koji upravo dirljivo čuvaju uspomenu na cara Nikolu II. i pijani sanjaju o povratku u majčicu Rusiju, ali ne u onu Dnjeprostroja i Staljingrada, već u svetu Rusiju Carskog Sela i Peterhofa, bojara i mužika-kmetova. Ali nisu svi politički fosili toliko dosljedni kao ti knezovi te se često pretvaraju barem djelomično u gospodarsku emigraciju, iako im duševno težište i dalje ostaje u tim nostalgičnim uspomenama, dakle besplodno i za narod iz kojeg su proistekli i za zemlju u kojoj žive.

Druga skupina, oportunistička, shvaća da život teče i dalje i da nema povratka na staro, te u svom razvitku, nakon sloma prvotnog, osjećajnog stava, traži razumsko rješenje. Kao reakcija na fosiliziranu politiku "vjernih i čistih" pada vrlo često u protivnu krajnost, želeći se potpuno osloboditi prošlosti i graditi na novim temeljima i otvarati nove putove. Osjeća neposrednu prošlost kao neki teret, a ne vidi da život ne podnosi skokova, te da se prošlost ne briše pa makar kako sudili o njoj. Svaki rad, ako nije utemeljen na činjenicama prošlosti, ako želi prijeći preko nekog razdoblja kao da ga nije bilo, osuđen je na propast, jer je izvan životne stvarnosti. Da bi opravdali to svoje napuštanje prošlosti i da bi nekako svoj rad povezali sa stvarnošću, ovakvi se skupovi trude da postignu što brži uspjeh, vežući se na one struje koje po općem mišljenju imaju najviše izgleda na uspjeh. Uspjeh, dakle nešto buduće i nesigurno, daje opravdanje takvim skupinama i kako im nedostaje temelj u prošlosti, a procjena što će biti uspješno ovisi o čisto osobnim sposobnostima i sudovima koji se promjenom prilika mijenjaju, to i takva politika mora biti promjenljiva i trčati za svakom prilikom (oportunitetom) koja izgleda povoljnom. Nije čudo da se ovakve skupine vremenom sve više cijepaju i slabe, da im časoviti neuspjesi mogu biti odsudni, te da konačno izgube smisao za temeljne razloge iseljeništva. Uspjeh prestane biti istovjetan sa svrhom političkog iseljeništva te se spušta na sve

niže grane, dok se konačno, ako se ne uspije zasjesti na vlast pod bilo kakvim uvjetima (kompromisom s dotadašnjim neprijateljem, popuštanjem u bitnostima ili drugim koncesijama), kao uspjeh smatra da neke trećerazredne novine nekog trećerazrednog naroda donesu izjavu jednog iseljeničkog političara ili objave kakav člančić u korist teze koju zastupa iseljeništvo. Napuštanjem prirodnog temelja emigracije oportunisti režu svoj korijen i kao cvijet u vazi žive od vode (ili dolara) dok ne uvenu, a da ne mogu donijeti zreo plod.

☆

Međutim u prividnoj bezizglednosti dugogodišnjeg iseljeništva sakrivaju se i velike mogućnosti preporoda i uspjeha. Politički iseljenici, čije se kulturno i političko znanje u dodiru s novom sredinom izoštrilo i profinilo, mogu baš u toj raspetosti iseljeničkog života doći do novih, naprednijih rješenja. Nova sredina daje iseljeniku potrebnu udaljenost da u perspektivi obuhvati problematiku svoga naroda, dok mu pripadnost staroj sredini dopušta shvaćanje i osjećanje unutrašnjih sila svog naroda, dakle proučavanje narodnih pitanja postane daleko lakšim nego li u domovini. Pitanja obuhvaćena sada iznutra i izvana gube svoju mjesnu boju i uključuju se u svjetsku problematiku kao dio povijesnog procesa cijelog čovječanstva, izgube svoju jedinstvenost i pretvaraju se u varijante problema koji muče i druge narode. Otvara se mogućnost pravljenja usporedaba i iskorištavanja tuđih iskustava i rješenja. Nova rješenja ne moraju više biti intuitivna, prepuštena slučaju, već se mogu proučavati, izračunati i potkrijepiti pokusima kojima obiluje svjetska povijest. I baš ta svjetska povijest, ispravno shvaćena, dokazuje da obične kopije nemaju izgleda na uspjeh, nego da se svaki slučaj ima posebno riješiti uzevši u obzir prošlost i sadašnjost i sve mjesne i vremenske komponente, dakle da rješenje mora biti izvorno, a primjeri drugih naroda samo pokusni materijal pri izgrađivanju vlastitih rješenja.

Posljedice takvog stava iseljenika dvojakog su smjera: a) Prošlost se priznaje i svjesno uzima u obzir pri izgrađivanju budućnosti. Isto tako računa se svjesno i sa sadašnjošću, tj. sa stanjem koje je neprijateljska vlast stvorila u domovini i s neizbrisivim posljedicama te vlasti koja, premda nevaljana i neprijateljska, zauvijek ostaje dijelom prošlosti i prema tome jednim od sastavnih dijelova narodne stvarnosti. Dakle nastaje prvo pravilo djelovanja političkog iseljeništva: realizam. b) Druga spoznaja navedenog stava, potkrijepljena osobito besplodnošću fo-

silizirane nostalgične skupine i ponovljenim neuspjesima oportunista, koji kompromisima žele postići brži uspjeh, jest produbljenje vlastitog stava političkog iseljeništva. Proučavaju se razlozi dosadašnjih neuspjeha i razlozi koji su doveli do iseljeništva, te na mjesto maglovitog oduševljenja prvog časa nastupa točno definiranje ideja i ciljeva iseljeništva, odbacivanje slučajnih momenata (akcidentalnosti) i koncentriranje na bit. Problematika svedena na svoje bitnosti postaje jasna, cilj lišen fraza najedanput izlazi iz magle i postaje putokazom, te se prema tome sva volja, do tada raspršena na mnogobrojne sporedne i nebitne ciljeve, može usredotočiti na glavni cilj. Usredotočenje volje na jedan, bitan cilj, toliko jača njenu djelotvornost da dolazi do duboke radikalizacije iseljeništva.

Političko iseljeništvo dobiva time novo opravdanje kao dio naroda iz kojega je proisteklo i njegovo djelovanje ponovno postaje funkcijom zarobljenog naroda i tvori narodnu političku akciju koja je samo tjelesno izvan narodnog prostora, dok idejno i duševno ostaje djelatna i prisutna u njemu.

Taj proces ideološkog radikaliziranja iseljeništva vrlo je dugačak i težak, te ne može napredovati bez mnogo smetnja. U tom pogledu najmanje smetnja pravi strana sredina, koja se uglavnom ne zanima za ideološki razvitak tih bjegunaca i kao svaki sretan posjednik u biti prezire beskućnike, smatrajući ih dangubama koji se hrane iluzijama. Glavne poteškoće dolaze od samih iseljenika koje takvo idejno pročišćavanje smeta u njihovoj komotnosti, jer izdvajajući cilj iz magle patriotskih fraza i rušeći nebitne, ali lakše dostižive ciljeve kuca na njihovu savjest i dovodi im pred oči razlog zbog kojega su se iselili i dužnosti koje imaju, ako se žele i nadalje smatrati političkim dijelom naroda iz kojega su proistekli.

Teška borba između oportunista, koji zanemaruju glavni cilj i zastupaju postepeno približavanje lakše dostiživim ciljevima, i radikalnih elemenata, kojima je samo do glavnog cilja, pa bio on vremenski toliko udaljen da njegovi današnji zastupnici i borci možda neće doživjeti njegovo ostvarenje, najbolje je osvijetljena dugogodišnjom borbom Lenjina protiv socijalreformatora, rascjepom ruskih socijalista na menjševike i boljševike, i konačnom pobjedom radikalnog i dosljednog Lenjina nad oportunističkim i kompromisnim Kerjenskim.

☆

Političko djelovanje iseljeništva samo je funkcija zarobljenog naroda. Samo u tom i po tome ima opravdanja. Bez toga živi u zrakopraznom prostoru i pusto je akademsko teoretiziranje.

Ta funkcija ima samo jedan cilj: oslobođenje. Oslobođenje i uređenje buduće slobode uokviruju djelovanje političkog iseljenika i izvan ovog okvira njegovo djelovanje ne može obvezivati narod.

Ali da može izvršiti tu svoju prirodnu funkciju, iseljeništvo mora u prvom redu naći sebe. Sâm život brine se već da budu izlučeni nepodobni i nepotrebni elementi kojima obiluje svako iseljeništvo, a pogotovo masovno. Nakon depolitizacije svih slučajnih političkih iseljenika dolazi do pročišćenja pojmova i u tom stanju radikalni krugovi imaju svoju odsudnu povijesnu ulogu. Na njima je da stvore teoretski temelj za oslobodilački rad, da definiraju ciljeve i odaberu metode.

U pomanjkanju potrebnih slobodnih ustanova u samom narodu novi se pokreti, izgrađeni na prošlosti a uvjetovani sadašnjicom, stvaraju u inozemstvu. Stvara se ideološki temelj za djelovanje i za oslobođenje. Ta je baza neophodno potrebna u svakoj ideološkoj borbi, bilo klasnoj, političkoj ili nacionalnoj. Dugotrajni i često puta zaboravljeni rad teoretičara, koji stvaraju idejne preduvjete za djelovanje i daju djelatnoj fazi cilj, sredinu i argumente, ne može se zamijeniti nikakvom improvizacijom ni diletantskim, užurbanim djelovanjem.

Desetljećima je Mazzini, boraveći izvan Italije, idejno spremao njeno oslobođenje. On je dao opravdanje da se ruše postojeće tvorevine, on je definirao cilj do tada zaogrnut maglom frazerstva i zacrtao put "Italia fará da se". U toj dobro pripređenoj sredini, koja se godinama idejno izgrađivala za čas kad bude potrebno prijeći na djelovanje, trebalo je samo da dođe do povoljne vanjske situacije, pa da se ostvari Mazzinijeva Italija. Tko će te ideje provesti u djelo, bilo je samo tehničko pitanje. Da li će to biti Cavour sa svojom politikom ili Garibaldi sa svojim dobrovoljcima, to je s povijesnog stajališta samo slučajnost. Mjesto Cavoura mogao je biti koji drugi, a u pripravljenoj sredini i u danom kritičnom času uvijek će iskrsnuti jedan Garibaldi. Graditelj je Mazzini, Cavour i Garibaldi su samo izvršitelji. Mazzini je barut, a Garibaldi samo iskra. Barut će uvijek naći iskru da eksplodira, ali iskra nije ništa bez baruta. Može biti iskra bolja ili lošija, može biti izvršitelj spretniji ili slabiji, ali on uvijek ostaje samo izvršiteljem i kad prijeđe granice svog idejnog kruga, udara u prazno i otkriva sekundarnost svoje uloge.

U hrvatskom je narodu Starčević odigrao ulogu Mazzinija, a Radić ulogu širitelja i organizatora temeljnih načela koja je postavio Starčević. Maček i Pavelić pak imali su ulogu iskre (Garibaldija), prvi preslabe iskre, koja nije znala (ili htjela) upaliti skupljeni barut revolucionarnog duha, što je Paveliću kasnije uspjelo. Njihova je uloga bila sa stajališta povijesnog tijeka hrvatske borbe akcidentalne a ne providencijalne prirode. Mjesto njih mogao je biti netko drugi ostvaritelj Starčevićeva i Radićeva idejnog rada, ostvarenje moglo je biti bolje ili slabije, ali bez skupljenih zasada i revolucionarnog duha nitko ne bi mogao ostvariti hrvatsku državu.

☆

Držeći to u vidu, prvi je zadatak političkog iseljeništva, koje je posljedica jedne povijesne katastrofe, izgradnja idejnih temelja: slobodarska tradicija, teško pogođena katastrofom, mora se prilagoditi novim prilikama.

Tek na temelju već pročišćenih i jasno izraženih načela može doći do konkretnog političkog djelovanja iseljenika. No to djelovanje ne može biti djelovanje na "velike", na druge države, pozivanje u pomoć, nego djelovanje u svom narodu i na svom narodnom području. Prosvjedi i spomenice samo su sredstva djelovanja na svoj vlastiti narod, a ne na one kojima su upućene. To su injekcije vlastitim malodušnicima i nestrpljivcima bez veće političke važnosti u svijetu.

Strani se svijet zanima samo za stvarnost: tko ima vlast i koliko je jaka ta vlast. Iseljenici su im zanimljivi samo kao sredstvo vlastite politike, da iznude koncesije od vlasti od koje su iseljenici pobjegli, ili ako vide da iseljenici ozbiljno ugrožavaju vlast, dakle ako u njima vide potencijalnu vlast. Kao sredstvo obično im služe oportunističke skupine, budući da su poslušnije i po svojoj biti sklone prihvatiti se svakog sredstva da postignu uspjeh, pa čak i služeći interesima stranih država. Ali samo u radikalnim iseljeničkim strujama vide potencijalnu vlast, začetak budućeg ravnopravnog čimbenika u međunarodnoj politici, i traže ih same kad se ove dovoljno ojačaju unutar svog naroda.

Nije bitno dakle upozoravati svijet da iseljeništvo postoji, da bi se stvorile veze i dobila pomoć, već je bitno biti snažna idejna skupina u svom narodu, sposobna u određenoj konstelaciji podignuti revoluciju, odnosno u odlučnom času iskoristiti dinamiku događaja u svoju korist, pa da se strane sile zainteresiraju i ponude suradnju. Ne mora "mali" tražiti "velikog", nego treba ojačati, pa će ga "veliki" sam otkriti.

☆

Iseljeništvo koje je sebe oblikovalo i idejno definiralo spremno je na stvarno djelovanje. Ta zadnja faza, često puta najdulja, ne leži, kako si neki zamišljaju, u stvaranju brojčano jakih iseljeničkih ustanova, niti u politiziranju mase gospodarskih ili bivših političkih iseljenika, nego u izravnom djelovanju na narod u domovini i spremanju tla za konačni obračun s nasilnom vladavinom.

Prva i glavna metoda jest idejno-propagandističke prirode: idejno neutraliziranje štetnih posljedica neprijateljske diktature, politiziranje i idejno izgrađivanje širokih narodnih slojeva i oblikovanje idejno-političkih, djelatnih radikalnih žarišta u domovini. Istovremeno s jačanjem morala otpora u domovini taj idejni rad rastvara moral vlastodržaca, doziva im u svijest prolaznost njihove vlasti i time ih priprema na poraz. Ovim se stvara povoljno tlo za radikalnije mjere i za rušenje vlasti kada opće prilike budu pogodne (ratovi, krize i slično).

Idejno probuđeni narod s revolucionarnom sviješću može podnijeti i primjenu fizičke sile u rušenju diktatorske vlasti.

Načelno je ispravnija razumska i ideološka borba za političke promjene, no ne može se isključiti ni primjena nasilnih sredstava ako vlast silom sputava slobodu i sprečava mirnu evoluciju. U borbi protiv diktatorske vlasti sila ima svoje određeno mjesto. Sila je samo i isključivo pomoćno sredstvo stvaranja potrebnog podneblja za organiziranu revolucionarnu akciju, a nikako nije glavna svrha. Teroristički *l'art pour l'art*, koji se zna pojaviti u sredinama dugo lišenim svake političke slobode, znak je teško bolesnog stanja, a terorizam primijenjen na ideološki neizgrađenu i nepripravnu sredinu, označuje revolucionarno diletantstvo i inverziju logičnog reda. U istu kategoriju spadaju i oružani ustanci svjesnih manjina bez prethodne ideološko-propagandističke priprave većine. Tek u revolucionarnoj, ideološki izgrađenoj sredini, može se primijeniti sila kao sredstvo za pooštrenje spremnosti naroda, kao generalni pokus za revoluciju i za slabljenje morala diktatorsko-dominatorskog aparata.

☆

U razvojnom pravcu političkog iseljeništva od masovne, nediferencirane i neoblikovane prve skupine do konačnih malih, idejno oštro izgrađenih djelotvornih organizacija, težište prelazi od količine na kakvoću, od sveobuhvatnosti na specijaliziranje i od riječi na djelo. Ali ta selekcija, ako želi polučiti ono za čim je išao pokret iseljivanja, ne smije biti prepuštena osjećajima i slučajnostima, nego mora biti podvrgnuta razumskoj analizi, kritici i izgrađivanju, mora biti dakle razumska, voljna i idejno pročišćena do zadnjih logičnih posljedica. Tek onda djelovat će prirodne sile u određenom pravcu i emigracija će ispuniti svoj zadatak u funkciji svoga naroda.

"Republika Hrvatska" br. 19 (prosinac 1955.), str. 16-25.

2

HRVATSKO PODRUČJE I HRVATSKI NAROD

- *Geopolitički i kulturni smještaj Hrvatske*
- *Narodne države i narodne manjine*
- *Hrvatski federalizam*
- *Srbi u Hrvatskoj*

Samo prihvaćanje raznolikosti može našem zajedništvu osigurati onu slobodu odnosa, koja nastaje iz autentičnog harmonijskog udjela u raznolikosti i određena je jedino razmjerima toga udjela.

Vlado Gotovac

Geopolitički i kulturni smještaj Hrvatske

Kad govorimo o geopolitičkom položaju jedne zemlje, naučeni smo da je stavimo u određeno, šire područje, unutar kojega ona tvori posebnu jedinicu sa svojim posebnim značajkama. Isto vrijedi kad govorimo o pripadnosti jedne zemlje kulturnim sferama. Normalno je uokvirujemo u jednu kulturnu sferu, te možemo analizirati pojedinačne utjecaje različitih, više ili manje udaljenih kulturnih sfera.

Ovo pravilo ne vrijedi za države koje nisu jedinstvene, jer stvarno ne predstavljaju jedan narod, nego veliko područje (imperij), kao na primjer Indija ili Sovjetski Savez.

Međutim, ima naroda i zemalja koji leže na granici širih područja ili kulturnih sfera, te koji su, iako maleni brojem i prostorom, primjer pretapanja ili sukoba. Na području manjem od mnogih poznatih država ovi narodi predstavljaju pravi mozaik unakrsnih utjecaja.

Takav je slučaj Hrvatske koja na malenom području, jedva nešto većem od 100.000 četvornih kilometara, predstavlja vrtlog utjecaja kako političkog tako i kulturnog reda. Zato je teško razumljiva za površnog promatrača, a i svojim vlastitim sinovima pruža složena pitanja. Kako to da jedan narod, koji postoji na istom području 1300 godina, s izgrađenom narodnom sviješću, s jakom tradicijom, s izraženom željom za slobodom i nezavisnošću, ipak doživljava u svojoj povijesti toliko neuspjeha i tragedija, toliko komadanja i tuđinskih osvajanja? Kako to da unatoč svih tuđinskih osvajanja, unatoč gubitka područja i stanovništva, Hrvatska je ipak ostala svjesna cjelina? I na jedno i na drugo pitanje daju nam mnoge odgovore geopolitički položaj Hrvatske i utjecaji različnih kulturnih sfera na nju.

Zemljopisni smještaj Hrvatske i oblik njena tla

Pod utjecajem prirodnih znanosti mi smo navikli misliti u geometrijskim oblicima, te nam je i u političkim znanostima teško otresti se toga načina mišljenja. Zato često ne vidimo jedinstvo u područjima koja su stvarno jedinstvena, jer ne-

maju određeni geometrijski oblik, dok drugi puta vidimo jedinstvo u područjima koja stvarno nisu jedinstvena.

Jedinstvenost jednog područja nije isključivo fizičkog reda, nego je to kombinacija fizičkih i kulturnih elemenata, dakle nešto što je složeno izvan čisto fizičkih zakona. Ali iako je izvan fizičkih zakona, nije i ne može biti protiv fizičkih zakona. Ako jedno područje nije fizički jedinstveno, ako ne tvori fizičku cjelinu, ne može se smatrati jedinstvenim ni ako su drugi faktori jedinstveni. Pakistan ima jedinstvenu vjeru, koja je tamo odlučan čimbenik, ali oba dijela Pakistana udaljena su više od 1000 kilometara te pripadaju različnim etničkim i kulturnim sredinama, tako da se ne mogu smatrati jedinstvenim područjem. Isto je vrijedilo za kratkotrajnu Ujedinjenu Arapsku Republiku, a vrijedi i za malenu Belgiju. Prema tome, moramo prvo pogledati da li područje Hrvatske predstavlja geografsku jedinicu, jedinstvenu unatoč mjesnih razlika, ili su to različna područja tek slučajno spojena u jedno.

Jedan pogled na zemljopisnu kartu uvjerit će nas da je područje Hrvatske jedna cjelina. Okosnicu tvore izdanci Alpa (Dinarske Alpe), koje se u luku pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, paralelno s istočnom obalom Jadranskog mora, te koje ne prelaze dalje prema istoku, nego samo prema jugu, gdje prestaju u Albaniji. Područje Srbije ne leži u istom spletu, nego ima kao okosnicu rijeku Moravu, s posve drugačijim smjerovima planinskih lanaca. S obje strane ove gorske okosnice hrvatskog područja imamo otvorena područja: na jugozapadu usko primorje, na sjeveroistoku panonsku ravnicu, i to njen južni dio, točno omeđen rijekama Murom, Dravom i Dunavom.

Kao područje Hrvatska je dakle geografska cjelina, iako postoje velike mjesne razlike.

Ne smijemo zaboraviti, da područja koja se okupljaju oko jednog planinskog lanca, na njegovim obroncima, predstavljaju otvorena područja, dok područja koja se okupljaju oko jedne rijeke ili riječnog spleta, a ograničena su planinskim vijencima, predstavljaju zatvorena područja. Hrvatska je veoma otvoreno iako neprohodno područje.

Još od pretpovijesnog doba, od neolita pa kasnije od brončanog doba, rijeke i sredozemna mora ne predstavljaju ograde, nego naprotiv najlakše prometne putove, tako da Jadransko more, koje predstavlja zapadnu granicu hrvatskog područja, ne štiti ga od utjecaja sa zapada, nego ga baš otvara tom utjecaju. Isto tako ravnice, pogotovo ako nisu močvarne, predstavljaju lakše prometne veze nego li gorska područja. Osim

toga velike plovne rijeke na sjeveru hrvatskog područja predstavljaju prepreke samo u ratu, ali ne u mirno doba, te je zato i na sjeveru hrvatsko područje otvoreno.

Smjer planinskih vijenaca, koji tvore okosnicu hrvatskog područja, ide od sjeverozapada prema jugoistoku i u istom smjeru prostiru se doline i rijeke, tako da je i prema sjeverozapadu ovo područje prilično otvoreno radi paralelnih prolaza između pojedinih planina. Tek na jugu i jugoistoku ovo se područje zatvara, te rijeka Drina na istoku predstavlja prilično tešku zapreku svakom prirodnom prometu, jer u svom većem dijelu teče duboko urezana između strmih obala i ne vežu je sa susjednim područjem pogodne, poprečne doline, osim na njenom donjem tijeku, blizu utoka u rijeku Savu, gdje su obale pitomije i gdje se područje ponovno otvara vanjskim utjecajima. Između gornjeg tijeka Drine i Jadranskog mora planinski masivi postaju potpuno neprohodni i na tom susretu mladih (geološki govoreći) alpskih vijenaca i izdanaka starih rodopskih masiva područje je potpuno zatvoreno.

Želim ovdje istaknuti da je to samo u općim crtama točno, te da ima različnih sekundarnih pojedinosti, no u geopolitici se ne govori o strogim geometrijskim oblicima, kao ni o današnjim prometnim mogućnostima (tuneli, gradnja cesta, zračni promet). Ovo su čimbenici koji su nastali tek u najnovijoj prošlosti i nisu mogli utjecati na oblikovanje područja kao oni koje smo naveli i koji djeluju već od pretpovijesnih vremena.

Osim otvorenosti prema susjednim područjima, hrvatsko se područje, zbog svog gorovitog središta, odlikuje većim brojem odvojenih zona. Lakše je bilo održavati veze sa susjednim područjima nego s dijelovima istoga područja. Radi toga se uvijek osjećao sukob između dvije težnje na hrvatskom području: s jedne strane osjećaj cjeline koji je dovodio do ujedinjavanja svih hrvatskih zemalja u jedno državno tijelo, a s druge strane slabe veze između pojedinih dijelova, što je dovodilo do partikularizama i do odvajanja pojedinih dijelova. Prema tome, u časovima kad nije bilo vanjskih pritisaka hrvatsko se područje samo od sebe ujedinjavalo, dok je pod vanjskim pritiscima postojala tendencija komadanja, te se čitava hrvatska povijest može protumačiti u toj borbi Hrvata protiv stranih utjecaja i presizanja, koji su se uvijek pokušavali oslanjati na partikularizam hrvatskih pokrajina i pomagali ga, kako bi onda oduzimali pojedine pokrajine i pokoravali ih zbog privlačnosti njihova bogatstva ili zbog njihove strateške vrijednosti.

Dok je hrvatsko područje zbog svoje konfiguracije veoma raznoliko i kao takvo sposobno da zadovoljava sve potrebe svoga stanovništva, dakle potencijalno je autarkično, susjedna su područja većinom jednolična u svom sastavu i prema tome trebaju vanjsku pomoć za svoj razvitak. Autarkična su područja po svojoj prirodi defenzivna, a jednolična ili siromašna područja po prirodi su ofenzivna. Zato i vidimo da je Hrvatska bila tijekom cijele svoje povijesti uvijek u obrani, jer nije imala što osvajati kod svojih susjeda, dok su susjedi bili većinom u ofenzivi, jer su htjeli imati pod svojom političkom vlasti pojedine dijelove Hrvatske, koji su im bili potrebni za ekonomsko popunjavanje. Ovaj pritisak susjeda osjetio se kako sa strane Italije, koju je kroz duga stoljeća predstavljala Venecija, tako i sa strane Mađarske te konačno i Nijemaca, koje je predstavljala jedna od njihovih najsiromašnijih pokrajina, Austrija. U novije doba nastaje i srpski pritisak, kad je Srbija opet mogla djelovati kao samostalna jedinica, jer je srpsko narodno područje zatvoreno, jednolično i siromašno. No pokraj ovih, mjesnih snaga, koje su utjecale na hrvatsko područje, postoje i kontinentalna središta snaga koja su u međusobnim sukobima dodirivala hrvatske zemlje i u koje su se uglavnom uklopljavale navedene mjesne snage.

Kontinentalne snage, koje su utjecale na hrvatsko područje, imale su svoja središta u Italiji, u Njemačkoj i na spojnici između Europe i Azije koja se može karakterizirati glavnim gradom Carigradom. Ova tri središta utjecala su na sudbinu Hrvatske kroz cijelo vrijeme njenog postojanja, iako ne uvijek u ime istih nosilaca, niti u ime istih ideja.

Prenapučeni i siromašni Apeninski poluotok tražio je proširenje još od rimskih vremena i uvijek je imao kao cilj osvajanje zemalja oko Sredozemnog mora. Smjerovi širenja nisu bili stalni, jer je otpor bio različit i nekada su periferne zemlje toga područja bile jače od središta i osvajale središte, dok je u drugim razdobljima bilo jače središte te izbijalo sada na jug (u Afriku), sad na zapad, a većinom na istok, na balkansko područje, gdje mu je na prvom udaru ležalo područje današnje Hrvatske i današnje Albanije.

Novi pritisak nastao je od doba seobe naroda, koja je započela kad tadašnje područje sjeverne Europe i Rusije više nije moglo prehraniti sve veći broj pučanstva uz ekstenzivni način obrađivanja zemlje. Tada je ovo pučanstvo počelo tražiti put prema jugu, prema toplijim krajevima. Poslije godine 1.000 kristalizirala su se dva nova središta ekspanzije. Njemačko

središte doživljavalo je na zapadu sve veći otpor u bogatoj Galiji, koja se tada već bila pretvorila u Francusku mješavinom između romaniziranih Gala i germanskih Franaka, pa je zato usredotočilo svoje pokušaje širenja prema jugu (Italiji) i prema istoku, što je konačno dovelo do stabilizacije dviju ekspanzivnih njemačkih zemalja: Pruske, kao temelja ekspanzije prema istoku, i Austrije, kao temelja ekspanzije prema jugoistoku i jugu. Drugo je središte ekspanzije bilo mađarsko, koje je nastalo u središtu panonske ravnice bez ikakvih prirodnih granica i koje je do tada jedinstveno slavensko područje prekinulo na dva dijela. Radi potpune otvorenosti mađarskog narodnog prostora stvoren je osvajački duh kod Mađara po pravilu da je napadaj najbolja obrana, te se od svojih neznatnih početaka Mađarska stalno širi na račun svojih susjeda Slovaka, Rumunja i Hrvata. Nakon što je austrijsko središte ekspanzije pregazilo slovenske zemlje i zaustavilo se u svom napredovanju prema jugu radi sukoba s talijanskim središtem, koje predstavlja Venecija, ostala mu je kao mogućnost širenja samo jugoistočna linija, te je od tada i austrijsko i mađarsko središte zadovoljavalo svoju glad za novim područjima bilo u međusobnom natjecanju bilo u suradnji na račun hrvatskog područja.

Treće središte, koje smo označili imenom Carigrada, imalo je u istočnom sredozemnom prostoru isto takve ekspanzionističke namjere kao što je apeninsko središte imalo prema srednjem i zapadnom Sredozemlju, te je u svojoj ekspanziji često dolazilo u sukob s apeninskim središtem. Iako su prvotni nosioci toga ekspanzionizma bili Grci, koji su kasnije, nakon diobe rimskog carstva u zapadno i u istočno carstvo, svoju ekspanziju nastavljali pod imenom Bizanta, nije ta linija bila odlika grčkog karaktera, nego samog područja koje je bilo presiromašno da uzdržava svoje pučanstvo i koje je upravo upućivalo ljude na širenje. Isti smjer skspanzije imali su i drugi narodi koji su zavladali na dulje ili kraće vrijeme ovim središtem ili njegovom bližom okolinom. Bugarsko carstvo preuzelo je u doba svoga sjaja iste osvajačke poteze prema sjeverozapadu, koje su dotada pravili Bizantinci, a kratkotrajno srpsko carstvo Dušana Silnoga, čim je ušlo u Solun, dakle u dio bizantskog područja, počelo je tražiti ekspanziju i prema Bosni. Promjena nosilaca političke vlasti u Carigradu, koja je nastala 1453. godine, kad su Turci osvojili grad, nije promijenila značaj područja, nego je samo istrošene nosioce ekspanzije zamijenila novim, svježim silama, koje su se iz novog središta širile istim smjerovima kao Grci dvije tisuće godina ranije i stvorile su carstvo od Perzije do

Beča, te od Crnoga mora preko sjeverne Afrike do Atlantika, dakle u sukobu kako s apeninskim središtem tako i s njemačkim središtem. (Ovdje ne želim analizirati utjecaj galskog [francuskog] područja, jer se taj nije jače očitovao na Hrvatsku.)

Vratimo li se sad na Hrvatsku, lako ćemo moći ustanoviti da su se snage ovih triju središta ukrštavale na području Hrvatske, koje je trpjelo čas od jednih čas od drugih, te da su u mjesnim savezima sa susjedima ove snage bitno utjecale, kao što još uvijek potencijalno utječu, na sudbinu hrvatskog prostora.

Ako se uzmu u obzir velike, kontinentalne snage koje su stajale iza tih osvajanja, pravo je čudo što u tom sukobu Hrvatska nije potpuno propala, i baš njezino održavanje kraj svih tih sila pokazuje unutrašnju snagu i koheziju hrvatskog područja, koje je znalo očuvati svoju individualnost i poslije svakog napadaja počelo asimilirati svoje osvajače.

Različne kulturne sfere

Osim na različita politička središta, iz kojih su išle linije širenja preko hrvatskog područja, potrebno je osvrnuti se i na različne kulturne sfere koje se ukrštavaju na hrvatskom prostoru, nekada samostalno, no većinom u savezu s političkim, osvajalačkim linijama.

Kad govorimo o kulturnim sferama, moramo biti svjesni da se taj pojam može različno tumačiti. Prije se govorilo o različnim kulturama, kao na primjer o istočnoj i zapadnoj kulturi, kao da su to posve različne kulturne jedinice, dok se danas govori o različnim kulturama samo kad se radi o bitno različnim oblicima duhovnog iživljavanja. Posve je opravdano govoriti o europskoj kulturi za razliku od indijske, kineske ili afričke kulture, iako se u svima njima pokazuju međusobni utjecaji. Ali svi ti utjecaji imaju više površinski karakter i svatko — a ne samo stručnjaci — lako uočava da se radi o spletu različnih vrednota koje stvaraju različne kulture.

Tako zvana europska kultura ima neke značajke koje je čine jednom, iako ne jednoličnom, te nam je zato dopušteno govoriti o sferama unutar europske kulture.

Europska kultura ima za temelj one duhovne vrednote, društvene običaje i način života, kako su se razvili u sredozemnom bazenu na temelju starih kultura Bliskog Istoka i istočnog Sredozemlja. To je kultura židovsko-grčko-rimska, primijenjena i promijenjena kad je prešla na novodoseljene barbare u

Europi, ali koja vuče svoj korijen još od stare sumerske kulture, te preko babilonskih, asirskih, perzijskih i feničkih oblika dolazi do univerzalnog značaja poslije Aleksandra Velikog u tako zvanoj helenističkoj kulturi. Na području helenističke kulture, koja se proširila s rimskim carstvom po većem dijelu Europe i sjeverne Afrike, a kasnije za vrijeme Karla Velikog i po cijeloj sjevernoj Europi, a na Istoku primanjem kršćanstva pod sv. Vladimirom i po cijeloj istočnoj Europi, nastale su razlike uvjetovane primjesama starijih, autohtonih kulturnih utjecaja, geografskom udaljenosti od središta tih kultura i posebnim prilikama razvitka u svakom središtu.

Ova se europska ili mediteranska kultura razvila u tri oblika koji su zadržali neke zajedničke temelje, ali se ipak međusobno razlikuju, tako da možemo govoriti o tri kulturne sfere na tom području. Jedna je sfera koja se naziva zapadnoeuropskom kulturom i koja se razvila na području zapadnorimskog carstva odnosno kasnije zapadne Crkve. Drugo je sfera koja se razvila na području istočnorimskog carstva, odnosno istočne Crkve, a treća je sfera koja se razvila na najistočnijem dijelu područja i koja je svoju vjersku formulaciju našla u Islamu, a kulturni oblik u spoju arapske (primitivne) autohtone kulture s visoko razvijenom helenističkom kulturom, što se oblikovala u Siriji, Mezopotamiji i Perziji.

Ove tri kulturne sfere bile su u neprestanom pokretu, u jačim ili slabijim dodirima, te u jačim ili slabijim sukobima. Nije potrebno ulaziti u pojedinosti sukoba između istočne i zapadne kršćanske sfere, koji je došao do svog vrhunca u crkvenom raskolu od 1054. godine, kad su se prekinule formalne veze koje su prikrivale postojeće stvarne razlike. Između muslimanske sfere i zapadnokršćanske sfere sukobi su postojali unatoč udaljenosti i Španjolska i sjeverna Afrika bile su područja gdje su se vodile najveće borbe. Pri tome je sjeverna Afrika izgubljena za zapadnu sferu, dok je Španjolska formalno ostala u njoj, ali su arapski kulturni utjecaji živi i nakon konačnog izgona Maura. U teškim borbama između istočnokršćanske sfere i muslimanske sfere, istočno je kršćanstvo izgubilo svoje središte Carigrad, te je njegovo težište otišlo na sjever, u Rusiju, i time se uvelike izoliralo od drugih sfera.

Svjesno govorimo ovdje o kulturnim sferama a ne o vjerskim zajednicama, jer iako se uglavnom ove sfere poklapaju s vjerskom podjelom, nisu ipak identične s njome. Istočne sjedinjene Crkve, koje pripadaju Rimu, unatoč ove pripadnosti koja se održala skoro tisuću godina, kulturno ne spadaju u zapadnu nego u istočnu sferu. A isto tako i neke pravoslavne

zajednice, kao na primjer ona u Hrvatskoj, samo vjerski pripadaju Istoku, dok su stvarno dio zapadne kulture.

☆

Kojoj kulturnoj sferi pripada Hrvatska? Često se na ovo pitanje odgovara jednostavno i odlučno: zapadnoj sferi, i odmah se griješi. Hrvatska pripada najperifernijem dijelu zapadne kulturne sfere, te premda je geografski dosta bliska njenom starom središtu Rimu, ona je u svakom pogledu periferija. Zapadna kulturna sfera (ne mislim na vjeru) najizrazitije se oblikovala u onim dijelovima koji su bili daleko od utjecaja drugih sfera. U cvatu srednjeg vijeka to je bilo područje sjeverne Francuske, Burgundije, Flandrije i srednji tijek rijeke Rajne. Ovo je središte kulturno nadvladalo druga središta, kao na primjer Rim, Lombardiju, Provansu i Katalunju, koja su se prije razvila, i iz njega je potekla današnja zapadnoeuropska kultura koja je pobjedonosno nastupila svoj put na sve strane. Prema tome području Hrvatska je bila samo periferija, i to periferija veoma izložena utjecaju istočnog kulturnog područja koje je u ranom srednjem vijeku snažno djelovalo preko bizantskog vazala Venecije (jedina katolička katedrala u bizantskom slogu), te neposredno preko dalmatinskih gradova koji su još u doba kralja Tomislava bili pod upravom Bizanta. Pojava bogumilstva u najistočnijoj hrvatskoj pokrajini Bosni, koje uz prastare autohtone elemente pokazuje izravni utjecaj istočnih krivovjerja, jasno nam očituje otvorenost hrvatskog područja istočnim kulturnim utjecajima.

Provalom Turaka na Balkanski poluotok dolaze i pripadnici arapsko-perzijske kulture na hrvatsko područje i četiri stoljeća turske političke vlasti kao i upravnih, vjerskih i kulturnih veza sa Carigradom, širom otvaraju hrvatsko područje utjecaju muslimanske kulturne sfere koji se osjeća ne samo među muslimanima, nego i među kršćanima koji su živjeli pod tim utjecajem.

Iako je dakle glavnina Hrvatske orijentirana prema zapadnoj kulturi i razvila se pod njenim utjecajem, sama perifernost dovela je do toga da taj kulturni krug nije mogao biti apsolutnog reda u Hrvatskoj, nego da je morao poprimiti dosta i od istočnokršćanskog i još više od muslimanskog, arapsko-sirsko-perzijskog kulturnog kruga, tako da danas imamo u Hrvatskoj utjecaje svih triju sredozemnih kulturnih krugova, u različnom omjeru u različnim pokrajinama, ali uvijek i svagdje prisutne. Spojeni s hrvatskim partikularizmom, kao posljedicom oblika tla i stranih ekspanzija, ovi različni kulturni utjecaji slabe hrvatsku koheziju, te je samo bitna jedinstvenost hrvatskog naroda i hrvatskog područja uspjela održati hrvatsko ime i hrvatsku svijest unatoč tolikih utjecaja.

Ali ma koliko ova kulturna raznolikost može škoditi u današnjim prilikama, na dulji rok predstavlja izvanredno bogatstvo, jer u ukrštavanju različnih kulturnih sfera, ukoliko postoji zajednički supstrat, leži mogućnost velikog napretka. Sinteze su sjeme novih spoznaja i novih snaga, tako da bi hrvatsko područje, toliko raznoliko po svojim geografskim osobinama, toliko raznoliko po stranim utjecajima, toliko raznoliko po različnim kulturnim sferama, jednom oslobođeno stranih pritisaka, u svojoj raznolikosti moglo procvasti do neslućenog kulturnog napretka. Osiguran narodni okvir — narodna država — i osigurana vladavina slobode unutar ovog okvira, svi bi elementi koji su danas negativni mogli postati pozitivni i dovesti do procvata novih kulturnih oblika koji su nam danas još nepoznati.

"Republika Hrvatska" br. 73 (10. travnja 1968.), str. 19-27.

Narodne države i narodne manjine

Pitanje narodnih manjina postalo je aktualno tek u novo doba razvitkom država čije se područje uglavnom pokriva s etničkom skupinom koja državi daje obilježje.

Srednjovjekovne, feudalne države i kasnije dinastičke državne tvorevine težile su za povećanjem svog područja i broja svojih podanika bez obzira na etničku pripadnost novoosvojenih krajeva, pa često ne obazirući se ni na teritorijalni kontinuitet. Zemljopisna karta Europe pokazuje početkom novoga vijeka upravo nevjerojatnu šarolikost, te više sliči mozaiku nego onom što mi danas zamišljamo pod izrazom političke i upravne podjele. Najtipičniji primjer toga mozaika bilo je ogromno carstvo Karla V. — "u kojem sunce nikada ne zalazi" — i koje se protezalo, s velikim teritorijalnim prekidima, od Gibraltara do Češke s negdje više nominalnom a drugdje više stvarnom vlašću "svetoga rimskog cara", a da ne govorimo o prekomorskim posjedima koji su izravno ovisili o njegovoj španjolskoj kruni.

Francuska revolucija predstavlja u tom pogledu raskrsnicu. Definitivno ruši ideju dinastičkih država, iako u praksi ona postoji u nekim krajevima sve do 1918. godine, i postavlja načelo da svaki narod mora imati svoju narodnu državu, u kojoj bi se granice uglavnom poklapale s povijesnim područjem pojedinih etničkih skupina, a među građanima vladala "sloboda, jednakost i bratstvo". Držeći se tog načela prve vojske francuske republike ne pripajaju Francuskoj sva osvojena područja, nego samo ona koja su etnički francuskog značaja, odnosno koja historijski i geografski spadaju u onu zaobljenu teritorijalnu jedinicu koja se zove Francuskom. Ulazeći u krajeve izvan te Francuske, Prva Republika izdaje proglase na te narode i stvara nove države (Batavska Republika, Helvetska Republika itd.). Danas nam se neki od tih jakobinskih poteza čine naivnim, a granice svojevoljne, no valja uzeti u obzir slabo zemljopisno znanje tadanjih europskih političara i duboku naslagu krivih predodžaba stvorenih stoljećima dinastičkih politika, pa da bi se shvatila veličina djela tih prvih nacionalnih revolucionara.

Iako već za Napoleona dinastička politika ponovno počinje prevladavati, tek na bečkom kongresu dolazi dinastička reakcija do vrhunca i pokušava vratiti unazad zemljopisnu kartu Europe. Ponovna podjela Poljske najjači je indicij te politike.

No vrata su jednoć bila otvorena i ni najljući apsolutizam nije bio u stanju izbrisati ideju narodne suverenosti, koja tijekom XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća uspijeva osvojiti svijet.

Izuzeci s kojima se još i danas susrećemo nisu znak slabosti načela, jer baš ti izuzeci predstavljaju najbolji dokaz da je temeljna ideja "svakom narodu svoju državu" svagdje pobijedila. Nitko ne ističe glasnije svoje pristajanje uz to načelo od onih koji ga u stvarnosti gaze. Sitni imperijalizmi, kao što su na primjer češki i srpski, trude se već skoro četrdeset godina da dokažu postojanje čehoslovačkog odnosno jugoslavenskog naroda, čime bi opravdali postojanje svojih država koje po suvremenim, narodnosnim načelima ne bi smjele postojati. Pa i moćni ruski boljševizam nije se usudio otvoreno nastaviti s ruskim carskim imperijalizmom, nego pretvara carstvo u Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, dakle u neko naddržavno tijelo unutar kojeg smiju postojati "samostalne" narodne države. A kod novih osvajanja u Europi, Rusi su išli još dalje, te mnoge novoosvojene države nisu uopće formalno uklopili u Sovjetski Savez, nego su ih vezali međunarodnim ugovorima i tako još pojačali fikciju o samostalnosti ovih nacionalnih država.

Možemo dakle zaključiti da unatoč svih odstupanja i povreda, načelo narodnih država priznato je u svim krajevima zemaljske kugle gdje stanuju bijelci, a na najboljem je putu da bude — bar u teoriji — priznato od cijelog čovječanstva.

Politički pojam naroda

No narodne države nisu svojim ostvarenjem riješile sve probleme. Problemi ostaju i dalje, tek je pružen logičan i pregledan okvir za rješavanje pitanja koja nastaju u ljudskoj zajednici što se zove narod.

Što je narod?[1] Kakav je to skup ljudi? Kojoj kategoriji

---

[1] U našem političkom rječniku riječ "narod" počela je gubiti na jasnoći zbog utjecaja srpskog političkog jezika. Dok je kod Hrvata riječ narod istovjetna s riječju nacija (nation), kod Srba ista ta riječ, a pogotovo od nje izvedeni pridjev "narodni", često ima značenje koje u klasičnoj hrvatskoj terminologiji označavamo riječju "puk" (peuple). Tako se izraz "gouvernement national" prevodi na hrvatski "narodna vlada" (na srpskom bi trebalo biti, prema više ili manje ustaljenom običaju, "nacionalna vlada", ali u tome postoje prilična kolebanja), dok je "front populaire" na hrvatskom "pučka fronta", dok se u srpskom političkom rječniku zove "narodni front". No zajednički život Hrvata i Srba pobrkao je i kod jednih i kod drugih te pojmove, te smo čuli gdje se u Hrvatskoj puk naziva "narodnim masama", a usred

pripada? To su prethodna pitanja koja se moraju donekle razjasniti prije nego što ćemo prijeći na daljnje razlaganje.

Iako se već u romantizmu nazrijevaju tragovi nauke da je narod krvna zajednica, ipak su romantici uglavnom temeljili svoj pojam naroda na jeziku i zato su naučavali da je narod skup ljudi koji govore istim jezikom. Činjenice su pokazale da je ta definicija netočna i da se ne poklapa sa stvarnošću, jer uz nekoliko višejezičnih naroda (Švicarska, Belgija, Irska, Kanada) ima dosta naroda koji govore istim jezikom a ne žele biti jedan narod (Danci i Norvežani, Englezi i Amerikanci, Španjolci i latinsko-američki narodi).

Daljnji razvitak te ideje sve je više podvlačio krvni čimbenik, tj. zajedničko porijeklo pripadnika jednog naroda, te je dobio svoju konačnu idejno-političku formulaciju u Hitlerovom nacionalsocijalizmu. No rasni mozaik, što se zove Europom, ne dopušta takvih definicija, pa bi zato ona, da bi se pokrivala sa stvarnošću, morala biti tako široka da bi obuhvatila veći dio tzv. bijele rase, čime bi praktički izgubila svu vrijednost kao kriterij za određivanje narodnosti.

Time se ne želi nijekati postojanje rasnih i jezičnih skupina, nego im se samo niječe vrijednost da bi služili kao kriterij za određivanje narodnosti.

Zbog tih poteškoća pokušan je drugi put, te su se definicije naroda počele temeljiti na kulturnim čimbenicima. Smatralo se da je narod skup ljudi iste kulturne sredine i tradicije, koji su po mogućnosti vezani krvnim i jezičnim sponama. No i ta definicija ne pokriva se sa stvarnošću, jer unutar jednog naroda, kako ih danas poznamo, ima ljudi vrlo različitih kulturnih kvaliteta, ne samo po stupnju već i po biti, a mnogi ljudi različnih naroda lako bi se mogli svesti na isti kulturni i rasni, pa često i jezični nazivnik, te bismo imali narode po slojevima, što ipak ne odgovara stvarnosti.

Zato je i u zapadnoj Europi i Americi usvojeno novo mjerilo te se narodom smatra ljudski supstrat države, tj. identificiraju se narod i država. Po tome nema naroda bez države, ni države bez naroda. Takvo gledište, iako se slaže sa činjeničnim stanjem u nekim zapadnoeuropskim državama, niti je teoretski ispravno, niti se može primijeniti na cijelu Europu, a još manje na cijeli svijet.

Država — narodna država, a ne dinastička ili kakva dikta-

---

kraljevskog, srpskog Beograda kočio se hrvatski izraz "Narodna Banka", koja bi se zapravo, srpski, trebala zvati "Nacionalna Banka", budući da tada nisu još postojale komunističke "narodne" (hrvatski "pučke") vlasti.

torska tvorevina — nije nastala prije naroda, već je narod prvo. On postoji i zahtijeva svoju političku organizaciju koja se zove državom. Ne može se otac prezivati po sinu, već sin po ocu, te iako veoma zavodljiva, ova nas teorija vodi ravno natrag u doba prije francuske revolucije.

Moderna sociologija, koja sve više odbacuje aprioristicke definicije i pokušava svoje teorije izgrađivati na činjenicama života, pokazuje da je narod politički pojam. Može postojati skupina ljudi istog ili sličnog porijekla, iste ili slične tradicije, pa i istog jezika, raspršena kao manjina na širokom području među drugim skupinama, a da ipak ne bude narod. To je etnička skupina, može biti i rasna skupina (ako je krvni faktor istovjetan kod velike većine pripadnika), no narod nije i ne može biti.

Narod je skup ljudi koji kompaktno nastavaju prirodno i povijesno omeđeni prostor, koji ih je definirao kao cjelinu i dao im istu tradiciju i osjećaj zajedničke pripadnosti.

Prirodne međe nisu samo gore, rijeke i mora, nego i različni nefizički čimbenici kao npr. kulturne sfere, politički odnosi, razmjer snaga između pojedinih naroda (borba između susjeda koji se žele proširiti na račun drugih i obrana protiv tih tendencija, koja konačno dovodi do ravnoteže na crti koja uglavnom odgovara tom razmjeru snaga). Dakle ta međa nije statičkog već dinamičkog karaktera, rezultanta prirodnog obličja tla i živih sila koje se u stoljetnom naponu zalažu bilo za proširenje bilo za obranu stečenog područja.

To dinamičko područje oblikuje ljude koji ga nastavaju, stvara među njima osjećaj solidarnosti i tijekom vremena narodnu tradiciju. Promjenom snaga može se dogoditi da se neko područje smanji ili da nekog naroda i nestane, no ti se procesi ne mogu diktirati, niti mogu biti na dulje vremena suprotni čisto fizičkim osobinama tla.

Prirodno je da zajednički život na istom području dovodi i do miješanja, do stvaranja iste kulture i konačno do određenog fizičkog tipa ljudi, do jedinstvenog jezika i do jedinstvene svijesti. Taj zajednički život dovodi i do prvog organiziranog političkog izraza, ksenofobije, mržnje protiv stranaca, tj. protiv svih onih koji ne pripadaju tom području. Pozitivni izraz te ksenofobije jest želja da stanovnici toga teritorija, oblikovani kroz pokoljenja u toj retorti, sami upravljaju svojom sudbinom. Tek kada je jedna skupina došla do toga stupnja, možemo govoriti o narodu. Nisu sve skupine istovremeno došle do tog stupnja u svom razvitku, jer mnogi vanjski čimbenici ometaju taj razvitak ili ga usporuju (invazije nadmoćnih susjeda, vjerske spone sa susjednim, jačim narodima, unutrašnje

razmirice, siromaštvo, itd.), no prirodna je težnja da se na svakom određenom području oblikuje jedan jedinstveni narod.[2]

Narod je dakle politička zajednica, vrhunac integracije jedne skupine na jednom određenom prostoru.

Da usporedimo stvaranje naroda s drugim prirodnim procesom, mogli bismo uzeti za primjer kristalizaciju. Iz amorfne mase stvaraju se pod utjecajem velikih prirodnih sila kristali, te njihovo vraćanje u amorfno stanje zahtijeva isto tako velike sile kao što su bile one što su ih stvorile.

I narodi, kada su se jednoć oblikovali, pokazuju izvanrednu otpornu snagu. Otpor amorfne mase protiv osvajača obično je slab i tek velika nasilja dovode do neke solidarnosti. Narod, kao kristalizirana skupina, ne čeka na ta nasilja, već se odupire iz principa, da očuva svoju narodnu samobitnost. Svaki otpor, svaki uspjeh, pa i svaki neuspjeh, samo jačaju narodni osjećaj i sve jače uloptavaju masu koja čini narod u jednu organsku cjelinu, povećavaju blago zajedničkog doživljavanja i u svemu upotpunjuju onaj proces koji je doveo do postanka narodnih zajednica.

Europa je u doba pada zapadnorimskog carstva ponovno postala amorfna masa u narodnosnom smislu. Velika seoba naroda s jedne strane, a unutrašnje migracije u samom carstvu s druge strane, razorile su osjećaj solidarnosti u pojedinim krajevima i time uništile dotadanje narode i u tom kaosu počeli su se oblikovati novi narodi. No taj proces nije mogao biti ni slučajan ni samovoljan. Dioba franačkog carstva između sinova Ljudevita Pobožnog jasno pokazuje utjecaj prirodnih čimbenika, područja s jedne strane a ljudskog supstrata s druge strane. Stara Galija pod novim imenom počinje se formirati kao poseban narod, zemlje istočno od Rajne isto tako, a umjetna središnja tvorevina, Lotaringija, sve više nestaje, lomi se na pojedine svoje dijelove koji se pripajaju jedinici

[2] Zgodno je ovdje spomenuti primjer Kine koja je pala pred svakim napadačem, pokorila se svakoj invaziji, te asimilirala sve svoje tlačitelje. Svaki osvajač, koji je zagospodario Kinom, pretočio se u Kineza, pa i onda kad se nije rasno miješao sa svojim podložnicima. Još je zgodniji primjer nadmoćnosti prostora stvaranje južno-američkih naroda, koji su svi nastali na temelju mješavine urođenika Indijanaca i španjolskih (odnosno u Braziliji portugalskih) osvajača. Svi ti narodi pripadaju jednoj vjeri, jednom kulturnom krugu, a oni španjolskog govora bili su u doba svog oblikovanja pod jednom vrhovnom vlašću. Unatoč tome oblikovali su se različni narodi s vrlo različnim osobinama, a novija etnološka istraživanja otkrila su da su ne samo države već i mnoge povijesne pokrajine slijedile u glavnim crtama međe bivših indijanskih državnih i upravnih podjela, te da je utjecaj tla umnogo uvjetovao i narodne diferencijacije.

kojoj prirodno pripadaju, a njezin jedini prirodni dio, Italija, ponovno dobiva svoje historijsko lice i postaje kolijevkom za stvaranje novog, talijanskog naroda. Hispanija na jugu i Britanija na sjeverozapadu spajaju osvajače i podjarmljene u nove narode, a na Balkanu Ilirik i Mezija, Dacija, Tracija i Aheja uzrokuju stvaranje različnih naroda sa starom podjelom. Niti zajednički karakter podloženog stanovništva (romaniziranih Ilira), niti isto rasno porijeklo slavenskih osvajača, pa niti univerzalna crkva (prije raskola) nisu u stanju da promijene geofizičke čimbenike koji neumoljivom snagom oblikuju stanovništvo što nastava taj prostor.

Srednjovjekovna Europa je kotao u kojem se kraj jedne vjere i kulture, kraj vrlo sličnih rasnih faktora, uz jedinstveni međunarodni jezik, oblikuju razni narodi, tako da pokraj svih dinastičko-političkih dioba koncem srednjeg vijeka imamo već stvorene narode, svaki sa svojim više ili manje točno omeđenim područjem. Daljnji razvoj nije ništa drugo nego samo učvršćivanje tih naroda, njihovo okupljanje i borba za postignuće adekvatnih političkih oblika — država.

Manjine u narodima

Oblikovanjem naroda nije prestao utjecaj centrifugalnih sila, niti su izostale migracije. Život naroda nije statičan, već dinamičan i isti čimbenici koji su doveli do stvaranja naroda djeluju i dalje. Jedan se problem rješava, a dva nova nastaju. Nasuprot nivelatorskom utjecaju prostora stoji promjenljivi ljudski element, koji stalno narušava jedinstvo i jednoličnost kojima teži prostor.

Početkom novog vijeka razbio je protestantizam vjersko jedinstvo srednje i zapadne Europe. U glavnim crtama vjerski je raskol slijedio političke podjele, ali kako se te nisu poklapale s narodnim podjelama, nastala je vjerska diferencijacija u okviru pojedinih naroda. Isti utjecaj imao je na Istoku osmanlijski prodor, te danas mnogi europski narodi nisu vjerski jedinstveni.

Seljenja pojedinaca te većih i manjih skupina sa svoga područja na područje drugih naroda nisu nikada prestala. Politički, vjerski i gospodarski momenti silili su neke ljude da potraže utočište u tuđem domu, eda bi spasili svoj život ili ideju koju su nosili, ili pak oboje. Jedan od najtipičnijih primjera iseljenja jest odlazak hugenota iz Francuske nakon opoziva nanteskog edikta. Daljnji, upravo masovni primjer, jest kolonizacija novoga svijeta, kamo su ljudi išli potaknuti vrlo raz-

ličitim motivima. Konačno i osvajanja tuđega područja dovodila su sa sobom i migraciju vojnika, činovništva i uopće ljudi vezanih s okupatorom, što se vidjelo, na primjer, u Dalmaciji pod mletačkom vlasti, te u banskoj Hrvatskoj pod Austrijom.

Svi ti čimbenici stvaraju tako zvane manjine. U Francuskoj su protestanti kao brojčano slabiji vjerska manjina, dok u cjelokupnoj Njemačkoj taj položaj imaju katolici. Pripadnici mediteranske rase brojčano prevladavaju u zemljama oko Sredozemnog mora, te su u tim krajevima nordijski tipovi rasna manjina. U svim američkim državama pojedine slavenske skupine tvore etničke manjine prema etničko većinskim skupinama (Španjolcima u Južnoj Americi i Anglosasima u Sjedinjenim Državama i Kanadi). Konačno različita politička mišljenja unutar jednog naroda dovode i do podjela, te jedni imaju većinu, dok drugi ostaju u manjini.

Manjina je dakle čisto prirodna posljedica diferencijacije ljudi unutar pojedinih naroda bilo zbog fizičkih bilo zbog intelektualnih čimbenika, te ne prouzrokuje nikakvih poteškoća, ako se primjenjuju temeljna načela slobode i jednakosti i normalna tolerancija prema građanima koji se u jednom pogledu razlikuju od većine drugih građana.

Ako npr. u Francuskoj zakon i upravna praksa ne prave razlike među Francuzima zato što su jedni katolici a drugi protestanti, ili što jedan potječe iz rasno keltske Bretanje a drugi iz germanske Alzacije, ili što je jedan sin francuskih roditelja, a drugom se djed doselio iz Poljske, ili što je jedan ljevičar, a drugi desničar, onda pitanje manjine nije političke nego privatne prirode. Ako su svi Francuzi jednaki pred zakonom bez obzira na spol, dob, vjeru, porijeklo i ekonomsko stanje, ako svi imaju ista prava i iste dužnosti, onda je zajednica savršena i pitanje manjina ne postoji. Povreda te jednakosti, bez obzira o kojoj se manjini radi, pravi je atentat na jedinstvo naroda te dovodi do teških posljedica.

No nije povreda samo u tome što se jednoj manjini uskraćuju prava obzirom na njihov manjinski značaj. Ista je povreda ako manjina ne želi primiti na sebe dužnosti koje terete sve građane (npr. porez, vojničku dužnost), ili zahtijeva za sebe povrh redovitih prava i neke izvanredne povlastice (dva državljanstva, zaštitu druge države, ekonomske povlastice).

Sa stajališta suvremenih narodnih država, svi građani moraju imati jednaka prava, ali i jednake dužnosti.

Potpuno je logično da u jednoj suvremenoj, narodnoj državi ima državljana različne vjere, rase i etničkog porijekla, a da ta raznolikost ne mijenja bit jedinstva političkog naroda koji je subjekt narodne države.

No usporedo s afirmacijom ideje narodnih država kročila je i krilatica o zaštiti "narodnih manjina".

To je nov pojam, nepoznat u dinastičkim državama, a i stran zapadnoeuropskoj i američkoj narodnoj koncepciji. Uglavnom je ograničen na srednju i istočnu Europu, Bliski Istok i neke dijelove Azije, dakle na krajeve gdje načelo suverenih narodnih država nije još u cijelosti primijenjeno.

Ako bismo htjeli sažeto definirati što se danas smatra narodnom manjinom, došli bismo do prilično različitih rezultata. Nije naime dovoljno reći da je narodna manjina skup ljudi druge narodnosti od većine stanovnika jedne države, jer bismo došli do različitih rezultata, te bi svaka država istovremeno mogla biti i jedinstvena i imati veliki broj narodnih manjina. Naime po jednom kriteriju narodnost je isto što i državljanstvo, te bi prema tome svi stranci bili narodna manjina. Drugima je to oznaka etničke pripadnosti, a poznato je da većina europskih i sve američke države imaju veliki broj državljana, rođenih na svom području, koji su etnički stranog porijekla. Ne smatra se svaka etnički tuđa skupina narodnom manjinom, niti su oni koji žele biti ili za koje drugi tvrde da su narodna manjina uvijek manjina na određenom području.

Uzmimo, na primjer, slučaj Srednje Europe poslije 1918. godine, kad se pitanje narodnih manjina pretvorilo u međunarodni problem.

Italija je u svojim sjeveroistočnim krajevima imala brojne slovenske, hrvatske i njemačke manjine. Prva je bila sva u Julijskoj krajini i tzv. Slovenskom primorju, druga u Istri i na Kvarnerskim otocima, a treća u južnom Tirolu. Glavne značajke tih manjina bile su: 1) da je svaka stanovala na određenom području, geografski tik uz maticu zemlju, 2) da su na tom svom području tvorile apsolutnu većinu, 3) da su te pokrajine bile povijesno i geografski točno omeđene i oblikovane i 4) da su došle pod Italiju kao posljedica izgubljenog rata matice zemlje.

Drugi je zanimljivi slučaj pitanje Makedonaca. Poznata je uporna borba Makedonaca za slobodu, prvo protiv Turaka, a kasnije protiv Srba i Grka. Makedonija nije nov geografski pojam, već siže duboko u stari vijek, davno prije dolaska Sla-

vena i formacije današnjih Makedonaca. Njezin položaj i dolina rijeke Vardara s važnom lukom Solunom privlačio je mnoge strance, koji su se naselili na tom području i radi pomanjkanja makedonske državne vlasti stvarali narodno-političke enklave u Makedoniji. Kao posljedica drugog balkanskog rata Makedonija je razdijeljena između Srbije, Grčke i Bugarske, te je makedonsko pitanje ostalo neriješeno i postalo kamen smutnje na Balkanu.

Dok je zahtjev za ujedinjenjem i oslobođenjem Makedonije potpuno razumljiv i logičan sa stajališta načela narodnih država, zahtjev da bi se Makedoncima, podijeljenim na različite zemlje, pružila manjinska zaštita u tim državama, trpi na nelogičnosti. Ili su Makedonci narod, te su prema tome većina u Makedoniji, ili su manjina u Makedoniji, te prema tome nisu nikakav narod. Pitanje je njihova brojčanog omjera u cijeloj Makedoniji, a ne u Jugoslaviji ili Grčkoj. Znači, da je "manjinski" značaj Makedonaca samo posljedica nepravednog razgraničenja, tj. cijepanja Makedonije na tri dijela i pripajanja tih dijelova susjednim državama. Dakle situacija je potpuno identična sudbini Poljske prije 1918. godine, kada nitko nije smatrao Poljake manjinom, već narodom nasilno pocijepanim i zarobljenim.

Treći tip "manjina" najbolje predstavljaju Nijemci. Radi turske invazije opustjeli su mnogi krajevi Mađarske i Hrvatske, te su nakon oslobođenja na pusta polja naseljavani seljaci iz različnih krajeva. Tako je iz prenapučene Njemačke doveden velik broj seljaka na prostrana feudalna i krunska dobra da ih obrađuju, i stvorena su cijela sela s njemačkom većinom na mađarskom i hrvatskom narodnom području.[3]

Zbog prirodne simbioze s okolnim većinskim stanovništvom ti su se doseljenici polagano suživljavali s većinom, pogotovo u Mađarskoj gdje je ideja narodne države i jedinstvenog mađarskog političkog naroda postala službenom politikom nakon 1866. U Hrvatskoj je taj proces asimilacije tekao potpuno prirodno i bez ikakva službenog utjecaja, jer je Hrvatska u doba moderne organizacije Europe (XIX. i prva polovica XX. stoljeća) bila bez svoje državne vlasti. Kad najedanput, dolaskom Hitlera na vlast, poremećen je taj mirni i prirodni proces prilagođivanja ljudi području, njegovom strukturalnom povijesnom kontinuitetu i njegovim povijesnim za-

[3] Ima u Češkoj, Slovačkoj i Sedmogradskoj, a vjerojatno i u Mađarskoj i Hrvatskoj, naselja koja su nastala prije turskog prodora kao posljedica pozivanja njemačkih kolonista sa strane kraljeva i feudalaca kojima je bila potrebna radna snaga, no u Mađarskoj i Hrvatskoj njihov broj nije odlučan.

dacima, i proglašena je potreba da se ti Nijemci zaštite i u njima probudi osjećaj pripadnosti velikom njemačkom narodu, a da ipak ostanu i dalje na području češkog, slovačkog, mađarskog, rumunjskog i hrvatskog naroda. Dakle, retrogradni proces, suprotan onome koji se svagdje u Europi odvijao, izdvajanje i odvajanje jednog dijela stanovništva od prostora na kojem prebiva i njegovo nasilno vezivanje uz život i sudbinu potpuno različnog prostora.

Konačno postoji i četvrti tip manjina, čiji primjer imamo u Židovima. Izvan Izraela oni, osim u Poljskoj i Rusiji, nigdje nemaju kompaktnih naselja, nego žive u dijaspori. Kao vjerska manjina oni su se u mnogim europskim zemljama potpuno priključili većini i srasli s prostorom (Francuska, Njemačka do Hitlera, Mađarska), dok su u drugim narodima često bili nosioci tuđe narodne ideje, kao na primjer mađarske ideje u Slovačkoj i Hrvatskoj. Želja da se oni izdvoje iz naroda u kojem žive i počnu smatrati ne samo vjerskom nego i narodnom manjinom, vezanom uz neku drugu, stranu državu, isto je tako neprirodna kao što je protuprirodan bio zahtjev podunavskih Nijemaca u doba Hitlera. Kao što smo rekli na početku, prirodno je da stranac, kad dođe na novo područje, polagano se počne asimilirati, tj. počinje suosjećati s prostorom, dijeliti njegove uspjehe i neuspjehe, te konačno, nekada brže a nekada polakše, postane dijelom onog naroda koji nastava taj prostor i kojega je taj prostor formirao. Stoga izdvajanje člana jednog naroda, ili cijele jedne skupine, zbog različne vjere, rasnog ili etničkog porijekla, lišavanje stečene narodnosti i pretvaranje u stranca, jest nasilje protiv prirode, te mora dovesti bilo do dobrovoljnog bilo do prisilnog iseljenja s područja čijim pripadnikom ne želi više biti i naseljavanja na prostor čijim se pripadnikom želi smatrati.

☆

Prve dvije skupine, koje smo naveli (Slovenci, Hrvati i Nijemci u Italiji do 1945. i Makedonci u Jugoslaviji, Grčkoj i Bugarskoj), uopće se ne mogu smatrati manjinama, niti se za njih smije, u suvremenom demokratskom svijetu, tražiti neko manjinsko rješenje, zaštita manjina, jer su to samo amputirani dijelovi drugih narodnih tijela, pokrajine otrgnute od već oblikovanog narodnog prostora, dakle posljedica imperijalističkog razgraničenja. Takva se "manjinska" pitanja mogu riješiti samo novim, pravednim razgraničenjem.

Treća i četvrta skupina (Nijemci u Podunavlju i Židovi u dijaspori), stvarno su manjine, etničke, vjerske i rasne, te

je uputno pogledati kako je to pitanje riješeno u zemljama priznate demokratske tradicije i sa starim, narodnim državama, prije nego što se pokuša pronaći neko novo rješenje za srednju i istočnu Europu.

Sjedinjene Američke Države danas su već jasno oblikovani narod. Prostor i zajednički interesi, te još više dva velika rata u kojima su sudjelovale, stvorili su čvrstu svijest o zajedničkoj pripadnosti kod stanovnika te države i uloptali su ih u jedan narod. Bez ikakve sile milijuni vjerski, rasno i etnički različitih europskih useljenika osjećaju se pripadnicima toga naroda. Oni nisu Irci, Nijemci, Talijani ili Poljaci rođeni u Americi, već Amerikanci irskog, njemačkog, talijanskog ili poljskog porijekla, protestantske, katoličke ili židovske vjere, ravnopravni pred zakonom — i točka. Taj proces ne ide ni lako ni brzo. Prvo pokoljenje, a nekada i drugo, ima još mnogo jakih spona sa svojom europskom domajom, drži se donijetih tradicija, te ističe svoje neameričko porijeklo. Pojam "hyphenated American" (Amerikanac sa crticom, tj. Irsko-Amerikanac, Germano-Amerikanac, Italo-Amerikanac i sl.), politički je nesimpatičan problem i vrlo važan kod određivanja ključa po kojem se dopušta useljenje u Sjedinjene Američke Države.[4] Svi američki politički čimbenici, iako ne djeluju aktivno u tom pravcu, rado gledaju kako se ta crtica gubi (dehyphenization), jer se tek onda stvara pravi Amerikanac koji ne gleda uvijek preko ograde u tuđu baštu i izvan svoje zemlje traži izvor vjernosti.

U Francuskoj je situacija još jasnija. Stanovnici Francuske ili su Francuzi ili stranci, tj. ili su građani, pripadnici političkog naroda koji tvori Francusku, bez obzira na spol, dob, vjeru, rasu i etničko porijeklo, nasuprot onima koji su pripadnici drugih naroda bez političkih prava Francuza, ljudi koji su Francusku zbog osobnih motiva odabrali za svoje privremeno boravište. Stotine tisuća Poljaka na sjeveru i Talijana po cijeloj Francuskoj nisu ni poljska ni talijanska narodna manjina, nego stranci koji su došli raditi i koji slobodno mogu otići ako im se ne sviđa, ali nemaju prava kao skupina ulaziti u francusku politiku i odlučivati o sudbini Francuske. Ako se pak stalno udome, rađaju i odgajaju djecu, ta su djeca Francuzi sa svim pravima i dužnostima Francuza, a ne nekakvi Polono-Francuzi ili Italo-Francuzi, ili poljska odnosno talijanska manjina. Ako ta djeca ne žele biti Francuzi, mogu se iseliti iz Francuske i vratiti u zemlju svojih predaka i tamo poljakovati ili talijančevati po miloj volji.

[4] Ovo je vrijedilo 1954., kad je objavljen ovaj prikaz.

I Francuska i Amerika, a da ne govorimo o drugim zapadnoeuropskim zemljama, daju prednost području a ne krvi. No ni Njemačka, gdje je kriterij krvi dugo bio ideal znatnih političkih skupina, i kroz 12 godina službena politika vlade, nije nikada u svojim granicama priznavala narodne manjine. Pa ni onda kad je držala dijelove Poljske (Poznanj) i Francuske (Alzacija) nije priznavala ni poljsku ni francusku narodnu manjinu, već samo njemačke državljane, pripadnike njemačkog naroda. O etnički različitim skupinama unutar Njemačke (Lužičkim Srbima), te o dijaspori drugih naroda, nikada se nije politički vodilo računa, budući da su ih — ako su bili rođeni u Njemačkoj — smatrali Nijemcima odnosno, ako su samo privremeno boravili, strancima.

U svim državama, gdje je stvaranje narodnih država išlo svojim prirodnim tijekom, vrijedila su ista načela kao na Zapadu. Predkumanovska Srbija bila je na cijelom svijetu smatrana narodno jedinstvenom državom. U njoj nije bilo nikakvih narodnih manjina. Svi su stanovnici Srbije bili Srbi i o tome nisu raspravljali ni oni sami ni međunarodni forumi. Unatoč tome cijelu sjeveroistočnu Srbiju kompaktno su nastavali Vlasi koji kod kuće nisu govorili srpski već vlaški. Srpski su gradovi bili puni Cincara i Grka, koji su govorili cincarski ili grčki, u Beogradu je cvala jaka židovska skupina koja je govorila španjolski, a uz istočne granice Srbije bilo je sela čiji je govor bio daleko sličniji bugarskom nego srpskom jeziku. Ipak, službena politika Srbije bila je da su svi ti ljudi Srbi i da kao takvi imaju samo prava srpskih građana, a ne nekakva još posebna, "narodno-manjinska" prava. Tko se rodio u Srbiji bio je Srbin, član političke i društvene zajednice koja se naziva srpskim narodom. Dakle u jednoj tipično balkanskoj zemlji, gdje su postojali samo začeci demokracije, postojala je razvijena zapadnoeuropska teza o jednom jedinstvenom državnom narodu.

Nitko ne zabranjuje Amerikancu da sa svojom bakom govori talijanski, niti Francuzi sprečavaju naturaliziranog Poljaka da svoje u Francuskoj rođeno dijete poučava u poljskom jeziku. Pa ni srpske vlasti nisu zabranjivale Vlasima da govore vlaški, Cincarima cincarski, a beogradskim Židovima španjolski. To su privatne stvari u kojima je građanin isto tako slobodan kao i na vjerskom području.

Ali kad su neki Amerikanci njemačkog porijekla htjeli kao Nijemci utjecati na američku politiku, bili su za vrijeme rata internirani. Francuzi njemačkog prezimena, koji su iz nacionalnih razloga htjeli raditi za Njemačku, osuđeni su kao veleizdajnici, a nijedan Vlah u predratnoj Srbiji nije se ni

sjetio da osnuje rumunjsku narodnu stranku i da kao član takve kandidira za poslanika na izborima za beogradsku skupštinu.

Suvremena narodna država točno razlikuje privatnu, slobodnu sferu svojih pripadnika od javne, političke, obvezatne sfere, koja ima svoj izvor u postojanju jedinstvenog političkog naroda, ljudskog supstrata određenog i povijesno omeđenog područja.

U vidu načela političkih naroda i obzirom na ustaljenu praksu u priznatim demokratskim, narodnim državama, što su to dakle "narodne manjine"?

Narodna manjina je zahtjev jedne skupine građana da se na temelju svog posebnog etničkog ili rasnog porijekla izdvoje iz političkog naroda kojemu teritorijalno pripadaju, da se posebno politički organiziraju te da kao posebna politička jedinica budu pod zaštitom stranih sila. Takva narodna manjina zahtijeva, uza sva redovita prava svakog građanina, još i neka posebna, manjinska prava, a u krajnjoj konzekvenciji i oslobođenje od nekih obveza koje terete sve građane. Dakle, to bi bila neka privilegirana skupina na jednom području, providena većim pravima nego većina i po mogućnosti opterećena manjim obvezama. U odnosu prema njima, suverenost države bila bi ograničena višim pravima stranih sila zaštitnica, te bi u sukobu vjernosti između države u kojoj stanuje i države pod čijom je "zaštitom" narodna manjina nužno morala slijediti svoju zaštitnicu, dakle bi se pretvorila u veleizdajnički kolektiv.

Pojam "narodne manjine" u suvremenoj narodnoj državi, kao politički pojam, nije ništa drugo nego zakonom priznato petokolonaštvo, međunarodno uzakonjena veleizdaja, rastakanje tuđeg narodnog područja i stvaranje kolonijalnih posjeda na području europskih naroda. U svakom pogledu, narodne su manjine posljedica (često nesvjesnog) imperijalističko-kolonijalnog kompleksa sila zaštitnica, a sužanjsko-kolonijalne zaostalosti naroda koji na svom području moraju priznavati takve manjine.

To je natražni i neprirodni proces sprečavanja prirodne, organske i moralno logične integracije jednog prostora, prikrivena penetracija na tuđi prostor, koja je samo prelazni stadij do otvorenog prodiranja, komadanja i pripajanja tuđeg prostora, te pretvaranja dotadanje većine u manjinu. Ako se onda takvom, novopripojenom području i prizna neka autonomija, i to je samo privremeno stanje koje u svojoj završnoj fazi dovodi do ukidanja autonomije i prisilnog odnarođenja. Rječit primjer toga procesa jest sudbina Julijske krajine, Istre i južnog Tirola poslije 1918. godine, gdje je dotadanja talijanska

manjina postala većinom (budući da je pripadala narodu koji je u cjelokupnoj Italiji tvorio većinu), dok su slovenske, hrvatske i njemačke manjine prvo svedene na neke inojezične Talijane ("Italiani aloglotti") sa sve skučenijim manjinskim pravima i s priznatom namjerom da se pridjev "aloglotti" što prije odstrani.

Narodne manjine kao politički pojam protivne su prirodi europskih naroda koji su se oblikovali ne na krvi, već na zajedničkoj tradiciji uvjetovanoj životom na jedinstvenom području. Protivne su ideji suvremenih narodnih država, prema kojoj svaki narod ima pravo na svoju narodnu, *suverenu* državu. Protivne su konačno i načelu jednakosti građana, prema kojem svi građani imaju uz jednaka prava i jednake obveze i veže ih jednaka vjernost prema zajednici.

Pa kada se danas nijednog građanina ne smije zapostavljati zbog druge vjere, rase ili etničkog porijekla, ne smiju mu se zbog tih raznolikosti davati ni posebne povlastice. Jednakost vrijedi za sve, te su sve povlastice protudemokratske.

☆

Hrvatski je narod oblikovani narod kojemu je prostor definiran već više od tisuću godina, te prema tome nikakva sadašnja nasilja ne mogu tu činjenicu zanijekati, niti dovoditi u pitanje njegovu cjelinu kao niti realne ciljeve organiziranja vlastite države zbog toga što se na njegovu prostoru nalaze doseljene skupine ili potomci jednom doseljenih skupina. Vjernost prema hrvatskoj domovini veže sve stanovnike hrvatskog narodnog i državnog područja, te je svaki stav i rad protiv njegova organskog i prirodnog cilja veleizdaja.[5]

"Republika Hrvatska" br. 14/15 (prosinac 1954.), str. 2-11.

[5] Želimo samo podcrtati, da ne bi došlo do nesporazuma, da se u ovom članku govori teoretski o narodnim državama, a ne o nekim višenarodnim državnim tvorevinama u kojima postoji više točno definiranih političkih naroda sa svojim omeđenim područjima.

Hrvatski federalizam

Izgleda da svako razdoblje ima svoju političku formulu koja bi, po riječima svojih stvaralaca i predstavnika, imala čudotvornu moć da riješi sva zla od kojih trpi čovječanstvo, da ukine napetost među narodima i da jednom zauvijek ukloni opasnost ratova.

Od 1945. godine ta se formula zove "federalizam". Federacija bi bila onaj čudotvoran lijek koji bi uredio svijet i ostvario svjetski mir i stalni napredak čovječanstva.

No kao svaki takav univerzalni lijek, i ta se formula želi primijeniti na sve odnose, kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem području pojedinih naroda.

I u našoj unutrašnjoj politici vidimo projekciju te opće struje kad neki politički krugovi zastupaju primjenu federativnog načela na buduću Hrvatsku, i to uvodeći je u neke veće, federativne zajednice (jadranska, balkanska, podunavska, srednjoeuropska, europska), ili dijeleći je na federativne jedinice (federativno uređenje Hrvatske s Bosnom kao posebnom jedinicom). Neki pak kombiniraju obadvije projekcije, te federalno uređenu Hrvatsku uvode u veće federativne jedinice tvrdeći pri tome da ulaskom u veću jedinicu Hrvatska ne bi prestala biti državom, ali prelazeći šutke preko pitanja da li bi u tom slučaju Bosna, kao federativna jedinica, isto imala značaj države ili bi bila samo posebna pokrajina.

Važnost tog pitanja navodi nas, da u ovom članku izložimo naše gledište u pogledu projekcije federalističke ideje na Hrvatsku.

Oblik, sadržaj i put

Pitanje razlika u jednom narodu, te različnih podjela, ima dva lica: formalno i stvarno. Formalnim se pitanjima bavi pravna nauka koja proučava oblike u kojima se kristaliziraju te razlike, klasificira ih i pokušava sve promjene svesti na zajednički nazivnik, da bi ih mogla uključiti u svoje sustave.

Nasuprot tome sociologija traži stvarni sadržaj tih razlika i njoj su oblici samo građa, koja joj služi kao putokaz da protumači i po mogućnosti sustavno složi stvarne društvene činje-

nice. Dok se pravo uglavnom drži na površini, te opisujući oblike svrstava ih u kategorije, sociologija traži razloge koji su doveli do tih oblika. I onda dolazi politika koja iskorištava rezultate i jedne i druge nauke, zacrtava budućnost i pokazuje put kojim treba ići kako bi se postigao željeni cilj.

Stoga ćemo se u proučavanju današnje federalističke tendencije u hrvatskoj politici zadržati na ta tri aspekta, na pravnom, sociološkom i političkom, svjesni da nam prva dva služe samo kao sredstvo spoznaje, kako bi treći, vrijednosni i djelatni stav, bio što ispravniji i djelotvorniji.

Što je federalizam?

U pravnoj nauci taj izraz nema široko, neodređeno značenje koje mu daju suvremeni političari. Stručnjaci upravnog i ustavnog prava svrstavaju federalizam među oblike složenih država, te se trude da mu daju što bolju definiciju koja bi se poklapala sa stvarnošću. Međutim, kako se danas u politici ta riječ upotrebljava u vrlo neodređenom smislu, moramo prijeći sve oblike složenih država da bismo uopće shvatili što koji političar misli (ako uopće misli) pod federacijom, odnosno što bi mogao misliti kad upotrebljava tu riječ.

Kako se radi o pitanju složenih država, nameće nam se prvo pitanje, što je to uopće država. Iskustvo nam odgovora (a to je iskustvo temelj svih definicija) da je država skupina, tj. moralna osoba s određenim područjem i pod zajedničkom vlašću. No kako i druge ljudske zajednice mogu imati sva ta tri obilježja, a da ih ipak nitko ne priznaje državom (općine, pokrajine, sindikati, kolonije), potrebno je naći odliku koja razlikuje državu od tih drugih ljudskih zajednica. Prema većini pisaca, ta odlika leži u njenoj suverenoj (vrhovničkoj) vlasti. Dakle "država je skupina ljudi, nastanjenih na jednom stalnom teritoriju, podčinjenih suverenoj vlasti, koja je uzela na sebe zadaću da ostvari opće dobro u suglasnosti s pravnim načelima", tvrdi poznati francuski profesor Louis Le Fur (citirano prema srpskom izdanju knjige "Međunarodno javno pravo", Beograd, 1934, str. 67). Ne razumijeva se pod suverenošću neka apsolutna nezavisnost od drugih zajednica niti potpuna neovisnost od ćudorednih, gospodarskih i kulturnih čimbenika i načela, nego je vrhovnička vlast pravo države da na svom području i u okviru svoje nadležnosti odlučuje u posljednjem stupnju u pitanjima svoje nadležnosti, imajući isključivo pravo bezuvjetne prinude, što joj dopušta da može prisiliti svoje podanike da poštuju i izvršavaju njene odluke.

Ovakva definicija zvuči na prvi pogled veoma apsolutno, no u stvari državna prinuda nije nimalo apsolutna, jer ako prijeđe neke granice, otpor podanika može postati toliko jak da sruši državnu vlast i uvede novu vlast koja će donositi svoje odluke više u skladu sa željama naroda. Stvarno je dakle vrhovnička vlast relativna; ona je najviša samo na ograničenom području i u pitanjima općeg dobra. U čisto unutrašnjem životu čovjeka može biti ne samo jednaka drugim vlastima, već i slabija od njih (utjecaj vjerskih zajednica na svoje vjernike, političkih stranaka na svoje pristalice i slično). Državna je vlast u načelu ograničena, kao što je to već Aristotel izrekao, na opće dobro zajednice.

Radi povijesnog razvitka i međusobnih borba država i naroda nastali su oblici koji na oko protuslove ovoj definiciji. Ako je državna vlast najviša na svom području, kako je moguće da postoje države koje nad sobom imaju drugu, još višu vlast? Ako je, na primjer, prije 1918. godine Bavarska bila kraljevina, dakle formalno država i priznata kao takva, kako je moguće da su za njeno područje mogli vrijediti neki zakoni njemačkog carstva? Ako je Maryland država, kako je moguće da vlada Sjedinjenih Američkih Država provodi svoje odluke, u nekim granicama, i na području države Maryland? Ako su Tunis i Maroko države, kako to da francuska vlada odlučuje o svim važnijim pitanjima.[1] Takve su situacije dovele do definicije o složenim državama.

Ali odnosi između državá članica takve složene države međusobno i prema središnjoj vlasti toliko su različiti da je pravna nauka morala svrstati te oblike u više kategorija. Uzet ćemo jedan od takvih sustava, samo zbog ilustracije, iako vjerujemo da su svi ti sustavi više ili manje virtuozno nadmetanje, igra riječi, a ne opisivanje stvarnosti, te da se na njih može s punim pravom primijeniti Durkheimova kritika: "Umjesto da promatramo stvari, da ih opisujemo, da ih uspoređujemo, mi se onda zadovoljavamo da si prizovemo u svijest svoje ideje, da ih slažemo. Umjesto znanosti činjenica, mi se bavimo ideološkom analizom. Nema sumnje da ta analiza ne isključuje nužno svako promatranje. Može se pozivati na činjenice da potvrde ove pojmove ili zaključke do kojih se dolazi na temelju tih pojmova. Ali onda činjenice ulaze samo kao nešto sporedno, kao primjeri ili dokazi; one nisu objekt znanosti." (Emile Durkheim, "Pravila sociološke metode", 10. izd., Pariz 1947. str. 15 i 16).

[1] Ovaj je članak napisan 1955., dakle prije likvidacije francuskog kolonijalnog imperija.

Tako dijeli jedan njemački stručnjak (Karl Strupp., "Temelji pozitivnog međunarodnog prava", 5. izd., Bonn, 1932, str. 39) složene države na 1) međunarodnopravno složene i na 2) državnopravno složene. Među prvima nalazi one koje su sastavljene od jednakopravnih jedinica: personalna unija, realna unija i državni savez (Staatenbund, Confédération d'Etats), te drugi tip u kojima postoji ovisnost jedne države od druge (protektorat). Složene pak države državnopravnog reda dijeli na vazalne države (Staatenstaat) i savezne države (Bundesstaat, état fédéral).

Iz ovog pregleda vidimo veliku razliku, pa i teoretsku, koja postoji između pojedinih oblika složenih država. Tako, na primjer, imamo Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti, državni savez koji se od svih najdulje održao i u kojemu su države članice bile stvarno neovisne od vrhovne, u ovom slučaju skoro posve simboličke vlasti, te Švicarski Savez, koji je, ne promijenivši ime, stvarno prestao biti državnim savezom 1848. godine kad je vrhovna vlast prešla od kantona na središnju, saveznu vladu.

Imamo opet, samo primjera radi, savezne države kao Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, Njemačku (bilo onu od 1870. do 1918., bilo weimarsku republiku, bilo pak današnju zapadno-njemačku saveznu državu), Meksiko, Venezuelu, Argentinu, pa i Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju[2] u najnovije doba, u kojima je položaj sastavnih dijelova u odnosu prema središnjoj vlasti vrlo različit, te se kraj istih ustavnih zakona tijekom povijesti stvarno mijenja.

U tom bogatstvu oblika, a naveli smo mali broj, središnje je pitanje stvarne a ne formalne naravi. Pitanje je, tko je država — središnja vlast ili članice, ili pak i središnja vlast i članice istovremeno. Evo prekrasnog područja za sofizme i nadmudrivanja i u tom pogledu mora se priznati prvenstvo njemačkim stručnjacima koji su uspjeli "obogatiti" pravnu znanost golemim svescima o prirodi tih složenih oblika.

No nama se čini da ključ leži u samoj definiciji države. Ako je država najviša vlast na određenom području, dakle suverena za svoje područje, onda je ograničenje njene suverenosti nekom višom, suverenom vlašću na istom području protuslovlje u sebi, jer ne može jedna vlast biti najviša, ako ima nad sobom višu vlast, odnosno ako ta "viša" vlast ne može zapovijedati nižoj "najvišoj" vlasti, onda nije "viša", pa ako nije "viša", onda još manje može biti "najviša". Dakle, u složenim državama, bile one po imenu personalne unije, realne unije, državni savezi (konfederacije) ili savezne države

[2] God. 1955., kad je napisan ovaj članak, ovo je bilo službeno ime države.

(federacije), uvijek može postojati na određenom području samo jedna državna vlast. Ako su članice saveza suverene, tj. najviše na svom području, onda savez nije država nego međunarodno tijelo čije je postojanje ovisno o volji država članica (Sjevernoamerička Unija od 1778. do 1786., Švicarska do 1848., Njemački Savez do 1866., Britanski Commonwealth, u pogledu dominiona od 1930.). Ako su pak članice ograničene voljom središnje vlasti, pa makar samo na izvjesnim područjima i svojevoljno, ali neopozivo, onda je samim time središnja vlast postala suverenom i savez ima oznaku države, dok su članice, bez obzira kakve su si titule ostavile, samo više ili manje samoupravne pokrajine te nove složene države (njemačke kraljevine i kneževine poslije 1870., članice "države" Sjevernoameričke Unije nakon 1786., švicarski kantoni nakon 1848., te "narodne republike" u Jugoslaviji).

Složene su države, bez obzira da li je suverenost kod saveza ili kod članica, prelazni oblici, podvrgnuti stalnoj promjeni. To su različni putovi od jedinstvene države prema raspadu ili pak od različnih država prema jedinstvu, uvjetovani političkim prilikama. Nije federacija nikakav ideal kojemu treba težiti, nego je pomoćno sredstvo da se prikriju stvarni ciljevi (razlaz, odnosno ujedinjenje), kompromis u borbi između centrifugalnih i centripetalnih sila kojemu se iz čisto političkih razloga daje oznaka nečeg višega, dok mu pravnici traže definicije "za opsjeniti prostotu".

Pa i sam Le Fur, koji ne sakriva svojih simpatija za federalizam (naravno za druge narode, dok za Francuze cijepanje jedinstva ne dolazi u obzir), jasno priznaje smisao saveznih država (za državne saveze kaže, posve ispravno, da su samo "prelazni oblici"): "Savezni oblik dopušta da se održe narodni običaji različitih država, koje se ujedinjuju, on im čak dopušta i da zadrže svoje ime države. Ovo posljednje predstavlja uostalom samo povijesno naslijeđe; s pravnog gledišta posebna država, član savezne države, bez sumnje da ne predstavlja pravu, potpunu državu, kao što je to slučaj sa suverenom državom" (op. cit., str. 105 i 106). Dakle za političke ciljeve savezna je država (federacija) veoma povoljna, jer je "savezni oblik... neobično gibak; on je pogodan za postepeni razvitak prema jedinstvu, što je često cilj upravljača, ali čemu bi se narod u početku odupro" (op. cit., str. 106).

Točnost tih navoda pokazuje pokus s drugom Jugoslavijom koja je, napustivši doktrinarni unitarizam prve Jugoslavije, ipak zadržala kao svoj krajnji cilj jedinstvo naroda Jugoslavije, u čemu joj treba poslužiti federalizam kao sredstvo da se smanji otpor Hrvata.

Federalizam primijenjen na Hrvatsku

Federalizam, onako kao što smo ga do sada opisali u teoriji bez obzira na Hrvatsku, ne mijenja svoj značaj ako ga primijenimo na hrvatski narod. Ista pravila koja vrijede za odnos, recimo, Bavarske prema Njemačkoj, vrijedila bi i za odnos, recimo, savezne jedinice Bosne ili Dalmacije prema središnjoj hrvatskoj vladi, s istim mogućnostima formalnopravnih varijanata.

Budući da smo već iznijeli, navodeći Le Fura, da je savezni oblik povoljno sredstvo da se prikriju unitaristički ciljevi, te da taj oblik dopušta održavanje nekih formalnih oznaka državnosti u prelazno doba ujedinjavanja, potrebno je da ispitamo da li je takav prelazni oblik potreban i koristan za buduću hrvatsku državu, pogotovo obzirom na činjenicu da je hrvatski federalizam najnovijeg datuma i da prema Starčevićevim a isto tako i Radićevim svehrvatskim koncepcijama, a još više prema stvarnosti jedinstvene (unitarističke) hrvatske države od 1941. do 1945., znači veliki korak unazad.

Ni Bosna ni Dalmacija, pa ni drugi dijelovi Hrvatske, nisu danas suverene države (nisu nikakve države kao što ni sama Narodna Republika Hrvatska nije država već samo obična jugoslavenska upravna jedinica, isto što je bila Banovina Hrvatska, stvorena "da se Hrvati ne bune"). Prema tome stvaranjem Države Hrvatske te jedinice ne bi izgubile ništa od svoje suverenosti, tako da savezni oblik ne bi bio potreban da narod lakše proguta gubitak nezavisnosti. Potrebno je, dakle, mimo formalno-pravnih razloga koji u Hrvatskoj ne postoje, pronaći sociološke razloge koji bi opravdali potrebu (privremenu) saveznog oblika.

Narodi su posljedica povijesnog razvitka ljudskog društva, zajednice relativno konstantne, nakon što su dostignule određeni stupanj kristalizacije. Ali sile, koje su djelovale pri postanku naroda, ne nestaju onog časa kada je narod već stvoren, nego one i dalje djeluju i u smislu daljnjeg diferenciranja unutar naroda kao i u smislu čvršćeg uloptavanja narodne zajednice.

Zemljopisni čimbenici, rasni supstrat i kulturne zajednice spadaju među glavne centripetalne (sredotežne) sile, dok seobe (useljivanja i iseljivanja), djelomično gospodarski čimbenici i utjecaji stranih kultura djeluju centrifugalno (sredobježno), jer uglavnom nije cijeli narod na njihovu dometu, nego samo pojedini dijelovi koji zato doživljavaju poseban razvitak, nepoznat drugim dijelovima.

Te utjecaje mogli bismo osim toga podijeliti na horizontalne i vertikalne, tj. prema predmetu na koji utječu. Ako jedan čimbenik utječe na određene slojeve naroda bez mjesnog ograničenja (na primjer proletarizacija sela u cijelom narodu, ili vjerski indiferentizam višeg građanskog sloja cijelog naroda), možemo govoriti o horizontalnom utjecaju. Naprotiv, dulja okupacija jedne pokrajine po stranoj sili, naseljavanje stranog pučanstva na određenom pojasu, prijelaz jedne pokrajine na drugu vjeru, dakle mjesno ograničene pojave koje obuhvaćaju pretežni dio pučanstva tog kraja bez obzira na staleže, možemo nazvati vertikalnim utjecajima.

Dok su horizontalni utjecaji manje opasni za narodno jedinstvo, budući da obuhvaćaju samo jedan dio naroda na cijelom prostoru, vertikalni utjecaji daleko su kobniji za to jedinstvo, jer se zemljopisno određena područja, cijeli krajevi, jednolično razvijaju pod tim utjecajima, različno od drugih krajeva, stvarajući posebnu zajednicu unutar opće narodne zajednice, tzv. regionalizam.

Politička vlast može spadati bilo među centrifugalne bilo među centripetalne čimbenike, već prema stanju stvari. U mnogim državama, a pogotovo u zapadnoj Europi, politička je vlast bila jedan od najvažnijih čimbenika stvaranja modernih naroda, toliko važan da su neki sociolozi smatrali da su narodi posljedica političke vlasti. To se može protumačiti njihovim izvorima. Većina je sociologa proučavala stvaranje modernih naroda na primjeru francuskog naroda, u kojem se već rano u povijesti politička vlast uglavnom poklapala s geografskim i etničkim supstratom, a kulturno je spadala u isti krug u koji je spadao cijeli podloženi narod.

Ali postojanje naroda, čija se svijest pripadnosti oblikovala pod posve protivnim političkim oblicima, kao npr. Talijana i Nijemaca, gdje nije bilo jedinstvene političke vlasti u razdoblju njihove formacije, nego su pojedini krajevi bili pod različnim vlastima, a neki i pod tuđinskom upravom, dokazuje da jedinstvena politička vlast nije jedini čimbenik u stvaranju naroda.

No to ne znači da joj važnost nije izvanredno velika. Ako se politička vlast poklapa sa centripetalnim faktorima, proces kristalizacije bit će lakši, brži i sigurniji, nego li u slučaju kad takva vlast djeluje centrifugalno, tj. kad različne vlasti vuku pojedine dijelove na različne strane. U takvom slučaju, pogotovo u doba stvaranja naroda, može se dogoditi da krajevi, koji bi inače postali jedno zbog geografskih i etničkih čimbenika, pođu različnim putovima, da se oblikuju u posebne narode

ili da unatoč zemljopisnih, etničkih i kulturnih srodnosti ne dođe do jedinstva koje bi izgledalo na dohvatu (Valonci u odnosu prema Francuskoj, Holandezi i Flamanci u odnosu prema Nijemcima, Holandezi i Flamanci međusobno, francuski i španjolski Baskijci međusobno, i kod nas otpad Crvene Hrvatske i oblikovanje posebne crnogorske narodnosti s izrazitom težnjom pretapanja u srpski narod).

☆

Za hrvatski narod govorilo se često da su zemljopisna različitost i strani kulturni utjecaji stvorili pokrajinske razlike, te da je to dakle u neku ruku prirodan i neizbježiv rezultat konfiguracije tla i smještaja na raskrsnici različitih kultura.

Ne može se nijekati postojanje razlika među hrvatskim krajevima, niti poreći tim razlikama značaj "prirodnog rezultata", budući da je ono što jest, već samim tim što jest, prirodno i neizbježivo, posljedica čimbenika koji su doveli do tog rezultata. Ne poričemo dakle te razlike, nego poričemo da bi one bile posljedica zemljopisnih i kulturnih čimbenika, dakle nužne u političkom smislu. Te su razlike posljedica političkih čimbenika i prema tome politički, tj. za budućnost, nisu neizbježive ni nužne. Samo ako priznamo determinizam, dakle potpuno nepostojanje slobodne ljudske volje, može se prihvatiti takva projekcija povijesti na budućnost, no čim dopustimo da ljudi i kao pojedinci i kao zajednica mogu nešto htjeti, da se mogu — u okviru danih mogućnosti — opredijeliti za jedan ili drugi put, onda nemamo razloga smatrati da je sva budućnost uvjetovana političkim rezultatima prošlosti.

Ali, kao što smo rekli, ni za prošlost, tj. za povijesno tumačenje sadašnjeg stanja, ne možemo priznati da su zemljopisni i kulturni čimbenici stvorili hrvatski regionalizam.

Ako je istina, kako se tvrdi, da su zemljopisne razlike toliko velike, a strani kulturni utjecaji toliko duboki, onda uopće ne bi bilo hrvatskog naroda, budući da u doba njegova oblikovanja, osim u samom početku, nije bilo jedinstvene političke vlasti koja bi uokvirivala tu masu u jedan narod. A nijekati da taj narod postoji, nema smisla, jer je očigledno.

Dakle nisu ti čimbenici bili nimalo centrifugalni, već naprotiv potpuno centripetalni. I doista, zemljopisno Hrvatska je jedna jedinica, u svakom pogledu lijepo uravnotežena, i kao takva se provlači kroz povijest i prije i poslije doseljenja Hrvata. Na istom području formirani su prije Hrvata Iliri, rimske su se pokrajine Dalmacija i Ilirik uglavnom pokrivale

s današnjom Hrvatskom, a turski osvajači, kad su upravno uređivali novoosvojene krajeve, sve su hrvatske zemlje pripajali bosanskom pašaluku, dok su druge podvrgavali bilo beogradskom bilo budimskom paši. Turci, koji nisu imali nikakva osjećaja za narodnost, jer im je vjera bila jedino mjerilo, imali su osjećaja za konfiguraciju tla i poštivali su jedinice koje su prirodno tvorile cjelinu. Prema tome vidimo da zemljopisni čimbenici na hrvatskom području nisu takve prirode da bi morali stvoriti regionalizme, već bi sami po sebi stvarali varijante kakve poznaju svi, pa i najhomogeniji narodi. Osim toga razlike koje mi danas poznamo među Hrvatima uglavnom se ne pokrivaju sa geofizičkim podjelama Hrvatske.

Kulturni pak utjecaji izvana bili su u svako doba jedinstveni i utjecali su na cijelo hrvatsko područje. Rimsko kršćanstvo, grčko kršćanstvo, islam, ne kao vjere već kao kulture, protezali su se u različna vremena na pretežni dio hrvatskog područja, te prema tome same po sebi te kulture ne bi mogle razdvajati hrvatski narod, nego su samo utjecale na razvitak cijelog naroda.

Gospodarski čimbenici bili su ograničeni na sustav iskorištavanja pojedinih zauzetih pokrajina, kao posljedica političkih čimbenika, te prema tome njihov utjecaj nije nezavisne prirode. Ostaju nam samo, kao jedino mogući bitni uzroci današnjih oprečnosti, seobe i politički utjecaji.

Ne može se poreći važnost seoba. Zbog stranih invazija imali smo stalne seobe na području Hrvatske, i to pod pritiskom Austrijanaca i Mađara vrlo laganu i posve neprimjetnu seobu prema jugu, a pod utjecajem Turaka stoljetnu seobu prema sjeveru i sjeverozapadu. Ali ta seoba nije bila selektivna, niti ograničena na jedno područje. To je bilo s jedne strane bježanje starog hrvatskog stanovištva ispred Turaka, a s druge strane naseljivanje stranog, vlaškog, albanskog, srpskog i drugog istočnog pučanstva u hrvatske krajeve. Kako su pak turska osvajanja bila brža od bijega i seljenja, to je seljenje više izmiješalo hrvatski narod nego što ga je razdvojilo. Pa i kratak period nakon 1878. (okupacija Bosne i Hercegovine) pokazuje u malom takav primjer migracije, te je u tom razdoblju Bosna primila dosta veliki broj hrvatskih i nehrvatskih doseljenika, čime je njena etničko-rasna sličnost s ostalim hrvatskim pokrajinama samo učvršćena.

Ostaje nam samo još jedan mogući uzročnik te podvojenosti: politička vlast sa svojim uključenim gospodarskim (iskorištavalačkim) interesima.

Tri su smjera kojima su strane vlasti išle na Hrvatsku

i tri su se regionalizma stvorila. Prvi i najstariji dolazio je sa zapada, preko mora, i širio se prema istoku. To je bio apeninski politički utjecaj koji predstavlja Venecija. Stoljećima su Mlečani širili taj svoj politički utjecaj, koji se u borbi s drugim utjecajima čas širio čas sužavao i, konačno, nakon pet stoljeća postojanja propao ostavivši nam kao posljedicu Dalmaciju i Istru u njihovim današnjim granicama. Granice Dalmacije ne poklapaju se ni s onima što ih je imala stara rimska pokrajina, budući da je u rimsko doba granica između Dalmacije i Panonije bila geofizička, tj. išla crtom koja razdvaja jadranski riječni sustav od savsko-dunavskog, niti se poklapa s bizantskom temom Dalmacijom koju je tvorilo samo pet gradova i tri otoka, nego su rezultat stoljetnog natezanja prvo s ugarsko-hrvatskim kraljevima, a onda s Turcima.

Druga je politička vlast dolazila s istoka, a predstavljala ju je Turska. Turci su stvorili Bosnu kao što je danas poznamo. Nije Bosna ni geofizička cjelina ni prirodna geopolitička jedinica niti jedinstveno gospodarsko područje, nego se od male banovine oko Travnika proširila, kao pojam, zajedno s turskom vlašću, te se u doba najveće moći Turske prostirala na sjeveru do Drave a na zapadu do Velebita, dok je kasnije u borbama s Austrijom i Mlečanima stiješnjena na uže okvire, te je konačno od požarevačkog mira ostala u granicama koje danas poznamo. Kao takvu ju je Austrija okupirala i stavila pod posebnu upravu. Već sam lepezasti oblik Bosne sa središtem u Sarajevu pokazuje smjer širenja turske vlasti, dok okljaštrena periferija lepeze ilustrira kako su kršćanske sile polagano podgrizavale tursku prevlast.

Nasuprot ta dva točno ograničena kraja s posebno jako razvijenim regionalizmom, stoji tzv. banska Hrvatska koja se dobro može označiti riječju "ostaci". To nije cjelina, ni zemljopisno, ni rasno, nego "ostatak" Hrvatske nakon što su Mlečani i Turci uzeli druge dijelove. A kako je politička vlast koja je vladala nad tim ostacima bila pozvana baš od Hrvata u pomoć, nije osjećana toliko stranom kao druge dvije čisto okupatorske vlasti, te je bilo moguće da ti ostaci održe bar neku, vremenom sve manju autonomiju.

Konačno imamo jednu jedinicu koja je u prošlosti imala izvanredno značenje, te je i društveno davala posebno obilježje svojim stanovnicima. To je bila Vojna krajina, gdje je sustav opće obrambene dužnosti stvorio poseban tip čovjeka, bitno različit od kmeta banske Hrvatske, bosanske raje ili dalmatinskog kolona. Zbog toga je njeno razvojačenje i uklapanje u bansku Hrvatsku bez posebnih prava izgledalo nemoguće. Međutim

sjedinjenje je provedeno bez većih poteškoća i regionalizam krajišnika nije se dugo održao kao politički čimbenik, nego se srozao na lokalne razlike iste kategorije kao što su bile druge lokalne razlike unutar banske Hrvatske.

Regionalizmi su dakle čista posljedica dominacije stranih vlasti nad hrvatskim područjem, rezultat različnih tuđinskih osvajanja. Kao takvi oni nisu "prirodni", tj. ovisni od fizičkih čimbenika, već su ostaci stranih političkih vlasti. Budući da nemaju korijena ni u zemljopisnim ni u kulturnim čimbenicima, ti regionalizmi ne samo mogu već i moraju nestati kao politički čimbenici.

☆

U tom procesu nestajanja važnu je ulogu odigrala Jugoslavija. Ukidanje zadnjih hrvatskih državnih atributa i prisilno odnarođivanje, surove balkanske metode i priliv Srba u Hrvatsku, prirodno bi morali slabiti hrvatsku svijest. No činjenica da su se stvaranjem Jugoslavije svi dijelovi Hrvatske našli pod jednom političkom vlasti, te radikalna srpska unitaristička politika koja je brisala stare pokrajinske međe, dovele su do protivnog rezultata. Hrvatska svijest ojačala je kao nikada prije. Razlog je jasan: novi, zajednički doživljaj u svim hrvatskim pokrajinama brisao je uspomenu na različne stare političke utjecaje, te je jačao osjećaj solidarnosti i pripadnosti među svim Hrvatima. Politička vlast, pa makar i tuđa i neprijateljska, bila je jedna i jedinstvena te se zato pretvorila u centripetalnu snagu.

Daljnji su zajednički doživljaji svih dijelova Hrvatske samo još pojačavali proces ujedinjavanja. Opći zanos svih hrvatskih krajeva prilikom uspostave hrvatske države, opće nevolje zbog partizanskih napadaja, te konačni zajednički poraz i pad pod novog dominatora, stvorili su moralne veze jače, neposrednije i više od povijesnih doživljaja razdvojenosti. Došlo je do jačeg stapanja pojedinih dijelova hrvatskog naroda u jedno tijelo, do višeg stupnja integracije, ili kao što bi rekao Durkheim, do "dinamičke gustoće". Mimo i iznad geopolitičkih i ekonomskih čimbenika, moralne veze sjedinjuju dijelove naroda u jedno tijelo, jer "dinamička gustoća može se definirati, kod istog volumena, kao funkcija broja pojedinaca koji su stvarno ne samo u trgovačkim već i u moralnim odnosima, tj. koji ne samo izmjenjuju usluge ili vrše konkurenciju, već žive zajedničkim životom. Budući da su čisto gospodarski odnosi posve izvanjski, može ih biti vrlo živih a da se ipak ne sudjeluje u kolektivnoj egzistenciji. Trgovački poslovi, koji

se vrše preko granica koje razdvajaju narode, ne brišu tih granica... Zato se najbolje izražava dinamička gustoća jednog naroda stupnjem sljubljivanja društvenih dijelova. Jer ako svaka djelomična skupina tvori cjelinu, posebnu jedinicu, odvojenu od drugih ogradom, djelovanje njenih pripadnika uglavnom ostaje mjesno; ako se pak naprotiv ta djelomična društva stapaju u krilu cijelog društva, ili teže stapanju, znači da se u istoj mjeri proširio krug društvenog života" (op. cit., str. 112 i 113). Moralni doživljaji više uloptavaju narod u cjelinu od materijalnih. "Ceste, željeznice itd. služe više poslovima nego stapanju pučanstva... To je slučaj Engleske, čija je materijalna gustoća viša od gustoće u Francuskoj i gdje je ipak stapanje dijelova daleko manje napredovalo, kako to dokazuje održavanje lokalnog duha i regionalnog života" (op. cit., str. 113 i 114).

Hrvatski narod ima toliko bogatstvo zajedničkih duhovnih doživljaja, nekoliko radosnih i bezbroj tragičnih, da su se u njima i po njima različni dijelovi naroda upravo sljubili u jedno mimo i protiv centrifugalnih političkih utjecaja prošlosti. Pravaštvo je jednako djelovalo u banskoj Hrvatskoj kao u Dalmaciji i Bosni, Radićev je pokret obuhvatio sve hrvatske krajeve bez obzira na prošlost, a ustaštvo kao koncentracija državotvorne volje naroda mobiliziralo je sve Hrvate bez obzira na vjeru, stalež i pokrajine. Pod četničkim i partizanskim noževima padali su jednako fratri kao i hodže, seljaci kao i obrtnici, Dalmatinci, Bosanci, Ličani i Srijemci, dok kod Bleiburga komunističke strojnice nisu pitale zarobljene hrvatske vojnike iz koje su pokrajine.

Sociološki čimbenici, mimo i protiv formalno-pravnih i povijesnih uspomena, oslabili su pokrajinske granice i pripravili su put hrvatskom političkom jedinstvu.

Politička potreba hrvatskog federalizma

Iz dosadašnjeg izlaganja jasno proizlaze dva zaključka: 1) Federalizam je samo formalno-pravno sredstvo da se prikrije integracija prema jedinstvu ili pripravi put za razdvajanje, dakle prelazno stanje, i 2) Regionalizmi su kao političke pojave ostaci prošlosti, nekada slavne a nekada tužne. U hrvatskom slučaju regionalizmi su ostaci političkog ropstva naroda, projekcije tuđinskih vlasti i pohlepe, najnegativnija pojava u hrvatskom narodnom životu.

Sva je hrvatska politika išla za tim, nekada svjesno a još više nesvjesno, da se izbrišu tragovi te prošlosti. U političkim pojmovima Dalmacije, Bosne, Krajine i banske Hrvatske ne

očituje se državna, superiorna volja naroda, ne očituje se njegova suverenost, već iz njih struji duh borbe kolona protiv mletačkih namjesnika i trgovaca, otpor raje protiv harača, paralelni otpor bosanskog plemstva protiv utapanja i nestajanja unutar osmanlijskog mora, dužnost seljaka da besplatno oružjem brane austrijske interese i kmetstvo širokih slojeva u korist sve više mađariziranog plemstva koje je za prazne pergamene predavalo stranim vlastima zadnje ostatke suverenosti. Protiv tog povijesnog ropstva hrvatski je narod reagirao jedinstveno u najnovijoj prošlosti, no ta reakcija nije išla za obnavljanjem tih bolesnih formula tuđinske prevlasti, niti za očuvanjem posebnih pozicija domaćih korisnika te prevlasti, već je bila usmjerena postignuću svoje jedinstvene države.

Zbog toga je svaki federalizam u Hrvatskoj sa sociološkog gledišta nakalamljen i nesuvremen, a formalno-pravno znači potvrdu tuđinskih osvajanja. To je samo isprazna demagogija, podvrgavanje jednoj političkoj modi bez stvarnog temelja u narodnim potrebama. Nisu radili i djelovali Starčević, Radić, Prodan, Čaušević, Bašagić i njima slični Hrvati, nije se zato borila hrvatska vojska, da se obnove ideje dalmatinskih autonomaša, Jagićev austrijski "bosanski jezik", da muslimani budu kao u Saint-Germainskom ugovoru izdvojeni iz svog naroda i pravno označeni tuđinskom manjinom u svojoj vlastitoj zemlji, da kmetski i graničarski duh bude ovjekovječen.

Hrvatska politika smije biti samo hrvatska i zato i buduća hrvatska država ne smije nikoga varati i mamiti federalizmom kako bi ušao u nju, već mora otvoreno istaknuti da joj je cilj jedna, jedinstvena država u kojoj će svi Hrvati biti jednaki pravno i stvarno bez obzira na vjeru, porijeklo, stalež i bogatstvo. Ne želimo time reći da bi ta država morala biti centralistički uređena. Naprotiv, baš u narodno jedinstvenim državama može se provoditi prava upravna i gospodarska decentralizacija, približavanje vlasti narodu, jer namjesto povijesnih, antagonističkih jedinica kao u federaciji mogu se ustrojiti upravne jedinice po zemljopisnim i gospodarskim kriterijima s najširim nadležnostima, a bez ikakve opasnosti za političko jedinstvo naroda.

"Republika Hrvatska" br. 17/18 (kolovoz 1955.), str. 21-30.

Srbi u Hrvatskoj

"U kompleksu raspravljanja o odnosima između Srbije i Hrvatske ...pojavljuje (se) izvjesno neugodno isticanje, naime da bi Srbija trebala napustiti Srbe u Hrvatskoj, u čemu, očevidno, nema izbora; ili proslijediti liniju jugoslavenstva na bazi isticanja da su hrvatske zemlje srpske zbog doseljenih Srba u hrvatske krajeve bježanjem ispred Turaka (čime hrvatski krajevi nisu prestali biti hrvatski), ili prihvatiti Srbe natrag, jer Turaka više nema, ili jednostavno i ispravno smatrati, da na granicama između Hrvatske i Srbije prestaju sva prava jednih prema drugima i da započinje apsolutno poštivanje, u kojem bi slučaju Srbi u Hrvatskoj normalno živjeli kao i Hrvati." (Ivan Oršanić, "Hrvatska i Srbija", "Republika Hrvatska", br. 3, travanj 1952., str. 7.).

Realizam u političkom djelovanju zahtijeva od nas da otvoreno pristupimo problemu Srba u Hrvatskoj kao središnjem pitanju koje moramo riješiti, ako želimo da hrvatsko oslobođenje bude uspješno i da se pretvori u stabilno rješenje na Balkanu.

1. *Načelna stajališta*

Danas više nema Hrvata koji bi bili za Jugoslaviju, jer bi vjerovali da postoji jugoslavenski narod i da prema tome načelo narodne države zahtijeva da takav jugoslavenski narod ima svoju narodnu državu. Kod Srba takvo mišljenje nije nikada ni postojalo, nego su oni smatrali Jugoslaviju samo proširenom Srbijom, sredstvom za okupljanje svih zemalja u kojima žive Srbi i za posrbljivanje naroda među kojima oni žive.

Hrvati su danas svjesni da načelo narodne države zahtijeva da svaki narod, velik ili mal, jak ili slab, ima svoju narodnu državu kao okvir u kojemu će se razvijati narodna zajednica, te subjekt preko kojega će ova narodna zajednica dolaziti u dodir s drugim narodima. Bez narodne države narodna zajednica nema potrebni politički oblik da bi se slobodno razvijala i ulazila u odnose s drugim narodima na ravnopravan način.

Pa i oni Hrvati koji pristaju na Jugoslaviju kao na zajednički okvir, a njih je sve manje i manje, priznaju da je to samo "manje zlo" a ne idealno rješenje, jer i u takvom okviru zahtijevaju bar formalno zadovoljavanje načela samoodređenja time što hrvatsku upravnu jedinicu i djelomično postignuta autonomna prava nazivaju državom, iako ovakva jedinica nema bitnih oznaka prave države. Osjećaju da bez takvog formalnog priznanja načela narodnog samoodređenja ne mogu obraniti Jugoslaviju. I u tome se ne radi da li u Jugoslaviji vlada veća ili manja sloboda, veća ili manja ravnopravnost, veće ili manje blagostanje nego o temeljnom načelu: U današnje doba svaki narod treba imati svoju državu da bi se mogao razvijati kao narod i prema tome svaka država koja nije izražaj jedne narodne zajednice predstavlja povredu prava naroda na slobodu i nezavisnost, te mora, prije ili kasnije, nestati.

U posljednje vrijeme, nakon poraza najnovijeg pokušaja da se ostvari ravnopravnost naroda u Jugoslaviji, kad su predstavnici jugoslavenske vlasti u Hrvatskoj dr. Savka Dabčević-Kučar i Mika Tripalo bili smijenjeni s položaja, jer su ovu ravnopravnost previše doslovno shvatili, nije više pitanje u Hrvatskoj da li će se Jugoslavija raspasti, nego je pitanje samo kad će se raspasti i da li će se uspostaviti hrvatska država s manjim ili većim žrtvama, na miran način ili revolucijom, te kakvo će biti njeno unutrašnje uređenje.

Osjećajući ovo opće uvjerenje, koje predstavlja temelj hrvatskog osloboditeljskog djelovanja, jugoslavenske vlasti ponovno posežu za starim metodama i upotrebljavaju Srbe u Hrvatskoj da bi Hrvate spriječili u ostvarenju hrvatske slobode. Tajno i manje tajno predstavnici Beograda govore Srbima u Hrvatskoj da će ih Hrvati klati i uništavati, te da je zato potrebno da oni budu čuvari "reda i mira" u Hrvatskoj i da se odvoje od Hrvata u svom čuvarskom položaju. Vrši se umjetno izoliranje Srba u Hrvatskoj i ovi se tjeraju u psihološki ghetto da bi poslužili središnjoj vlasti kao pomoćne jedinice za obuzdavanje hrvatskih osloboditeljskih poriva.

Ovo izdvajanje Srba u Hrvatskoj ide tako daleko da danas postoje u Hrvatskoj srpska poduzeća, tj. poduzeća u kojima ne mogu biti namješteni Hrvati nego samo Srbi, te da se srpske općine upravljaju mimo i protiv hrvatskih općina. Školstvo pak iskrivljavanjem povijesti i stalnom propagandom stvara kod Srba u Hrvatskoj strah od Hrvata i dovodi do kulturnih i ljudskih prekida između hrvatskih Srba i njihovih susjeda i do stvaranja umjetnih veza sa središtima izvan zemlje u kojoj žive i djeluju. Pod vlašću "bratstva i jedinstva" produbljen je

jaz između Hrvata i Srba i kod Srba je stvorena psihoza ugroženosti i otvorenog neprijateljstva prema Hrvatima.

2. *Posljedice povijesnih događaja*

Srbi su došli u hrvatske krajeve bilo bježeći pred Turcima, bilo kao pomoćne jedinice turskih osvajača, bilo kao vojnici u službi Austrije. Vjerojatno je točna tvrdnja hrvatskih povjesničara da je pod turskom vlašću jedan dio katoličkih Hrvata prešao na pravoslavlje radi pomanjkanja katoličkog svećenstva i radi posebnog, povlaštenog položaja koji je u Otomanskom Carstvu uživao carigradski patrijarh. Sigurno je točna tvrdnja da su se tijekom vremena, pod utjecajem srpskog svećenstva, Vlasi i drugi nesrpski pravoslavni doseljenici pretočili u Srbe. Ali danas moramo priznati činjenicu da je, bez obzira na podrijetlo, pravoslavno pučanstvo u hrvatskim krajevima u svojoj većini po osjećaju srpske narodnosti.

Kao što među Hrvatima ima danas potomaka Vlaha i Nijemaca te drugih narodnosti koje su se naselile na hrvatskom području i pretopile u domaće pučanstvo, tako i među hrvatskim Srbima ima ljudi različitog, pa i hrvatskog podrijetla, koji se danas osjećaju Srbima i prema tome su objektivno Srbi. Hrvatska politika mora s time računati i mora poštivati njihovo narodno opredjeljenje, ako ne želi hrvatsku državu pretvoriti u onakvu protunarodnu diktaturu kao što je danas Jugoslavija.

Ali i Srbi u Hrvatskoj moraju shvatiti da ne mogu živjeti u zemlji kao izražaj tuđinske, ugnjetavačke vlasti. Mađari su za doba grofa Khuen-Hederváryja u banskoj Hrvatskoj, a ministra Benjamina Kallaya u Bosni, iskorištavali srpsko pučanstvo da bi pomoću njega, stvaranjem straha i odvajanjem od većine, spriječili normalno ujedinjavanje hrvatskih zemalja koje bi dovelo do oslobođenja Hrvatske. Ova protuhrvatska politika posebno je bila očevidna u Dalmaciji, gdje su Austrijanci pomoću tamošnjih Srba stvarali talijansku izbornu većinu (Italoserbi) koja je u svojoj konačnici skrivila da je nakon prvog svjetskog rata Zadar potpao pod Italiju, a koja je u drugom svjetskom ratu imala za posljedicu talijansko-srpski savez protiv novostvorene hrvatske države.

Nije potrebno ulaziti u prošlost da bismo uvidjeli, da su vanjske sile iskorištavale hrvatske Srbe za svoje imperijalističke ciljeve protiv Hrvatske i protiv Hrvata. Zloupotreba hrvatskih Srba mimo njihovih stvarnih i trajnih interesa nije nikada bila veća nego u doba Titove Jugoslavije, koja je

na umjetan način podjarivala dotadašnje sukobe između Hrvata i Srba i produbljivala jaz između njih. Komunisti su Srbe upotrebljavali da pokore Hrvatsku poslije 1945. godine i da je drže podjarmljenom, čime je vlast postignula da je jedan dio pučanstva Hrvatske radio protiv interesa svoje vlastite domovine i protiv interesa većine. Stvorena je povlaštena no ipak nezadovoljna manjina, te je pojačano razočaranje većine s držanjem ove manjine.

3. *Lanac osvete treba prekinuti*

"Hiljadugodišnje susjedstvo Srbije i Hrvatske, srpskoga i hrvatskoga naroda, ne poznaje ni jedan međusobni rat, ni jedan međusobni sukob, ni jedno međusobno klanje. Nametanje, naprotiv, Jugoslavije i jugoslavenstva predstavlja niz zločina, predstavlja uništavanje Srbije i Hrvatske, Srba i Hrvata," napisao je prof. Ivan Oršanić ("Hrvatska i Srbija", Republika Hrvatska, br. 3, 1953., str. 2.).

Neprirodnost pa i protuprirodnost Jugoslavije dovela je do srpsko-hrvatskog neprijateljstva, koje se očitovalo svom žestinom u kraljevskoj Jugoslaviji, gdje je Srbija smatrala državu kao nešto svoje, dok ju je Hrvatska osjećala kao nešto tuđe. Došlo je do stanja da su neki Srbi u Hrvatskoj, koji su, kao Svetozar Pribićević, na početku bili najoduševljeniji pristalice jugoslavenskog nacionalizma i centralizma, počeli uviđati nepravednost stvorenog stanja i zagovarati promjenu politike prema Hrvatskoj. Međutim, ni ovi Srbi nisu uvidjeli da nisu dovoljne neke promjene, nego da je potrebna načelna promjena, tj. stvaranje nezavisnih, iako prijateljskih država Srbije i Hrvatske, kao temelja za normalan razvitak srpskog i hrvatskog naroda. Nisu došli do takvih logičnih zaključaka, što je dovelo do velikih nesreća kad se Hrvatska uspjela osloboditi.

Postojanje hrvatske države mora nam poslužiti i kao pouka, a ne samo kao inspiracija u borbi. Iako je posve prirodno da je u Hrvatskoj došlo do reakcije na jugoslavensko nasilje i na iskorištavanje domaćih Srba od stranih, zavojevačkih vlada, ova reakcija je škodila samoj hrvatskoj državi i otežala je njeno učvršćivanje. Uskoro nakon stvaranja Hrvatske pojavili su se i strani utjecaji koji su preko domaćih Srba rušili novu državu. Kako Nijemci tako i Talijani iskorištavali su hrvatsku reakciju protiv Srba da se povežu s ovima i da im pomažu u rušenju hrvatske države. Ovo pokazuje kako svaki sukob između Hrvata i hrvatskih Srba dovodi do teških posljedica i za jedne i za druge. Sva materijalna i oružana pomoć koju su četnici dobivali od Nijemaca i od Talijana nije

koristila srpskom puku kao što hrvatskom puku nije koristilo nikakvo dobiveno oružje, ako ga je Hrvatska morala upotrebljavati protiv svojih vlastitih građana.

Ako želimo bolju budućnost svojoj domovini, onda moramo prvo priznati da je najveća pogreška hrvatske države bila što uopće nije imala unaprijed stvorenu politiku prema hrvatskim Srbima, te što je dopustila da prirodna reakcija na doživljene nepravde mjestimično preotme maha i stvori stanje u kojemu je suživljavanje Hrvata i Srba bilo otežano. Ignoriranje srpskog pitanja na početku hrvatske države, zatim pokušaj pokatoličenja Srba i konačno stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve nisu znak neke promišljene hrvatske politike, nego improvizirane reakcije koje kao takve nisu mogle dovesti do dobrih rezultata.

Jedina uspješna politika u onom razdoblju bila bi ona koja bi uvidjela da lanac sukoba i neprijateljstava može prekinuti samo onaj koji je u nadmoćnom položaju, a ne onaj koji je stvarno ili psihološki u stanju obrane. Prema tome, u onom času, unatoč srpskih izazivanja i stranih poticanja Srba na neprijateljstvo protiv hrvatske države, inicijativa za stvaranje boljih odnosa između hrvatskih Srba i Hrvata trebala je poteći upravo od hrvatskih vlasti. Ne u obliku nekog taktiziranja, nego u iskrenom priznanju da u Hrvatskoj, kao posljedica povijesnih događaja, postoji dio pučanstva koji se po narodnosti osjećaju Srbima. Bilo je potrebno stvoriti povjerenje toga pučanstva u hrvatsku vlast, da će ona dopustiti njegovo potpuno slobodno nacionalno i kulturno iživljavanje i da će za uzvrat tražiti jedino lojalnost prema državi Hrvatskoj.

Znam da je to bilo teško očekivati u onom času, jer su jugoslavenske nepravde bile još svježe, a samo hrvatsko oslobođenje došlo je odviše naglo a da bi se mogla izgraditi ovakva razborita politika. Svrha ovakvih razmatranja nije osuditi hrvatske vlasti ili pojedine hrvatske prvake, niti su isprazna mentalna gimnastika s mudrošću koja dolazi mnogo godina nakon samih događaja, nego su neophodno potrebna pouka ako ne želimo ponovno upasti u iste pogreške.

Srbi su naime nakon iskustva s Nezavisnom Državom Hrvatskom zapali u iste pogreške u kojima su bili prije nje, i to ne samo u iste nego i u znatno pojačane. Srpsko osvećivanje poslije 1945. ne može se ni prispodobiti s Pribićevićevom politikom da učini Hrvate manjim od makova zrna, koju je vodio kao ministar unutrašnjih poslova Jugoslavije. Ako je jugoslavensko nasilje od 1918. do 1941. dovelo do hrvatske reakcije poslije 10. travnja 1941., kakvu tek reakciju možemo

očekivati nakon Titovih nasilja od 1945. pa do danas? Da Jugoslavija smatra normalnom takvu reakciju, vidimo po propagandi koju vrši o tome među Srbima u Hrvatskoj.

No ako je takva reakcija normalna, ona nije neminovna i upravo u tome je uloga slobodnih Hrvata u svijetu, da formuliraju buduću hrvatsku politiku u kojoj će izričito biti isključena svaka osveta uperena protiv bilo kojeg dijela pučanstva Hrvatske, a posebno protiv hrvatskih Srba.

Kako slijedeća pobjednička faza pripada Hrvatima, na Hrvatima će ležati odgovornost da prekinu lanac sukoba. Hrvati će morati u času svoje pobjede i uspostave države Hrvatske učiniti najveće napore da ne dođe do reakcije na nasilja druge Jugoslavije, da Jugoslavija u svom porazu ne ostavi Hrvatima u naslijeđe diktaturu i nepravdu. Glavni zadatak prve hrvatske, revolucionarne vlade bit će u zadovoljavanju i osiguravanju hrvatskih Srba. Svi napori moraju biti usmjereni da se srpsko pučanstvo Hrvatske osigura od osveta i progona. To je u višem interesu Hrvatske, to od nas zahtijeva sretnija budućnost svih stanovnika Hrvatske.

4. *Puna sloboda*

Nije dovoljno obećavati hrvatskim Srbima neka posebna, manjinska prava, jer je teško da će na njih pristati, budući da ih već danas imaju. Danas su Srbi u Hrvatskoj povlašćena manjina, koja uživa prednosti ovog položaja, ali i opasnost koja iz toga izvire. Strah od budućnosti i pomanjkanje vjere u druge građane Hrvatske izravna su posljedica položaja povlaštene manjine koji imaju Srbi u Hrvatskoj. Svaka manjina osjeća se ugroženom, no povlaštena manjina još se više osjeća ugroženom, jer zna da su povlastice dane na štetu većine i da zato prijeti opasnost reakcije ove većine čim se stanje promijeni.

Što se može ponuditi hrvatskim Srbima u budućoj hrvatskoj državi? U prvom redu treba ih uvjeriti da će svim stanovnicima Hrvatske, bez obzira na vjeru i podrijetlo, biti, uz jednake dužnosti, priznata i jednaka prava, dakle da će njihova sigurnost počivati na općem sustavu slobode, a ne na nekim posebnim i prema tome nestalnim pravima.

Ali ova sloboda ne smije biti samo privremena, nego se mora pretvoriti u bitni, trajni temelj hrvatske državne ideje. Ako će hrvatska država osigurati svim svojim stanovnicima punu slobodu nacionalnog, vjerskog i političkog opredjeljivanja, te ako će utvrditi da je udruživanje u svrhu gajenja posebnih interesa ustavom zajamčeno, neće se nastaviti mentalitet ghetta koji se razvio među hrvatskim Srbima i ovi će moći slobodno ulaziti u hrvatski javni život, a da pri tome ne moraju žrtvovati ništa od svojih posebnosti. Ako hrvatska država štiti sve vjere, ali ne usvaja ni jednu, onda će se stanovnici katoličke, muslimanske, pravoslavne, protestantske i židovske vjere, isto kao i agnostici i ateisti, osjećati jednakopravnim. Nemojmo zaboraviti da Hrvatska nije katolička, kao što se to ponekad znalo pogrešno isticati, čime je nanijeta velika šteta hrvatskoj ideji, nego je zemlja u kojoj ima katolika kao što ima i muslimana, pravoslavnih, protestanata i ateista, dakle da nije dužnost države u suvremenom svijetu da ima konfesionalni značaj, pa ni onda kad u njoj jedna vjera ima apsolutnu većinu, što nije slučaj u Hrvatskoj, nego da je dužnost suvremene države osigurati slobodu savjesti svim svojim pripadnicima.

Ako danas u svijetu vladaju narodne države, to ne znači da svi pripadnici države moraju pripadati onom narodu koji je stvorio državu. Jest, narodna država je preduvjet da se narodna zajednica može slobodno i potpuno razvijati, ali ovaj razvitak ne znači da se pojedinci i skupine, koji su povijesnim razvitkom ušli na područje jednog naroda, moraju odreći svojega podrijetla i posebnosti. Jedino što se od njih smije zahtijevati jest da kao građani lojalno surađuju na općem dobru zajednice, no potrebno im je osigurati nesmetani razvitak njihovih posebnosti. Prema tome, ako Srbi u Hrvatskoj žele preko svojih škola i svojih organizacija gajiti svoju srpsku posebnost, a ne samo pravoslavnu vjeru, ovo im treba biti zajamčeno ne kao Srbima nego kao građanima Hrvatske.

Takvo sustavno i dosljedno poštivanje slobode građana neće koristiti samo u odnosu na hrvatske Srbe, nego i u odnosu prema Hrvatima koji pripadaju različitim vjerama kao i različitim političkim strukturama. Dosljedno provedeno, takvo načelo slobode koristit će svim Hrvatima i stvorit će ozračje u kojemu će Hrvatska moći napredovati i prevladati teško naslijeđe prošlih nasilja i tiranija. Jer nemojmo zaboraviti da su nas stoljeća hranila silom i nasiljem; "u hrvatskom (je) narodu stoljećima slagano i složeno mnogo toga, što ga je politički, ekonomski, socijalno, duhovno i moralno imalo dotući, zatući, uništiti, razrovati i pokvariti." Zato "mi osjećamo svu tragediju, koju su Bizant, Venecija, Beč, Pešta i Beograd izbacili kao nasljedstvo naslaga u svojim vjekovnim nastojanjima da nas se u svakom pogledu uništi." (Ivan Oršanić, "Povijest se ne briše", "Republika Hrvatska", br. 1, listopad 1951., str. 6/7).

Kad smo spoznali da u sebi nosimo naslijeđe prošlih nasilja

i tiranija kojima smo bili podvrgnuti, prva nam je dužnost da spriječimo da bi ovo zlo prevladalo u nama. Nije dosta riješiti se materijalnog ropstva, nego je potrebno svladati i duševno ropstvo u kojemu se nalazimo, te na temelju pravednosti i slobode izgraditi takvu državu u kojoj će se i hrvatski Srbi osjetiti slobodnim i zaštićenim. Hrvatska država slobode bit će jamstvo sigurnosti i hrvatskim Srbima i kad je oni osjete takvom, velik dio puta do našeg oslobođenja bit će prevaljen. A buduća država, koja neće započeti s osvetama nego s izmirenjem, imat će čvrst temelj za sretniju budućnost svih svojih stanovnika.

Srbi moraju shvatiti da je samo Srbija narodna država Srba i da izvan nje oni ne mogu imati svoju narodnu državu, nego samo prava slobodnih građana zemalja u kojima žive, uključivši i pravo na narodnost i na čuvanje svojih posebnosti. Hrvatska je pak jedina zemlja na svijetu gdje Hrvati mogu ustrojiti svoju narodnu državu i nema nikakva razloga da se oni odreknu ovog opće priznatog prava zato što su ratni vihori donijeli na njihovo područje pripadnike nekih drugih narodnosti. Ovo načelo da je Srbija narodna država Srba, središte srpstva, uglavnom je priznato kako u Jugoslaviji tako i van nje, te su zemlje izvan Srbije, koje se danas nalaze u Jugoslaviji, smatrane interesnim područjem ili kolonijama Srbije. Radi toga nikada ne može doći do ravnopravnosti Srba i Hrvata u Jugoslaviji, jer bi zato bilo potrebno prvo uništiti značaj narodne države, i to središnje, povlaštene narodne države, koji ima Srbija još od 1918. Prema tome ispravno rješenje leži u izdvajanju srpske narodne države iz Jugoslavije i u isto takvom izdvajanju Hrvatske i Slovenije te u stvaranju narodnih država u Hrvatskoj i Sloveniji. Same granice su drugotne važnosti, kao što je to slučaj u cijelom svijetu, i ne mogu biti razlogom da se vrijeđa načelo narodnih država. Činjenica da će ostati Srba izvan Srbije kao i Hrvata izvan Hrvatske ne može spriječiti ostvarenje prava narodnog samoodređenja ni za Srbiju ni za Hrvatsku. Ako su ove države slobodarske i poštuju ljudska prava, onda će i Hrvati koji budu ostali u Srbiji i Srbi koji budu ostali u Hrvatskoj dobiti punu zaštitu svojih građanskih prava, među koja spada svakako i poštivanje narodnosti.

"Republika Hrvatska" br. 111 (listopad 1977.), str. 2-12.

3

JUGOSLAVENSTVO I JUGOSLAVIJA

- *Jugoslavenski mit - temelj Jugoslavije*
- *Bilanca jedne diktature*

Nemoguće je, jer proti naravi, načiniti jedinstvo oblasti, zakona, uprave, uz slobodu ili samovolju, kod naroda različitih pasminom, poviješću, stupnjem prosvjetljenja, zemljišnim ležajem, društvenim odnošajima, gospodarstvenim probitcima, zakonima vjere.

Ante Starčević

Jugoslavenski mit temelj Jugoslavije

Hrvatsko pitanje nije jedinstveno u povijesti. Nije jedinstven ni slučaj Jugoslavije, kao što nisu jedinstvena različna opravdanja koja se daju sustavu višenarodnih država u kojima je sva vlast usredotočena u jednom narodu i među malobrojnim pripadnicima pridruženih, podjarmljenih, ili kako ih samo želimo nazivati, naroda. I na Jugoslaviju moraju se primijeniti rezultati općih socioloških istraživanja, ako ne želimo da posve nepotrebno prijeđemo područja ljudskog duha koja su već drugi obradili, da nakon dugotrajnih proučavanja dođemo do zaključaka koji su bili na dometu prije nego što smo se upustili u taj posao.

I. JUGOSLAVENSKA STVARNOST

1. Jugoslavija — mali imperij

Makar kako banalno zvučilo danas, moramo ipak ponoviti da je Jugoslavija primjer malog imperijalizma. Jedan mali narod, nesposoban da stvori veliki imperij, iskoristio je nabačenu ideju i povoljnu političku konjunkturu da stvori svoje kolonijalno carstvo u samoj Europi. Potpuno je razumljivo da nosioci Jugoslavije nisu svojoj politici dali ime kolonijalizma, ali to se ne može ni očekivati, jer i u tome je ljudska vještina tijekom stoljeća dovoljno napredovala, te zna svaku, pa i najnezgodniju stvar, izreći lijepim riječima. Ipak, pokraj svih riječi ostaju činjenice, a činjenica je da u Jugoslaviji postoji prvenstvo jednog naroda, a da drugi narodi moraju svoje interese podčiniti "zajednici" koju predstavlja povlašteni narod. Moglo bi se posumnjati u tu činjenicu da nisu do sada stvorene dvije Jugoslavije i da ne postoji već gotov nacrt za stvaranje treće Jugoslavije.

Kad je stvorena prva Jugoslavija, njeni su branitelji opravdavali srpsku prevlast različnim, formalno mudrim razlozima. Srbija je imala svoju državu, govorili su, te se za volju zajednice odrekla te države. Srbija je bila na strani pobjednika, te se samo ujedinjenjem sa Srbijom drugi narodi mogu osloboditi sudbine pobijeđenih. Srbija je bila ratom oštećena, te prema tome moraju bratske pokrajine, koje su manje stradale,

pomoći Srbiji da se ponovno izgradi. Srbija je novoj državi dala svoje ustrojstvo, te prema tome ima pravo da u njoj vodi glavnu riječ.

Ali unatoč svih tih prednosti, koje su Srbi kao državni narod uživali u Jugoslaviji, Jugoslavija je u prvoj velikoj krizi propala (godine 1941.) a da se Srbi nisu odviše borili za njeno održanje. Godine 1945. stvorena je druga Jugoslavija, te u njoj opet Srbi imaju glavnu riječ. No kako stari argumenti više nisu bili dovoljni da opravdaju srpsku prevlast, pronašli su se novi argumenti da opravdaju isto stanje. Srbija se ovaj put nije odrekla svoje narodne države, dok je Hrvatima u ime bratstva i jedinstva oduzeta država, ali argumenat se ipak nije upotrijebio u korist Hrvata. Uzet je samo onaj argumenat koji koristi Srbiji, tj. pripadništvo pobjedničkoj struji koje je uvijek i svagdje glavni argumenat, bez obzira na pravo i na moral. Srbija je stradala u ratu, te joj zato ponovno treba pomoći. Premda su i druge pokrajine stradale, to se nije uzimalo u obzir, jer nisu bile na pobjedničkoj strani i jer su stradale od Srba. Konačno, Srbiji se nije prigovorilo da je zbog njenog hegemonizma morala propasti Jugoslavija, nego se prigovaralo Hrvatima što su dali oduška svojem otporu protiv srpske prevlasti i srušili Jugoslaviju. Srbiji naprotiv nije se prigovorilo ni to da je pristupila Trojnom paktu Italije, Njemačke i Japana i da je za vrijeme rata surađivala uvelike s Nijemcima i s Talijanima.

Što nam sprema treća Jugoslavija? Naravno, novo izdanje bratstva i jedinstva. Razumljivo je da se ne želi već sada iznijeti na javu buduća prevlast Srbije, jer bi to smetalo ostvarenju treće Jugoslavije. Ali to se nije otvoreno priznavalo ni na Krfu 1917. godine kada se sklapao sporazum između predsjednika srpske vlade Nikole Pašića i predsjednika Jugoslavenskog odbora dr. Ante Trumbića o osnivanju i uređenju buduće zajedničke države, niti se to priznavalo u Jajcu 1943. godine kad je stvoren nacrt ustava buduće komunističke Jugoslavije, pa nema razloga da Srbi već danas o tome javno govore. No nakon dosadašnjih iskustava dovoljni su samo simptomi da bismo upoznali bit te treće Jugoslavije.

Prema nekim srpskim piscima buduća Jugoslavija mora biti demokratska federacija, ali se u toj federaciji ne smije dopustiti odcjepljenje pojedinih naroda da se ne slabi država, nego se mora osobito osigurati jedinstvo srpskih zemalja i obraniti Srbe od hrvatskog šovinizma. Konačno, buduća Jugoslavija mora kazniti "ustaške zločine" (u tome su svi Srbi složni), te ako hrvatska jedinica ne bi izvršila ovaj zadatak na zadovoljstvo Srba, morat će se zajednica pobrinuti da se

to izvrši. O četničkim zločinima ni riječi, jer govoriti o tome znači biti hrvatski šovinist. Ako još spomenemo da po nekim srpskim predstavnicima srpske se zemlje protežu sve dotle dok ima pravoslavnih manastira, a tih ima sve do Gorskog kotara, dakle na vratima Rijeke, i do Ravnih kotara pred samim Zadrom, onda si možemo zamisliti buduću hrvatsku jedinicu stvorenu od dvije prostorno odvojene pokrajine: uže Hrvatske od Varaždina do Karlovca s dijelovima najzapadnije Slavonije na sjeveru, te srednje Dalmacije na jugu. Sve drugo bilo bi srpsko u okviru bratske, demokratske i federativne Jugoslavije. Nekim će se možda pričiniti nemogućim takav plan. Preporučam da pregledaju rasprave iz 1928. godine, kad se tražilo rješenje jugoslavenske krize pomoću amputacije, tj. izdvajanja Hrvatske iz Jugoslavije. Tada je sličan plan, samo ograničen na sjeverni dio te smanjene Hrvatske, predložen kralju Aleksandru Karađorđeviću koji ga je najozbiljnije proučavao.

2. Prevlast jednog naroda u složenim državama

Iz ovih kratkih primjera možemo zaključiti da je Jugoslavija stvarno imperij (u vrlo malom opsegu) sa svim oznakama imperija: prevlašću jednoga naroda nad drugima, unutrašnjom napetošću između sastavnih naroda i državnom vladom koja se održava silom. A što znači imperij, to su već davno rekli povjesničari i sociolozi (za razliku od učitelja koji iz povijesti vade samo ružičasto obojene, idealno nadahnute primjere).

Kaže Guglielmo Ferrero u svojem najvećem djelu "Veličina i dekadencija Rima"; "Ako se želi shvatiti što je stvarno bilo rimsko carstvo, potrebno je odbaciti jednu od najstarijih i najraširenijih zabluda, a koja se sastoji u vjerovanju da je Rim upravljao svojim pokrajinama sa širokim pogledima, brineći se za opće dobro i u skladu s mudrim i korisnim načelima koja su u prvom redu bila usmjerena dobru podčinjenih. Nikada nisu podložene zemlje bile upravljane u takvom duhu, ni od Rima, ni od bilo kojeg drugog imperija; nikada, ako ne pukim slučajem, nije dominacija bila korisna za podložene; naprotiv uvijek su dominatori nastojali postići što veću korist sa što manje rizika i napora."

S malo riječi rečeno je time zapravo sve što se o toj temi može reći. Svaka zajednica prirodno teži osiguravanju vlastite koristi i prednosti, te prema tome ni narodna zajednica nije lišena toga egoizma. No dok je ovaj egoizam ograničen susjedima koji se mogu braniti, ne dolazi do punog izražaja i ostaje više kao obrambena kategorija. Tek kad se razvije na račun

drugih naroda ili zajednica koje su izgubile svoju političku slobodu te se ne mogu oduprijeti oružanom silom prohtjevima svojih susjeda, dolazi takav egoizam do punog izražaja i pretvara se u navalnu kategoriju. Što je veći imperij, to je veća mogućnost punog zamaha egoizma dominantnog naroda koji uvijek ima isti argument: borili smo se da vas oslobodimo (čega, nije važno: ropstva, zaostalosti, pritiska vlastite oligarhije i sl.), pa imamo pravo da naplatimo sve žrtve. I kao kod lihvara, nikada se ne stigne otplatiti sve te žrtve. Prvo se plaća oslobođenje, onda se nastavlja plaćati sigurnost granica zajednice, zatim se plaćaju izgubljeni ratovi, onda navalni ratovi, te konačno nagrade onima koji čuvaju jedinstvo carstva. I dug je to veći, što se dulje plaća. Prestaje se plaćati tek onda kada dominatori izgube vlast.

Rim je iscijedio cijeli tadanji kulturni svijet, te je ovaj umoran od pet stoljeća dobre uprave šaptom pao pod nove, manje kulturne dominatore: Germane na Zapadu, a Arape na Istoku. Španjolsko se carstvo raspalo čim su maticu zemlju zaposjeli Francuzi, te ni jezik ni vjera pa ni djelomično isto podrijetlo nisu mogli održati jedinstvo, kad je nestalo sile da ga održava. Englesko carstvo tražilo je od svojih podanika žrtve u dobrima i u krvi za obranu slobode, tj. matice zemlje, ali se raspalo kada nije bilo premoćne sile da osigura odanost podanika matici zemlji. Francusko se carstvo likvidiralo u nepunih dvadeset godina, jer matica zemlja nije više bila u stanju održavati silom bratstvo i jedinstvo. I tako bismo mogli nabrajati primjer za primjerom, te ćemo naći dovoljno dokaza za tvrdnju Guglielma Ferrera o interesu dominatora. Ali, bojim se, da nećemo naći nijedan primjer u povijesti gdje bi se dio takvog imperija iz viših ideala borio da ostane u imperiju. Primjeri, koji bi se mogli navesti, obično se sastoje od nekih povlaštenih krugova u kolonijama koji su vezani uz staru vlast i boje se izgubiti svoje povlastice, te se prema tome ističu vjernošću kolonijalnoj vlasti. Oslobođenje južnoameričkih država obiluje takvim primjerima.

Prema tome, ako je opće pravilo da u višenarodnim državama jedan narod prevladava te da vodi zajednicu za sebe i u svoju korist, onda je razumljivo da podloženi narodi žele u najmanju ruku izaći iz podložništva, tj. osloboditi se. Nije potrebno filozofski opravdati takve želje, jer su one prirodna samoobrana svake zajednice. Opravdanja su potrebna dominatorima i zajednici, tj. imperiju (zovemo imperij svaku višenarodnu državu u kojoj jedan narod vlada nad drugim narodima zajednice).

3. *Integralno jugoslavenstvo — jedino opravdanje Jugoslavije*

U slučaju Jugoslavije nije potrebno opravdavati želju Hrvata za oslobođenjem, jer je ta želja normalna čim se prizna Hrvatima značajka naroda, a Jugoslaviji oduzme značaj jednonarodne države. Jugoslavija bi bila opravdana, i o njoj se ne bi moglo raspravljati samo kad bi postojao jedan jugoslavenski narod, te kad bi Srbi, Hrvati i Slovenci bili plemena ili od stranih dominatora otuđeni dijelovi jednog naroda. U tom pogledu bilo je integralno jugoslavenstvo logično i u skladu s duhom vremena. Ako postoji jugoslavenski narod, onda je opravdan zahtjev da postoji jugoslavenska država i svako miješanje stranih sila znači nedopuštenu intervenciju, a svaki poziv državljana protiv jedinstva države predstavlja veleizdaju. Logičan je bio kralj Aleksandar Karađorđević kad je izbrisao ime Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koje je ime samo kazivalo da država nije jednonarodna nego višenarodna, i time davalo pravo pojedinim narodima da se pozivaju na samoodređenje, te da traže pomoć u inozemstvu za svoje oslobođenje. Proglašavanjem Jugoslavije i jugoslavenskog naroda 1929. godine učinjena je formalna koncesija javnom mišljenju demokratskog zapada koje je bilo protivno (bar u teoriji) prevlasti jednih naroda nad drugima. Nakon toga čina formalno nije više bilo različnih naroda, te prema tome nema više prevlasti. Sve drugo je samo pitanje unutrašnjeg uređenja i borba s ostacima prošlosti.

S istom logikom pokušava se Tito osloboditi federalističkog ustava druge Jugoslavije koji u sebi sadržava nespojivu suprotnost između isticanog bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i priznanja da su to narodi a ne plemena. Ili postoji jedan jugoslavenski narod ili postoje različiti narodi slavenskog Juga. U prvom slučaju Jugoslavija je nužna posljedica priznavanja načela da svaki narod ima pravo da stvori svoju posebnu, nezavisnu državu, dok je u drugom slučaju nužno priznati ovo pravo svim narodima (pa makar bili i bratski) slavenskog Juga. Samo ovo rješenje je u skladu sa slobodarskim načelima koja danas vladaju u svijetu.

Sputan ovom logikom, Tito je osjećao potrebu da napusti kompromis koji je stvoren u Jajcu 1943. i koji radi svoje unutrašnje nelogičnosti nosi u sebi sjeme budućih razdora. Zato je pokušao uvesti kao idejni temelj Jugoslavije jedinstvenu jugoslavensku radničku klasu koja bi neutralizirala ideju postojanja posebnih naroda, a da ne mora posegnuti za integralnim pojmom jugoslavenskog naroda. Naime, ni s diktaturom nije danas moguće prodrijeti u zemlji s integralnim jugoslavenstvom koje je u narodima vezano s veoma mučnim uspome-

nama. Naprotiv, u inozemstvu nije toliko teško prodrijeti s jugoslavenstvom kao s narodnim pojmom, jer je u zapadnoj Europi riječ narod poistovjećena s riječju država, te se prema tome postojanje jugoslavenskog državljanstva lako poistovjećuje s postojanjem jugoslavenskog naroda. A čim se prizna postojanje jugoslavenskog naroda, Jugoslaviji je osiguran opstanak u smislu prava na samoodređenje kako ga shvaća demokratski Zapad.

Ključ problema leži, dakle, u činjenici da ne postoji jugoslavenski narod kao što postoje druge, povijesno oblikovane narodne zajednice na Zapadu, nego samo jugoslavenska država kao imperij u malom, tj. kao prevlast jednog naroda nad drugim narodima. Ako je to točno, onda postojanje Jugoslavije nema opravdanja, te se ne može ni pomisliti na stvaranje treće Jugoslavije. Jugoslavija se svodi na svoje bitno pitanje: jedan jugoslavenski narod ili različni narodi slavenskog Juga ili Balkana ili jugoistočne Europe.

Nama Hrvatima nije potrebno dokazivati da smo narod te da ne postoji jugoslavenski narod u smislu, recimo, francuskog, engleskog ili mađarskog naroda. Ali kako to mišljenje postoji u svijetu, te kako je ono najveća zapreka našem oslobođenju kao i svakom našem političkom radu, morat ćemo se malo pozabaviti s postankom ideje jugoslavenstva, kako bismo mogli svoju djelatnost logično usmjeriti pobijanju premise, a ne posljedica koje izviru iz ove premise.

II. RAZVITAK NACIONALIZMA NA BALKANU

1. *Hrvatska uoči ilirskog preporoda*

Početak suvremenih europskih nacionalizama pada u doba francuske revolucije. U tom času hrvatski se narod nalazio možda na najnižoj točki političke slobode. Rascijepan između tri vlasti: austrijskog carstva, turskog carstva i mletačke republike, koje su se nalazile u političkoj i društvenoj dekadenciji, hrvatski je narod gubio političku svijest koju je prije toga pokazivao i u najtežim borbama između Zapada i Istoka. Nosioci hrvatskog političkog života bili su, kao i u cijeloj feudalnoj Europi, pripadnici prvog i drugog staleža, svećenstva i plemstva. Ali plemstvo je bilo u odumiranju: ekonomski, politički pa i biološki. Plemstvo je svagdje bilo nosilac vlasti, a kako je u Hrvatskoj vlast bila strana, to se plemstvo moralo odlučiti: ili izginuti u borbi za potpunu slobodu, što je više plemstvo pod Zrinskim i učinilo, ili prilagoditi se vlasti, što je

niže plemstvo učinilo da ne bi nestalo gubitkom povlastica koje je dobivalo od vlasti.

Prilagođivanje vlasti koje se očitovalo u cijeloj Europi tijekom Novoga Vijeka, kada se iz feudalizma, dakle aristokratskog uređenja države, prešlo u apsolutističke monarhije, dakle centralizam koji počiva na plemstvu samo kao na izvršnim organima središnje vlasti, imalo je u Hrvatskoj i nacionalnih posljedica. Središnja vlast nije bila domaća kao u Engleskoj, Francuskoj i Španjolskoj, ili kao u njemačkim i nekim talijanskim kneževskim državama, te prema tome podvrgavanje plemstva središnjoj vlasti nije u Hrvatskoj jačalo narodnu zajednicu, kao što ju je jačalo u zemljama s istorodnom središnjom vlasti, nego je dovodilo do odnarođivanja plemstva, dakle do gubitka politički vodećeg razreda. U Dalmaciji se gradsko plemstvo potalijančilo, a u banskoj Hrvatskoj ponijemčilo i pomađarilo, dok se u bosanskoj Hrvatskoj poturčilo. U tom pogledu želim istaknuti da poturčivanje nije istovjetno s primanjem islama, jer bosansko plemstvo nije gubilo svoju narodnost dok je Turska bila moćna. Tek u doba opadanja turske moći i kao slabi odraz zapadnjačkih političkih ideja počeli su se vodeći krugovi u osmanlijskom carstvu poistovjećivati s glavnim državnim narodom, Turcima.

Hrvatska je dočekala nacionalistički preporod u Europi bez politički vodećeg staleža, plemstva, a što je još teže, bez jačeg građanskog staleža koji je svugdje u Europi bio nosilac novih ideja. Ostalo je samo svećenstvo koje već po zvanju nije moglo zamijeniti druge političke staleže, te koje je u biti nesklono novotarijama. Osim toga novi nacionalistički pokreti građanskog podrijetla imali su jaku liberalnu notu, što je svakako bilo odbojno svećenstvu. Pravo je čudo, dakle, što se svećenstvo ipak zagrijalo za preporod. Ova odlučna uloga svećenstva u prvim počecima suvremenog hrvatskog nacionalizma unijela je u hrvatski politički život retoriku i idealizam, te mu je dala žig mesijanizma zbog kojega su se u Hrvatskoj teško razvijali suvremeni politički oblici. Međutim, jedino je svećenstvo stajalo na braniku hrvatskog naroda te se ne može prijeći preko ove povijesne zasluge. Osim toga svećenstvo je u Hrvatskoj dolazilo iz seljačkih krugova te je predstavljalo biološki veoma zdrav i neistrošen element, a stalna veza s narodom osiguravala je brzo širenje ideja koje je svećenstvo prihvaćalo.

Razdijeljen na tri dekadentna imperija, od kojih je jedan (mletački) konačno propao koncem 18. stoljeća, hrvatski se narod osjećao slab i napušten. Gospodarski slabo i nerazvijeno građanstvo, većinom tuđinskog podrijetla, nacionalno otu-

đeno plemstvo, pomanjkanje domaćih sveučilišta, sve je to utjecalo da je u Hrvatskoj zavladalo malodušje. Pokušaj cara Josipa II. da centralizmom i uvođenjem njemačkog jezika kao jedinog službenog jezika u cijelom habsburškom carstvu osigura jedinstvo svojih zemalja, te antiklerikalni modernizam toga cara koji je zastrašio konzervativne krugove, dakle ono što se nazivalo jozefinizmom, prethodio je pojavi francuske revolucije. Ukidanje jozefinizma nije dovelo do vraćanja ustavnih prava u Hrvatskoj nego do jačeg oslona na Mađare, čije je plemstvo bilo nacionalno svjesno i u savezu s novim građanskim staležom pokušavalo staru ideju višenarodnog ugarskog kraljevstva pretvoriti u jednonarodnu mađarsku državu. Pokušaji carskog dvora da nakon pada Napoleona zadrži pod svojom izravnom upravom ilirske pokrajine, tj. one dijelove Slovenije, Hrvatske i Dalmacije koji su bili pod vlašću Napoleona, još su pojačavali slabost i podijeljenost Hrvatske. Nije čudo da je onda svećenik Pavao Stoos pjevao o tuzi Majke Hrvatske. U Hrvatskoj je vladalo političko mrtvilo i malodušnost. Malobrojnim svjesnim Hrvatima izgledalo je da je došao "finis Chroatiae".

2. *Ilirski i jugoslavenski mesijanizam*

Ali ideje nemaju granica te je val nacionalizma konačno došao i do Hrvatske. Nije došao izravno iz Francuske, iako je francuska vlast držala neke dijelove Hrvatske, nego preko njemačkih sveučilišta gdje je učila mladež iz banske Hrvatske, a manje preko talijanskih sveučilišta gdje je učila mladež iz Dalmacije. Konačno, rađanje mađarskog nacionalizma isto je dovelo do stvaranja hrvatskog nacionalizma kao obrane od mađarskih presizanja.

Novi hrvatski nacionalizam bio je vjeran odraz hrvatskih poteškoća i nesigurnosti. Nije se proglasio hrvatskim nego ilirskim, nije išao sam nego je tražio saveznike, te se prema tome razlikovao od nacionalizma Poljaka, Čeha, Talijana i drugih naroda koji su tada stajali pod tuđinskom vlašću i borili se za svoju narodnu slobodu.

Iste ideje prešle su i u druge balkanske zemlje, Srbiju, Makedoniju i Bugarsku, te su u tim narodima probudile nacionalističke pokrete koji su se, doduše, dosta razlikovali od svojih uzora, jer im je kulturni supstrat bio drugačiji. Ali svi nacionalizmi koji su nastali na Balkanu imali su istu temeljnu ideju: svaki narod mora biti slobodan, svaki narod mora imati svoju narodnu državu, svaka narodna država mora okupiti sve

pripadnike svoga naroda. Tek u Hrvatskoj ovi su se pojmovi miješali, jer je osjećaj slabosti bio toliko dubok da su težnje za saveznicima prevladavale i kod nacionalistički nastrojenih krugova. Zbog toga osjećaja slabosti nastala je ideja o jednom velikom ilirskom narodu od Jadranskog do Crnog mora, a nakon zabrane ilirskog imena (1843. god.) ta se ideja pretvorila u jugoslavensku misao. Jugoslavenstvo je dakle čisto hrvatska tvorevina, posljedica osjećaja slabosti hrvatskog građanskog staleža, te sinteza želje za saveznicima, koja je tada vladala kod Hrvata, s idejom nacionalne države.

Kod Srba se u isto doba nacionalizam počeo širiti kao velikosrpska ideja, jer je Srbija imala svoje državno žarište. To žarište bilo je veoma maleno, bivši beogradski pašaluk kao kneževina Srbija, vazal Turske, ali ipak međunarodno priznati čimbenik. U Hrvatskoj je mnogo starije žarište, banska Hrvatska, sve više gubilo oznake države radi slabosti plemstva, koje se ograničavalo na obranu neke šire autonomije i na laviranje između Austrije, dakle probuđenog nijemstva, i Ugarske, dakle probuđenog mađarstva.

Ne smijemo, međutim, odviše generalizirati ovu pojavu, jer i u doba najvećeg zamaha ilirstva, pa i među najuglednijim ilircima, bilo je borbenih hrvatskih nacionalista koji su u ilirstvu vidjeli samo oblik hrvatstva te pomoću njega htjeli obnoviti staro hrvatsko kraljevstvo. Jedan od prvih iliraca, grof Janko Drašković, bio je u tome potpuno jasan i njegovi su politički spisi još i danas suvremeni. Samo neki od iliraca težili su jednoj vrsti imperijalizma, tj. okupljanju slavenskog Juga oko Hrvatske i njenog državnog prava. Kod Slovenaca se ova ideja odrazila u ograničenoj mjeri. Tako je Stanko Vraz prestao pjevati slovenskim jezikom i postao je hrvatski pjesnik. Za hrvatski nacionalizam ova bi pojava bila štetna da je imala više odjeka, jer bi narušavala njegovu etičku čistoću.

Ulaskom biskupa Josipa Jurja Strossmayera na hrvatsku političku pozornicu, nakon pada Bachova apsolutizma 1860. godine, novo jugoslavenstvo dobiva značaj mesijanstva. Preko ujedinjenja južnoslavenskih naroda želi se doći do ujedinjenja Crkava. Strossmayerova katedrala u Đakovu, građena u romanskom slogu s bizantinskom, ili bolje reći pseudobizantinskom kupolom, vjeran je izražaj tih krugova, a stvaranje najviše znanstvene ustanove u Hrvatskoj pod jugoslavenskim imenom ima politički programatsko značenje. Mladi hrvatski nacionalizam, slab u sebi i opterećen teškom hipotekom prošlosti i stranih dominacija, pokušava preskočiti bitnu fazu, vlastito učvršćivanje i političko ostvarenje svojih ciljeva, i prijeći na

fazu ekspanzije. Time je došao u slabiji položaj u usporedbi s onim nacionalističkim pokretima koji su se ograničavali na skromnije ciljeve. Ali, kako ta želja za širenjem nije bila posljedica ni snage ni preuzetnosti, nego straha i malodušnosti, morala je uroditi lošim plodovima. Glavni plod hrvatskog jugoslavenstva bila je potpuna pomutnja duhova. Umjesto da duševno jača svoj narod i ulijeva mu povjerenje u vlastitu snagu, novo pokoljenje nameće hrvatskom narodu nemoguće zadatke i veoma udaljene ciljeve, čime samo olakšava Mađarima provođenje nove, mađarske imperijalističke politike u Hrvatskoj.

Kolika je pomutnja duhova nastala zbog ilirstva i jugoslavenstva, najbolje pokazuje hrvatski sabor od 1861. godine, jedan od najsjajnijih hrvatskih sabora, na kojem su sudjelovali najugledniji predstavnici hrvatskog javnog života, kad se raspravljalo o imenu službenog jezika u Hrvatskoj. Dok su jedni bili za jugoslavenski jezik, drugi su službeni jezik htjeli prozvati "našim", treći hrvatsko-slavonskim, četvrti hercegovačko-dalmatinskim, a da ne duljimo s primjerima, možemo navesti i hrvatskosrpski. Konačno je pitanje riješeno bez sabora, kad je hrvatski ministar u Beču Ivan Mažuranić carskim otpisom prozvao službeni jezik u Hrvatskoj hrvatskim.

3. *Pravaštvo kao hrvatski nacionalizam*

Pomutnja duhova, koju je unijelo jugoslavenstvo, dovela je brzo do otpora. Na samom saboru 1861. godine dolazi hrvatski nacionalizam do svojih prvih čistih definicija u govorima dr. Ante Starčevića, kojemu se pridružuju dr. Eugen Kvaternik i Erazmo Barčić stvarajući Stranku prava. Od 1861. pa do svoje smrti 1896. Starčević izgrađuje idejne temelje suvremenog hrvatskog nacionalizma. Uvijek u oporbi protiv vlasti, on daje hrvatskom nacionalizmu njegovu bitnu značajku, duh obrane prava Hrvatske. Dok su drugi suvremeni nacionalizmi ekspanzivni i lako prelaze u imperijalizam, hrvatski nacionalizam koji je definirao Starčević ima moralno jače temelje, jer ide samo za očuvanjem i afirmacijom hrvatske samobitnosti, ali zbog toga gubi na političkoj prodornosti. Druga je zasluga Starčevića što je oslobodio hrvatsku politiku od legitimizma, tj. poštivanja postojećeg stanja, koje je u slučaju Hrvatske predstavljalo osiguravanje tuđinske vlasti i podjele Hrvatske, dakle onih čimbenika koji su najviše pridonijeli slabljenju hrvatskog narodnog duha. Vraćanjem na temeljna prava Hrvatske oštro izraženim historicizmom, te liberalnim pogledima na javni život,

Starčević dovodi hrvatski nacionalizam u sklad sa zapadnom Europom. Kvaternikov pokušaj revolucionarne primjene Starčevićevih težnja bio je preuranjen, ali psihološki opravdan. Nije uspio, i Kvaternik je poginuo, ali je dao hrvatskom nacionalizmu potrebnu revolucionarnu notu, premda je radi njega Stranka prava morala izdržati teške progone.

Zanimljiva je borba između Starčevića i Strossmayera, jer je to borba između čistog nacionalizma demokratskog kova i kompromisnog nacionalizma s mesijanskom (i prema tome imperijalističkom) notom. Kad jedanput Hrvatska dođe do svoje konačne državne slobode, možda će se Strossmayerova uloga moći drugačije ocjenjivati, ali sada, dok narod još trpi radi njegovih idejnih zabluda, nije moguća nikakva tolerancija. U Strossmayerovu jugoslavenstvu, s idejom ujedinjenja Crkava, hrvatski je narod samo sredstvo za postignuće tuđih ciljeva koji mogu, ali ne moraju biti, istovjetni s potrebama hrvatskog naroda. U Starčevićevu hrvatstvu prvotan je hrvatski narod, neuk, zarobljen, siromašan, iskorištavan. Zato je u hrvatskom nacionalizmu, koji se razvio na Starčevićevim mislima, socijalna strana uvijek bila prisutna i socijalizam nije u Hrvatskoj donio ništa nova i nikada se nije mogao afirmirati.

Starčević je bio vjeran katolik, ali nikakav klerikalac, te je, slijedeći uzor svojih francuskih učitelja, pokušavao odvojiti vjeru i narodnost, baš nasuprot Strossmayeru, koji je narodnost u neku ruku htio podvrgnuti vjeri, te Mažuraniću, koji je svoju narodnost doživljavao kao borbu između krsta i polumjeseca. Zato je Starčević kao prvi uspio shvatiti pitanje bosanskih muslimana i time pokazao budućim naraštajima rješenje hrvatskog pitanja. Hrvatska je jedan narod i jedna država, te se mora otresti svih hipoteka prošlosti. Vjera ne smije dijeliti jedan narod. (Ta se Starčevićeva teza kasnije pokušavala primjenjivati na jugoslavenstvo.)

Danas je teško čitati Starčevićeva djela, jer su se prilike toliko izmijenile da su neki dijelovi već arhaični. Osim toga iskustvo je razradilo njegove temeljne zasade, te ispravilo neke njegove pogreške. Nije Starčević bio nikakav prorok, nego politički dalekovidan čovjek, sin svoga vremena, te se nije mogao potpuno otresti svih utjecaja sredine u kojoj je djelovao. Tako je u prvo doba njegova hrvatska reakcija protiv ilirstva i jugoslavenstva bilo ograničena samo na ime, a ne na bit, pa je u hrvatski narod ubrajao i Slovence i Srbe, ali kasnije je razbistrio pojmove i prilagodio ih stvarnosti. Ne smijemo zaboraviti, da su njegovi prvi spisi nastali kad se kolima išlo iz Zagreba na Rijeku, a put u Beograd bio je prava pustolovina.

Bosna, Srbija, Makedonija i Bugarska bile su tada u Zagrebu manje poznate nego Austrija, Mađarska i Češka. U očima prosječnog čovjeka to su bile egzotične zemlje, te su o njima vladali čudnovati pojmovi. Tek osamdesetih godina, nakon austrijske okupacije Bosne i Hercegovine i gradnje željeznica, ovo se je tajnovito područje otvorilo i tad su Hrvati iz banske Hrvatske upoznali bosansku stvarnost. Onda su maštanja počela blijediti, a politički planovi prilagođivati se činjenicama. I hrvatski nacionalizam prilagodio se stvarnosti i napustio je ilirske zablude, koje su se nesvjesno uvukle u prve spise dr. Ante Starčevića.

U tih zadnjih trideset i pet godina Starčevićeva života (1861.—1896.) hrvatski nacionalizam konačno pobjeđuje kod hrvatskog srednjeg staleža, koji je već znatno ojačao usprkos stranog pritiska. Stranka prava nije nikada došla na vlast, jer bi se morala odreći svoje temeljne postavke, hrvatske državnosti, koju ni Austrija ni Mađarska nisu htjele priznati, te je prema tome bila više ili manje trpljena, ali njezina idejna pobjeda najbolje se očitovala kod njenih protivnika, koji su sve više uzimali od njena programa da bi mogli uspjeti u narodu.

4. *Stvaranje srpske manjine u Hrvatskoj*

U to doba pada i jedan od najtragičnijih neuspjeha hrvatske politike, koji se obično ne spominje. Hrvatsko pravoslavno pučanstvo, koje je bilo velikim dijelom nacionalno nesvjesno (ali u tom pogledu stanje nije bilo mnogo bolje ni kod katolika a ni kod muslimana), posrbilo se pod utjecajem propagande iz Srbije, koju je Mađarska pomagala svim silama da bi slomila otpor Hrvata. Još je početkom 19. stoljeća mitropolita Stratimirović slao svoje kaluđere u Dalmaciju, da među tamošnjim kaluđerima organiziraju molbe na cara da se Dalmacija pripoji banskoj Hrvatskoj. Još je šezdesetih godina narodni zastupnik za kotar Knin, Božidar Petranović, pravoslavac, jasno isticao svoje hrvatstvo, te je bio jedan od rijetkih koji je zahtijevao da se hrvatski jezik i službeno zove hrvatskim. Još je pedesetih godina Petar Preradović, sin pravoslavnih roditelja, smatrao normalnim da je Hrvat, a glavni stup Starčevićeva nacionalizma bili su pravoslavni popovi. Pod utjecajem beogradske vlade, koja je preko mitropolije (kasnije patrijaršije) u Karlovcima vodila svoju velikosrpsku politiku, te pod zaštitom bana grofa Khuen-Hedervary-a, velikog prijatelja Srba, popovi i trgovci, dakle dva glavna staleža među pravoslavnim pučanstvom, postaju nacionalno Srbima, te su tijekom slije-

dećih desetljeća poveli za sobom seljačku masu koja se tome najdulje odupirala. Tako je u doba kad se hrvatstvo trebalo afirmirati kao suvremeni političko-nacionalni pojam, te raditi na svom ostvarenju u obliku države, nastala na području Hrvatske jaka struja koja prije nije postojala. Teško je naći jasniji dokaz za načelo da svaki narod treba imati svoju državu, ako se želi održati kao posebna narodna zajednica.

U Hrvatskoj je u doba liberalizma i vjerskog indiferentizma stvorena na temelju vjere narodna manjina, koja je hrvatsku politiku toliko zakočila da je Hrvatska još i danas bez svoje narodne države. Osamdesetih godina prošlog stoljeća taj se proces posrbljivanja dovršio kako u banskoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji, a oko 1900. godine, pod Mađarom Benjaminom Kallayem, taj je proces dovršen u Bosni. Zahvaljujući posestrimi kraljevini Ugarskoj te katoličkom veličanstvu u Beču, u Hrvatskoj je stvoren problem koji će kasnije dovesti do teških prolijevanja krvi, a da se nitko ne sjeti uprijeti prstom na prave krivce koji su zbog svojih časovitih političkih interesa nametnuli jednom narodu najteži teret koji se može zamisliti, neprijateljsko uporište stvoreno na temelju vjerskih razlika.

Austrougarska uprava gledala je isto tako prijekim okom na svako hrvatsko opredjeljivanje bosanskih muslimana, te je željela politički ovjekovječiti podjelu stanovništva na vjerskom temelju i provodila je izbore po vjerskom ključu.

5. *Integralno jugoslavenstvo*

Sve te poteškoće dovele su do novog malodušja u Hrvatskoj, te je početkom 20. stoljeća među mladom hrvatskom inteligencijom, koja je svoje nauke svršila u kuli panslavenstva, Pragu, ponovno došlo do oživljavanja jugoslavenstva. Kao i prva pojava te ideje, i njena druga pojava je izražaj slabosti i straha, obrana od Mađara i od Austrije traženjem saveznika na onoj strani koja se činila najmanje opasnom, tj. među Srbima. Kako je u isto vrijeme ojačao i talijanski imperijalizam, nova jugoslavenska ideja imala je jakog odjeka u Dalmaciji, gdje su se i pravaši kao Supilo, Trumbić i Smodlaka pretvorili u najžešće Jugoslavene.

U to doba pada i teoretsko obrazlaganje jugoslavenstva. Više nisu katolički krugovi sa svojom unijatskom politikom jedini koji žele stvaranje Jugoslavije, nego se pojavljuju i liberalni, antiklerikalni krugovi koji pomoću Jugoslavije, dakle uključivanjem nekatoličkog stanovništva, žele slomiti utjecaj Katoličke crkve. Ovo se najjače očituje u Dalmaciji, gdje je

utjecaj Crkve bio jači nego u banskoj Hrvatskoj i gdje je postotak pravoslavaca bio premalen a da bi bez pripajanja novog stanovništva pravoslavne vjere bilo moguće slomiti katoličku premoć. Od tada se jugoslavenstvo dijeli na dvije idejno oprečne grane: klerikalno-katoličku, koja želi pomoću Jugoslavije pokatoličiti Srbe te koja nakon 1918. godine dobiva svoj politički oblik u Hrvatskoj pučkoj stranci, da nakon deset godina konačno propadne, kad se pokazalo da je to iluzija, te liberalno-antiklerikalnu granu, koja pomoću Srba i Jugoslavije želi uništiti katolicizam među Hrvatima. Ova posljednja struja dobiva poslije 1918. godine svoju političku organizaciju u Jugoslavenskoj demokratskoj stranci, koja se skoro zatim raspada na Demokratsku stranku Ljube Davidovića, dakle na svoj srbijanski dio, te na Samostalnu demokratsku stranku Svetozara Pribićevića, dakle na svoj prečanski dio. Iz Pribićevićeve stranke crpli su svoje snage svi jugoslavenski režimi, počevši od diktature kralja Aleksandra Karađorđevića pa do današnje, Titove diktature.

Novo jugoslavenstvo među Hrvatima, koje je nastalo poslije 1900. godine, našlo se je pred problemom koji nije postojao u doba prve pojave jugoslavenstva. U hrvatskom političkom životu već je postojala jaka nacionalistička tradicija, utjelovljena u Stranci prava i u njenim različnim disidentskim skupinama, te je bilo potrebno idejno učvrstiti jugoslavensku ideologiju da bi mogla politički prodrijeti. Više se nije moglo očekivati da će maglovite fraze o jednokrvnoj braći biti dovoljne, nego je tu braću trebalo definirati u skladu sa suvremenom političkom stvarnošću u Europi. Ta je stvarnost bila sklona stvaranju narodnih država, a protivna višenarodnim državama i kombinacijama. Zato su novi jugoslaveni jednostavno uveli nov pojam u politiku: uveli su jugoslavenski narod koji prije toga nikada nije postojao. Jednostavno su proglasili Srbe, Hrvate i kasnije Slovence jednim narodom, te razlike sveli na plemenska pitanja. Jedan narod s tri imena najjača je definicija jugoslavenstva, koju je dao Frano Supilo. Ta je teza onda dopuštala borbu za stvaranje Jugoslavije na načelu narodnog samoodređenja.

Jugoslavenstvo je primila samo inteligencija katoličke vjere, dok su široki slojevi naroda bili hladni prema njemu. U tim širokim slojevima puka jugoslavenstvo jednostavno nije ništa značilo. Srpska manjina u Hrvatskoj pak gledala je na jugoslavenstvo s nepovjerenjem smatrajući ga pokušajem Hrvata da pomoću novog imena oduzmu pravoslavcima njihovo novostečeno srpstvo. U samoj Srbiji smatrali su jugoslavenstvo

pokušajem Austrije da poništi srpske napore za ujedinjenjem cijelog srpstva. Tek za vrijeme rata, u krajevima ugroženim od Italije, jugoslavenstvo je dobilo širi zamah. Tamo su se vodeći krugovi nadali da će se ti krajevi osloboditi talijanske opasnosti oslonom na veću zajednicu u kojoj bi srpska vojska štitila istočnu obalu Jadranskog mora. Ovaj mali primjer pokazuje da je jugoslavenstvo među Hrvatima samo posljedica straha od susjeda i osjećaja nedovoljne snage, a ne nacionalna oznaka.

U Hrvatskoj je integralno jugoslavenstvo dovelo do jakih reakcija što su se usredotočile u Čistoj stranci prava. Upravo radi toga pitanja ova se skupina odvojila od ostalih pravaša i pod vodstvom dr. Josipa Franka pokušala je zaustaviti orijentaciju Hrvatske prema Istoku. Braća Radići bili su u svom prvom programu na jugoslavenskoj liniji, iako nisu to jugoslavenstvo dovodili do krajnjih logičnih posljedica, ali čim je jugoslavenstvo postalo stvarnošću, tj. još prije osnutka Jugoslavije, Stjepan Radić je odbio jugoslavensku misao i uključio u svoj program hrvatski nacionalizam Starčevićeva kova, te time izvojevao 1920. svoju prvu izbornu pobjedu.

6. Srpski nacionalizam u jugoslavenskom ruhu

Nova država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nije potpuno usvojila jugoslavenstvo hrvatskih političara, te je samo pokušavala očuvati srpstvo i prevlast Srba sve dok se nije pokazalo da je država na rubu raspadanja. Godine 1928., nakon ubojstva Stjepana Radića, Srbi su bili na raskrsnici: ili odbaciti zajedničku državu i vratiti se na povećanu Srbiju, ili prihvatiti integralno jugoslavenstvo kao temelj države. "Amputacija" je bila jedan od planova da se očuva što više područja Srbiji, ali konačno je pobijedila jugoslavenska teza koja je Srbiji trebala očuvati ne veći dio države nego cijelu državu. Proglašenjem diktature 6. siječnja 1929., te promjenom imena države u Kraljevina Jugoslavija, jugoslavenstvo je konačno prihvaćeno kao temelj države.

Ali koliko se to jugoslavenstvo razlikovalo od onoga koje su propovijedali njegovi idejni začetnici! Jugoslavenstvo Hrvata iz 1910. godine zahtijevalo je stvaranje novoga naroda, koji bi u sebi uključio sve dotadašnje narode i nivelirao ih. (Dakle ni ti integralni Jugoslaveni nisu mogli tvrditi da postoji jugoslavenski narod kao povijesno-duhovna zajednica, nego samo rasni i jezični supstrat za stvaranje jugoslavenskog naroda.) Jugoslavenstvo kralja Aleksandra Karađorđevića preuzima od

njih svu frazeologiju, sve argumente i sve oblike, ali mu daje supstrat srpstva. Identificira jugoslavenstvo sa srpstvom i time biva prihvaćeno od Srba koji do tada nisu htjeli ni čuti za njega. Jednostavno se pretvara u sredstvo srpskog ujedinjavanja i opravdanje za postojanje srpske prevlasti. Ni u Srbiji se ne smatra da je jugoslavenstvo etnički pojam, nego samo politička formula da se očuva državno jedinstvo od centrifugalnih nastojanja Hrvata. Iskustvo pokazuje da jugoslavenski narod ne postoji, nego samo narodi srpski i hrvatski (osim drugih koji nisu bitni za postojanje Jugoslavije), s vrlo razvijenom sviješću i sa suprotnim interesima koji su se radi života u zajedničkoj državi sve više zaoštravali.

Različne tradicije i stvoreni interesi, koji su dijelili Italiju, nakon ujedinjenja vrlo brzo su se izgubili i unatoč prevlasti Pijemonteza nije nastala reakcija protiv pojma jedinstvenog talijanskog naroda. Pa ni u Njemačkoj, gdje je bavarski partikularizam bio veoma jak, nisu se Bavarci, unatoč pruske hegemonije, odricali nijemstva, nego su naprotiv sebe smatrali pravim Nijemcima, dok su Pruse nazivali ponijemčenim Slavenima. Tek spajanje skupina koje imaju osobine oblikovanih naroda dovodi do pojačanih suprotnosti, kao što je slučaj u Belgiji (Flamanci i Valonci), u Rusiji (Velikorusi i Ukrajinci), u Poljskoj (Poljaci i Ukrajinci), u Čehoslovačkoj (Česi i Slovaci), te u Jugoslaviji (Srbi, Hrvati i Makedonci; Slovenci su radi svojih posebnih interesa stajali po strani i prostorna udaljenost od Srba dugo ih je čuvala od preosjetljivih posljedica srpske prevlasti u državi).

Slučaj Jugoslavije pokazuje da rasizam nije ispravan temelj za političko djelovanje, jer narodi nisu zajednice krvi, nego povijesno oblikovane zajednice duha, dakle tradicijom stvorena skupina na određenom, geografski zatvorenom prostoru. U slučaju jugoslavenskog rasizma postoji neodrživa suprotnost i nelogičnost, jer na Balkanu jednostavno nema ni čiste rase ni dovršene rasne mješavine, nego bogato šarenilo rasa i rasnih mješavina i prijelaza koji sijeku stvorene narodne zajednice i dovode do apsurda da ima među različnim rasno srodnim skupinama većih nacionalnih odbojnosti nego među rasno različitima.

7. *Titovo jugoslavenstvo kao nastavak Aleksandrova jugoslavenstva*

Današnja, Titova Jugoslavija samo je crveno obojena Jugoslavija Aleksandra Karađorđevića. Svi nacionalni proble-

mi, koji su ometali smirenje Jugoslavije, postoje još i danas, tek u pojačanom, svjesnijem, oštrijem obliku. Četirigodišnje iskustvo s hrvatskom državom pokazalo je da s gospodarskog stajališta Hrvatskoj nije potrebna veća zajednica, dok je sam raspad Jugoslavije 1941. dokazao da takva zajednica nije potrebna ni kao obrana od vanjskih neprijatelja, jer jednostavno ne predstavlja nikakvu snagu. Ne možemo danas misliti, kada su oružja skuplja i savršenija, da bi takva zajednica bila jača u slučaju svjetskog sukoba nego Kraljevina Jugoslavija 1941. godine. I u tom pogledu potpuno je svejedno da li se Hrvati bore za tu zajednicu ili ne. Otpor bi možda bio koji dan dulji, da bi se onda sveo na gerilu u kojoj broj nije bitan. Prema tome, kao obrana ili korist Jugoslavija ništa ne pruža Hrvatima, dok od njih zahtijeva da se odreknu svoje narodne samobitnosti, kako bi se Jugoslavija mogla održati u današnjem svijetu nacionalnih država.

III. NARODNE DRŽAVE U DANAŠNJICI

Uzalud se ističe da je prošlo doba nacionalnih država, jer do sada vidimo samo saveze samostalnih država, koje se odriču izvršavanja jednog dijela svoje suverenosti, ali ne suverenosti kao takve. Zemlje Zajedničkog tržišta, tj. zapadna Europa, nisu stvorile novu državu te u njoj stopile svoje narode, nego su samo postavile zajedničke zadatke na nekim područjima, te zajednički rješavaju neka, točno određena pitanja. Da li će doći do užeg saveza, o tome će nas poučiti budućnost koja nije uvijek u skladu sa željama stvaralaca. Ali do sada još nije učinjen takav korak, pa nije potrebno da mi za volju budućnosti već sada opteretimo naš narod. Ako se drugi narodi budu odrekli svoje suverenosti i stvorili više, kontinentalne zajednice, bit će vremena da se i mi priključimo takvoj zajednici, no prvo moramo osigurati svoju već stvorenu narodnu zajednicu, da ne bismo u novu zajednicu ušli kao amorfna masa i laki plijen svih pohlepnih susjeda. U eventualnom stvaranju većih zajednica Jugoslavija nam je jedna od najvećih zapreka, jer bismo zbog nje ušli u veću zajednicu lišeni osobnosti, te bi u takvoj višoj zajednici konačno bila satrta naša narodna samobitnost i pomoću pritiska drugih europskih naroda ostvareno integralno jugoslavenstvo.

Jedanput smo se za volju tzv. viših zajednica, južnoslavenskih i panslavenskih, odrekli svojih neposrednih ciljeva te izgubili priliku stvoriti svoju narodnu državu, kad su je drugi narodi stvarali. Uspjeli smo od straha pred budućnošću, zbog

malodušja i slabosti, posijati pomutnju na balkanskom prostoru i svojim mesijanstvom i krivom političkom kombinatorikom omeli smo prirodan razvitak svih balkanskih naroda. Stoga nemamo pravo samo grditi Srbe, koji su znali iskoristiti našu slabost, te ih prikazivati kao krivce svemu zlu, nego se moramo vratiti na korijen zla, na pogrešnu definiciju naroda koju smo mi uveli, a drugi je iskoristili na našu štetu.

Moramo biti svjesni da je u borbi protiv Tita i protiv Jugoslavije bitna borba protiv jugoslavenskog mita, protiv teorije da postoji jedan jugoslavenski narod. Ovaj je mit stvorio Jugoslaviju, stvorio srpsku prevlast, ugrozio naš narodni opstanak i kao konačan rezultat dao Tita i komunizam. Kao što Tito i komunisti znaju da se ne mogu održati na vlasti u Hrvatskoj bez Jugoslavije i jugoslavenstva, tako moramo i mi znati da ćemo uspjeti srušiti i Tita i komunizam, kao i svaku drugu diktaturu, tek onda kad uništimo mit jugoslavenstva, nesretnu frazu o jednom narodu s tri imena, koju je pred skoro pedeset godina izrekao u svojoj panslavenskoj zanesenosti Hrvat Frano Supilo i koja je dovela do prolijevanja potoka hrvatske i srpske krvi i zaustavila normalni razvitak i hrvatskog i srpskog naroda.

"Hrvatska misao" br. 33 (kolovoz 1964.), str. 8-27.

Bilanca jedne diktature

Čovjek koji je tolike tisuće poslao u smrt kažnjen je najstrašnijom kaznom — iz političkih razloga, razloga oportunizma, nije smio umrijeti kad mu je došlo vrijeme, nego je na najružniji način umjetno održavan na životu, dok su među njegovim nasljednicima vođene tajne no oštre borbe za položaje i utjecaje, a prema vani vršene su pripreme da potlačeni narodi ne bi u času njegove smrti pokazali prave osjećaje o "bratstvu i jedinstvu".

Diktatori koji su postali utjelovljenje svoga režima ne mogu mirno umrijeti. Režim je naime njihov, ovisi o njima i po prirodi stvari mora pasti u krizu kad mu taj nosilac, koji mu je ujedno i temelj i svrha, dođe na konac svoje životne putanje. U staro doba tajila se smrt krunjenih ili nekrunjenih diktatora, dok novi vladar nije učvrstio svoju vlast. Danas, napretkom znanosti, vrši se to mnogo ružnije, umjetnim održavanjem na životu tijela koje je stvarno već umrlo.

Ni general Francisco Franco, ni portugalski ministar predsjednik Antonio de Oliveira Salazar nisu smjeli umrijeti kad im je došao čas. Režim je bio odviše srastao s njima i zato su održavani na životu — ako se to može nazvati životom — na umjetan način, dok su se vršile pripreme za prijenos vlasti.

U Titovu slučaju poteškoće su bile daleko veće. Tito nije samo utemeljitelj posebnog komunističkog režima koji vlada u Jugoslaviji. On je i utemeljitelj druge Jugoslavije. Na njemu je počivala i država, a ne samo partija i režim. Gorka šala da je Tito bio jedini Jugoslaven, dobro je opisivala stanje države, a procjena stranog svijeta da Jugoslavija počiva na Titu i ovisi o njegovoj vještini, nije pohvala, što je trebala biti, nego teška osuda. Jer države bi trebali stvarati narodi, za sebe i zbog sebe, a ne pojedinci, diktatori, za sebe, svoje prijatelje, svoj režim i svoju osobnu slavu. Feudalni pogled da su zemlja i narod vlasništvo gospodara, da rade za njega i da on s njima raspolaže, bio je uglavnom odbačen u prvoj polovici ovog stoljeća, osim u posebnim, teškim izuzecima, kao što su bili fašizam i nacizam na Zapadu i Staljinovo carstvo na Istoku. Ali do pravog procvata feudalizma nije došlo nigdje više nego u drugoj, komunističkoj Jugoslaviji. Lozinka "Tito je naš, a mi

smo Titovi", koju su jugoslavenski komunisti nametali mladeži da je odgoje u slijepoj poslušnosti Vođi, jarko je osvijetlila pravo stanje u Jugoslaviji. Nije bila država zbog naroda, nego zbog Vođe, od njega stvorena i za njega održavana.

Zato Titova smrt ne otvara samo pitanje njegova nasljedstva, pa ni pitanje samog režima, nego otvara i pitanje opstanka Jugoslavije, tog njegovog osobnog carstva, u kojemu nije nikome dopustio da mu se približi po moći i ugledu, niti da se pretvori u prirodnog nasljednika. Nezgrapna kolektivna tijela, koja bi u međusobnom natjecanju, stvarno u borbi, trebala preuzeti od njega vodstvo Države i vodstvo Partije, dakle dva od tri stupa vlasti, nemaju nikakva izgleda da se trajno održe, pogotovo ne kraj oštro centralizirane i hijerarhijski strogo ustrojene Jugoslavenske narodne armije, trećeg stupa jugoslavenske vlasti. Bonapartizam u bilo kojem obliku je danas neminovni nasljednik Titove autokracije, kao prvi korak u raspadanju koje je započelo Titovom bolešću.

Pomoć Washingtona i Moskve

Posljednjih godina snaga Titove vladavine ležala je u njenoj dugotrajnosti. Sličila je u tom pogledu na vladu austrijskog cara Franje Josipa I., pod čijom su se vladom mnoga pokoljenja rodila, živjela pa i umrla, što joj je davalo vid stabilnosti kako u zemlji tako i u inozemstvu. Od 1948. godine, kad je Tito prekinuo sa Staljinom, Jugoslavija je doživljavala desetke različitih kriza političke, nacionalne, vjerske, gospodarske i socijalne prirode, ali sama, kao državna tvorevina i kao režim, nije nikada bila u stvarnoj krizi. Jugoslavija je, naime, usvojena kao nezavisna komunistička država sa strane Amerike i ugrađena u temelje američke strategije protiv Sovjetskog Saveza u vjeri da će upravo kao komunistička, od Moskve nezavisna država poslužiti rušenju monolitnosti sovjetskog, komunističkog bloka. Kao dokaz da je ova strateška postavka ispravna, Amerikanci su kasnije ukazivali na sukob između Sovjetskog Saveza i Kine pod vodstvom Mao Cetunga, iako su povijesni kao i politički razlozi koji su doveli do toga sukoba bili posve druge prirode. Ovo se očitovalo i u činjenici da je u doba najoštrijeg sukoba između Moskve i Pekinga, Mao Cetung i nadalje napadao Tita i jugoslavenski komunizam, jer ih je smatrao hereticima. No američkim strateškim piscima bio je potreban dokaz da je njihova temeljna koncepcija ispravna i zato su prelazili preko očevidnih razlika i ukazivali na vremenski slijed (kineska pobuna nekoliko godina nakon jugoslavenske) kao da je kauzalan, kao da je jugoslavenska pobuna omogućila Kini da isto tako uvede svoj komunizam nezavisan od Moskve.

Neki pisci idu još dalje i pripisuju Titu zasluge za posebni razvoj komunizma u Poljskoj, Rumunjskoj, Čehoslovačkoj, pa i u zapadnoj Europi, u kojoj se razvio tzv. eurokomunizam. I najpovršnija analiza ovih pojava pokazuje da se u ovim slučajevima ne radi o uzročnoj vezi nego o vremenskom slijedu. Nije u Poljskoj pao Gomulka i došao na vlast Gierek zato što bi Tito pokazao da komunizam može ostati na vlasti i u sukobu s Moskvom, ako surađuje sa Sjedinjenim Američkim Državama, nego su poseban otpor Katoličke crkve i svijest Poljaka da su bili nepravedno napušteni od pobjednika i predani svojim vjekovnim neprijateljima s istoka doveli do posebnog razvoja koji predstavlja kompromis između ovih snaga otpora i spoznaje o ruskoj premoći. Isto tako u Rumunjskoj je nastao otpor protiv Moskve radi nacionalističke reakcije na pokušaj rusifikacije koji je nastao odmah poslije rata. Ovaj se nacionalizam nadovezuje na dugotrajni strah Rumunja od poslavenjivanja i na njemu temelji Ceausescu svoju diktatorsku vlast, koja se u unutrašnjem pogledu ni u čemu ne razlikuje od sovjetske. Čehoslovačka je pak posve izvanredni proces jednog visoko kulturnog i razvijenog naroda, češkoga, koji je poprimio komunizam dosta slobodno (relativnom većinom glasova), no razočarao se u njemu, jer je mislio da je moguć komunizam bez diktature, kako su znali govoriti prije preuzimanja vlasti partijski propagandisti. Pomanjkanje svake uzročne veze između praškog proljeća i titoizma najbolje se očitovalo u držanju samog Tita kad su Sovjeti ušli u Prag sa svojom vojskom. Tada je Tito pazio da ne bi bio optužen za Dubčekovu "devijaciju" i oslonivši se osobito čvrsto na Sjedinjene Američke Države istovremeno je pokazao Sovjetima da nije pristalica nikakve liberalizacije.

Konačno eurokomunizam je taktika velikih zapadnoeuropskih komunističkih stranaka, koje traže načina da dođu na vlast bez revolucije i zato priznaju, bar formalno, politički pluralizam i demokraciju, čega uopće nema u titoizmu.

Čvrstoću Titova režima pojačalo je sovjetsko priznavanje Jugoslavije i njenog posebnog puta, koje je došlo nakon Staljinove smrti. Hruščov i daljnji sovjetski prvaci, koji su povremeno potvrđivali pravo Jugoslavije na nezavisnost od Moskve i na svoj posebni put, temeljili su svoje procjene, isto tako kao Amerikanci, na Titu kao osobi, vođi i spojnici između neprijateljskih naroda Jugoslavije. U tome se nisu razlikovali od Washingtona. Ali razlikovali su se u procjeni pojave Tita.

Dok je Washington u pojavi Tita vidio klin za razbijanje komunističkog monolitizma, što je bio samo prividno, jer bi taj monolitizam i bez njega bio nagrižen čim se komunizam počeo širiti u različitim sredinama, Moskva je u Titovu nezavisnom komunizmu vidjela sredstvo širenja svoga utjecaja u onim krajevima i u onim sredinama u kojima se nikada ne bi uspjela afirmirati, odnosno u kojima bi naišla na žestok američki otpor, da je otvoreno nastupila kao promicatelj revolucije.

Danas je već zaboravljeno razdoblje kad su u Abesiniji stvarani prvi komunistički kružoci pod utjecajem Jugoslavije i njenih "tehničara", koji su Negusu pomagali u modernizaciji zemlje, a usput mu potkopavali vlast. Isto tako, nije Rusija nego je Jugoslavija poslužila kao opskrbno i političko uporište alžirskim borcima protiv Francuske i preko Jugoslavije je slana pomoć iz Sovjetskog Saveza, da se ne uznemiri američko javno mišljenje, koje se nije bojalo jugoslavenskog utjecaja u zapadnom Sredozemlju, no koje bi se podignulo pri pomisli da ovom pobunom upravljaju Rusi. Pa ni stvaranje bloka nesvrstanih, na čelu s Titom, Nehruom, Sukarnom i Nasserom, nije ostalo neiskorišteno. Moskva je preko ovog pokreta zadobila daleko više na utjecaju u bivšim kolonijama, nego što bi to mogla učiniti da joj Tito nije pružio svoju pomoć.

Kao korisnik američke i sovjetske pomoći, kao važna osoba u strateškim planovima obih velesila, Tito je uspio održati se u jednoj državi koja inače nije bila sposobna za život, te koja nije imala ni materijalna ni ljudska sredstva da bi odigrala veću ulogu u svijetu. Uspjela ju je odigrati samo zato što su se obje, inače neprijateljske velesile za nju založile i natjecale koja će joj više pomoći.

Posljedice Titove vladavine

Titovom smrću završeno je jedno razdoblje i promjene su neminovne.

Ali ostaju posljedice njegove dugotrajne vladavine, posljedice koje se ne mogu mimoići i koje će još dugo trpjeti narodi nad kojima je vladao. Rodile su se i odrasle mnoge generacije, kojima je on bio stavljan za uzor, koje su se odgajale po njegovim uputama i koje i onda kad se podižu protiv njega i njegove vladavine nose u sebi žig njegove diktature.

Nije važno u ovaj čas da li je Tito doista bio sin pijanog zagorskog kmeta i pobožne slovenske seljakinje, ili je bio carski ruski pukovnik ili ukrajinski Židov, dakle nije važno njegovo podrijetlo o kojemu se prilično nagađalo. Nije važno u ovaj čas da li je doista bio 87 godina star ili deset godina mlađi, kako su to mislili neki njegovi kritičari. Nije važno da li je on doista onaj isti austrijski narednik Josip Broz koji je u carskom Beču izgubio svaki osjećaj za narodnost, a u Rusiji prihvatio ideologiju koja je opravdavala njegovu anacionalnost. Ovo može zanimati povjesničare koji u povijesti traže anegdote, a ne ljude koji se zanimaju za razvitak i život naroda. Za život naroda važan je maršal Tito, vođa komunističkih partizana za vrijeme II. svjetskog rata, generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije a kasnije predsjednik Saveza komunista Jugoslavije, predsjednik jugoslavenske komunističke vlade i kasnije predsjednik Jugoslavije, vrhovni zapovjednik Jugoslavenske narodne armije i... da ne brojimo sve časti i položaje, *diktator Tito* koji je narodima Jugoslavije zadnjih 35 godina bio bog i batina. On je oblikovao njihov život. On je oblikovao današnju mladež. On je zaslužan ako je nešto dobro i pozitivno u njegovoj vladavini, a kriv pred poviješću za ono što ne valja. I to bez obzira da li se stvarno zvao Broz ili Lebedev, da li je bio podrijetlom Hrvat ili Rus.

I nakon ovih 35 godina mi Hrvati moramo praviti bilancu njegove vladavine, jer je on dio naše stvarnosti i on ju je uvelike oblikovao. Bez mržnje i bez osvete, bez obzira na rane koje nam je nanio, na mrtve koje nam je prouzročio, na gubitke koje smo zbog njega i njegove vladavine pretrpjeli. Jer ne radi se sada o izljevu osjećaja nego o hladnoj procjeni da bismo upoznali činjenice i tako mogli utjecati na vlastitu budućnost.

Nacionalno područje

U procjenama vanjskih promatrača najviše se ističe Titovo djelovanje na nacionalnom području. Tito je ujedinio Jugoslaviju, izgladio sporove između njenih zavađenih naroda i vještom politikom oslonca na različite narode i narodnosti premostio stare sukobe i izliječio rane nastale u II. svjetskom ratu. To je u sažetom obliku pohvala koju najviše čujemo od stranih promatrača. To je i opravdanje koje oni daju za njegovu dugotrajnu diktaturu.

Ali u čemu se sastojalo ovo rješenje? Da li je ono povoljan temelj za razvitak slobode, ili zahtijeva stalnu diktaturu da se može održati?

Brutalnom silom Tito je nakon rata uništio hrvatski narodni otpor. Cvijet hrvatske inteligencije i hrvatskog vodstvenog elementa djelomično je fizički likvidiran, a djelomično je uništen zatvorima i drugim oblicima pritiska, te je hrvatska narodna svijest u prvim godinama nakon obnove Jugoslavije

pala na najniži stupanj u posljednjih sto i pedeset godina. Pavao Štoos bi prepoznao Hrvatsku o kojoj je pjevao suznim riječima prije ilirskog preporoda, jer i u Titovoj "oslobođenoj" Hrvatskoj Hrvat se bojao biti Hrvatom, a bio je i prisiljen govoriti tuđim jezikom, upravo kao i u doba germanizacije i mađarizacije.

Procvat hrvatske nacionalne svijesti, koji je započeo s Antom Starčevićem, a ušao u najšire slojeve hrvatskog naroda zaslugom Stjepana Radića, te kao svoj plod donio prvu hrvatsku državotvornu generaciju u novom vijeku, nasilno je prekinut i narod je lišen svojeg vodstvenog elementa.

Trebalo je 20 godina da se narod oporavi od surove političke operacije kojoj je bio podvrgnut, pa da se opet pojave nacionalno svjesni mlađi elementi, još prilično udaljeni od nacionalne i državotvorne zrelosti one generacije koju je Tito uništio, no ipak s dovoljno zdravih klica da bi u danom času mogli nadomjestiti one koje je Tito uništio. No ni ovaj umjereni preporod nije bio po volji starom diktatoru, koji je uništavao i vlastite mlađe suradnike, čim su pokazali samo malo hrvatske nacionalne svijesti.

Ali još teže posljedice prouzročio je Tito svojim iskorištavanjem srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj. Svagdje su nacionalne manjine problem i svagdje, pa i u najdemokratskijim državama, potrebno je strpljenja i taktičnosti da se manjini očuvaju prava koja joj pripadaju, a da pri tome većina ne izgubi svoja prirodna prava. Ali ako strani gospodari iskorištavaju jednu nacionalnu manjinu da pomoću nje zauzdaju većinu, nije čudo da dođe do reakcije. Mađari su pod banom Khuen-Hederváryjem dvadeset godina iskorištavali Srbe u Hrvatskoj kao svoju petu kolonu i zato je nastao prvi protusrpski val u Hrvatskoj. Kraljevska Jugoslavija nastavila je s tom politikom, i suprotnost između Srba i Hrvata je porasla. Veliki mirotvorac i slavenski idealist Stjepan Radić pokušao je sklopiti politički sporazum sa Srbima iz Hrvatske, izabravši za partnera upravo onoga Srbina koji je njega osobno i njegovu stranku najviše progonio. Uspjeh je bio veoma ograničen, jer je Svetozar Pribićević u ovoj koaliciji pokušavao sputati hrvatski nacionalizam koji se bio razvio u Hrvatskoj seljačkoj stranci. Nakon različitih drugih iskorištavanja srpske manjine u Hrvatskoj dolazi do hrvatske reakcije u prvim mjesecima Nezavisne Države Hrvatske. Ova je reakcija bila ljudski razumljiva no nacionalno-politički veoma štetna. Na njenom je temelju Tito stvorio svoju vojsku. Srbi iz Hrvatske bili su mu okosnica u partizanskom ratu, ali i nakon pobjede, kad je trebalo prekinuti lanac osvete, upravo je Tito sa svojim suradnicima iskorištavao Srbe iz Hrvatske da uništi hrvatske vodeće slojeve, da Hrvate učini manjim od makova zrna, po receptu tada već pokojnog Svetozara Pribićevića.

I svaki puta kad su Hrvati nacionalno ojačali, Tito je preko Srba iz Hrvatske perfidnom i dijaboličkom lukavošću kočio Hrvate. Iako su već davno prošla razračunavanja između Srba i Hrvata, Tito ih je stalno podgrijavao i davajući povlastice Srbima u Hrvatskoj brinuo se da ne dođe do izmirenja između Hrvata i Srba i do stvaranja zajedničke nacionalne fronte svih stanovnika Hrvatske bez obzira na vjeru ili narodnost. Ako danas prijeti opasnost građanskog rata između Srba i Hrvata, za to neće snositi glavnu krivnju ni Khuen-Hederváry, ni Pera Živković, ni ustaše, nego Tito i njegova skupina koji su suprotnost između srpske manjine i hrvatske većine pretvorili u ugaoni kamen svoje politike u Hrvatskoj. Možda je upravo ovo najgori zločin koji je Tito počinio nad Hrvatima, gori od bleiburškog pokolja i od Rankovićevih progona, jer ugrožava budućnost Hrvatske. Budućnost naime zahtijeva izmirenje svih stanovnika Hrvatske, njihovu slobodu i ravnopravnost, jer nijedna skupina u Hrvatskoj, bila ona veća ili manja, ne može napredovati i izgraditi svoj slobodan život, ako ne budu prebrođeni sukobi prošlosti koje su podjarivali svi strani gospodari, a najviše Titova diktatura.

No i u drugom pogledu Tito je negativno utjecao na nacionalne odnose. Surovim progonima hrvatskih muslimana u Bosni i Hercegovini doveo je do udaljivanja između Hrvata različitih vjera. Nasiljem je prekinuo mirnu integraciju Hrvata katolika i muslimana, koja je započela s Antom Starčevićem, napredovala sa Stjepanom Radićem, a procvala za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, kad su braća dr. Osman-beg i dr. Džafer-beg Kulenović, Adem-aga Mešić, ustaški pukovnik dr. Muhamed Ridžanović i drugi hrvatski prvaci islamske vjere pokazali da je na pomolu puno ujedinjavanje Hrvata različnih vjera te prebrođivanje razlika iz prošlosti i posljedica stranih vladavina.

Hrvatski muslimani bili su prisiljeni da se prvo izjasne "neopredijeljenim Jugoslavenima" samo da izbjegnu progonima, a kasnije su proglašeni muslimanskom narodnošću, jer ih nije uspjelo posrbiti. Ništa nije smetalo Tita u borbi protiv hrvatske nacionalne ideje, da kao komunist i ateist upotrijebi vjeru i da vjerskim atributima dade državopravno ili nacionalno obilježje. Kad se radi o uništavanju hrvatstva, i vjera smije poslužiti.

Muslimanski živalj Makedonije nije uključen u novi "muslimanski narod", iako je isto tako muslimanski i slavenski kao Hrvati Bosne i Hercegovine. U tu muslimansku narodnost ne uključuju se ni Albanci muslimanske vjere s Kosova, iako su geografski i kulturno usko povezani sa svojom vjerskom braćom u Bosni, što sve dokazuje da je stvaranje muslimanskog naroda u Bosni upereno isključivo protiv Hrvatske i da je na istoj liniji kao i stvaranje posebne, nacionalno "miješane" republike Bosne i Hercegovine. Nakon nacionalnog napretka, koji je predstavljala Nezavisna Država Hrvatska sa svojim jedinstvenim područjem, SR Bosna i Hercegovina i kasnije stvaranje "muslimanskog naroda" u njoj predstavljaju povratak u srednji vijek, stavljanje vjere na prvo mjesto u političkom životu, uz otežavajuću okolnost da to provode ljudi koji ne vjeruju i kojima je vjera samo sredstvo za uništavanje hrvatske narodnosti.

Reakcionarna vlast Tita na nacionalnom području, bar što se tiče Hrvata (a mogli bismo sličnih primjera naći i za Albance i Makedonce, a u manjoj mjeri za Slovence, pa i za same Srbe), dopušta nam da u ovom pogledu smatramo Tita štetnim i negativnim.

Vjersko područje

Vjerske zajednice nisu mogle očekivati ništa dobra od Tita kad je preuzimao vlast, jer je on isticao ateistički značaj komunizma i u praksi oštrim progonom svećenstva i vjernika pokazivao je da misli brzo likvidirati sve vjerske zajednice, te uvesti marksizam kao jedinu ideologiju i svjetovni nazor.

Iako je u tim progonima Katolička crkva bila najveća žrtva, jer su joj osim vjerskog "grijeha" pripisivali i nacionalni "grijeh", tj. da je stajala na strani hrvatskog naroda, ni druge vjerske zajednice nisu bile pošteđene i svaka od njih može se pozvati na svoje mučenike. Možda je tek progon Katoličke crkve bio otvoreniji i krvaviji, dok su ostale vjerske zajednice, nakon prvotnih oštrih progona, stavljene pod manje vidljivi psihološki pritisak i podvrgnute posebnoj infiltraciji kojoj je bila svrha uništiti ih iznutra.

Otvoreni progon Katoličke crkve onemogućio je na početku prodor Titovih agenata u njene redove. Mali broj svećenika, koji su surađivali s komunistima nakon njihova dolaska na vlast, bio je uglavnom motiviran nacionalnim, jugoslavenskim opredjeljenjem. Njihov je broj ubrzo toliko opao da kao snaga više nisu igrali nikakvu ulogu. Istovremeno je progon pročistio Katoličku crkvu od mnogih ljudskih slabosti i ona je, materijalno osiromašena, moralno toliko procvala da je postala prva snaga u narodu.

Premda je Tito bio ekskomuniciran iz Katoličke crkve, uspio je bez posebnog popuštanja u bitnim stvarima sklopiti sporazum s Vatikanom u kojemu je za neke manje materijalne i organizacijske povlastice dobio puno priznanje svoje državne vlasti i prešutni oprost od jedinih nedjela koja su mu se spočitavala sa strane Zapada, tj. progona Crkve, svećenstva i vjernika. Nije potrebno isticati koliku je sablazan među vjernicima pouzročio službeni posjet Tita papi Pavlu VI. Nikakvi viši interesi Crkve nisu mogli opravdati ovu nedosljednost, koja se radije poklonila đavlu (u osobi Tita) da si osigura neka prava, nego da i pod cijenu katakomba sačuva čistoću stava.

(Može nam netko reći da je lako biti junak u emigraciji, ali da je teško biti junak u domovini, pod stalnim pritiskom. Priznajemo da je ovaj prigovor psihološki opravdan, no želimo podsjetiti da je navedena kritika proširena u samoj domovini tek je nemoguće iznijeti je u javnost. Zato je dužnost onih Hrvata koji žive u slobodnom svijetu i prema tome mogu slobodno govoriti, da iznesu ono što nije moguće reći u domovini. Ionako vlasti u Jugoslaviji pokušavaju vršiti pritisak na hrvatsku crkvu isticanjem "progresivnosti" Vatikana i "zaostalosti" domaće crkve. Prevedeno na normalni jezik, Tito i njegovi suradnici ističu time da je Vatikan daleko skloniji ideji jugoslavenske države i komunizmu u njoj nego hrvatski biskupi i hrvatsko svećenstvo.)

Iako je sklapanjem sporazuma između Beograda i Vatikana olakšan prodor Titovih agenata u redove svećenika, moramo se čuditi malom broju onih koji su se poklonili đavlu u obliku jugoslavenske diktature. Ali ovaj otpor hrvatskog svećenstva nije dokaz da bi se Tito prevario u svom računu kad je srušio Vatikan s pijedestala načela i uveo ga u oportunizam sporazumijevanja, nego je dokaz da su se svećenstvo i vjernici kroz godine progona toliko očeličili da instinktivno znaju što je pravo a što krivo. Ali unatoč otporu Crkve u Hrvatskoj, otrov kolaboracije s Titovim režimom djeluje i u njoj i pokazuje da je Tito sa svojim beogradskim protokolom uspio bar djelomično oslabiti idejno najjaču opoziciju komunizmu.

I u odnosima između vjera Titova je politika bila stalno poticanje borbe. Ekumenizam je upravo u Jugoslaviji najslabiji, jer na sve poticaje koji dolaze sa strane jednih, drugi odgovaraju vraćanjem na stare nepravde, kojih je sigurno bilo, ali koje nisu jednostrane. Osim časnih izuzetaka, službena Srpsko-

pravoslavna crkva stalno odbija ekumenski dijalog s Katoličkom crkvom.

Još za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske prevladalo je mišljenje da se pravoslavnom žiteljstvu u Hrvatskoj treba osigurati puna vjerska sloboda. Prvi je korak bio učinjen stvaranjem Hrvatske pravoslavne crkve, koju je Tito brutalno uništio poslije rata i dao smaknuti starca mitropolitu Germogena. Danas svi razumni Hrvati priznaju da pravoslavno žiteljstvo Hrvatske, sada kao i u budućoj hrvatskoj državi, ima pravo da svoju crkvu prozove srpskim imenom ako to želi, te da ni pravoslavna vjera ni srpska nacionalnost ne smiju biti zapreka da hrvatski građani uživaju sva prava koja im pripadaju po prirodnom i pozitivnom pravu.

Što je više jačalo ovo uvjerenje među Hrvatima katoličke vjere, dakle što je više ovaj dio hrvatskog naroda napredovao i dozrijevao, to je više Titova vlast potpirivala mržnju pravoslavnog pučanstva i pokušavala ga odvratiti od ekumenskog dijaloga s katolicima. U toj politici bilo je elemenata kako nacionalnog (rušenje i slabljenje Hrvatske) tako i ideološkog značaja (borba komunizma protiv svake vjere, koja je uspješnija ako se vjere međusobno prepiru).

I na vjerskom području možemo ocijeniti Titovo djelovanje kao reakcionarno i posve negativno.

Socijalno-ekonomsko područje

Komunizam se obično hvali da je donio rješenja za gospodarska i socijalna pitanja i da sprema pravedniji gospodarski poredak u svijetu.

Ovdje ne želimo ulaziti u općeniti neuspjeh komunizma upravo na gospodarskom polju, na kojemu se održava uglavnom tehnološkom i novčanom pomoću nemarksističkih zemalja. Jugoslavija je i u tom pogledu pokazala posebno težak neuspjeh, te je unatoč relativno najveće pomoći uspjela uništiti sve grane svoga gospodarstva. Nekada industrijski razvijena Hrvatska danas je tehnički zaostalo područje i samo se Slovenija donekle uspjela održati, zahvaljujući svom udaljenom položaju od Beograda i potrebom Beograda da u borbi protiv Hrvata zadobije što više pomoćnika u samoj Jugoslaviji.

Odlijevanje kapitala iz naprednih republika SR Slovenije i SR Hrvatske u zaostale krajeve nije dovelo do podizanja životnog standarda u njima i obično je završavalo u nezasitnim raljama vojničke, partijske i državne birokracije, dakle u posve neproduktivnim granama javnog života.

Unatoč dugotrajnosti svoje vlasti — koja bi inače svakom sposobnom državniku omogućila ostvarenje dugoročnih gospodarskih planova — Tito nije uspio sanirati gospodarstvo. Apsolutna vlast u sindikatima, koji su samo organi vladajuće političke stranke, kao i jednoglasna potpora u svim izabranim tijelima, u kojima je osigurana stopostotna većina Titovim suradnicima, dopustila bi primjenu dugoročnih planova za uređenje gospodarstva — da je Tito ikada imao takve planove. Amaterski gospodarski planovi, opterećeni nacionalnim i političkim predrasudama, doveli su Jugoslaviju kao cjelinu na rub gospodarskog rasula, a među pojedinim republikama doveli su do međusobno neprijateljskih stavova. Tako je jedina moguća prednost Jugoslavije, u usporedbi s nacionalnim državama na koje bi trebala biti podijeljena po načelu samoodređenja naroda, potpuno izgubljena upravo radi nesposobnosti režima. Ako uzmemo u obzir da je u ovih 35 godina jedini Tito bio stalan i da je on jedini imao odlučnu riječ, onda nije opravdano osloboditi ga krivnje zbog tragičnog stanja jugoslavenske privrede, nego naprotiv treba upravo njega osuditi kao temeljnog uzročnika ovoga stanja. Razdvajanje jugoslavenskog tržišta na manje, međusobno neprijateljske dijelove nije posljedica nacionalnih suprotnosti — iako i ove mogu utjecati — nego je stepenica u stalnom raspadanju jugoslavenskog gospodarstva. U ovom procesu pojedini dijelovi se žele spasiti od posljedica općeg rasula, što dovodi do stvaranja manjih, zatvorenih tržišta, kako republičkih tako i općinskih. Titova gospodarska politika, ako se nesuvisle i često proturječne mjere, reforme i planovi uopće mogu nazvati politikom, pokazala je takav neuspjeh da samo politički zajmovi koje dobiva nešto od Istoka a više od Zapada omogućuju Jugoslaviji da nekako preživi.

Ali socijalna cijena ovih gospodarskih neuspjeha nije beznačajna. Da bi se mogla bar nekako održati i smanjiti stalnu nezaposlenost, koja je visoka i u onim krajevima u kojima je vegetativni prirast pučanstva veoma nizak, jugoslavenska je vlada bila prisiljena izvoziti radnu snagu i uštednjama ove radne snage, pogotovo dok su obitelji bile podijeljene kao što je to na početku svake ekonomske emigracije, djelomično podmirivati deficit državnog gospodarstva.

Međutim zaposlenje u inozemstvu nije nacionalno-politički ispravno ni socijalno napredno rješenje. To je rješenje kojemu su pribjegle najreakcionarnije kapitalističke države u svakom kriznom razdoblju i koje kraj pojedinačnih slučajeva materijalnog obogaćivanja emigranata uglavnom predstavlja uništenje velikog broja ljudi. Ovakvi privremeni radnici u inozemstvu

nisu psihološki spremni na prijelaz u drugu sredinu, pa se ne mogu ravnopravno uključivati u nove životne oblike. Ako tome dodamo da su uglavnom odgojeni u vjeri da je socijalizam jedini ispravni sustav, a poslani su u visoko razvijene kapitalističke države, ne moramo se čuditi da je među takvim ljudima nezadovoljstvo najjače. U sredini u kojoj su svi siromašni, siromaštvo se ne osjeća toliko koliko se osjeća kad se dođe u bogatu i naprednu sredinu.

Stotine tisuća iskorijenjenih seljaka i radnika te deseci tisuća obrtnika i stručnih ljudi s akademskom spremom nalaze se tako u inozemstvu zahvaljujući tragičnom neuspjehu Titove gospodarske politike. Budući da su ti ljudi iskorijenjeni, često padaju u različite napasti, koje su pogotovo jake kod samaca, ali podgrizavaju i obitelji koje su se uspjele ujediniti.

Planificirana anarhija u samoj domovini dovela je do ubrzane i socijalno štetne urbanizacije, bez potrebne prednaobrazbe novog gradskog elementa, i do stvaranja jednog subproletarijata koji nije sposoban za gradski život, a ne može više živjeti na selu.

Sav taj neuspjeh sakrio je Tito pred svijetom svojim (stvarno Kardeljevim) teorijama o samoupravljanju, koje su samo prebacivanje odgovornosti za neuspjehe s njega na žrtve. U samoupravljanju radne jedinice snose gubitke i odgovaraju za njih, a središnje državne oblasti (birokracija) osiguravaju si dobitak i privilegirani život bez obzira na opće gospodarsko stanje. Dok je kod podržavljenih poduzeća odgovornost bila na državi, kod samoupravljanja se ta odgovornost pripisuje samoupravljačkim organima koji po službenom tumačenju nisu znali ostvariti "mudre" planove izrađene u središnjim i republičkim uredima.

Samoupravljanje je, dakle, prikrivanje gospodarskog i socijalnog neuspjeha, najgore izrugivanje radnika koje možemo zamisliti. Po ovom izrugivanju Tito će ući u povijest gospodarskih teorija, kad jedanput padne veo filomarksističke propagande koja je na Zapadu uzdizala samoupravljanje.

Razbijene obitelji, uništeni pojedinci, propale karijere, to je socijalna cijena 35 godina Titove vladavine.

Smutnja pojmova

Titova nesvrstanost i posebni put u komunizam doveli su do smutnja, koje su inače nepoznate u drugim narodima. Nećemo govoriti o tim posljedicama kod drugih naroda Jugoslavije, iako ih ima na pretek, nego samo kod Hrvata.

Danas su i vanjskopolitičke orijentacije kod Hrvata izgubile tradicionalnu ravnotežu zahvaljujući Titovoj posebnoj politici i njegovu položaju kako kod zapadnih tako i kod istočnih sila.

Ljudi nemarksističke tradicije, koji bi prirodno trebali biti za zapadnu orijentaciju, danas se pitaju da li je moguće zastupati orijentaciju koja u praksi pomaže jedan režim potpuno suprotan načelima koje zastupa Zapad. Ako se ova pomoć Titu pokušava opravdati političkom potrebom, nameće se kao odgovor da ako jedna velesila smije zbog političke potrebe, ili bolje reći oportunosti, prijeći preko svih načela koja zastupa, a velikim dijelom i ostvaruje na svom području, zašto bi hrvatski narod, koji se bori za svoje oslobođenje, morao šutjeti i čekati na bolje dane u ime tih potreba ili oportunosti. Zar ne bi imao pravo da se u najmanju ruku povuče u neutralnost, izađe iz kruga onih koji žrtvuju njegovu egzistenciju, njegova životna prava, za neki politički oportunizam? A nije ni nemoguće razumjeti da u takvoj smutnji pojmova, koja je nastala Titovom politikom laviranja između Washingtona i Moskve, neki dođu na pomisao suradnje s Moskvom, unatoč posve oprečnih ideoloških postavka. (Drugo je pitanje, da li bi takva orijentacija bila realna, odnosno da li ima ikakvih izgleda na uspjeh. Mislimo da obzirom na dosadašnje iskustvo takva orijentacija nemarksističkih elemenata nema nikakvih izgleda i da je odražaj osobne frustracije, a ne ozbiljne političke analize.)

Ali smutnja nije samo kod nemarksističkih elemenata, nego i kod samih marksista u domovini. Razumljivo je da oni marksisti, koji su uvidjeli da marksizam ne vodi do napretka nego do nerješivih poteškoća, što zahtijevaju pomoć kapitalističkih sila, traže politički oslonac kod onih sila kod kojih traže i gospodarsku pomoć. Razumljivo je da takvi marksisti, iako već uvjereni u pogrešnost svoje teorije, pokušavaju različitim ispravcima i poljepšavanjima spasiti bar ime, te u obliku eurokomunizma ili socijalizma s ljudskim licem stvarno traže povratak na privatnu inicijativu i oslobođenje privrede od smrtnog zagrljaja Države i Partije. Ali nije razumljivo da hrvatski marksisti, oni koji i nadalje vjeruju u socijalizam kao gospodarsko-politički okvir, isto tako traže oslonac na Zapadu umjesto da hrabro pođu na Istok i u zemljama socijalističkog sustava traže slobodu i nezavisnost za Hrvatsku. Jer ako vjeruju da je socijalizam moguć i misle da je samo jugoslavenski okvir kriv za današnje nedaće, onda bi bilo logično da zastupaju potrebu socijalističke Hrvatske tamo gdje je socijalizam na vlasti, a ne tamo gdje se službeno osuđuje taj sustav i gdje se primjenjuje drugi gospodarsko-politički model.

Ali ako pomislimo kakvu je ideološki nelogičnu politiku Tito uspješno vodio preko tri desetljeća, te kako su mladeži u Jugoslaviji svi njegovi politički skokovi bili prikazivani kao logičan sustav, onda se ne trebamo čuditi što danas nove hrvatske generacije u borbi ne znaju razlikovati logično od nelogičnog, te da nemarksisti govore o osloncu na Sovjetski Savez, a marksisti o osloncu na Sjedinjene Američke Države. Ljudi djeluju onako kako su vidjeli kod drugih da se radi, i Titovo stalno taktiziranje, kojemu je jedina svrha bila sačuvati jugoslavenski državni okvir i njegovu osobnu vlast, predstavlja jedinu školu za nove naraštaje.

Prema tome, kao Hrvati, kao ljudi koji zastupamo potrebu načelnosti i logike i na vanjskopolitičkom polju, možemo danas, nakon Titove smrti, procijeniti koliko nam je štetna njegova oportunistička politika ne samo sada nego i kao škola za budućnost.

Zaključak

Tito je jedna od najnegativnijih pojava u hrvatskoj povijesti. Time ne želimo umanjiti njegovu osobnu veličinu, jer genijalnost ostaje takvom i onda kad je negativna. Titova genijalnost u taktiziranju dovela je do teških posljedica na svim područjima narodnog života, jer nije riješila nijedan problem, nego ih je sve majstorski prikrivala. Rješenja, prava rješenja, ostavljana su za daleku budućnost, kad više ne bude Tita, i kad će biti potrebno plaćati račun za oportunizam i improvizacije toga genijalnog političara koji je uspio umrijeti (iako teško) a da nije morao položiti račun za sve svoje zločine i neuspjehe.

Narodi koji su bili pod njegovom vlašću bit će zato još dugo vremena prisiljeni plaćati njegove dugove. Bar neka znaju tko im je kriv za stanje u kojemu se nalaze. Saznanje uzroka i upoznavanje uzročnika prvi je korak u rješavanju poteškoća.

"Republika Hrvatska" br. 124 (10. travnja 1980.), str. 7-23.

4

DESETOTRAVANJSKA REVOLUCIJA

- *Duh i smjer našega programa*
- *Razlozi propasti Nezavisne Države Hrvatske*

Hrvati bijasmo, jesmo i ostajemo. U tome smo svi složni, a ostalo je posao stranačkih taktika. Hrvat je svaki onaj koji vjeruje u Hrvatsku, koji je uvjeren da Hrvatska u svakom slučaju može sama o sebi živjeti.

A. G. Matoš

Duh i smjer našega programa

Nadnevci kao što je 10. travnja služe da nas podsjete da je vrijeme praviti bilancu rada. Ne možemo srljati kroz život misleći da idemo prema cilju, dok stvarno trčimo u krugu. Tek kad se zaustavimo u toj trci, možemo sabrati misli i pogledati odakle smo pošli, gdje se nalazimo i kamo smjeramo; da li smo zastranili ili smo na dobrom putu, da li smo napredovali ili se vrtimo u krugu. Pa neka nam i ova prilika posluži da zastanemo, da se ogledamo, da se malo zamislimo i da krenemo novim poletom prema postavljenom cilju.

Slobodni narodi slave svoje blagdane s nekim osjećajem zahvalnosti, jer su postignuli ono za čime su išli. Neslobodni narodi, kao što je hrvatski narod, slave svoje spomendane da bi skupili snagu za daljnju borbu. Gledaju u prošlost da bi zacrtali svoj put prema budućnosti.

Jer prema prošlosti stavovi mogu biti različiti. Ima ljudi koji toliko cijene prošlost, da ne dopuštaju bilo kakvu kritiku. Samo je hvale i stvarno žive u prošlosti. Njima se prošlost pretvara u životnu svrhu umjesto da im bude učiteljica života, iskustvo koje će ih povesti prema sretnijoj budućnosti. Ima pak drugih koji s toliko kritike nastupaju prema prošlosti, da sijeku granu na kojoj sjede, jer bez prošlosti nema budućnosti. Onaj koji se odriče svoje vlastite kao i narodne prošlosti nalazi se izgubljen u svijetu, kao siroče bez oca i majke. Tek onaj koji prošlost cijeni, uči iz nje, proučava što su rekli naši stari, što su učinili, kako su se borili i u čemu su pogriješili, te na temelju izučenoga radi za bolju budućnost, stvarno predstavlja pravog borca u općenarodnom pokretu.

Nije potrebno da idemo u daleku prošlost, ako želimo shvatiti važnost desetotravanjske revolucije i što nam ona govori u današnjem času. Potrebno je samo da pođemo do duhovnog oca naše suvremene osloboditeljske borbe, dr. Ante Starčevića, pa da u nekoliko riječi pronađemo srž borbe, svrhu i cilj. Nije svrha naroda uživanje materijalnih dobara, iako je potrebno da ih ima na raspolaganju, ni prostorno širenje ili vojničko jačanje, nego je glavno da narod čuva svoju samobitnost, okvir svoga života i razvoja, te da potraži sredstva da osigura ovaj okvir. A u čemu se sastoje ova sredstva?

Kaže Otac Domovine: "...dok narod hoće da bude naro-

dom, dotle će narod biti za svoju samostalnost i neodvisnost. Ovo je uvjet njegova opstanka, ovo je duh i smjer našega programa. Samo onda, kada se ovaj opstanak osigura, može nastati temeljito pitanje o rješavanju državnih struka unutarnjega narodna života."

Dakle samostalnost i nezavisnost su temelji na kojima se može kasnije izgraditi narodni život. Bez njih nema prave slobode, ne može biti pravog gospodarskog napretka, ne može doći do socijalne pravde. Svi oni koji su mislili rješavati ova narodna pitanja ostavljajući po strani, za kasnije, za drugu priliku, rješavanje ovih, po Starčeviću temeljnih pitanja, pokazali su da su fantasti, dok je Starčević, koga su isti nazivali fantastom, bio jedini kruti realist u hrvatskom političkom životu. Znao je lučiti bitno od nebitnog, prvotno od drugotnog. Znao je da je za rješavanje svih narodnih pitanja vlastita narodna država neophodan preduvjet. Kao prorok je stajao visoko iznad onih koji su u ime spasavanja hrvatskog naroda "srljali kao guske u maglu", kao što reče Stjepan Radić u Hrvatskom saboru kobnih dana 1918. godine. *Bez narodne nezavisnosti nema napretka.*

Na temelju Starčevićevih misli razvio se novi, borbeni hrvatski nacionalizam, koji je zahvatio široke slojeve hrvatskog naroda kad je ovaj vidio kamo su ga odveli zaslijepljeni predstavnici 1918. godine. U različitim oblicima, no uvijek s istim temeljnim sadržajem, mlađi su naraštaji sve otvorenije odbacivali Jugoslaviju i svaku zajednicu s drugim narodima, i sve dosljednije su zastupali Starčevićevu misao slobode i nezavisnosti. I što je jače neprijatelj pritiskivao, to je čistije izbijala iz naroda ova Starčevićeva misao. Zato je posve progrešno kad se hrvatskom narodnom ustanku pripisuju različiti strani utjecaji, ili kao što je to jasno formulirao prof. Ivan Oršanić:

> "Hrvatski narod u događajima oko 10. travnja nije imao nikakvu ideološku vanjsko-političku orijentaciju, nego isključivo volju da se oslobodi Jugoslavije i da se organizira u svojoj državi.
>
> Podmetanje fašističke ideologije i fašističke kvalifikacije 10. travnju 1941. povijesno je neistinito i neispravno, te ga vrše oni koji bi htjeli nanijeti sramotu hrvatskom narodu namećući mu oznaku da nije imao volju za svojom državom, nego za Jugoslavijom, zato da bi oni dobili opravdanje za svoje stalno djelovanje protiv hrvatske države."

Možda će poneki doći na pomisao da je ovo samoobrana pred napadajima, prikrivanje istine, pa ću zato navesti izjavu koja pokazuje da se ovako mislilo ne samo poslije tragedije 1945. godine, nego davno prije 10. travnja, i to ne makar tko ili nekakva u Ustaškom pokretu nevažna osoba, nego sam poglavnik dr. Ante Pavelić koji je još 1932. godine napisao:

> "Tko god se je i malo interesirao za hrvatsku narodnu stvar, te ju pregledao ma i površno, mogao se osvjedočiti, da cilj hrvatske narodne borbe nije tek rušenje i promjena momentanog beogradskog režima, nije borba tek za rušenje i mijenjanje sadanjeg unutarnjega državnog centralističkog uređenja tako zvane Jugoslavije, nije borba tek za neku autonomiju, federaciju ili konfederaciju, nego je to borba za potpuno prekinuće i razrješavanje veza s Beogradom i Srbijom, a za uspostavu potpuno samostalne i nezavisne države Hrvatske."

Tko želi čuti istinu, taj je u ovim riječima mogao vidjeti da hrvatska borba koja je kulminirala 10. travnja 1941. nije imala ideološki značaj, pa prema tome niti fašistički kao ni bilo kakav drugi, nego je išla samo i isključivo za ostvarenjem "potpuno samostalne i nezavisne države Hrvatske", kao što je to rekao 1932. dr. Ante Pavelić, u čemu je samo potvrdio riječi dr. Ante Starčevića koje smo spomenuli na početku, da su samostalnost i neodvisnost "duh i smjer našega programa".

Na ovoj činjenici ne mijenjaju ništa neke drugotne pojave kao i neki pojedinci koji su možda drugačije mislili. Narod se sastoji od mnogih i različitih ljudi, no kao narodna misao ne može se uzeti misao nekih pojedinaca, nego tek one misli koje su zajedničke jednom narodu, i to ne samo časovito, nego u duljem vremenskom razmaku. A u takvom svjetlu nema dvojbe da je temeljna misao hrvatske narodne borbe bila doista ona koju je izrekao Starčević, a koju su doveli do pobjede dne 10. travnja 1941. najširi slojevi hrvatskog naroda što su se podignuli na ustanak protiv Jugoslavije. Ne mijenja ništa na značaju narodnog ustanka činjenica da je kasnije bilo pogrešaka i zastranjivanja. Danas, kad smo već udaljeni od onih travanjskih dana i kad gledamo druge oslobodilačke ratove i stvaranje novih država, moramo se čuditi koliko je malo pogrešaka učinjeno. Koliko je mirno hrvatski narod proveo svoju revoluciju i s kako malo žrtava! Da se kasnije nisu podignule različite skupine, potaknute i jednom i drugom zaraćenom stranom, hrvatska bi revolucija ušla u povijest kao jedna od najmirnijih. A ipak normalno je bilo da dođe i do izgreda, jer se narod nije dizao protiv jedne kulturne vlasti, nego protiv ugnjetavanja i nasilja, a znamo da sila silu rađa.

I upravo ovo pitanje krasno je protumačio prof. Ivan Oršanić, kad je o toj provali hrvatske snage pisao:

"Zašto nije eksplodiralo samo i isključivo sve što je lijepo i dobro? Zašto i kako, jasno je, kada su vjekovi naše povijesti pripadali onima, koji su lijepo i dobro uništavali i proganjali. Ta mi, koji volimo tu Hrvatsku, ne možemo željeti i nismo željeli da zlo caruje Hrvatskom, makar je zlo bilo također u nama i po nama."

Ako je dakle kraj velikog i uzvišenog onoga dana izbilo na površinu i ono što je loše, ni toga se ne trebamo stidjeti, jer je to loše posljedica strane vlasti, nasilja i uništavanja kojima smo bili podvrgnuti. Pa kad smo svjesni toga, lako ćemo se oduprijeti, jer sve ono zlo je samo natruha i talog stranih nasilnika, dok ispod toga leži plemenita narodna duša koja želi stresti lance ropstva i pokazati svijetu što je Hrvatska u stanju dati čovječanstvu kad jednom bude slobodna, kad se ne mora boriti za goli život, za svoj narodni opstanak.

☆

Vidjeli smo u ovo nekoliko poteza da je bit desetotravanjske revolucije bila u oslobođenju Hrvatske, u stvaranju nezavisnog okvira unutar kojeg bi narod mogao urediti svoj život po svojim željama i za zadovoljenje svojih potreba. No znamo da je ova država bila silom uništena. Neprijatelji hrvatske nezavisnosti iskoristili su položaj pri koncu rata i oduzeli su hrvatskom narodu slobodu i nezavisnost. Nije nam ovdje namjera ulaziti u pojedinosti ove tragedije, nego želimo istaknuti samo jedno: od 1945. godine do danas, unatoč silnoj vanjskoj pomoći, usprkos vlasti koja se oslanja i na Istok i na Zapad te izigrava obje strane na veoma vješt način, ni nakon svih progona, pranja mozgova, bjesomučne i dugotrajne propagande, današnji vlastodršci nisu se usudjeli pitati hrvatski narod da li odobrava uključivanje u Jugoslaviju. Umjesto jednostavnog plebiscitarnog načina da se riješi ovo pitanje sada gdje su došli novi naraštaji, neopterećeni, kako oni kažu, ustaškom prošlošću, Tito i njegova vrhuška zadovoljavaju se natezanjem riječi i iskrivljavanjem činjenica, a njihovi slugani na različitim učilištima i u sredstvima javnog komuniciranju govore da su se naši narodi (a zašto ne kažu koji?) tijekom narodnooslobodilačkog rata izjasnili za Jugoslaviju i da je prema tome pravo samoodređenja tih naroda jedanput za uvijek konzumirano. Kolike li himbenosti! Kolikog li izvrtavanja činjenica! Zašto bi se slučajni ishod jednog rata u kojemu neki od tih naroda nisu ni imali svoje nezavisno vodstvo na drugoj strani, zašto bi se taj ishod imao smatrati konačnom odlukom u narodnom životu? Zašto ne bismo radije smatrali takvom odlukom velebnu skupštinu hrvatskih seljaka na Borongaju 1920., gdje je Stjepan Radić proglasio neutralnu hrvatsku seljačku republiku? Zašto ne bismo takvom odlukom smatrali glasovanje u hrvatskim zemljama 1935. godine, kad je vlast govorila da onaj koji daje svoj glas za dr. Vladka Mačeka daje glas za Janka Pustu, pa je u hrvatskim predjelima do 90 % glasova palo za Mačeka i za Janka Pustu, tj. protiv Jugoslavije. Zašto ne bismo smatrali takvim odlučnim djelom sâmo proglašenje hrvatske države 10. travnja 1941., kad su u svim hrvatskim krajevima, bez strane pomoći, a često u sukobu sa stranim pokušajima, Hrvati na poziv iz Zagreba uspostavili hrvatsku vlast? U tome je doista vladala jednodušnost. Ne govorim sada o vrsti vladavine, ni o kasnijim događajima, nego o onom ključnom narodnom opredjeljenju, kad se radilo o biti ili ne biti: o spašavanju Jugoslavije nasuprot stvaranju hrvatske države. Tada su i oni, koji su kasnije bili protiv hrvatske vlasti, bili za hrvatsku državu. Jedan stari borac rekao mi je jednoć veoma jednostavno no dobro: "Svi smo mi za 10. travnja, ali ne moramo biti svi za 11. travnja." Ovaj borac je pogodio srž pitanja: *Narodna odluka o temeljnom pitanju stoji izvan dvojbe.* Dakle zašto svi ovi nadnevci ne bi imali nikakvu odlučnu vrijednost nego samo navodna borba nekih Hrvata u okviru nehrvatskog, srpskog, partizansko-četničkog gerilskog pokreta? Čim postavimo pitanje ovako, u svojim najjednostavnijim oblicima, odgovor postaje jasan: Tito i njegovi sateliti nemaju nikakvog oslonca ni u pravu ni u narodnoj volji, pa zato moraju izmišljati neku već konzumiranu odluku, jer se ne usuđuju pitati narod za mišljenje.

A da je tako, najbolje nam govore događaji unutar same Jugoslavije. Najmanje popuštanje poslije 1966. godine, kad su vlastodršci mislili da je nestao stari, desetotravanjski naraštaj i kad su dorasli Titovi pioniri, pretvorio se u neviđeno bujanje hrvatskog nacionalizma, koje se pozna pod nazivom hrvatsko proljeće i masovni pokret, te koji je nacionalistički val bio tako jak da je povukao za sobom i one krugove koji nikada nisu bili u krilu hrvatskog nacionalizma, nego su u svojoj mladosti stajali bliže jugoslavenstvu. Mislim time na hrvatske komuniste tada na vladi, koji su u svojoj većini u mladosti bili jugoslaveni — za razliku od najnovijeg naraštaja hrvatskih komunista koji su radi jugoslavenske diktature odrasli u hrvatskom duhu. Ne, nisam se zabunio. Rekao sam radi jugoslavenske diktature, jer *nacionalizam je upravo onda najjači kad je narod proganjan. Nacionalizam naime nije ideologija, nego je samoobrana narodne zajednice protiv pokušaja uništavanja.*

Zastrašeni ovom elementarnom pojavom hrvatske želje za slobodom i nezavisnošću, kad su i sami komunisti počeli isticati

ne samo Stjepana Radića nego i Antu Starčevića, beogradski vlastodršci su se vratili na politiku Svetozara Pribićevića da silom učine Hrvate manjim od makova zrna. No kako je Pribićevićeva Orjuna rodila borbeni pokret Stjepana Radića, a četnička diktatura kralja Aleksandra najborbeniju hrvatsku organizaciju, Ustaški pokret, čime su obadvije nehotično pripremile 10. travnja, tako je nova, još oštrija beogradska diktatura, danas premazana crvenom bojom, očeličila hrvatski narod i sprema novi Deseti travnja. U časovima kad je ponovno padala batina po hrvatskim leđima, jedan od prvaka hrvatskog proljeća, hrvatski sveučilištarac Dražen Budiša, upravo vidovito je rekao da će nakon njih doći novi, mnogo radikalniji borci.

I doista. Što se nije dogodilo preko dvadeset godina, počinje se događati nakon Titova državnog udara u Karađorđevu. Pojavljuje se oružani otpor protiv diktature. Udarac hrvatske mladeži u Bugojnu 1972., možda tehnički nesavršen, ipak pokazuje da hrvatski narod neće čekati skrštenih ruku dok mu Beograd uništava zemlju. A zatim se ređaju različiti podvizi, neki više neki manje uspješni. Mate Prpić i Ivan Matičević borave šest mjeseci 1972. u domovini, te se opet vraćaju u inozemstvo. Pri drugom njihovom povratku u domovinu (a da li je to samo drugi ili ne, tu su tajnu ponijeli u grob) prerana zima im onemogućuje povlačenje i padaju 1974. na Velebitu. To su samo oni borci za koje znamo. A koliko ih je koje ne znamo ni po imenu, a mnoge ni po činima, jer je vlast otkrila da je najbolja propaganda za hrvatske borce, kad ih Beograd napada i širi vijest o njihovim podvizima, pa zato taji udarce koje prima.

Svatko tko je stupio u dodir s novim hrvatskim naraštajima osjeća u njima svježinu borbenosti. Njih ne mori nikakva prošlost, nego su puni budućnosti, puni vjere u uspjeh, dakle puni onog desetotravanjskog duha koji smo nosili i mi stariji prije 1941. i koji je tada doveo do pobjede i dovest će ponovno do pobjede. Zato su spremni na borbu i na žrtve kao što su to pokazali na mnogim mjestima. Danas više nitko ne može reći da ne zna što hoće Hrvati, jer je hrvatska mladež, njezini novi naraštaji, uz žrtve vlastite slobode, pa i života, pred svijetom posvjedočila da hrvatski narod danas želi ono isto što je želio 1941. godine, te da je spreman za taj svoj ideal platiti cijenu i u krvi, ako mu ne bude dopušteno da ga ostvari na miroljubiv, kulturan način, slobodnim i pod međunarodnim nadzorom provedenim plebiscitom.

Nitko ne traži od nas da u tuđim zemljama vršimo nasilna djela, no naša hrvatska dužnost, naše "deržanstvo" zahtijeva da mi koji živimo u slobodnom svijetu i uživamo prednosti slobodna

života, nikada ne zaboravimo da hrvatski narod u domovini nije slobodan, da se Hrvatska danas nalazi u najtežoj borbi za svoj opstanak i da treba svakog Hrvata i svaku Hrvaticu, svakog od nas, starog i mladog, jakog i slabog, da bi mogla pobijediti. Nitko se ne smije oglušiti, jer desetotravanjski duh nije duh elite i malih skupina, nego duh širokih slojeva hrvatskog naroda: hrvatskih seljaka i hrvatskih radnika, hrvatske inteligencije i hrvatskog građanstva. To je duh hrvatske vojske, onih divnih mladih seljaka, radnika i đaka u odorama, koji su pokazali da duh Zrinskih i Frankopana nije nestao u hrvatskom narodu.

Živeći u gostoljubivim zemljama slobodnog svijeta ne smijemo misliti na svoju sreću što smo se dobro smjestili, nego moramo od svojeg vremena i od svojih sredstava odvojiti nešto malo i za Hrvatsku. Danas gdje su se već mnoge hrvatske snage u svijetu počele okupljati u Hrvatskom narodnom vijeću, kao u slobodnom sklopu i radnoj zajednici hrvatskih struja i skupina, nitko od nas ne bi smio ostati po strani. Već sâm postanak ovakvog zbora zastrašio je Tita i njegove dželate, jer su oni svjesni, možda svjesniji nego mi, da ovakvo okupljanje može značiti samo jedno, a to je da su Hrvati spremni na odlučnu borbu za oslobođenje. U predzorje novog Desetog travnja, koji će obnoviti hrvatsku državu i nakon doživljenog iskustva urediti je tako da više nikada ne bude srušena, svi moramo sudjelovati u borbi. *Moramo pokazati cijelom svijetu da smo spremni na borbu i da imamo ne samo pravo nego i snagu da budemo slobodni.*

Pred više od stotinu godina rekao je u tom pogledu Otac Domovine dr. Ante Starčević:

> "Čemu se imaju... nadati narodi, koje tuđinci još drže zasužnjene? Onomu se imaju nadati, što zasluže. Ako budu za se radili te dokazali, da žele i vrijede svoji biti, oni će dobiti slobodu, ali budu li radili tomu protivno, oni će dokazati da nisu za drugo nego za ono što jesu, pa će im i pravo biti, da propadnu."

A mi, nakon što smo jedanput osjetili slobodu i nezavisnost, sigurno želimo biti ponovno svoji i znat ćemo to dokazati u svakom času, pa i u najtežem, kako su to pokazali toliki znani i neznani hrvatski borci i hrvatske mučenice, koji su omogućili 10. travnja 1941. i koji će omogućiti novi, još svjetliji 10. travnja.

"Republika Hrvatska" br. 118 (10. travnja 1979.), str. 6-13.

Razlozi propasti Nezavisne Države Hrvatske

Da je kojim slučajem hrvatska revolucija od 10. travnja 1941. urodila trajnim uspjehom, ne bismo morali pisati o njenim pogreškama i neuspjesima, nego bismo o istim činjenicama pisali kao o uvjetima uspjeha. Ovako, činjenice koje su u drugim narodima ili zaboravljene, ili se smatraju normalnim popratnim pojavama svake revolucije, tvore u našoj emigrantskoj literaturi glavne teme o kojima se piše već dvadeset godina.

Mogli bismo, zajedno s ostacima jugoslavenskih nacionalista, tvrditi da je raščlanjivanje prošlosti znak zaostalosti i tvrdoglavosti, politički romantizam zaodjenut plaštem realizma, kad nam ne bi baš ovi ostaci, uz druge neprijatelje hrvatskog naroda, iznosili svu tu prošlost kao argumente protiv mogućnosti postojanja nezavisne hrvatske države, dakle protiv temeljnog postulata svih hrvatskih nacionalističkih pokreta od 1860. godine pa do danas. Ako su događaji prošlosti podobni da služe kao argumenti protiv temeljnog postulata glavnih hrvatskih političkih strujanja današnjosti, onda je njihovo proučavanje, pa i opravdavanje, veoma realan zadatak i preduvjet za budući rad.

U ovih dvadeset godina emigracije iskristalizirala su se tri gledišta na tu prošlost. Jedno se sastoji u nijekanju bilo kakvih pogrešaka i u idealiziranju prošlosti, pogotovo razdoblja od 1941. do 1945. godine. Na temelju ovakvog idealiziranja pokušavaju se obesnažiti svi prigovori protiv hrvatske države, da bi se tako opravdala daljnja borba za uspostavu hrvatske države. Nije potrebno dokazivati unutrašnju slabost ovakvog stava. Dovoljno je samo s nekoliko činjenica dokazati lažnost ovako idealizirane prošlosti, da se sruši cijeli sustav obrane i time potkopa idejni temelj političkog rada. Nitko naime ne voli graditi na temeljima koji su očito neistiniti, i tu su činjenicu spoznali svi neprijatelji hrvatske nacionalne borbe i zato se već dvadeset godina trude da dokažu neistinitost idealizirane prošlosti, čime dovode do malodušja one koji svoj rad temelje na ovoj idealiziranoj slici.

Druga dva gledišta polaze s kritičkog proučavanja prošlosti, ali se razlikuju u svom temeljnom stavu prema njoj. Dok

jedni sude prošlost sa stajališta neprijatelja hrvatskog naroda, drugi kritiziraju činjenice prošlosti s hrvatskog gledišta. Potpuno je razumljivo da su rezultati takvih kritika različiti. Proučavanje razdoblja Nezavisne Države Hrvatske s talijanskog stajališta ne može biti jednako onome koje se vrši, recimo, s njemačkog gledišta. Ili ako se isto razdoblje analizira sa stajališta američkog ratnog napora onoga razdoblja, ne može se doći do istih rezultata kao kad se analizira s gledišta međunarodnog komunizma. Pa ako je dopušteno prosuđivati hrvatski fenomen s tuđih stajališta i time opravdavati, na primjer, englesku politiku prema ustašama (svjesno upotrebljavam ovaj termin umjesto naziva hrvatski) u svibnju 1945. godine, jer, konačno, Englezi su se borili protiv Nijemaca s kojima je hrvatska vlada bila u savezništvu, onda je isto tako opravdano i nužno promatrati hrvatski fenomen s hrvatskog gledišta. Hrvati, naime, ne govore o tom fenomenu kao o jednom od sastavnih dijelova općeg položaja (i to veoma malom dijelu), nego kao o temeljnom događaju koji je cijeli život hrvatskog naroda skrenuo drugim smjerom, dakle je bio bitan fenomen čije su posljedice još i danas veoma realne.

U hrvatskim analizama prošlosti, što su se vršile na kritički način, prečesto je prevladavala kritika utemeljena sa stranih stajališta, što je dovodilo do povijesno i politički pogrešnih rezultata. Ovakve analize nisu uvijek posljedica nepoštenih namjera, nego im je razlog sama emigracija. Živeći izvan domovine, nehotice se uzimaju tuđi kriteriji i "objektivnost" se zamjenjuje s jednostavnim prihvaćanjem stranih, pristranih pogleda.

Upravo zato što često puta pristranost nije svjesna, nećemo nikoga citirati, nego ćemo navesti nekoliko temeljnih prigovora protiv hrvatske države od 1941. do 1945., te ih pokušati osvijetliti s hrvatskog gledišta.

Dva razdoblja Nezavisne Države Hrvatske

Pogrešno je uzimati cijelo razdoblje Nezavisne Države Hrvatske kao jedinstvenu pojavu s jednakim mogućnostima i jednakim problemima. Isto je tako pogrešno uzimati u obzir samo velike, svjetske poteze, a prelaziti preko hrvatskih političkih poteza i utjecaja na stvaranje temeljnih strateških ciljeva.

U glavnim crtama možemo podijeliti ratno razdoblje, obzirom na Hrvatsku, na dva dijela: prije i poslije konferencije u Teheranu 1943. Na ovoj su se konferenciji definirali strateški ciljevi Saveznika i razdoblje poslije konferencije bilo je samo ostvarivanje postavljenih ciljeva. Do konferencije u Teheranu

različna su pitanja bila u fluidnom stanju i prema tome bilo je moguće utjecati na stvaranje odluka, u većoj ili manjoj mjeri. Nakon nje su se stvarale samo taktičke odluke, dok se temeljni ciljevi više nisu mijenjali.

Godine 1941. Jugoslavija je bila opće priznata činjenica među svim zaraćenim strankama. Nijedna je strana nije željela rušiti, nego su obje željele pridobiti Jugoslaviju za sebe, bilo u obliku aktivnog saveznika, bilo u obliku sklone neutralnosti. Protiv postojanja Jugoslavije bili su samo hrvatski nacionalisti. Njihova glavna organizatorna snaga sastojala se od Ustaškog pokreta pod vodstvom dr. Ante Pavelića. Njegovo su vodstvo priznavali kako inozemni nacionalisti tako i različne, inače raznorodne nacionalističke skupine u domovini. Nasuprot tome, Hrvatska seljačka stranka zastupala je, po svom vodstvu, politiku očuvanja jugoslavenske države i tražila je samo unutrašnje promjene u Jugoslaviji, služeći se pri tome mogućnošću raspadanja samo kao zastrašujućim sredstvom. Malobrojna komunistička stranka u Hrvatskoj bila je u teškom položaju, kad se radilo o pitanju hrvatske samostalnosti. Dok je još uvijek postojala struja protivna Jugoslaviji, koja se držala ideja Manuilskog, a za koju je bio i Staljin sve do konca rata, prelazilo je idejno vodstvo u stranci sve više u ruke beogradske čaršije i crnogorskih komunista koji su zastupali jugoslavensku liniju dr. Sime Markovića. Službena linija Komunističke partije Jugoslavija bila je tada u korist Jugoslavije, što se u praksi očitovalo u pokušajima stvaranja Pučke fronte. U Hrvatskoj, posebno, ova se politika odražavala u pokušajima ulaska manje poznatih komunista u organizacije Hrvatske seljačke stranke kao posebnog oblika ove pučkofrontaške djelatnosti. Uspomena na razdoblje kad su i komunisti bili za rušenje Jugoslavije nije doduše potpuno nestala, ali je izgubila na snazi.

Omjer snaga između antijugoslavenskih i projugoslavenskih snaga u hrvatskom narodu nije se mogao odraziti na izborima, jer je bila dopuštena samo jedna hrvatska lista, radi čega su svi Hrvati, kako reformisti (projugoslavenski elementi) tako i revolucionari (antijugoslavenski elementi) glasovali za istu listu. Polarizacija se nije mogla legalno obaviti niti za Banovine Hrvatske, jer u 19 mjeseci njenog postojanja nisu raspisani izbori za Hrvatski Sabor, nego je Hrvatska seljačka stranka preuzela mjesnu vlast u Hrvatskoj na autoritativan način, tumačeći dotadanje izborne rezultate kao povjerenje dano vodstvu i mandat podijeljen Vođi (kako se tada nazivalo dr. Vladka Mačeka).

Zato je tek revolucijom od 10. travnja 1941. došlo do izražaja da je u pitanju jugoslavenske države hrvatski narod bio protiv vodstva Hrvatske seljačke stranke a za stvaranje Hrvatske Države. Neoprostiva je pogreška ustaškog vodstva što nije odmah, u prvima mjesecima dok još nije bilo većeg građanskog rata, raspisalo *slobodne* izbore. Razumljivo je opravdanje da je u tadanjem času osovinska politika bila protiv izbora i za autoritativan sustav, no ovo ne mijenja na činjenici da bi takvi izbori, pa makar i krnji, bili izvanredno važan čimbenik u pripremanju budućnosti hrvatskog naroda.

U prve dvije godine postojanja Nezavisne Države Hrvatske izvršena je stvarna polarizacija u vodstvenim skupinama, iako se ova nije mogla izraziti na području širih slojeva naroda.

Na jednoj strani ustaški prvaci i oni prvaci drugih skupina, koji su im se priključili, zastupali su opravdanost hrvatske države bez obzira na časovite poteškoće i ograničenja nezavisnosti, dok je na drugoj strani jedan dio vodstva Hrvatske seljačke stranke (dr. Juraj Krnjević, dr. Jure Šutej i dr. Ivan Šubašić) predstavljao nastavak projugoslavenske linije među Hrvatima svojim sudjelovanjem u izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi. Uzaludno je danas tvrditi da je ovo bilo zbog ustaške diktature, jer se je ovaj dio dobrovoljno povukao s jugoslavenskom vladom u času dok ustaška vlast još nije bila uspostavljena, te se do konca rata nije ni u kojem obliku ogradio od jugoslavenske države. Komunisti su bili po strani sve dok se Njemačka nije zaratila sa Sovjetskim Savezom, pa su tada — zbog sovjetskih interesa — stupili u borbu. Kako je Nezavisna Država Hrvatska bila na strani Njemačke, komunisti su se borili protiv Hrvatske. U času odluke pokazalo se koliko je među komunistima srpska i jugoslavenska linija bila jača od hrvatske. Borba je mogla biti protiv ustaške vladavine, a ne protiv države, kao što je bila u drugim zemljama gdje se razvilo komunističko podzemlje protiv desničarskih vlada, no nakon prvih kolebanja, koja su mogla biti ne samo taktičke nego i idejne naravi, u Jajcu 1943. godine prevladala je jugoslavenska koncepcija, što nije bilo posljedica komunizma nego jugoslavenskog nacionalizma. (Kako Dedijer priznaje, i sam je Staljin upitao Tita da li će nova Jugoslavija moći zadovoljiti Hrvate.)

Kakav je, dakle, bio položaj 1943. godine, kad su se stvarale velike odluke i konkretno formulirali ratni ciljevi? Na liniji hrvatske države stajali su ustaše, vanjskopolitički povezani s Osovinom, ali stvarno samo trpljeni od nje. Njemačka je još uvijek simpatizirala s idejom Jugoslavije te prema tome nije imala mnogo interesa za učvršćivanje hrvatske države. Na liniji Jugoslavije stajali su predstavnici Hrvatske seljačke stran-

ke u Londonu i hrvatski komunisti u šumi, dakle obje strane koje su imale riječ kod Saveznika. U času kad su Saveznici donosili svoje odluke o budućnosti hrvatskog područja, oni hrvatski predstavnici koji su im bili saveznici bili su za Jugoslaviju. Za ovo pitanje nije važno da li su bili za monarhističko-četničku Jugoslaviju, kao dr. Ivan Šubašić, ili za reformiranu, federalističku Jugoslaviju, kao dr. Juraj Krnjević, ili za komunističku Jugoslaviju, kao Tito, jer je oblik za Saveznike bio drugotno pitanje. Bili su za Jugoslaviju, te je saveznička politika preuzela u svoje ratne ciljeve uspostavu Jugoslavije. Kako je saveznička strana pobijedila, Jugoslavija je morala nastati, i to ne kao pitanje načela i nužde, nego kao posljedica djelovanja jednog dijela hrvatskih predstavnika koji se nisu borili protiv ustaške vladavine nego protiv hrvatske države. Ustaška linija, povezana s poraženom stranom, nužno je morala izgubiti. Ona je omogućila postanak hrvatske države, ali nije mogla osigurati njeno održavanje. Druge hrvatske skupine pak nisu se htjele brinuti za održanje hrvatske države, nego su zastupale obnovu Jugoslavije. Time je mogućnost hrvatskog utjecaja na budući razvitak bila iscrpljena i sve su daljnje rasprave zapravo akademske. No kako se baš o drugim argumentima najviše raspravlja, pregledat ćemo ih, naravno držeći na umu, da je u Teheranu sudbina Hrvatske bila odlučena i da različne akcije, kao na primjer Vokićeva i Lorkovićeva, već nisu imale nikakve vrijednosti. Zakasnile su za dvije godine.

Ustaški zločini

Više od polovice svih prigovora, koji se formuliraju protiv Nezavisne Države Hrvatske, sastoji se od navođenja zločina koje su počinili ustaški elementi kao nosioci tadanje državne vlasti. "Ustaški" u ovim kritikama obično znači svaki hrvatski državotvorni stav bez obzira na ideologiju. Ovi se zločini ne navode iz moralnih razloga, nego kao dokaz da hrvatska država nije bila sposobna za život i da je zbog tih zločina morala propasti.

Potpuno je razumljivo kad otvoreni protivnici hrvatskog naroda, te oni koji su protiv hrvatske državne samostalnosti, upotrebljavaju taj argument, ali nije razumljivo kad isti argument upotrebljavaju oni koji inače tvrde da nisu protiv hrvatske samostalnosti.

Protivnici hrvatske države ne mogu naime zanijekati hrvatskom narodu pravo na samoodređenje i na nacionalnu državu, jer su danas ova prava općenito priznata — bar u teoriji — i nije politički oportuno nijekati ih. Ova su prava dobila pri-

zvuk "moralnosti" i prema tome izuzeci se moraju opravdavati također "moralnim" razlozima. Kako je zbog hrvatske revolucije postalo nemoguće nastaviti fikciju o jednom jugoslavenskom narodu, te su i takvi integralni jugoslaveni kao komunisti i četnici morali priznati hrvatskom narodu posebnu narodnost, a jugoslavenstvo degradirati od narodnosti na zajednički okvir, odnosno od stvarne narodnosti na potencijalnu narodnost, bilo je potrebno naći razlog da se hrvatskom narodu zaniječe pravo na nezavisnost. Ne smijemo zaboraviti, da su Saveznici vodili rat pod lozinkom narodnog oslobođenja onih naroda koji su svoju slobodu izgubili radi njemačkih osvajanja. Zato, čim je oduzet jugoslavenstvu značaj narodnosti, izgubljen je temelj za narodno oslobođenje Jugoslavije, pa se rat pretvorio u običnu uspostavu jedne državne vlasti mimo i protiv prava naroda.

Dok je ovo bilo manje očito kod zapadnih saveznika, gdje ne postoji oštro razlikovanje između naroda i narodnosti ("nation" je na Zapadu i država i narod u političkom smislu, a ovaj većinom istovjetan s narodom u etničkom smislu), dotle je na području srednje i istočne Europe veoma oštra razlika između naroda ("Volk") i države ("Staat"), pa je bilo potrebno dati ideološko opravdanje za ukidanje hrvatske države. Ne smijemo zaboraviti da su ovo opravdanje komunisti davali za sebe i za narode u srednjo i istočnoeuropskom prostoru, te da se ono samo sekundarno odražavalo na Zapadu.

Nije potrebno ulaziti u svaki pojedinačni zločin, jer nijedan normalan Hrvat neće nijekati da je bilo zločina, te da nisu samo protivnici hrvatskog naroda vršili zločine. Ni Hrvati nisu sveci, te prema tome u krvavom ratu, a pogotovo u oslobodilačkom, građanskom ratu, bilo je i previše zločina. Nitko ih ne žali više nego hrvatski nacionalisti, jer zločin kvari sredinu koju upravo nacionalisti žele uzvisiti, truje duhove koji su potrebni za stvaranje bolje i pravednije zajednice i blati sliku takve zajednice.

> "Mi, koji smatramo historijsku varijantu hrvatske nacionalne politike principijelno i povijesno izraženu najbolje i najispravnije u hrvatskoj državnoj ideji, najteže osjećamo sve, što tu ideju blati i dovodi u pitanje. Mi osjećamo svu tragediju, koju su Bizant, Beč, Pešta i Beograd izbacili kao nasljedstvo naslaga u svojim vjekovnim nastojanjima, da nas se u svakom pogledu uništi. — Zašto nije eksplodiralo samo i isključivo sve što je lijepo i dobro? Zašto i kako, jasno je, kad su vjekovi naše povijesti pripadali onima, koji su lijepo i dobro uništavali i progonili. Ta mi, koji volimo tu Hrvatsku, ne možemo željeti i nismo željeli,

da zlo caruje Hrvatskom, makar je zlo bilo također u nama i po nama."[1]

Danas, kad su i Sjedinjene Američke Države upletene u rat koji se vodi na gerilski način[2] i u kojem je politička propaganda oružje ravno topništvu ili bilo kojem konvencionalnom oružju starih vojski, kritike o zločinima i nasiljima upravljene su protiv njih isto tako kao što su bile upravljene prije desetak godina protiv Francuza u Indokini, prije petnaest godina protiv Holanđeza u Indoneziji, prije dvadeset godina protiv Židova u Palestini, a prije dvadeset i pet godina protiv hrvatske države. Ubijanje u gerilskom ratu nije jednako kao u frontalnom ratu. U frontalnom se ratu ubija hladnokrvno, neosobno, fabrički, u gerilskom ratu pak emotivno, osobno, individualno. Kad je bačena atomska bomba na Japan ili kad se bombardiralo Coventry ili Hamburg, piloti nisu bili ni emotivno ni osobno povezani s neprijateljem, koji je bio daleko od njih i duboko pod njima. Kad se američki vojnik danas šulja džunglama Južnog Vijetnama ili ulicama Santo Dominga te padne u stupicu, on se brani kao primitivan čovjek, spasi se ili pogine, a njegov drug, koji je s njime još prije nekoliko minuta prijateljski razgovarao i dijelio s njime posljednji zalogaj ili pušio istu cigaretu, ne može hladno promatrati njegovu smrt, nego ga po mogućnosti osvećuje. U samom karakteru gerile postoji nešto što dovodi do povratka na primitivnog divljaka, pa makar gerilu danas izgrađuju i vode ljudi koji su sve samo ne primitivci. Ali i suptilni pjesnik Mao Cetung, kad pripravlja gerilu kao što šahist pripravlja svoje figure, stavlja u pogon instinkt primitivnog divljaka i svjesno dovodi do divljačke reakcije.

Protiv Nezavisne Države Hrvatske digla se već 11. travnja 1941. unaprijed pripravljena gerila, prvo monarhističko-četnička, a onda komunističko-jugoslavenska. I reakcija je bila ista. Moralno neopravdana isto tako kao i gerila, ali logična, neizbježiva. Primjenjivati na takvo stanje normalne, mirnodopske kriterije jednako je kao i primjenjivati propise kaznenih zakonika na vojnike koji ubijaju u frontalnom ratu, jer da je ubojstvo po kaznenom zakonu kažnjivo. Kao što u ratu vrijede drugi propisi nego u miru, i u gerili su propisi različiti od frontalnog rata, te prema tome nema temelja licemjerstvo koje u ime morala osuđuje hrvatsku državu. Najprije bi valjalo osuditi gerilu, kao uzrok, a tek onda protugerilu, kao posljedicu.

[1] Ivan Oršanić, "Povijest se ne briše", Republika Hrvatska br. 1, str. 7 (god. 1951.)

[2] Pisano u doba rata u Vijetnamu.

Ne želimo, ponavljamo, opravdati nijedan zločin, ali ne prihvaćamo da se na jedno stanje primjenjuju pravila drugog, posve različitog stanja, jer to nije ni opravdano ni objektivno. Američki liberalni krugovi u sličnom položaju (iako daleko blažem, jer se ne bore za svoj opstanak) pišu: "Nema humanog čovjeka koji bi odobravao ratne okrutnosti, ali nijedan čovjek, kojemu je do dostojanstva, neće odbaciti rat ako želi obraniti svoju slobodu. Ratovi, naime, često jasnije rješavaju pitanja nego li diplomacija. Izrael postoji danas ne zato što su Židovi bili sposobniji pregovarači, nego što su bili hrabri borci protiv Arapa. Indija je zaboravila svoje svetačko hvalenje mira i silom uzela portugalsku Gou i time zauvijek izvadila otrovni trn iz svojeg boka. Naprotiv, borba između ciparskih Turaka i Grka još i dalje truje sredinu, unatoč mnogogodišnjim pregovorima i možda se nikada neće riješiti osim ako dođe do pravog građanskog rata. — Rat je, jednom riječju, užasan ali konačan, odbojan ali — dok se ne ostvari san o svjetskom poretku — neizbježiv..."[3]

Savez s Osovinom

Nerazumljivo je da su mnogi hrvatski intelektualci usvojili ratnu propagandu svojih protivnika, da je hrvatska država morala propasti zbog ideološke protivnosti zapadnog svijeta. Tvrdi se da je kao "fašistička tvorevina" Nezavisna Država Hrvatska morala propasti nakon poraza Njemačke i Italije. I iz poraza se izvodi zaključak da je razlog propasti "fašističko" podrijetlo hrvatske države, čime se opravdava "post factum" projugoslavenska politička djelatnost onih hrvatskih političara koji su bili protiv ustaške vladavine a nisu bili komunisti.

Međutim, s gledišta Osovine, odnosno ako se želi fašizma i nacionalsocijalizma, hrvatska država nije bila ni nužna ni predviđena ni poželjna. Kad je nastala, nakon pada filonacističke jugoslavenske vlade Cvetković-Maček, Nijemci su je iskoristili da skrate rat na Balkanu i uvedu red sa što manje njemačkih četa, dok su je Talijani samo trpjeli i nerado gledali, jer su u njoj vidjeli zapreku za stvaranje talijanskog imperija na istočnoj obali Jadrana.

Mišljenje osovinskih krugova o postanku hrvatske države možda je najbolje formulirao austrijski vojnički povjesničar

[3] Time Essay "On War as a Permanent Condition" "(Esej časopisa Time: O ratu kao stalnom stanju), Time, NewYork, 24. rujna 1965., str. 27.

Rudolf Kiszling: "Nezavisna Država Hrvatska, za kojom su hrvatski rodoljubi čeznuli već stoljećima, nastala je u proljeće 1941. kao slučajna tvorevina drugog svjetskog rata." [4] Ova definicija sadržava oba elementa stvaranja hrvatske države: unutrašnji, hrvatski, i vanjski, osovinski. S hrvatske strane država je nastala kao logični rezultat stoljetnih želja hrvatskog naroda da bude nezavisan, što odgovara činjenici i o čemu se samo malo raspravlja. Sa stajališta Osovine hrvatska je država nastala kao slučajna posljedica njemačkih ratnih poteza, dakle nije bila u planu, niti je bila poželjna niti predviđena. Nastala je zato što su se Hrvati u onom času podignuli, s hrvatskog gledišta potpuno logično, ali s njemačkog samo slučajno. Prema tome, hrvatska država nije mogla biti "fašistička tvorevina", nego samo iskorištavanje stvorenog položaja i odnosa snaga.

Dok su hrvatske nacionalističke snage uspjele iskoristiti "slučaj", nisu imale ni snage ni sposobnosti da se u doba fluidnog stanja u Europi priključe strani koja je kasnije pobijedila. Logično, ova uloga nije mogla pripasti onoj liniji koja se politički vezala uz Osovinu, nego liniji koja je bila protivna Osovini. Ali ta linija, odnosno te dvije linije, nisu radile na održavanju hrvatske države, naravno s drugom vladavinom, nego na uspostavi Jugoslavije, radi čega hrvatska državna ideja nije imala prilike ostvariti se na pobjedničkoj strani. Kako je hrvatska država, zbog svog zemljopisnog položaja i općenitih smjerova angloameričkih i ruskih prodiranja, bila najdulje pod stvarnom vlašću Reicha, za ustašku vladu su realne mogućnosti preorijentacije nastale tek u času kad takvo preorijentiranje više nije zanimalo pobjedničke vlasti. A kako je već u njihovom općem planu bila predviđena uspostava Jugoslavije, jer u doba stvaranja te odluke nije na hrvatskoj strani postojala nikakva druga hrvatska državotvorna alternativa, hrvatska je država morala propasti kad se srušila Njemačka.

Kratak pregled drugih "satelitskih" država pokazuje da njihova sudbina poslije savezničke pobjede nije bila ni u kakvom omjeru sa stupnjem njihove ovisnosti o Njemačkoj, odnosno s dubinom njihova "fašizma", nego je ovisila od unaprijed stvorenih odluka u Teheranu, te od odnosa snaga između samih Saveznika u određenom času. Badogliov državni udar u Italiji i prijelaz na stranu Saveznika došao je u času kad je izgledalo da će se time skratiti rat na južnoeuropskoj fronti, te je zato

[4] Rudolf Kiszling, "Die Wehrmacht des Unabhängigen Staates Kroatien 1941-1945" ("Vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945."), Oesterreichische Militär-Zeitung, god. 1965., str. 261.

Italija u poslijeratnim prilikama daleko bolje prošla nego, na primjer, Slovačka, iako se Slovačka ne može mjeriti s Italijom ni po ratnoj krivnji ni po fašizmu, pa ni po važnosti u ratu. Prema Italiji su postojali i drugi momenti koji su doveli do blažeg postupka (utjecaj Vatikana, strah od komunizma nakon 1946. godine, Amerikanci talijanskog podrijetla), dakle momenti koji nisu imali nikakve veze s fašizmom, ratnom krivnjom ili sličnim argumentima. Prijelaz Rumunjske na stranu Sovjetskog Saveza više je koristio ovome, nego li prijelaz Mađarske, te je i Rumunjska kao država relativno bolje prošla nego Mađarska. Naprotiv poljska vjernost Saveznicima nije Poljskoj upravo ništa koristila, niti što se tiče države kao takve, niti u pitanju političkog poretka. Zbog Poljske su zapadni saveznici navodno ušli u rat, ali zbog Poljske nisu bili spremni zavaditi se poslije rata sa Sovjetskim Savezom, niti su željeli zbog nje produljiti rat. Tako je Poljska za nagradu dobila ono što je Rumunjska dobila za kaznu.

Pa ako se zbog Poljske nije produljio rat, ne može se očekivati da bi se zapadni saveznici odlučili na produljenje rata da je kojim slučajem, u zadnjem času, ustaškoj vladi uspio prijelaz na drugu stranu kao što je izvršen u Rumunjskoj i Bugarskoj. Obzirom na navedeni zemljopisni položaj, takva preorijentacija spada u veoma labave pretpostavke o kojima se ne može ozbiljno raspravljati. Činjenica je samo da u prvoj polovici rata nije postojala hrvatska državotvorna alternativa ni među predstavnicima Hrvatske seljačke stranke ni među komunistima, te je na načelu hrvatske državotvornosti stajalo samo ustaštvo, vezano s Osovinom. U drugoj polovici rata već su i alternative bile nezanimljive, te je za to razdoblje netočno govoriti o propustu hrvatske vlade da osigura opstanak države na drugoj strani. Da je kojim slučajem hrvatsko područje bilo poslije 1943. zanimljivo za velike strateške poteze Saveznika, moglo bi se realno govoriti o čvrstoj germanofilskoj ili fašističkoj orijentaciji ustaške vladavine koja bi i u takvim prilikama ostala na strani Reicha. No na hrvatskom se području, kao i na cijelom Balkanu uopće, odigravala samo mala diverzantska djelatnost prema Churchillovom receptu da je onaj prijatelj koji ubije najviše Nijemaca (bez obzira na žrtve sredine koja bi to vršila, što je Draža Mihajlović uvidio već 1941. godine), dok velikih strateških poteza, u koje bi se Hrvatska mogla uključiti, nije bilo nakon što je Roosevelt odbio da se druga fronta otvori na Balkanu. Kako je osim toga talijanska fronta pružala anglo-američkim četama izravan put u Njemačku, a mađarska i poljska fronta otvarala put Sovjetima, nakon 1943. godine hrvatske mogućnosti manevriranja nisu postojale te je iluzorno

govoriti o mogućnosti prelaženja na drugu stranu. Netočno je govoriti o vjernosti ustaške vlade Hitleru, jer jednostavno razvitak ratnih operacija nije pružao nikakvu alternativu, osim možda veoma slabe mogućnosti koju je 1944. godine navodno ponudio maršal Tolbuhin.

Zato što je Hrvatska 1941. nastala na području njemačke prevlasti, te je ostala zadnje područje ove njemačke prevlasti i radi toga morala ostati u njemačkoj sferi do zadnjeg časa, ispala je najvjernijim satelitom, u što — osim nešto Hrvata — nitko nikada nije povjerovao, pa ni sami Nijemci. Zapadnim saveznicima poslužila je ova činjenica kao dobro došlo opravdanje da zbog načela narodnog samoodređenja ne moraju doći u sukob s Moskvom.

A da se Hrvatska uspjela održati u ratnom stanju nekoliko mjeseci nakon pada Njemačke, što vjerojatno nije bilo moguće, cijela pripovjetka o fašizmu i nacizmu isto bi se tako zaboravila kao što se zaboravila u Iraku, u Indoneziji i, u manjoj mjeri, u Egiptu. Iz istih razloga konvenijencije morala je stradati Poljska, kao što su morale izgubiti svoju državnu samostalnost Estonija, Letonska i Litva.

Ne samo pobijeđeni nego i pobjednik treba opravdanja za svoje čine. Razlika je samo da se opravdanja pobjednika automatski prihvaćaju, jer je pobjeda ipak najjači argument, dok su argumenti pobijeđenih uvijek slabi po onoj klasičnoj "vae victis". Ali zato ipak nije potrebno da i pobijeđeni usvoje argumente pobjednika, te svoju prošlost sude po njihovim argumentima, kao da je pobjeda istovjetna s pravom i moralom.

Nesuvremenost nacionalizma

Posljednjih godina sve se više upotrebljava protiv hrvatske države prigovor da opća tendencija ide od nacionalnih država prema višim, nadnarodnim jedinicama, te se implicira da je i ova tendencija bila razlog, zašto su pobjednici radije imali veće, integrirano područje, Jugoslaviju, nego manje područje kao što bi bila hrvatska država. Ovaj argument uopće ne vrijedi za konkretno razdoblje kad je postojala hrvatska država, jer, ukoliko je postojao, bio je argument fašista i nacionalsocijalista, a ne Saveznika i Sovjetske Rusije koji su, bar formalno, stajali na načelu samoodređenja naroda. Ništa ne smeta što su oni, nakon pobjede, na svakom koraku stvarno vrijeđali ovo načelo, jer i u povredama se očituje načelno priznanje. Najgrublje su vrijeđali ovo načelo komunisti, ali su ga oni uvijek zaodijevali u formule usklađene s načelom narodnog samoodređenja i time potvrđivali koliko se boje toga načela.

Razdoblje od 1945. do danas pokazalo je da je na nekomunističkom području likvidiran kolonijalizam, dakle velika političko-gospodarska područja, i priznato je pravo malih naroda na državnu i narodnu samostalnost, bez ikakvih obzira na gospodarske i strateško-prometne razloge. I opet, nije u ovaj čas važno da li je to načelo primijenjeno spontano ili pod pritiskom političke nužde, niti da li je sama provedba bila logična. Činjenica je da su u ime toga načela nastale brojne države mnogo manje i siromašnije nego Hrvatska, da su nastale države s velikim inorodnim etničkim manjinama, da su nastale države u kojima nema ni traga parlamentarnoj demokraciji, dakle da se u ime prava na samoodređenje naroda odustalo od mnogih drugih, inače važnih kriterija. Za uspjeh svih tih oslobođenja jedini je preduvjet bio, da su odgovorni predstavnici *svih* političkih struja bili za nezavisnost a protiv bilo kakvih okvira, što nije bio slučaj kod Hrvata za vrijeme drugog svjetskog rata.

Nasuprot tome umnožavanju suvereniteta na području tzv. slobodnog svijeta, na području komunizma bila je uvedena koncentracija suvereniteta u jednom središtu, Moskvi, i atrofirana su druga, nacionalna središta. Dakle stvaranje velikih područja ponovno je oznaka totalitarističkog sustava, danas komunističkog, kao što je prije četvrt stoljeća trebalo biti nacionalsocijalističkog i fašističkog. Pojavom sukoba između Moskve i Pekinga ova tendencija velikih područja samo je doživjela podjelu na dva imperija, umjesto dotadanjeg jedinstvenog komunističkog imperija.

Prema tome, nacionalizam i nacionalne države kao posljedica nacionalizma nesuvremeni su samo u sustavu imperijalističkih tvorevina, dok se veći broj manjih suverenih jedinica dobro slaže s demokratskim poretkom, isto kao što se s njime slaže veliki broj osobnih suverenosti na unutrašnjem području u suprotnosti prema vladavini manjine bilo u oligarhijskom, fašističkom ili komunističkom sustavu.

Možemo dakle ustanoviti da hrvatska država nije uništena 1945. godine zato, jer je cilj pobjednika bila integracija, odnosno jer su pobjednici načelno bili protiv nacionalizma i nacionalnih država. Na istom načelu stvorene su u to doba i nešto kasnije mnogobrojne države, što nije smetalo ni Ujedinjenim narodima ni drugim, iskrenim solidarističkim pokretima.

U ovom pitanju zanimljivo je mišljenje bivšeg zamjenika ministra predsjednika i dugogodišnjeg delegata Izraela u Ujedinjenim narodima, Abbe Evana:[6]

---

[6] Abba Evan, "Do we really need the UN?" ("Da li zaista trebamo UN?"), Look, 29. lipnja 1965., str. 75/76.

"Jedan od paradoksa našega doba jest da množenje malih naroda-država ide usporedno s traženjem širih oblika integracije, kao što su primjerice Ujedinjeni narodi, Europsko zajedničko tržište, Organizacija američkih država i Organizacija afričkog jedinstva. Ustav Ujedinjenih naroda uspostavlja osjetljivo ravnovjesje između narodne samobitnosti i univerzalne solidarnosti. Narod-država je, unatoč svemu, još uvijek glavni izvor različitih kultura. U nekim pogledima svi su narodi jednaki drugima; i nijedan ne može izbjeći općem ljudskom udesu. Ali one osobine koje specifično pripadaju jednom narodu, njegove uspomene i njegovi snovi, mogli bi biti njegov glavni doprinos ljudskoj kulturi. Pobjede nacionalizma tijekom zadnja dva stoljeća postignute su u borbi protiv tiranije i kolonijalizma. Oni koji tuguju zbog fragmentacije političke karte i koji žude za većim političkim jedinicama, trebali bi se sjetiti kako je došlo do eksplozije nacionalizma. U jednom dijelu Europe, gdje su nekad bile dvije suverenosti, austro-ugarsko i otomansko carstvo, danas ima 11 država. U Africi, gdje su nekada vladale imperijalne sile Velika Britanija, Francuska i Belgija, danas ima 33 nacije."

"Rast nacionalizma bio je, uglavnom, povijest oslobođenja. Nacionalne raznolikosti mogu biti izvorom snažne i pozitivne vitalnosti, ako se usklade s ograničenjima i solidarnostima međunarodnog poretka. . ."

Međutim, Abba Evan ne ostaje kod teoretskog, miroljubivog nacionalizma, nego iskreno govori o činjenici oslobođenja naroda i otkriva da takvo oslobođenje ne može uvijek biti izvršeno miroljubivim sredstvima, nego stvarnom ili potencijalnom silom. "U prošlim razdobljima nacionalni pokreti mogli su njegovati, prema Jeffersonovim riječima, 'pristojno poštivanje javnog mišljenja'. Ali uglavnom su postignuli i održali svoju slobodu nametnuvši pristojno poštivanje svoje sposobnosti da prouzroče velike neugodnosti." [6]

"Republika Hrvatska" br. 65 (10. travnja 1966.), str. 10-23.

[6] Idem, str. 76.

5

OTPOR U DOMOVINI PROTIV NASILJA

- *Novi hrvatski nacionalizam*
- *Političke posljedice Titova državnog udara*
- *Tri generacije na hrvatskoj ljevici*

Ali, dragi brate, zasužnjeni narodi se svagdje bore, svijet je u pokretu.

Kenneth Kaunda

Novi hrvatski nacionalizam

I odviše često čitamo u emigrantskom tisku jadopojke da se emigracija otuđila od domovine i da nema interesa za domovinski politički razvitak, nego da se bavi samo svojim međusobnim nevažnim svađama i ekonomskim poslovima. Iz toga se povlači zaključak da je emigracija mrtva grana i da nestaje kao politički čimbenik.

Ovo je mišljenje pogrešno kako u premisama tako i u zaključcima. Nije točno da emigracija nema interesa za razvitak u domovini. Štoviše, nekada taj interes može upravo iznenaditi. Intervju dr. Vladimira Bakarića pobudio je toliki interes, da su o njemu pisale sve emigrantske publikacije i donosile svoje analize i zaključke. U tome nema izuzetaka. Stranački opredijeljeni kao i neopredijeljeni časopisi jednako su posvetili pažnju tom događaju i time jasno dokazali, koliko je netočna tvrdnja o pomanjkanju interesa.

Isto tako je netočna tvrdnja da se emigrantski tisak bavi samo međusobnim svađama i da zbog toga možemo zaključiti da je emigracija umrla kao politički čimbenik i pretvorila se u ekonomsku emigraciju. Međusobne rasprave, pa i prepirke, ukoliko nisu čisto osobne naravi, ne predstavljaju simptome umiranja nego su znak života i zanimanja za hrvatske probleme, jer dokazuju da su pojedina pitanja još toliko živa, da se ljudi i emotivno vežu za njih, a ne samo intelektualno i objektivno. Znači da ta pitanja žive u njima i ne dopuštaju im da se pretvore u ekonomske emigrante.

Ekonomski se emigranti ne svađaju zbog ideja, nego naprotiv oni su za mir i slogu, za mrtvilo, jer samo tako imaju dovoljno snaga za svoje poslove. Osim toga oni hrvatska pitanja više ne osjećaju, te se zbog pomanjkanja osjećaja ne mogu ni toliko zagrijati da bi se istaknuli u kakvoj raspravi ili prepirci.

☆

Izjave dr. Bakarića nisu po svom sadržaju ništa osobito i ne prelaze razinu sličnih izjava dr. Vladka Mačeka za vrijeme kraljevske diktature. Štoviše, one po svom obliku predstavljaju mnogo umjereniju kritiku, dok su mu zaključci daleko skromniji

nego što su bili zaključci dr. Mačeka u sličnom položaju. Važnost tih izjava je samo u činjenici, da je čovjek kompromisa i karijerist kao što je Bakarić osjetio potrebu da dade oduška do tada zataškanim nacionalnim problemima Hrvatske i da umjerenim zastupanjem nekih hrvatskih zahtjeva stekne bar djelomično zaleđe naroda, koje bi mu koristilo u borbi za položaje unutar komunističke partije.

Bakarićev nastup ne otkriva ništa nova hrvatskoj emigraciji, a još manje hrvatskom narodu u domovini, ali zato, jer se radi o jednom od nosilaca vlasti, predstavlja otkriće za jedan dio inozemnog javnog mišljenja. U komunističkom taboru, kako onom oko Moskve tako i u onom oko Pekinga, Bakarićeva izjava ne može imati nikakva odjeka, jer tamo dobro poznaju nacionalni sastav Jugoslavije i bit hrvatskog pitanja. Još iz vremena 3. internacionale postoje rasprave o tim nacionalnim suprotnostima i o mogućnosti njihova iskorištavanja u općoj komunističkoj strategiji, te je prema tome potpuno jasno da pod istim prilikama mora nastati isti otpor, tek što se sad nacionalno pitanje Jugoslavije odražava ne protiv monarhističkog, nego protiv vladajućeg komunističkog režima. Jedino na Zapadu, i to ponajviše u liberalnim i ljevičarskim krugovima koji su slijepo vjerovali da je Titov federalizam riješio nacionalne suprotnosti u Jugoslaviji, Bakarićeva kritika znači neko otkriće. Ti su naime krugovi bili toliko "jugoslavenski", da jednostavno nisu mogli vidjeti ni one činjenice koje su ležale na dlanu. Ni Bleiburg, ni marševi smrti, ni Stepinac, ni stalno bježanje iz Jugoslavije, nisu im bili dovoljni znakovi da u Jugoslaviji nešto nije u redu, pa zato im kritika jednog priznatog "jugoslavenskog" političara zvuči toliko senzacionalno.

Ali ne smijemo pretjeravati u davanju važnosti Bakarićevim izjavama s gledišta hrvatske borbe za oslobođenje. Njegove su izjave daleko umjerenije nego svojedobna izjava dr. Mačeka "Petit Parisienu" koja ionako nije imala jačeg djelovanja, te ne prelaze razinu "novosti" za pojedine političke publikacije liberalnih krugova.

Veoma je opasno u politici praviti previše analogija, jer se položaj mijenja te naoko slične pojave odgovaraju različitim uzrocima. No u slučaju Bakarićeve izjave nije pogrešno povući analogiju s izjavama dr. Mačeka, ako se uzmu u obzir razlike u položaju. Dr. Maček je govorio iz opozicije i tek na koncu s vlasti, dok Bakarić govori s vlasti ili, ako bismo htjeli biti potpuno točni, Bakarić je "pri vlasti". Bakarićevo nenadano otkriće da još uvijek postoji hrvatski nacionalni problem i da je politika Beograda u neku ruku slična politici Pere Živkovića, dokazuje samo da ni dvadeset godina komunističke vlasti nije uspjelo riješiti hrvatsko pitanje u smislu jugoslavenske koncepcije, unatoč metoda koje su daleko savršenije i okrutnije nego što su bile metode kraljevske diktature. Kao što je 1929. godine prekinut hrvatski politički život i uništeni su stari politički oblici, tako je i 1945. godine ponovno uništen hrvatski politički život, samo mnogo radikalnije nego 1929. godine, te je sustavni pritisak vlasti mnogo dulje potrajao nego u doba "ličnog režima". Nakon smrti kralja Aleksandra nisu se pojavile sve stare stranke, jer su doista bile uništene, ali glavne ideje, koje su odgovarale na pitanja narodnog opstanka, ipak su se ponovno pojavile i razbijale su okvir jedinstvene političke organizacije u koju se zbog diktature bila pretvorila Hrvatska seljačka stranka. Vodstvo stranke je tada te pojave omalovažavalo kao ostatke prošlosti, iako su ih u većini slučajeva nosila najmlađa pokoljenja, dakle ona koja nisu politički živjela prije 1929. godine. Sličnu pojavu vidimo i kod Bakarića. I on osjeća da se stare, zatomljene ideje bude i da njegovo kompromisno stajalište ne odgovara željama širih slojeva naroda. No i on odbacuje tu pojavu tvrdnjom da se radi o ostacima prošlosti, iako je ta prošlost, u svojim nosiocima, fizički likvidirana i pojavljuje se uglavnom samo u onim godištima koja u času propasti Nezavisne Države Hrvatske uopće još nisu išla u osnovnu školu.

Da li se uopće može govoriti o ostacima prošlosti? Mislim da je to danas isto tako pogrešno kao što je bilo pogrešno 1935. godine. Kao i tada, i sada je novo pokoljenje osjetilo da je hrvatski narod, kao oblikovana narodna zajednica, lišen preduvjeta za slobodan razvitak, te je reakcija mladeži ista kao i pobuna onog pokoljenja koje je došlo do političke zrelosti 1935. godine. Pa kao što je ono pokoljenje tražilo u prošlosti samo formulacije za svoje mišljenje i našlo ih u Starčevićevim idejama (ali ne u ostacima organizacije Hrvatske stranke prava), tako je i današnje, novo pokoljenje došlo do istih rezultata i preuzelo iste formulacije, a da time nije preuzelo nikakve organizatorne oblike prošlosti. Iste prilike dovele su do iste reakcije i do istih formulacija. Da li se Hrvatsku uništava u ime carskog i kraljevskog veličanstva u Beču ili u ime kraljevskog veličanstva iz Beograda ili u ime Centralnog komiteta također iz Beograda, reakcija mora biti jednaka i "ostaci prošlosti" u tome imaju veoma malo riječi. Eventualno mogu poslužiti kao uzor i dati neke temeljne formulacije, ali dinamika nije u njima, nego u novim pokoljenjima koja sazrijevaju pod pritiskom uništavanja hrvatskog naroda.

Nacionalističko pokoljenje, koje je stupilo u život poslije

5. svibnja 1935., bilo je odgajano u najekstremnijem jugoslavenskom duhu. Šestosiječanjski odgoj punio im je glave krvavim djelima Karađorđa i Miloša Obrenovića, četničkim junaštvima za balkanskih ratova i atentatom Gavrila Principa i drugova. Nasilno oslobođenje srpskog naroda od stranog jarma bilo je središnja misao političkog odgoja koji je u obliku "nacionalne istorije" davan mladim hrvatskim pokoljenjima. Kojeg li čuda da su ta nova pokoljenja, kad su progledala, počela primjenjivati školsko znanje na prilike u vlastitom narodu i došla do zaključka da je sila, revolucionarna borba, jedini put do oslobođenja. Austrougarski mentalitet dr. Mačeka nije mogao odgovarati novom pokoljenju, koje je naučilo u školi da je narodno oslobođenje najviša vrijednost za koju se mora sve žrtvovati i da je sila jedini put kojim se dolazi do narodne slobode. Zato se novo pokoljenje nikada nije oduševilo za obnovu Stranke prava, koja je njemu bila isto tako strana, austrougarska, kao i Seljačka stranka, dok je spremno prihvatilo temeljne ideje starčevićanstva i mnoge Radićeve misli.

Isti proces odvija se i sada. Unatoč Bakarićeva mišljenja da se radi o ostacima prošlosti, taj je proces izravna posljedica komunističke diktature i komunističkog odgoja. Od hrvatske mladeži traži se da se oduševljava za Lumumbu i druge borce za nezavisnost afričkih naroda i područja, govori joj se neprekidno o krvavim partizanskim borbama i junaštvima, o žrtvama za "oslobođenje", o pravu naroda na nezavisnost, o ukidanju eksploatacije čovjeka po čovjeku, o borbi protiv imperijalizma. Što mora misliti tako odgojena mladež? Jednostavno, primjenjujući samo ono što je čula u školi i u komunističkim omladinskim organizacijama, mora doći do zaključka da je oružana borba, revolucija, jedini put do slobode, a kako vidi u svakodnevnom životu da Hrvatska nije slobodna, da u njoj vlada privilegirana klasa koja eksploatira narod, nužno dolazi do zaključka da je hrvatski put jednak onom afričkih naroda koje mora slaviti, i da su joj glavni ciljevi oslobođenje od srpskog imperijalizma i ukidanje eksploatacije čovjeka po čovjeku, što u njezinom konkretnom slučaju znači uništenje vladajuće klase komunističkih rukovodilaca koji su jedini očiti slučaj eksploatacije čovjeka po čovjeku koji ta mladež vidi.

Ovaj pritisak odozdo, posljedica takvog dvadesetgodišnjeg političkog odgoja, kao i reakcija na određeni državni i politički sustav, nema nikakve organizatorne veze s prošlošću i nastao bi i da nema nijednog hrvatskog političkog emigranta. Pojava nacionalnog otpora nije posljedica emigrantskog rada, ni dobrog ni lošeg, ni sustavnog ni nesustavnog, nego izravna posljedica

vladajućeg političkog režima. Temeljno slaganje u nacionalnim pitanjima između emigracije i domovinskog otpora samo je posljedica sličnih prilika pod kojima su se obje generacije razvijale. Kao što je kraljevska diktatura stvorila nacionalističko pokoljenje od 1935. godine, koje je našlo svoj politički izraz u Ustaškom pokretu, tako je opet nacionalno ugnjetavanje koje se vrši u Titovoj Jugoslaviji dovelo do pojave novog nacionalističkog pokoljenja, koje za sada još nema organizirane političke oblike, ali koje u mnogim stvarima gleda jednako kao i prošla pokoljenja. No novi nacionalisti su samostalna pojava i njih se može razumjeti samo ako se pođe s te premise.

☆

U toj spontanoj pojavi novog nacionalizma u domovini leži i velika opasnost za budući razvitak hrvatske političke borbe. I opet se moramo poslužiti analogijom da bismo mogli procijeniti opasnost koja prijeti.

Nacionalizam se 1935. godine pojavio u Hrvatskoj u prvom redu kao pobuna protiv jugoslavenskog nacionalizma, utjelovljenog u kralju Aleksandru, srpskim četnicima, Srpskoj pravoslavnoj crkvi i hrvatskim renegatima većinom okupljenim u Jugoslavenskom sokolu. Od njih je pokupio i mnoge odlike, ili bolje reći mane, jer je posve prirodno da se reakcija razvija u istim kategorijama kao i prilike koje su dovele do nje i da primjer najviše potiče na daljnji razvitak. Zbog toga su se u tadanjem hrvatskom nacionalizmu rodile neke pojave koje su prije bile nepoznate ili veoma slabo razvijene u hrvatskom političkom životu, kao na primjer sklonost diktaturi (posljedica "ličnog režima"), težnja za nasilnim rješavanjem nacionalnog pitanja (opjevani četnički i komitski primjeri), iskorištavanje vjere za političke svrhe (primjer državne ili, kako se reklo, "nacionalne" srpske crkve) i politički pragmatizam (primjer oportunizma koji su davali hrvatski jugosokoli). Da bi se suzbio utjecaj tih štetnih primjera, bilo je potrebno da oni hrvatski krugovi, koji su se nalazili izvan neposrednog dohvata jugoslavenske odgojne politike, pojačaju svoj rad i spontanu reakciju pročiste od ovih stranih natruha. Kao takvi mogući krugovi bili su tada samo hrvatska emigracija i starija hrvatska godišta koja više nisu mogla promijeniti svoj način mišljenja, jer su bila duhovno oblikovana.

Mislim da nije pretjerano reći, da ustaška emigracija nije u intelektualnom pogledu davala ništa osobito. Iz emigracije nije dolazilo upravo ništa što bi moglo utjecati na ideološki razvitak u domovini i spriječiti balkanizaciju hrvatskog političkog

života. Nije bilo nijedne knjige, nijednog eseja, nijednog časopisa, koji bi bar nešto pokušavao dati. Štoviše, emigracija je u ideološkom pogledu, ukoliko je radila i razvijala se, sve formulacije primala iz domovine, te je njezin utjecaj na ideološki razvitak hrvatskog nacionalizma bio sveden na čistu simboliku.

Starija hrvatska godišta bila su poslije 1935. godine prilično neaktivna u ideološkom razvitku, ali je ipak među njima bilo nekoliko javnih radnika različitih struja koji su djelovali na novi, nacionalistički pokret. Potpuno su zatajili samo oni, koji su tada bili u Hrvatskoj seljačkoj stranci i koji su se bavili konkretnim političkim poslom (kortešacijom), dok su unutar stranke prepustili svaki ideološki rad bilo potpuno nespremnim ljudima i demagozima (kao npr. Rudolf Herceg i skupina oko "Seljačke Sloge"), bilo infiltriranim komunistima (kao dr. Rudolf Bićanić i skupina oko "Gospodarske Sloge"). Izvan Hrvatske seljačke stranke bilo je više djelatnosti, i u tome su se isticali neki katolički intelektualci, uglavnom oni iz bivšeg Hrvatskog orla, te jedan dio Hrvatskog katoličkog seniorata (dok je drugi dio, nakon propasti službenog jugoslavenstva seniorata, bio ideološki neaktivan), liberalni krugovi iz bivše Hrvatske federalističke stranke, te veoma malobrojni članovi bivše Hrvatske stranke prava. (Kako se ovdje govori o ideološkom radu, a ne o političkim organizacijama, mora se uloga članova Stranke prava doista postaviti na posljednje mjesto, dok su u nekim konkretnim političkim i revolucionarnim djelatnostima bili daleko jači.) Zahvaljujući utjecaju tih starijih godišta, hrvatski je nacionalizam postepeno svladao balkanske komponente koje su ga rodile, i počeo se povezivati sa slobodarskom prošlošću hrvatske politike. Taj je proces 1941. bio u punom tijeku, ali nije bio dovršen, radi čega je za vrijeme rata balkanska komponenta došla do svog neželjenog izražaja. Šest godina idejno-političkog rada nije bilo dovoljno da se spontana reakcija civilizira i da bez gubitka svoje prirodne prodornosti dođe do potpuno zrelih političkih formulacija.

Moramo se ponovno vratiti na Bakarićeve izjave kao i na izjave drugih hrvatskih komunista. Danas opet postoji iskonski nacionalizam u Hrvatskoj, prirodna reakcija na ugnjetavanje koje je vršeno 20 godina, te je razumljivo da je taj iskonski nacionalizam isto tako poprimio oznake od sile koja ga je rodila, kao što je nacionalizam 1935. godine poprimio mnoge oznake četničkog nacionalizma ("Na ljutu ranu, ljutu travu!") koji ga je začeo. Kao što sam gore naveo, sila komunističkog režima bila je oštrija, sustavnija i dulja, nego što je bila sila kraljevske diktature, te je zato moguće predvidjeti da su u novom hrvatskom nacionalizmu crte nasilja i diktature po prirodi stvari jače, nego što su bile nakon Jeftićevih izbora. Pogotovo je isticanje revolucionarnosti komunističke vladavine pogodovalo stvaranju revolucionarnog duha u hrvatskom nacionalizmu u domovini, što se jasno očituje u svim političkim procesima koji su vođeni, kao i u zahtjevima najnovijih izbjeglica da se jedinstveno (dakle monolitno) i revolucionarno (dakle fizičkom silom) odupremo komunističkoj vladavini.

Pitanje je sada da li će nova nacionalistička pobuna doći pod utjecaj koji će iz nje izgraditi zreo politički pokret, ili će ostati samo kao negativna, neizgrađena pojava. Da li je Bakarić s vlasti u stanju staviti se na čelo toga pokreta, kad Maček iz opozicije nije to mogao učiniti? Nije potrebno mnogo raspravljati o toj mogućnosti, jer i najpovršnije čitanje Bakarićevih izjava odaje čovjeka kompromisa i karijere koji želi tu reakciju upotrijebiti u korist postojeće vlasti, a ne da je sruši ili bar radikalno izmijeni. Time je Bakarić, isto kao i cijela sadanja komunistička ekipa, isključen kao možebitni čimbenik u razvitku novog hrvatskog nacionalizma.

Isto tako nije vidljivo da bi među hrvatskim komunistima postojala jača struja povezana s kineskim oblikom komunizma, koja bi onda oslonivši se na Peking i preko njega na Tiranu iskoristila i politički oblikovala ovu nacionalističku reakciju u smislu rušenja Titove poburžujene, dolarske diktature i stvaranja komunističke Hrvatske unutar kineskog tabora. Pojedini slučajevi takve koncepcije ne javljaju se među komunistima, nego među veoma rijetkim, politički neizgrađenim emigrantima, koji u najbolju ruku mogu težiti da budu sitni agenti u velikoj igri između Moskve i Pekinga, a da uopće ne budu od neke koristi svom narodu.

Drugi krug, koji bi mogao utjecati na političko oblikovanje hrvatskog nacionalizma u domovini, bila bi starija godišta koja su se odgojila prije 1945. godine. No njihove su mogućnosti neusporedivo slabije, nego što su bile mogućnosti starijih godišta poslije 1935. godine. U prvom redu, jer su starija politička godišta bila većim dijelom ubijena, a manjim dijelom zatvorima i progonima duševno toliko slomljena da se ne može previše od njih očekivati. Zatim je i vremenski razmak daleko veći, zbog čega bi i bez fizičkog i duševnog uništenja njihov broj bio manji nego poslije pada "ličnog režima". Konačno se ne smije smetnuti s uma da je 1935. godine čovjek od 35 godina bio politički izobražen i oblikovan usred bujnog hrvatskog političkog života prije diktature, dok ti isti ljudi danas imaju oko 60 godina, čime su njihova prodornost i mogućnost utjecaja na

nova pokoljenja znatno smanjene. S druge strane ljudi od 45 godina, koji su se spasili i zadržali dovoljno duševne snage da bi politički djelovali na mlađa godišta, doživljavali su izgradnju nakon kraljevske diktature kad se tek počeo obnavljati hrvatski politički život, dakle ne mogu toliko davati da bi njihov utjecaj u smislu političke izgradnje novog nacionalizma bio odlučan.

Ostaje samo još politička emigracija, koja je danas brojnija i intelektualno spremnija nego što je bila ustaška emigracija tridesetih godina. Ova je emigracija imala mogućnost daljnjeg, slobodnog političkog razvitka u zemljama u kojima se našla, što pojačava njezinu vrijednost u izgrađivanju nacionalizma u smislu suvremene, slobodarske političke struje. Ali činjenica da se nalazi izvan svog prirodnog kruga, i utjecaji stranih sredina koji se sve više osjećaju kod pojedinih intelektualaca, smanjuju vrijednost emigracije u hrvatskom političkom razvitku. Hrvatski se nacionalizam ne smije razvijati u nekom zatvorenom krugu nego naprotiv mora biti otvoren europskim i svjetskim utjecajima, kao što je bio otvoren hrvatski nacionalizam između 1935. i 1941. godine, ali rješenja moraju biti hrvatska, a ne kozmopolitska, tuđinska, ako se želi postići bitni cilj novoga pokreta. Pojave i ideologije moraju se promatrati s hrvatskog, a ne sa stranog stajališta, pa i rješenja moraju biti hrvatska, a ne tuđa.

U tom pogledu još uvijek nije dovoljan rad hrvatske emigracije, jer prečesto zaboravlja da u emigraciji treba činiti ono što nije moguće u domovini, a ne ići posebnim putovima na onim poljima na kojima se u domovini daleko bolje može djelovati. Ovo vrijedi ne samo za čisto kulturni rad, nego pogotovo za neposrednu revolucionarnu djelatnost, koja je sasvim naravno daleko više korisna u domovini, nego u tuđim zemljama gdje katkad može biti štetna. Dok se gube sile na nekim područjima, na kojima emigracija ne može koristiti, ideološko-politički rad još uvijek nije dovoljno razvijen, iako je daleko jači nego što je bio u ustaškoj emigraciji. Baš zato, što se danas u domovini ideološko-politički može manje djelovati nego pod vladom Stojadinovića i Cvetkovića, jer su komunisti svjesni važnosti ideološke pripreme pa je sprečavaju, dok je vladama od 1935. do 1941. "para" bila sve, potrebno je danas sav taj rad vršiti u emigraciji i slati u domovinu, a iz domovine primati stalne poticaje i podatke za taj rad. U takvoj simbiozi između emigracije i domovine, u toj duhovnoj vezi i toj podjeli rada može se i hrvatski nacionalizam razviti i izgraditi, ***da se ne bi u danim političkim prilikama izrazio kao hrvatsko i antikomu-***

nističko utjelovljenje onog duha i diktature koje nose komunizam i jugoslavenstvo.

Prigovor da bi takav rad predstavljao strančarstvo i spremanje na preuzimanje vlasti u oslobođenoj domovini može biti samo izraz nepoznavanja socioloških zakona ili zlonamjerna želja da se onemogući zdravi razvitak novonastalog hrvatskog nacionalizma u domovini. Po svim sociološkim zakonima emigracija nakon duljeg vremena počinje nestajati, njeni nosioci stare, ukoliko se prije toga ne prilagode novim sredinama, te *kao cjelina* emigracija uopće ne želi neku vlast, kao što zapravo ne želi ni povratak.

☆

Ako dakle u emigrantskom političkom radu vidimo samo nadopunu domovinske politike, koju bismo mogli nazvati kvascem idejnog razvitka i slobodnom političkom tribunom za domovinske pokrete, lako ćemo uočiti neke pojave koje su suprotne temeljnim interesima domovinske političke borbe. Iako se ne smije isključiti mogućnost komunističke infiltracije i utjecaj jugoslavenske komunističke vlasti na pojedine pojave, nije potrebno smatrati da ih sve izravno inspiriraju komunisti, jer glupost može biti i spontana, a ne samo od drugih nametnuta.

U prvo doba jedna od takvih negativnih pojava bilo je bezuvjetno održavanje prošlih političkih oblika i izrazita tendencija da se sva politika emigracije usmjeri prema povratku na staro, dakle u biti politika restauracije. Iako se pri tome obično misli na ustaške organizacije, takvo je mišljenje pogrešno, jer niti su svi ustaše bili uvijek pobornici povratka na staro, niti su druge političke struje, kao na primjer Hrvatska seljačka stranka i neki "nezavisni" elementi, bile slobodne od tih "povratničkih" tendencija. Inercija je u tom pogledu igrala važnu ulogu, a pomanjkanje veza s domovinom, pogotovo prvih godina, održavalo je duh "staroga" i onemogućavalo jači prodor novih političkih pogleda. Danas je ta bolest velikim dijelom prebrođena, te su legitimizam i legalizam uglavnom odbačeni, premda se formalno još drže. Ukoliko se danas pojavljuju takvi izraziti povratnički kompleksi, mogu se dosta lako svesti na pokušaj komunista da zaustave idejno-politički razvitak hrvatske emigracije i da se ona bezuvjetnom obranom zastarjelih političkih oblika što više otuđi od novog nacionalizma u domovini, čime se ovome oduzima važna mogućnost izgradnje idejnih temelja.

Druga pojava, koja se u prvi mah čini potpuno nedužna, ali nosi u sebi veliku opasnost za političko djelovanje u emigra-

ciji, leži u isticanju kulturnog rada. I ovdje je potrebno dobro razlikovati da se ne bi s nezdravim pojavama istodobno uništile korisne akcije. Ako se pod kulturnim radom razumijeva kritičko praćenje kulturnog razvitka u domovini, pa i popunjavanje toga rada, što je osobito važno u historiografiji, onda je taj kulturni rad samo nadopuna političko-ideološkog rada i neophodno potreban za ispravno shvaćanje narodnog života u domovini, te se ne smije dovoditi u suprotnost s političkim radom. No ako se tim radom želi isključiti politički rad, odnosno nadomjestiti politički rad kulturnim manifestacijama bilo kakve vrste, onda se nalazimo pred svjesnom ili nesvjesnom diverzantskom akcijom koju je potrebno radikalno isključiti iz emigrantskog života.

Posebno je pitanje tzv. kulturnog rada odnosno uspjeha hrvatskih emigranata na kulturnom području drugih naroda. Takvi uspjesi ne spadaju u hrvatski kulturni rad, nego su osobni uspjesi pojedinaca koji nemaju veće nacionalno-političke vrijednosti od gospodarskih uspjeha drugih hrvatskih emigranata.

Treća pojava, koja nosi u sebi veliku opasnost za budući razvitak hrvatskog narodnog života, leži u ponovnoj pojavi pokrajinskih partikularizama u hrvatskoj emigraciji. Hrvatski je narod radi pomanjkanja svoje države i jer je stoljećima bio podijeljen između različnih stranih državnih jedinica, daleko zaostaliji u shvaćanju pojma narodne cjeline nego oni narodi koji su dulje vremena živjeli u svojoj narodnoj državi i koji su zato uspjeli usvijestiti ideju cjeline, tako da ni u časovima političkih poteškoća ili ratnih nevolja jedinstvo naroda ne bude ugroženo. Kao posljedica hrvatskog poraza nastala je težnja izvući se iz poražene cjeline pozivajući se na pokrajinski partikularizam. Naravno da se pri tome nikada ne upotrebljavaju iskreni argumenti, jer ti su toliko nezgodni da ih nitko ne želi priznati, nego se upotrebljavaju drugotni argumenti koji uvijek sadržavaju neko zrno istine, ali nikada cijelu istinu. Ovo jačanje centrifugalnih pojava predstavlja cijenu gubitka rata, pogotovo, kao što sam rekao, kad jedan narod nije dovoljno dugo imao vlastitu državu da bi izgradio ideju cjeline. Dok se ovakvi partikularizmi mogu razumjeti i u slobodarskom poretku odobravati ako idu za čišćenjem pojmova o obliku vlasti i o stupnju pokrajinskih i mjesnih samouprava, čim se pretvore u nijekanje pripadnosti narodnoj cjelini, postaju veoma štetni. U današnjem času, dok se hrvatski nacionalizam u domovini trudi da pod pritiskom teške diktature podigne cijeli narod da dođe do svoje slobode, takvi partikularizmi u emigraciji, bez obzira odakle dolazili, smetaju narodnoj borbi. Nije stoga čudo da baš najveći protivnici hrvatske borbe odobravaju takve

partikularističke pokrete, jer shvaćaju tešku hipoteku koju ti pokreti predstavljaju za hrvatski narod.

☆

Dvadeset godina nakon sloma hrvatske države, unatoč fizičkog uništavanja naroda u domovini i prirodnog trošenja njegove političke emigracije, pojava novog hrvatskog nacionalizma u samoj domovini, što danas priznaju i komunistički "rukovodioci", te duboko, pa i emotivno zanimanje koje je taj nacionalizam probudio u emigraciji, govore o vitalnosti hrvatskog naroda kao i o njegovoj sposobnosti da se održi i pobijedi pod takvim prilikama, domaćim i međunarodnim, pod kojima bi se rijetko koji drugi narod održao. Otpor je nastao kao izraz vitalnosti hrvatskog naroda. Potrebno je vidjeti da li će njegov slobodni dio, emigracija, moći svojim radom dopuniti i izgraditi taj iskonski otpor u smislu suvremenih, slobodarskih političkih pokreta, da hrvatska revolucija, kad bukne, ne bude samo rušilačka nego i stvaralačka.

"Republika Hrvatska" br. 61 (10. travnja 1965.), str. 3-13.

Političke posljedice Titova državnog udara

Dok nam je ugrožen narodni opstanak, dok nam nitko nije priznao pravo na puni nacionalni identitet, mi ne možemo govoriti normalno i kritički kao što govore pripadnici naroda koji su priznati kao takvi. Moramo govoriti uvijek u funkciji nacionalizma, tj. reakcije ugrožene narodne cjeline protiv vanjskih pritisaka i unutrašnjeg rastvaranja. Moramo sve podvrgnuti tom nacionalizmu, jer je on čisto obrambenog značaja, za razliku od imperijalizma i od šovinizma koji su navalnog značaja i zato su s općeljudskog stajališta negativni.

"Samo kad budemo politički i gospodarski slobodni, naša će inteligencija moći djelovati na normalan i kritičan način", rekao je jedan velik čovjek, mislilac i političar, dubok filozof i humanist, Pandit Jawaharlal Nehru, prvi premijer slobodne i nezavisne Indije.[1]

I u toj funkciji obrane nacionalne cjeline, mi se moramo suprotstaviti autoritetima koji žele uništiti naš narod, moramo razotkriti svu moralnu slabost takvih autoriteta, jer: "Nije autoritet izvor istine nego se autoritet temelji na istini", kao što to reče naš filozof fra Kvirin Vasilj.[2]

U ovom, filozofskom rušenju autoriteta tražimo idejni temelj za svoju borbu, jer ona nije nikada bila, niti ikada smije biti, pusta borba za vlast, nego mora biti etički utemeljena, da bi bila vrijedna i s općečovječanskog stajališta.

Naš nacionalizam, koji je danas zbog diktature življi i aktualniji nego ikada, mora biti politički oblik etičkog poriva prema slobodi. I, da ponovno navedem Vasilja, "u socijalnom smislu, prisilno gušenje slobode zaustavlja i priječi spoznaju istine. Ali tada će se istina pojaviti ne kao prijatelj, koji nas oslobađa, nego kao neprijatelj, koji nam se osvećuje".[3] Da nam se to ne bi dogodilo, da naša borba ne bude utemeljena na laži, kao što je utemeljena politika naših neprijatelja, moramo se

[1] Jawaharlal Nehru, "Otkriće Indije". (Citiram prema španjolskom prijevodu koji je priredio Miguel de Hernani, naklada Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1949., Engleski izvornik ima naslov "The Discovery of India".)

[2] O. dr. fra Kvirin Vasilj, "Zašto vjerujem?", Madrid 1968., str. 6.

[3] Idem, str. 19.

posebnom ozbiljnošću posvetiti proučavanju suvremenih događaja u domovini, kako bismo svojom spoznajom — i to djelatnom, konkretnom spoznajom — pomogli svom narodu u borbi za slobodu i za istinu.

☆

Svjesno upotrebljavam riječ "državni udar" za Titovu intervenciju u Karađorđevu dne 1. i 2. prosinca 1971., jer ona predstavlja lom s politikom koja se počela voditi nakon plenuma na Brijunima 1966., kad je svrgnut Aleksandar Ranković i započelo je razdoblje tzv. liberalizacije, što je posebni oblik dobilo u Hrvatskoj nakon X. sjednice Saveza komunista Hrvatske.

Razdoblje liberalizacije može se označiti kao pokušaj spasavanja Jugoslavije djelomičnim zadovoljavanjem hrvatskih zahtjeva, više na kulturnom području, a manje na gospodarskom. Na političkom i na socijalnom području liberalizacija se nije očitovala u stvarnim oblicima.

Ova će se tvrdnja nekima pričiniti prejakom, no ona odgovara idejama i ciljevima pripadnika bivšeg vodstva SK Hrvatske, koji su u emigraciji privukli dosta simpatija, jer su im se pripisivale ideje i težnje koje stvarno nikada nisu zastupali.

Nosilac pokrajinske vlade u Zagrebu — jer nazivati je državnom vladom značilo bi varati sami sebe — dr. Savka Dabčević-Kučar jasno je ograničila domet nacionalnih zahtjeva vladajuće skupine kad je na samoj X. sjednici CK SKH rekla:

> "Kao društvena pojava, nacionalizam je podjednako poguban za socijalizam bez obzira na to u kojem se obliku javljao, da li kao unitarizam ili kao separatizam. Nema nacionalizma koji bi mogao biti više simpatičan ili manje opasan za socijalističku Jugoslaviju ili za sudbinu pojedinih naroda."[4]

Pri tome je dr. Dabčević pokazala potpuno neznanstveno miješanje pojmova, jer nacionalizam nije ideologija, niti su svi nacionalizmi jednaki. Nacionalizam vladajućeg naroda nije iste sociološke ni filozofske kategorije kao onaj potlačenog naroda, niti je obrana isto što i napadaj. No doktorici Dabčević bilo je potrebno obuzdati hrvatski nacionalizam, koji se tada počeo javljati u mladeži, pa ga je zato, posve neznanstveno, htjela poistovjetiti s već omraženim jugoslavenskim nacionalizmom.

[4] Citirano prema "Vjesniku u Srijedu" od 21. siječnja 1970.

Još jasniji je u tome bio Miko Tripalo koji je na istoj sjednici izjavio:

> "Već sam rekao da nas komuniste Hrvatske od hrvatskih nacionalista dijeli, rekao bih, klasni pristup nacionalnom pitanju. Naš je stav da je samo kroz daljnje razvijanje socijalističke revolucije moguće, a ne s nekakvih desnih antisocijalističkih pozicija, riješiti i nacionalno pitanje Jugoslavije. Mi smo isto tako uvijek govorili da je nezavisna Jugoslavija, izgrađena na federativnim osnovama, jedini okvir za prosperitet, budućnost i nacionalnu nezavisnost hrvatskog naroda. Ja bih ovdje morao da kažem, ne bilo kakva Jugoslavija, nego samo Jugoslavija s određenim karakteristikama. Mi smo zainteresirani, drugovi, samo za suverenu i nesvrstanu Jugoslaviju." [5]

Kraj takvog rezoniranja, koje pokazuje unatoč svemu velik napredak u usporedbi s rezoniranjem dr. Vladimira Bakarića i Jakova Blaževića, ne mogu a da ne citiram kritiku hrvatskih komunista, koju je još 1952. formulirao prof. Ivan Oršanić:

> "Po kakvoj to Marks-Lenjinovoj nauci razvitak hrvatskog društva ide u istoj liniji s razvitkom srpskog društva? Da li je ikada ijedan Hrvat komunist formulirao ikakvo gledanje na hrvatsku problematiku? Osim brbljanja o fašizmu, satelitstvu i ustaštvu, zato da ne bi morali ništa reći, da bi sakrili siromaštvo pogleda i da bi opravdali zločine na liniji svoga izdajničkog služinstva, nema ništa, apsolutno ništa. Valjda nijedan narod nema tako primitivnu kategoriju komunista kao hrvatski narod. Bez znanja, bez hrabrosti da išta shvate, kažu, misle i smisle o Hrvatskoj i Hrvatima, intelektualni i moralni primitivci, bili su sretni da im bude dodijeljena uloga ubijanja i stražarenja vlastitoga naroda." [6]

Nemojmo zaboraviti da unatoč 20 godina što je prošlo od kada su te riječi napisane, unatoč zagrebačkog proljeća, bit se nije promijenila i tekstovi ostavki dr. Savke Dabčević-Kučar i Mika Tripala nakon Karađorđeva pokazuju da je kod njih jugoslavenstvo bilo temeljna ideja, a hrvatstvo više taktika. Tek u posljednje vrijeme, i to samo među mlađim komunistima, počeli su se javljati prvi znaci izrazitije hrvatske nacionalne

[5] Idem.

[6] "Republika Hrvatska" br. 2 (1952.), str. 8.

svijesti, ali ovi su fenomeni državnom silom sputavani i zato nisu mogli dovesti do normalnog nacionalnog iživljavanja. Radi toga ostao je nepremošten silan raskorak između komunista i nekomunista u Hrvatskoj u pogledima na položaj i sudbinu hrvatskog naroda.

Priznajemo da je na kulturnom području razdoblje nakon X. sjednice pokazalo nešto tolerancije, te da je hrvatskim kulturnim radnicima bilo dopušteno obrađivanje hrvatske povijesti i hrvatskog jezika u prilično slobodnom obliku, svakako slobodnijem nego u prijašnjih 25 godina jugoslavenske vladavine.

Također se znade spominjati veća sloboda na vjerskom području kao posljedica Beogradskog protokola, no potrebno je shvatiti, da je to bila čisto taktička koncesija, a ne idejni preokret u držanju Tita prema Katoličkoj crkvi.

Prilikom Titova posjeta sv. Ocu Papi "The Washington Post" je donio (30.III.1971.) komentar u kojem stoji:

"Jedno jugoslavensko vrelo je reklo, da kako se 78-godišnji Tito približava koncu svoje vladavine, njegova je glavna zabrinutost da bi se zemlja mogla raspasti u posebne republike, i da je želio da bi Vatikan vršio propagandu za narodno jedinstvo i za bratstvo između 6 milijuna katolika Jugoslavije i njenih 16 milijuna nekatolika.

"Ništa od tih jakih izražaja nije se našlo u formalnom odgovoru pape Pavla ni u ograničenom službenom rezime-u njegovih privatnih primjedaba," — javlja međutim izvjestitelj Don M. Larrimore.

Ova želja za spasavanjem Jugoslavije bilo kojim sredstvima, dobro tumači liberalizaciju Jugoslavije na vjerskom području.

☆

Ipak ne smijemo zanijekati da je razdoblje između X. sjednice i Karađorđeva za mnoge Hrvate predstavljalo dah nekog proljeća. Zatvoreniku se otvaranje prozora nakon dugog vremena stroge samice čini svježim zrakom, dok slobodan čovjek ne bi ni izdržao od zadaha takve "svježine". Isto tako naraštaji, koji su odrasli u strogom totalitarizmu Titova jugoslavenskog nacionalkomunizma, morali su biti upravo opijeni tom kulturnom, pa makar i samo ograničenom slobodom. Manje je razumljivo da su se neki Hrvati u inozemstvu, naučeni na posve drugačiju slobodu, počeli ugodno osjećati u ovom bijednom popuštanju užeta kojima je od 1945. godine bila vezana Hrvatska u svim svojim manifestacijama.

Gospodarske reforme bile su daleko iza kulturnih popušta-

nja, te pojačano odlaženje mlađeg svijeta u zapadnu Europu i dodir s kapitalističkim, potrošačkim, industrijskim društvom, teško je pogodio jugoslavenske vlastodršce. Nije više bilo moguće lagati o nekim naprecima ljudima koji su, radeći na najnižem stupnju socijalne ljestvice, ipak imali viši standard nego u svojoj normalnoj, rodnoj sredini. Stoga su zahtjevi za gospodarskim reformama postajali sve jači i nije čudo da su u zagrebačkim nemirima upravo gospodarske krilatice bile najizrazitije, iako možda ne najvažnije.

Politički ni najliberalniji članovi ekipe Tripalo - Dabčević nisu nikada dopuštali pomisao na stvaranje neke legalne ili bar tolerirane opozicije, a da uopće ne govorimo o mogućnosti mirne izmjene vladajućih stranaka. I u doba svoje najjače snage tzv. liberalna ekipa nije nikada stavljala u sumnju dva načela: 1) Jugoslaviju kao državu, suverenu i zajedničku svim narodima koji tamo žive, i 2) politički monopol Saveza komunista Jugoslavije. Formalni ustupci nikada nisu išli do napuštanja ovih temeljnih načela, čeličnih obruča unutar kojih su željeli provesti neke reforme kako bi zadovoljili Hrvate i time ojačali Jugoslaviju, odnosno pomogli joj da prebrodi svoju gospodarsku krizu, koja je bila posljedica neuspjele gospodarske reforme, i političku krizu, koja se otvorila vidljivim Titovim starenjem i njegovim skorim odlaskom s javne pozornice.

Kriza je bila toliko duboka, pogotovo u pitanju međunacionalnih odnosa, da je nije bilo moguće prikriti riječima. U svom veoma dosadnom i predugačkom referatu na XVI. sjednici Predsjedništva SKJ Titov prijatelj i ideolog Edvard Kardelj priznao je, na klasično nejasan i uvijeni marksistički način, da to pitanje postoji i da nije riješeno. Prema Kardelju:[7]

"Mi smo s pravom tvrdili i tvrdimo da smo u Jugoslaviji uglavnom riješili nacionalno pitanje u klasičnom smislu toga pojma. Narodi Jugoslavije imaju svoje države, svoju vlast, svoju ekonomsku samostalnost, svoje pravo da raspolažu uvjetima, sredstvima i plodovima svoga rada, i ostvaruju svoja suverena prava prvenstveno u republikama, a preko federacije samo u određenim njihovim aspektima. Međutim, to su principi. Praksa nije bila niti je danas uvijek takva. Tako su se, i pored generalnog rješenja nacionalnog pitanja, u praksi često otvarala mnoga pitanja međunacionalnih odnosa...

"Kod nas su, na primjer, bila, a i danas su, još prilično rasprostranjena mišljenja da su jugoslavenske nacije

[7] "Vjesnik" od 3. ožujka 1971.

drukčije od ostalih nacija; drugim riječima, da one, u stvari, i nisu potpune nacije, nego nešto na sredini procesa preobražavanja jedne provincijalne u nacionalnu svijest. To je izvor takozvanog unitarističkog jugoslavenstva.

"A, u stvari, kao što sam već ranije istakao — jugoslavenske nacije su formirane i stabilizirane nacije, i to ne od jučer, već sa dugom tradicijom i učvršćenom sviješću..."

U takvom podneblju krize, razumljivo je da je Miko Tripalo došao i do nekih formulacija koje su se neopreznim promatračima mogle pričiniti bitnom promjenom u odnosu komunista prema hrvatskoj državnoj ideji. U svom intervjuu danom riječkim "Dometima" Tripalo je formulirao svoje misli o Hrvatskoj na slijedeći način:

"Smatram da pravo nacije na samoopredjeljenje nije stvar propagandističkih plakata... Pravo na samoopredjeljenje bez realizacije prava na organizaciju svoje nacionalne države bilo bi samo formalno pravo. Prema tome kad govorimo o Socijalističkoj Republici Hrvatskoj kao o državi, onda podrazumijevamo da ona ima u prvom redu karakter nacionalne države. Naime, hrvatski narod nigdje na svijetu ne može stvoriti svoju državu nego samo ovdje na svom historijskom tlu. Hrvatska nije neki geografski pojam. To je ime matične nacije u toj državi. Naravno, to vrijedi i za druge naše republike, a Bosna i Hercegovina je država Srba, Hrvata i Muslimana koji tamo žive. A kad govorimo o republičkoj državnosti, onda mislimo da je Hrvatska država i Srba u Hrvatskoj. Srbi u Hrvatskoj dio su srpskog naroda, ali njihova država nije Socijalistička Republika Srbija. Domovina i država Srba u Hrvatskoj je Socijalistička Republika Hrvatska".[8]

Kraj takvih, službenih izjava, koje Tito u ono doba nije dao opozvati, nije čudo da su u Domovini mnogi povjerovali, da je moguće hrvatski narod organizirati i u okviru Jugoslavije. No pogrešno je što se u emigraciji politički razvitak unutar SK Hrvatske počeo tumačiti kao pokušaj izdvajanja Hrvatske iz Jugoslavije. Pa ni jedan od najpoštenijih zagovornika nove politike, dr. Hrvoje Šošić, nije nikada smio istupiti iz čeličnog okvira koji je postavilo tadanje komunističko vodstvo Hrvatske. U svom odgovoru, objavljenom u "Tribini čitalaca" zagrebačkog

[8] "Vjesnik" od 1. travnja 1971.

"Vjesnika" (4.XI.1971.), on odgovara na kritike nastale prilikom njegovih prijedloga da se konstituira narodna banka Hrvatske, da joj se imenuje guverner i da taj bude poslan u Washington. Tvrdi da prijedlog za otvaranje filijale "Genexa" u Zagrebu nije antisocijalistički. "Iz čitavog mog istupanja proizlazio je stav za socijalističko opredjeljenje hrvatskog naroda, a ne protiv i to neposredno opredjeljenje za samoupravni socijalizam kakav se nalazi u tek usvojenim saveznim ustavnim amandmanima i prijedlozima amandmana na ustav Socijalističke Republike Hrvatske."

"Ni moj prijedlog da se amandmanima na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske utvrdi mogućnost da SRH bude član Ujedinjenih nacija ne bi bilo moguće ocijeniti da polazim od 'platforme separatizma' da se pošlo od mog izvornog izlaganja u kojem sam izričito upozorio na presedan Ukrajine, koja zato nije nikakva separatistička država, s time da se to utvrdi amandmanima kao Ustav SRH a ne izvan njih."

☆

Kao posljedica popuštanja kulturnog nasilja nad hrvatskim narodom, i možda radi neshvaćanja da ovo popuštanje ne znači odmah i političko popuštanje, niti da je ovo nužna posljedica kulturnog popuštanja, pojavila se u emigraciji misao, da je moguće reformirati Jugoslaviju, tako da bi u njoj hrvatski narod imao dovoljno slobode da se normalno razvije kao posebna etnička zajednica, kao nacija u modernom smislu riječi. Ovu misao najviše su zastupali neki noviji emigranti koji su se nazivali socijalistima, a koji su posve ozbiljno raspravljali o ustavnim amandmanima, kao da bi ovi doista išta značili, ako se ne promijeni temeljna struktura države utemeljene na monolitnoj, jedinoj stranci, u kojoj vlada tzv. demokratski centralizam, a koja ima monopol političkog djelovanja i nakon amandmana.

Druga struja smatrala je mogućim, da će liberalizacija dovesti do stvaranja legalne opozicije i tako — na način koji nije nikada bio ozbiljno protumačen — do mirnog stvaranja nezavisne hrvatske države, vjerojatno po uzoru razlaza Švedske i Norveške 1905. godine. Kao temelj ovog plana, ako ga takvim uopće možemo nazvati, bilo je posjećivanje različnih političkih emigranata domovini gdje su neki štoviše smjeli objaviti intervjue u novinama. Pri tome se zaboravljalo da su svi objavljeni intervjui bili u biti povoljni za Jugoslaviju i nisu zastupali ni rušenje ni razlaz, nego samo reforme. Zato nije nimalo jasno na čemu se temeljio optimizam ove struje, koji je kod nekih dovodio do pomisli da bi pod nadzorom Ujedinjenih naroda

moglo doći do plebiscita u kojemu bi Hrvati slobodno mogli odlučiti da li žele ostati u okviru Jugoslavije — po njima južnoslavenske konfederacije, kao da bi ova ovisila samo o željama Hrvata — ili žele stvoriti svoju nezavisnu državu.

Ako danas nazivamo sve ove struje utopističkim, i ako kritiziramo kao nemoguće tzv. izmirenje s vodećim hrvatskim komunistima, onda bi nam netko mogao reći, da je to mudrost nakon događaja. No nije bila potrebna posebna pronicavost da se već onda uvidi, da promjene nisu dovoljno duboke da bi doista omogućile mirni, evolutivni razlaz Srbije i Hrvatske, odnosno suradnju između nacionalista i službenog vodstva komunista u samoj Hrvatskoj.

Za izmirenje je potrebno da obadvije strane žele prijeći preko prošlosti i pogledati u budućnost. No još 1970. godine, dakle u punom jeku liberalizacije, dr. Vladimir Bakarić je izjavio o nacionalistima, koje on još uvijek naziva ustašama:

> "Pitate da li je ustaštvo "istočni grijeh" hrvatskog naroda. Svaka ovakva grupacija, ma koliko mala bila, uvijek je na sramotu naroda, i ja to ne bih htio ni u jednom trenutku poreći, niti bih htio da se to zaboravi... Prigovorilo nam se na stanovit način što se idejno ne razračunavamo s tim ustaštvom. Mi se nemamo što idejno razračunavati s njime, među nama su govorile puške. To je poznato i tu nikakvih pomirenja i ničeg sličnog ne može biti." [9]

Govoriti o puškama 25 godina nakon svršetka rata ne pokazuje ni državničku mudrost ni "socijalističku" humanost, nego mržnju koja je jača od razuma. A protiv toga nije nitko, ponavljam nitko, tada u Hrvatskoj prosvjedovao.

Da promjene u očima samih nosilaca liberalizacije nisu nikada bile zamišljene kao stvarno zadovoljavanje državotvornih želja Hrvata, možemo vidjeti iz Tripalovih razmišljanja o važnosti države kao takve:

> "Po mom mišljenju, ovakvo osamostaljenje republika, koje se predviđa ovim ustavnim promjenama, ne samo da vodi koheziji Jugoslavije (u tom smislu da će ljudi biti zadovoljniji i prema tome politički raspoloženiji) nego otvara dublji proces sporazumijevanja, dobrovoljnog sporazumijevanja, koje će se zaista temeljiti na realnim interesima republika, pokrajina, pa ako hoćete i poduzeća i privrednih grana." [10]

[9] "Vjesnik" od 13. prosinca 1970.
[10] "Vjesnik" od 1. travnja 1971.

"Osamostaljenje republika" nije nezavisnost, kao što je imaju nove afričke države i čiju slobodu toliko zagovara sam Tito, nego neka autonomija kao što bi mogle imati pokrajine ili čak privredna poduzeća. Dakle nešto što može zadovoljiti samo one koji unaprijed kapituliraju.

Nasuprot ovim, optimističkim stavovima nekih pragmatista, treća je struja u hrvatskoj politici zastupala nužnost revolucije i u onom razdoblju, dok je, kao što rekosmo, bilo dosta iluzija o mogućnosti suradnje s komunističkim snagama za mirno odvajanje Hrvatske od Jugoslavije. Ova struja nije u sebi jedinstvena po načinu rada, niti u stupnju sile koju smatra potrebnom za ostvarenje hrvatskih ciljeva, no u temeljnom pogledu odbacivala je mogućnost mirnog razlaza ne zato što ne bi željela da dođe do takvog rješenja, nego zato jer nije vidjela mogućnosti za takvo rješenje. Odbacivala je i put reforme Jugoslavije, kao način za zadovoljavanje opravdanih hrvatskih zahtjeva, jer nakon 50 godina iskustva s Jugoslavijom nije više smatrala potrebnim praviti nove reforme kad su se dosad sve pokazale iluzornim. Osim toga načelno je zastupala potrebu tzv. narodnih država, tj. zapadnoeuropski uzorak jedinstva naroda i države. Ovo je stajalište svojedobno definirao prof. Oršanić, kad je 1952. napisao:

> "Jugoslavija je ili diktatura ili je ne može biti, — zakon je izražen u apsolutnom smislu od 1918. pa sve do danas, i isključena je svaka mogućnost nijekati ga. Ni politika srpske radikalne, demokratske, zemljoradničke, republikanske i komunističke stranke, ni politika hrvatske seljačke, federalističke i pučke stranke, ni politika jugoslavenske muslimanske organizacije, ni politika Koroščeve i Žerjavove stranke, ni politika slobodnih zidara pariške i londonske orijentacije, ni politika srpsko-pravoslavne crkve, ćirilometodstva i konkordata, ni politika svih sindikata nacionalnih, internacionalnih i anacionalnih, ni politika svih manjina: Židova, Švaba, Mađara i dr., ni politika inteletkualaca, kapitalista, obrtnika, seljaka i radnika, ni sve stranačko-vladavinske kombinacije, ni svi sporazumi, oblasti, banovine, ni monarhistička, ni republikanska forma, ni politika s parlamentom ili bez parlamenta itd., itd., nisu mogli spriječiti i onemogućiti stalno djelovanje ovoga zakona, jer je životni oblik Jugoslavije diktatura." [11]

Želim ovdje napraviti malu digresiju. Kad jugoslavenski reformisti zastupaju potrebu stvaranja nove, bolje Jugoslavije

[11] "Republika Hrvatska" br. 2 (1952.), str. 19.

i tom prilikom ističu nedostatke hrvatske države, kakva je postojala od 1941. do 1945. godine, pokazuju dva potpuno različna kriterija i time svoju neobjektivnost. Jugoslavija postoji 49 godina, Hrvatska je postojala samo 4 godine. Jugoslavija je postojala usred svjetskog mira, kao opće priznata država, većinom bez važnijih vanjskih neprijatelja koji bi željeli njezinu propast. Hrvatska je postojala samo za vrijeme rata, na strani sila koje su izgubile rat, te većina stranih država nije ju priznala. Jugoslavija je promijenila veći broj sustava: liberalnodemokratsku, parlamentarnu vladu, otvorenu vojničku diktaturu kralja i generala, dirigiranu demokraciju samog kralja, a kasnije namjesničkog vijeća, fašistički sustav dr. Stojadinovića 1938. godine, pravovjernu staljinističku, komunističku diktaturu, nacionalni komunizam, samoupravni socijalizam, strogi centralizam, umjereni centralizam, banovinsku samoupravu, te različne stupnjeve federalizma. Dakle Jugoslavija je iskušala cijeli spektar vladavinskih oblika od krajnje desnice do krajnje ljevice i nijedan joj nije pristajao, nijedan nije doveo do napretka njenih naroda, osim do napretka srpske vladajuće klike i djelomično do materijalnog napretka srpskog naroda. Hrvatska je imala samo jedan tip vladavine, koji je bio uvjetovan tek izvršenom i još nedovršenom revolucijom, kao i sustavom na snazi kod tadanjih njenih saveznika i nuždom autoritativne vlade za vrijeme općeg rata i domaćeg, građanskog rata.

☆

Ali Titova intervencija je radikalno riješila hrvatsku dilemu o putu za budućnost. Postavljanjem centralističke vojničke diktature i svrgavanjem komunističkog vodstva u Zagrebu, koje je bilo jugoslavensko-reformističko, Tito je uništio svaki pokušaj reforme i zatvorio sve putove za mirni razlaz. Pokazao je time i svu krhkost jugoslavenskog federalizma, koji djeluje samo dok to dopušta središnja vlada.

Nova vladavina, koju je Tito uveo u Karađorđevu, u potpunoj je suprotnosti s proklamiranom suverenošću radnog naroda, jer u Karađorđevu nije bio prisutan radni narod, nije bio izvršen ni formalni proces samoupravljanja, nego je naredbom odozgo određeno kako se ima vladati i skup, koji je bio pozvan da čuje odluku, morao je izvršiti samokritiku da bi time opravdao unaprijed donijete odluke. Ako bismo dakle prihvatili, da je do tada vladala neka samouprava u Jugoslaviji kao cjelini i u njenim sastavnim republikama i pokrajinama, sa skupštinama i saborima, koji bi navodno predstavljali samoupravljačke suverene narode, onda je promjena politike izvršena u suprotnosti

s duhom i slovom samog jugoslavenskog ustava i još više njegovih dosadnih i dugačkih amandmana, te nikakvo naknadno sankcioniranje od sabora i skupština ne može pokriti činjenicu da odluku nije donio ni narod, ni tzv. republike, nego samo i isključivo vrhovno vodstvo i središnja vlada, dakle da je donijeta diktatorski i unitaristički. Kako to nije bio po Ustavu i amandmanima predviđeni put i način, ispravno je govoriti o državnom udaru. Možemo tek raspravljati da li je to bonapartistički državni udar, vojnički udar za stvaranje novog cara koji bi nadomjestio dosadašnjeg, ili komunističko-kolektivni udar, koji bi privremeno na Titovo mjesto postavio skupinu nosilaca vlasti dok se ne iskristalizira novi samodržac, no činjenica je da narod nije imao riječi u donošenju odluka.

Tito je na najbrutalniji način razotkrio, što znači njegova protivnost unitarizmu. U svojoj "Uvodnoj riječi" na 21. sjednici Predsjedništva SKJ u Karađorđevu dne 1. prosinca 1971. Tito je rekao, da se ne slaže s tim da je stalno na jeziku unitarizam. "Ako se radi o unitarizmu versajske Jugoslavije, — rekao je Tito prema "Borbi" od 3. XII. 1971., — ja sam, razumije se, također najoštrije protiv njega. Ako se, pak, radi o ostacima dogmatskog, ja sam, naravno, isto tako protiv njega. Ali, ako se radi o jedinstvu naše zemlje, o Jugoslaviji kao nedjeljivoj cjelini — onda sam ja za takav 'unitarizam', za takvu jedinstvenu Jugoslaviju. A onda to nije unitarizam, nego jednostavno — naše jedinstvo."

Nije bilo moguće jasnije opravdati novi jugoslavenski nacionalizam nego što je to učinio Tito. Dopušteni su svi oblici političkih organizacija, sva imena, sva rješenja, dok se ne dira u jedinstvenu Jugoslaviju. Pitanje je samo kakav je to federalizam, kakva je to hrvatska država unutar "jedinstvene Jugoslavije"?

Ali da je diktatura ponovno službeno i formalno proglašena i na političkom području, a ne samo u međunacionalnim odnosima, slijedi iz Titovih završnih riječi: [12]

> "Savez komunista je jedini faktor koji ima pravo idejno-političkog djelovanja u opšte-jugoslavenskim okvirima. To ne znači nikakvo umanjivanje suvereniteta, niti prava centralnih komiteta saveza komunista u republikama. Predsjedništvo SKJ je za svoj rad i za svoje odluke odgovorno pred čitavom radničkom klasom Jugoslavije. Njegove odluke važe i za republike, jer se donose u forumu u kojem sjede predstavnici svih republika. Tako će biti i u budućе.
>
> Bilo je tendencija, da radnička klasa mora biti potpuno uklopljena u nacionalne okvire. Međutim, u Jugoslaviji je samo jedna radnička klasa, radnička klasa čitave Jugoslavije... Jednom riječju, hoću da kažem da mi radničku klasu ne možemo odvajati po republikama. Ona je jugoslavenska. Ali, ona je u prvom redu, odlučujući faktor u svojoj republici, i to treba sve više da bude."

Postavljeno je potpuno jasno jugoslavensko jedinstvo, jer tko bi bili Hrvati, Srbi, Slovenci i Makedonci, ako se isključe radnici koji da su Jugoslaveni? Gdje je taj suvereni narod u republikama, ako njegov najbrojniji stalež djeluje mimo republika u središnjoj vladi (tj. ako na čas priznamo, da tzv. radnička klasa uopće vlada, što se nakon državnog udara u Karađorđevu doista ne može ni teoretski zastupati). Ostaju republike kao upravne jedinice, točno onako kao što je nekoliko mjeseci ranije govorio Tripalo kad ih je postavio na istu razinu kao poduzeća i privredne grane.

Ali diktatura vrijedi na svim područjima, a ne samo unutar Saveza komunista, te i oni koji bi htjeli dovesti do promjena izvan njega moraju računati na progon, jer kao što jasno reče Tito u svom završnom govoru na Drugoj konferenciji SKJ u Karađorđevu dne 2. prosinca 1971.:

> "No, ne smije se dozvoliti ako je, recimo, neko isključen iz partije, da može opet slobodno svašta pričati i rovariti. Ako to on ponovo radi, onda je to teže i treba drukčije postupiti i udariti po njemu. Ne može on, svejedno što je van partije, da radi što hoće. Prema takvima ćemo se oštro postaviti..." [13]
>
> "Ne može se ići onako kako bi svaki želio. Zato je odgovoran CK Hrvatske, pa ako nešto ne bude učinio, on će odgovarati i pred nama, jer je on sastavni dio naše jugoslavenske organizacije Saveza komunista. Jer, pitanje ponašanja komunista i foruma pojedinih republika nije samo njihova unutrašnja stvar. To je isto tako stvar Saveza komunista Jugoslavije. A to nisu htjeli bivši rukovodioci u Hrvatskoj. Toga je bilo i ima još dosta u Srbiji i u nekim drugim republikama. Možda sada više neće biti, ali bilo je. Mi ne možemo imati toliko partijskih centara koji bi radili što hoće i protiv interesa cjeline — Saveza komunista Jugoslavije. Moramo imati jedinstvo, jedinstveni Savez komunista." [14]

[12] "Vjesnik" od 5. prosinca 1971.

[13] "Hrvatska Danas", Izdavač Komisija za vanjske migracije Izvršnog vijeća Sabora S. R. Hrvatske, Zagreb, 1972., str. 15.

[14] Idem, str. 16.

Totalitarizam je dobio svoju službenu formulaciju i time je opravdana svaka nasilna djelatnost opozicije, jer više nema ni formalnih mogućnosti za mirne promjene. Stvarnih nije nikada ni bilo. Kraj ovih decidiranih formulacija, suverenitet republika, o kojemu i nadalje govori Tito, nije drugo nego obično marksističko fraziranje, uglavnom za vanjsku upotrebu, da oni, koji žele vjerovati, mogu opravdati svoje podupiranje čistog totalitarizma u Jugoslaviji.

Silom je, dakle, uništen hrvatski nacionalizam u domovini, koji se mimo i pokraj službenog jugoslavenskog reformizma partijskog vodstva u Zagrebu stvarno razvijao u narodu. Narod je vjerovao u riječi toga vodstva, isto onako kao što je 1935. vjerovao, da je dr. Vladko Maček doista za hrvatsku državu, a ne samo za autonomiju. Razočaranje koje je zavladalo u širokim narodnim slojevima mora dovesti do pojačanja revolucionarnih djelatnosti, htjeli mi to u emigraciji ili ne. Ako održimo idejnu vezu s revolucionarnim pokretom, koji nastaje kao odgovor na Titov državni udar, moći ćemo mu ideološki pomoći da ne zastrani, da ne postane obična negacija i reakcija na balkansko nasilje koje danas tamo vlada.

Odluka o načinu borbe ne ovisi više o nama, jer je ona uvjetovana vladavinskim sustavom u Jugoslaviji kao i metodama i odgojnim sredstvima jugoslavenske diktature. Nemojmo zaboraviti da jugoslavensko vodstvo sprema narod na totalni rat, na tzv. "strategiju opće narodne obrane", koja se sastoji od gerilskog ratovanja i od sabotaže. Još prije državnog udara u Karađorđevu ovaj se sustav očitovao u manevrima jugoslavenske vojske na Baniji i Kordunu u jesen 1971. godine. Pišući o toj koncepciji pukovnik Ivan Babić kaže:

> "Teritorijalne jedinice ostaju na svojim mjestima, te na 'privremeno' okupiranom teritoriju — dapače i onda, ako bi cijela zemlja bila okupirana — same, ili u zajednici s dijelovima redovite vojske, produžuju rat u obliku gerile, uništavajući manje i izolirane dijelove okupatorskih snaga, napadajući njegove komunikacije, zapovjedne organe, skladišta i druge objekte, vršeći sabotažu, sprečavajući okupatoru da se koristi ekonomskim potencijalom zemlje, otežavajući mu održavanje reda, mira i normalno funkcioniranje vlasti, itd." [15]

Državni udar na političkom području, spremanje gerile i sustavne sabotaže na vojničkom području, kažnjavanje svake

[15] "Hrvatska Revija", god. XXI., br. 4, prosinac 1971., str. 398.

pa i najmanje kritike u javnom životu — to je slika današnje Jugoslavije i to odgaja i politički uslovljuje nove hrvatske naraštaje.

Ako mislimo da se moramo držati po strani da se ne bismo kompromitirali, nemojmo se čuditi, ako se novi pokreti razviju potpuno mimo hrvatske tradicije, jer krivnja će biti na nama a ne na njima. Sila i nasilje, koje je vlada Josipa Broza Tita upotrijebila da uništi jugoslavenski reformistički pokret u Hrvatskoj, opravdava silu i nasilje što će morati razviti Hrvati, ako se ne žele pomiriti sa činjenicom da hrvatski narod mora nestati da bi Jugoslavija mogla živjeti. A da to nije nekakav slijepi nacionalizam, svjedoči nam Milovan Đilas, koji je u intervjuu danom novinaru Adalbertu Reifu u münchenskom listu "Abendzeitung" od 28. ožujka 1972. rekao:

> "Nekoliko godina neće biti aktivnog hrvatskog nacionalizma, ali ovaj nacionalizam može biti samo za neko određeno vrijeme potlačen, tj. odgođen, jer nezadovoljstvo u inteligenciji i nadalje postoji."

Događaji u tijeku posljednjih mjeseci pokazali su da je Đilas samo djelomično imao pravo. Nacionalizam je odgođen u inteligenciji, tj. u jednom dijelu hrvatskog naroda, no veoma je djelatan, djelatniji nego ikada prije, u mladeži i među radništvom.

A ovo je normalno i tako mora biti. Pa kao što smo počeli s indijskim filozofom i državnikom, inače Titovim prijateljem, Jawaharlalom Nehru-om, završit ćemo s njegovim riječima, koje pristaju na naš slučaj:

"Nacionalizam je neizbježiv u Indiji mojega razdoblja; on je prirodna i zdrava pojava. Za svaku zarobljenu zemlju nacionalna sloboda mora biti glavna i dominantna težnja...

Nedavni događaji u cijelom svijetu dokazali su netočnost ideje da bi nacionalizam nestajao pred pritiskom internacionalizma i proleterskih pokreta. Još uvijek je jedan od najsnažnijih poticaja koji pokreću narode i oko njega se okupljaju osjećaji, predaje i smisao zajedničkog života i cilja. Dok su se intelektualni slojevi srednjeg staleža postepeno odalečivali od nacionalizma, ili bar su tako mislili, radnički i proleterski pokreti, svjesno utemeljeni na internacionalizmu, kretali su prema nacionalizmu." [16]

"Republika Hrvatska" br. 92 (prosinac 1972.), str. 14-30.

[16] Vidi bilješku br. 1.

Tri generacije na hrvatskoj ljevici

Smrt Tita bila je najvažniji događaj u hrvatskom javnom životu u posljednjim godinama ne zato što je došlo do formalnih promjena u vladi nego psihološki, jer je predstavljala vidljivu promjenu jednog stanja koje je radi svoje dugotrajnosti imalo značaj stabilnosti. U očekivanju njegove smrti, mnogi su ljudi vjerovali da dolazi konac naše borbe i uspjeh našeg oslobođiteljskog djelovanja. Ovo očekivanje, psihološki razumljivo, politički je bilo potpuno neopravdano, jer smrt diktatora ne dovodi automatski do propasti diktature, nego otvara jedan proces čiji se konac ne može predvidjeti, a koji ne ovisi samo od vanjskih čimbenika nego, možda i u većoj mjeri, od samih naroda koji se bore za slobodu i od njihove političke svijesti i spremnosti na žrtvu.

I.

TRAŽENJE ALTERNATIVA

Smrt jednog diktatora koji je sebe stavljao iznad sustava koji je zastupao, a nije služio sustavu kao neki drugi diktatori, mora dovesti do previranja. Diktator koji nije dopustio da se itko razvije u njegovoj sjeni, da itko bude njegov nasljednik, ostavlja iza sebe prazninu i sjeme razdora koje neumoljivo vodi do promjena, a može dovesti i do propasti samog diktatorskog sustava. U slučaju Jugoslavije, ovakva je propast teža, jer se ne radi samo o komunističkom režimu nego i o jugoslavenskom nacionalizmu koji je danas usko povezan s režimom i koji komunizmu daje opravdanje prema Zapadu, kao što komunizam daje jugoslavenskom nacionalizmu opravdanje prema Istoku.

Sâm od sebe, sustav se neće srušiti. On je u krizi i ostat će još dugo vremena u krizi. U tom kriznom razdoblju rađat će se nove misli, vršit će se nove analize, dolazit će do novih spoznaja i pojavit će se različite alternative.

Prema tome, Titova smrt ne predstavlja konac hrvatske oslobođiteljske borbe nego novu, važnu etapu koja će biti u nekim pogledima lakša od dosadašnje. Bit će lakša zato, jer je u inozemstvu, gdje smo imali najvećih poteškoća prodrijeti s našim idejama, sve bilo izgrađeno u Titovu imenu i oko njega. U doticajima sa strancima osjećali smo često da oni vide u Titu izvanrednog političara, čime su svi naši argumenti protiv jugoslavenskog komunističkog režima unaprijed, osjećajno, odbijeni, te neki stranci nisu ni željeli razgovarati o našim pitanjima. Za njih su ona bila lokalne prirode, dok je Tito u njihovim očima predstavljao svjetske projekcije. Ne želim, u ovaj čas, raščlanjivati ovu predodžbu o Titu, koja je uglavnom utemeljena na ratnoj propagandi koju su mu pravili komunistički i filokomunistički agitatori među zapadnim saveznicima, a kasnije održavali i gajili potajni komunistički simpatizeri u zapadnim vladajućim krugovima, koji nisu htjeli ugroziti svoje položaje zastupanjem moskovske varijante komunizma. Dovoljno je samo istaknuti da Titovi nasljednici neće imati nimbus svjetskih državnika i prema tome da će biti moguće iznositi argumente i da se ovima više neće suprotstaviti osjećaji i predrasude.

Novo razdoblje ne znači nikakvo povećanje slobode u Jugoslaviji. Stvarno novi gospodari ne mogu dopustiti slobodu, jer je njihova diktatura slaba i labilna. Jaka diktatura može povremeno malo popustiti. I tako je Tito ponekad davao veće slobode "svojim" narodima, no čim bi osjetio da ti narodi žele učvrstiti slobodu kao svoje pravo, a ne kao njegovu milost, pritegnuo je uzde i pooštrio je diktaturu. Današnja slaba i nesigurna diktatura mora biti oštrija od Titove upravo zato što je nesigurna. Ali ovaj pojačani pritisak dovodi i do pojačane reakcije u narodima i alternative postaju brojnije, jer se neposrednije osjeća konac današnjeg režima.

U stvaranju političkih alternativa intelektualci imaju glavnu riječ i zato su danas intelektualci na udaru u Jugoslaviji. Političke ideje, naime, trebaju biti prvo formulirane, da bi kasnije mogle biti oživotvorene. Osjećaj vodi ljude u borbu i sprema ih na žrtvu, ali samo razbor iskorištava ove žrtve i izgrađuje pobjedu. Komunisti, koji su prvo u legalnoj, a kasnije u dugotrajnoj ilegalnoj opoziciji osjetili što znači politička ideja i kolika je snaga politički izgrađenih boraca, pokušavaju ugušiti ideje i vjeruju da će time oduzeti temelj borbi protiv diktature.

II.

ĐILAS: SLUŽBENA JUGOSLAVENSKA ALTERNATIVA

Najpoznatija alternativa današnjem režimu, i ona koja je zadobila najveći publicitet u zapadnom svijetu, iznosi se pod imenom Milovana Đilasa. Njegov ugled na Zapadu stvorili su

lijevi intelektualni krugovi, kojima je Tito bio odviše povezan s diktaturom, da bi ga u svakoj prilici mogli braniti. Njima je bio simpatičan Đilas kao bivši komunistički borac, a i danas još uvijek marksist. Pa i Đilasovo jugoslavenstvo pomagalo mu je na Zapadu, jer je predstavljalo čuvanje status quo-a i davalo neku sigurnost krugovima koji u svakoj promjeni vide prste Moskve i koji se boje promjena, jer još nisu naučili suprotstaviti Moskvi pozitivne inicijative, nego se zadržavaju na obrambenim, negativnim potezima, reakcijama na sovjetsko napredovanje.

Ali veoma je vjerojatno da je i Tito imao svoje prste u izgrađivanju Đilasa. Nikada mu nije onemogućio pisanje i slanje rukopisa u inozemstvo, nikada mu nije potpuno ograničio političko djelovanje. Samo je pazio da ga Đilas osobno ne bi zasjenio, ostavljajući budućnosti da ova, nakon njegove smrti, odredi što će biti s Đilasom. Tako je ovaj ostao jedini službeni jugoslavenski opozicionalac i njegov se glas slobodno širi u inozemstvu. Poznavajući Titovu brigu da očuva Jugoslaviju protiv centrifugalnih težnja samih naroda onoga područja, moguće je da je Tito prihvatio Đilasa kao jugoslavensku ljevičarsku alternativu, ako se Jugoslavija ne bude mogla održati s ekipom koju je on postavio. S Đilasom na čelu, nadao se Tito, Jugoslavija bi se spasila kao država, i to u marksističkom obliku, što je Titu, kao marksističkom vjerniku, bilo najvažnije. Đilas je važan kao rezerva Jugoslavije ako dođe do novog razgraničenja sfera između Sovjeta i Amerikanaca i ako u takvom razgraničenju Jugoslavija pripadne američkoj zoni, dok za slučaj ako bi cijela ili djelomično pripala sovjetskom bloku, postoje već drugi, informbirovci, za preuzimanje vlasti. Đilasov demokratski socijalizam bio bi i Sovjetima garancija da će ortodoksni komunizam i nadalje moći slobodno raditi, jer upravo u socijaldemokratskim državama komunisti uživaju najveću slobodu djelovanja.

Ali Đilas je svjestan da se u pitanju Jugoslavije ne radi toliko o marksizmu ili antimarksizmu, nego da u Jugoslaviji ključaju nacionalni interesi različitih naroda koji se ne daju uskladiti i koji pokušavaju naći svoje ostvarenje izvan Jugoslavije.

Dok strani promatrači misle da su unutrašnji jugoslavenski sukobi samo posljedica ekonomskih nepravda, Đilas im odgovara:

> "Nije samo ekonomsko pitanje, problem je složeniji. Uzmimo kao primjer Hrvate, jer zapravo svi mislimo na njih kad govorimo o nacionalnom problemu. Nemojte zaboraviti da su se Hrvati skoro tisuću godina borili za državnu nezavisnost i da je ova borba postala dijelom njihove svijesti." [1]

Ali umjesto da dođe do logičnog zaključka na temelju ove pronicljive spoznaje, Đilas kaže: "Po mom mišljenju separatizam u ovom času nema izgleda." Njegova su rješenja ista kao i Titova, polovična, iako upravo on kritizira Tita zbog nedovršenosti djela.

> "Uzmimo problem narodnosti", — govori Đilas dopisniku njemačkog magazina "Der Spiegel". — "U suprotnosti s jugoslavenskim nacionalistima, od kojih mnogi žive i u emigraciji, smatram da je problem riješen, iako ne definitivno.
>
> Postoji samo jedno rješenje u dvije etape, ali na veoma različitim razinama. Prvo je bilo ratno rješenje, dakle nužda da se ponovno zaspu jarci između partizana, četnika i ustaša, da se prevlada nacionalno pitanje koje smo doživjeli u Kraljevini Jugoslaviji. Na mnogo višoj razini došlo je do promjena ustava 1971.
>
> To je bila daljnja etapa u rješavanju nacionalnog pitanja. Za taj dio puta bilo je odsudno da Jugoslavija postane konfederacija, kulturno, administrativno i u velikoj mjeri i ekonomski." [2]

Na pitanje, zašto je dakle Titovo djelo ostalo nedovršeno, Đilas odgovara:

> "Jer se nije dovoljno dosljedno ostvarivalo. Jugoslavija je doduše formalno federacija, ali uvelike je ostala politički centralistička zemlja, premda i partija je formalno decentralizirana. Ovo znači da će se sukob u budućnosti, borba oko nacionalnog pitanja, uglavnom voditi da bi se ostvarila formalno priznata autonomija." [3]

Koji put predviđa pak Đilas za ostvarenje ovog programa? Sâm je rekao na početku intervjua:

> "Svedeno na kratku formulu: postepena demokratizacija, polagani razvitak naše zemlje prema demokraciji." [4]

---

[1] "Der Spiegel" br. 28 od 7. srpnja 1980., str. 136.
[2] Idem, idem.
[3] Idem, idem.
[4] Idem, str. 134.

U povijesti se nigdje nije vidjelo da bi došlo do *polaganog* razvitka prema demokraciji. Ovakvi se prijelomi ne ostvaruju polagano nego u skokovima. Najbolji primjer nenasilne demokratizacije, Španjolska poslije smrti generala Franca, pokazuje kojom je brzinom kralj morao voditi zemlju u demokraciju, da ne bi reakcionarni elementi zaustavili proces, a prenestrpljivi odveli ga u anarhiju i u novu diktaturu, ovaj puta s drugim predznakom. Ovaj akcent na polaganom razvitku dopušta da posumnjamo u novu metamorfozu Milovana Đilasa i da povjerujemo u njegov prijašnji plan, stvaranje nove, socijalističke stranke, koja bi kao druga, uz postojeći Savez komunista, imala pravo na legalno djelovanje. A da ovo nije nikakav korak prema rješavanju nacionalnog pitanja, koje i sam Đilas smatra ključnim za Jugoslaviju, možemo navesti mišljenje jednog drugog razočaranog komunista, isto tako branitelja jugoslavenske zajednice, bivšeg rektora Hrvatskog sveučilišta dr. Ivana Supeka, koji veli:

> "Djelovanje dviju stranaka sa središtem u Beogradu ne bi uklonilo najveću smetnju narodima u Jugoslaviji — centralizam. Kad Milovan Đilas i prekida s dugim idolopoklonstvom gospodaru u Kremlju, on će, kao i drugi, najteže ispustiti tezu o vodećoj naciji i konstitutivnom središtu. Njegovi noviji spisi sadrže istu predrasudu o nacionalizmu hrvatske inteligencije kao i prijeratnih godina, kad se obarao na revizionizam Krleže i Richtmanna pa na desno skretanje glavnine zagrebačkih komunista." [5]

Supek, doduše, nije objektivan kad govori o Đilasu, jer je s njime u sukobu još iz predratnih dana kad je Đilas na beogradskom Univerzitetu zastupao najekstremniji staljinizam, dok se Supek držao zagrebačkih revizionista oko Miroslava Krleže, ali njegova sažeta analiza Đilasove prošlosti jarko osvjetljuje politički lik tog tipičnog beogradsko-balkanskog lukavog političara:

> "Đilas neće nikako priznati da je narodno-oslobodilačka borba izvojevala pobjedu u Hrvatskoj na načelima pučke fronte i političkog pluralizma. Kad bi to jednom prihvatio, došao bi u pitanje cijeli njegov 'revolucionarni' stav, huškanje na *pečatovštinu* 1939/40, nasrtaj na savez Centralnog komiteta s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom 1943/44, rušenje višestranačke vlade Tito-Šubašić 1945. i poratni kulturni nihilizam. Ali toliko daleko on ne može ići u preispitivanju svoje savjesti. Koliko se god otresao negdašnje ideologije, stare su ga predrasude dalje plijenile, i njegovi su *Memoari* od korica do korica slijepljeni nepreboljenim antagonizmom spram Hrvata i njihove oslobodilačke borbe." [6]

[5] Ivan Supek, "Krivovjernik na ljevici", str. 133. Izdavač: BC Review, 40 Henley Grove, Henleaze, Bristol, Engleska.

Možemo, dakle, zaključiti da današnji Đilas, isto kao i onaj u prošlosti, možda predstavlja jugoslavensku alternativu, ali s hrvatskog gledišta predstavlja kontinuitet kočenja hrvatske oslobodilačke borbe, održavanje Jugoslavije i nijekanje prava hrvatskog naroda da bude doista suveren na svom području.

III.

HRVATSKA OPOZICIONA STRUJANJA

Ako smo Đilasa otpisali kao stvarnu alternativu današnjem jugoslavenskom državnom okviru i dali mu značenje sredstva za prebrođivanje državne krize u razdoblju nakon Titove smrti, potrebno je da pogledamo da li postoje druge ideje koje bi se mogle razviti do političkih oblika. Znamo da je diktatura uništila u domovini sve političke stranke, pa i svako političko organiziranje izvan monopolističkog Saveza komunista. No mimo organiziranih oblika, postoje struje i težnje, i one se očituju u nekim osobama koje ih ili formuliraju ili ih svjesno ili nesvjesno predstavljaju.

Danas bismo mogli reći da u Hrvatskoj postoje opozicioni porivi utemeljeni na marksizmu s jedne strane i na katolicizmu s druge strane. Među hrvatskim Srbima ne osjeća se nikakav pokret suživljavanja s hrvatskim pučanstvom s kojim dijele istu zemlju, premda bi to bilo važno za budućnost samih Srba. Ovo je prije skoro pol stoljeća dobro shvatio najveći prečanski Srbin, Svetozar Pribićević, koji je od jugoslavenskog unitarizma preko federalizma evolvirao skoro do priznanja hrvatske državnosti i koji je u pitanju sudbine prečanskih Srba bio veoma jasan: njima je mjesto u Hrvatskoj s Hrvatima i zato im je dužnost boriti se za Hrvatsku.

Isto tako nema još pravog opozicionog gibanja među Hrvatima muslimanske vjere. Njih je Tito svojim progonima nakon rata, a kasnije zloupotrebom islama u političke svrhe, toliko udaljio od hrvatskog političkog života, da se danas kao narod nalazimo u zaostalijem položaju nego u doba prije aneksije

[6] Idem, str. 126.

(1878.) kad su bosanski begovi dolazili u posjete dr. Anti Starčeviću i priznavali se Hrvatima. Potiskivanje hrvatske svijesti kod islamskih Hrvata jedan je od rijetkih "uspjeha" Titove vladavine. Vraćanje u vjersku podijeljenost rezultat je Titove "napredne" politike.

Opozicione struje koje izviru iz marksizma otvorenije su, jer dolaze iz krugova privilegirane klase. Više pučka i politički manje izgrađena struja koja uglavnom ističe svoju hrvatsku narodnost i želju za slobodom na različitim crkveno-narodnim manifestacijama idejno izvire iz katolicizma i vjeri sklonih nemarksističkih krugova.

Normalno je u svakoj diktaturi da prve javne kritike dođu iz krugova vlastitih sumišljenika, jer su protivnici ili fizički uništeni ili pod stalnim pritiskom, te je političko djelovanje, a prema tome i politički razvitak, ograničeno samo na one koji bar na početku rade u okviru postojeće političke strukture.

U Hrvatskoj danas možemo ove opozicione struje koje izviru iz marksizma nazvati s tri imena, koja predstavljaju tri različita stupnja razvitka, a to su: dr. Ivan Supek, dr. Franjo Tuđman i dr. Marko Veselica. Oni bi bili tipični predstavnici ovih opozicionih struja unutar hrvatske ljevice. Ovime ne želim reći da bi ova trojica bili vođe nekih političkih organizacija, niti da bi bili jedini koji zastupaju slične misli. Uzeo sam ih kao primjer ovih različitih opozicionih strujanja, jer su mi pristupačniji njihovi spisi nego li spisi drugih pripadnika istih struja.

Sva trojica se trude da ostanu u jugoslavenskom okviru da bi si osigurali bar neku toleranciju od današnjih vlasti, ali se vidi da ova njihova umjerenost nije dovoljna da ih zaštiti.

I Supek i Tuđman i Veselica zastupaju pravo hrvatskog naroda na slobodu i na narodni identitet, ali pri tome dolaze do različitih zaključaka, koji su dovoljno zanimljivi da ih podrobnije proučimo.

Zanimljivo je — i simptomatično za teške rane koje je Titov režim nanio hrvatskom političkom životu — da se cijela hrvatska lijeva opozicija u Jugoslaviji ograničava na područje Socijalističke Republike Hrvatske kao da Bosna i Hercegovina nisu hrvatske zemlje, te da ne pokazuje, bar ne na vidan način, nikakvo zanimanje za stanje hrvatskih krajeva izvan granica današnje republike. Ne možemo procijeniti da li se radi o taktici da se ne izazove vlast u Beogradu, ili o oportunizmu koji priznaje postojeće okvire i pokušava djelovati unutar istih.

IV.

SUPEK: OBRANA MLADENAČKIH ILUZIJA

Najotvoreniji je dr. Ivan Supek, možda zato što je on još uvijek osjećajno komunist, a sigurno nije za izdvajanje Hrvatske iz Jugoslavije. Supek je svjestan ograničenosti svakog političkog **ispovijedanja:**

> "Nitko od nas sudionika prošlih i kobnih događaja ne može za svoju ispovijed svojatati čistu i potpunu istinu. Već sam izbor i vrednovanje pojedinih događaja jako ovisi o osobnom iskustvu i predrasudama. Ukus i nazor na svijet još jače dominiraju rekonstrukcijom onoga važnoga što se zbilo." [7]

Ni na koga se ne mogu bolje odnositi ove riječi nego na njega samoga. Sve što piše i što ističe, obojeno je njegovim mladenačkim vjerovanjem i njegovim predrasudama. Pa i onda kada kao zreo čovjek razumom dolazi do novih spoznaja, u svojim zaključcima vraća se na svoje političko ishodište.

1. *Odnos prema marksizmu*

Njegov odnos prema marksizmu je tipičan za onu lijevu hrvatsku inteligenciju kako prije rata tako i za vrijeme rata, čiji je najznačajniji predstavnik bio Miroslav Krleža. O svom stavu prema komunizmu piše:

> "Većina nas đaka pričula je u seljačkom naglasku HSS-e jedan anahronizam i ograničenje. Smrću braće Radića još se više gubilo prvobitno narodnjaštvo i republikanizam. Njihovi nasljednici na vodstvu, pola gospoda, pola seljaci, zalažu se za osnovu parlamentarne demokracije i konkretne reforme. No buntovna je mladež polazila u pohod na cijeli svijet. Tu požudu utažit će komunistička revolucija. Bili smo očarani učenjem koje nije samo davalo nov smisao tupavoj svakidašnjici nego je također vodilo na izbaviteljski čin i ispunjenje tajnih težnji." [8]

Vremenom je shvatio da "Marxovi spisi, protegnuti preko pola stoljeća, ne daju određenu filozofiju i političku praksu", [9]

[7] Idem, str. 210.
[8] Idem, str. 45.
[9] Idem, str. 9.

ali ovo ga nije dovelo do nekih konkretnih zaključaka. Supek lucidno vidi ograničenost marksizma:

"Proklamirani primat materije i ekonomske baze dominira ortodoksnim slijedovima marksizma koji su završili s Lenjinovim boljševizmom. Paradoksalno je koliku su važnost ti ideolozi pridavali materijalnoj proizvodnji, a da obično nisu mnogo razumjeli od gospodarstva niti uopće imali za to smisla. Najgrublji zahvati i teškoće rezultirali su odatle u izgradnji socijalizma. Time što su se na prvo mjesto stavile proizvodne snage i proletarijat, devalvirane su uvelike druge, duhovne vrednote; i sukob s inteligencijom biva neizbježan." [10]

Ne povlači zaključke niti kada spoznaje da:

"Marxovo sjeme izlazi iz mlina njegovih šegrta prazne ljuske kad se pojedine teze o materijalnoj produkciji simplificiraju i apsolutiziraju. Uzmu li se pak stanovite misaone okosnice, tad nam Marxovo djelo može pridonijeti razumijevanju složenog svijeta." [11]

Nekoliko desetljeća ranije pisali su tako o Marxu neki katolički filozofi i sociolozi, koji su priznavali Marxu originalnost nekih zapažanja i opravdanost mnogih kritika, ali koji su shvatili da ovo nije dovoljno za izgradnju zatvorenog sustava kao što su izgradili Marxovi nasljednici koji još i danas, u posve promijenjenim prilikama, pokušavaju primjenjivati tumačenja i rješenja što je donosio Marx za prilike koje su se u međuvremenu stubokom promijenile.

Ovaj marksistički dogmatizam dovodi do teških posljedica u stvarnom životu i na njih upućuje Supek:

"Nasilje nad nesvjesnim, zalutalim ili neprijateljski raspoloženim podanicima nije bila manifestacija malicioznosti, nego jedne doktrine, u prvom redu. Sam Predrag Vranicki nas još više *Historijom marksizma* uvjerava kakve grozote mogu izaći iz ideoloških premisa.

Vjera u historijske zakone nije bila jedino što je sakatilo moralnu odgovornost; rašireni *utilitarizam* među socijalistima također je vodio do kršenja čovjekovih prava. Vrednuje li se kakav čin prema njegovim ukupnim učin-

[10] Idem, str. 51.
[11] Idem, str. 54.

cima ili posljedicama, tad se može opravdati različito nasilje." [12]

Raskorak između intelektualca Supeka i marksističkog vjernika Supeka, pojava koja nije samo njemu svojstvena, što opravdava da bude istaknuto, nigdje nije jasnije izražen nego u njegovoj filozofskoj kritici temelja marksizma.

"Atomski procesi ne daju se prikazati kao objektivni proces u prostoru i vremenu. Također se mentalni procesi ne mogu tumačiti kao popratna pojava slijeda fizičkih stanja mozga. Umjesto determinirane supstancije imamo pred sobom kompleks mogućnosti. Materija nam nije više tako prozirna kao u Cartesiusa, problem postojanja biva beskrajno zamršeniji: ali to ukinuće fizičke određenosti omogućit će poimanje ljudske slobode, kakva se razvija mišljenjem, htijenjem i maštanjem." [13]

Fizičar Supek dokazao je ovim da marksizam kao sustav nije znanstven, ali Supek kao marksist-vjernik nije povukao konzekvencije iz svoje intelektualne spoznaje, jer i nakon svega ovoga zaključuje:

"Dakle, u povijesnim i globalnim razmjerima ostao je marksizam jedno vrlo vitalno učenje, a razvoj samoupravljanja dat će tome vlastiti, jugoslavenski krvotok." [14]

2. *Zagrebački revizionizam*

Supek je duboko ušao u zagrebački revizionizam koji se prije samog rata okupljao oko Miroslava Krleže i koji se trudio da spoji nespojive elemente u jedno. Supek se stvarno u politici nije razvio dalje od onog razdoblja.

"Zagrebački revizionizam 1939.-1940. unosio je u marksizam tri temeljna načela: univerzalnost, slobodu i tolerantnost, što će biti demarkacijska linija marksista-humanista spram dogmatičkih ideologa. Zacijelo, ako se prihvate ta načela, sam marksizam prestaje biti ideologija u prije definiranom (Marxovu) smislu." [15]

Nakon ovog revidiranja marksizma, nije čudo da se Milovan Đilas protivio i Krleži i zagrebačkom revizionizmu. Đilasu

[12] Idem, str. 137.
[13] Idem, str. 53.
[14] Idem, str. 148.
[15] Idem, str. 22.

je tada marksizam bio politički program za akciju, a ne za nadmudrivanje, i kao čovjek akcije, što je tada bio, nije želio da ova bude zakočena intelektualističkom gimnastikom. Kao revolucionari, on, a s njime i Tito, ne mogu prihvatiti Krležino frakcionaštvo koje nasuprot marksističkom racionalizmu zastupa potpuno ispravno "iracionalnost" i umjetničku spontanost. No to već nije marksizam, pa ni revidirani marksizam. Zato kaže Supek:

> "I tako su dvije fronte na intelektualnoj ljevici bile formirane: jedna pod ortodoksnom zastavom dijalektičkog materijalizma i partijske pragmatike, druga pak naoružana umjetničkim talentom i osobnom slobodom, jedna podložna 'razumu', druga svojoj individualnoj izvornosti, ali obje duboko uvjerene da jedino tako unapređuju i oslobađaju svijet." [16]

Hvalisanje Supekovo da je zagrebački revizionizam bio sjeme današnjeg eurokomunizma bilo bi smiješno da nije žalosno vidjeti intelektualca, čovjeka prirodnih znanosti, gdje prelazi preko činjenica i svojim željama daje prednost. Sâm je vidio političku i moralnu kapitulaciju Miroslava Krleže koji za vrijeme rata prima zaštitu od ustaškog doglavnika dr. Mile Budaka — za koga se ne zauzima kad su se uloge izmijenile — da nakon rata prihvati Titovu osobnu diktaturu kao izraz marksizma.

> "Miroslav Krleža tiho je primljen u partiju, više kao akt pomilovanja. On sâm neće se odvažiti da posthumno obrani svog najboljeg prijatelja Zvonimira Richtmanna, a kamoli *Pečatov* revizionizam u cijelosti. Time je uvelike bio prekinut kontinuitet koji bi izravno vodio do suvremenoga socijalističkog humanizma i eurokomunizma." [17]

Radi ovog pomanjkanja čvrstoće i dosljednosti Miroslava Krleže nije mogao biti rehabilitiran zagrebački revizionizam, pa je nerazumljivo čuđenje Ivana Supeka koji u tom pogledu, unatoč jugoslavenske stvarnosti koju je stalno proživljavao, piše:

> "Značajno je da antistaljinistički obrat nije doveo do revaluacije *Zagrebačkog revizionizma 1938-40* ni po-

---

[16] Idem, str. 58/59.
[17] Idem, str. 161.

> litike ZAVNOH-a iz doba rata. VI. kongres nije dopustio stvaranje drugih stranaka, niti je definitivno prekinuo s lenjinizmom, ali je najavio samoupravni socijalizam bez tradicionalnih partija." [18]

3. *Pučka fronta*

Supekov politički put može se najbolje označiti njegovim osjećajnim prihvaćanjem pučke fronte, za razliku od većine komunista koji su je prihvatili samo kao taktiku. Povodom kongresa Kominterne u Moskvi 1935., na kojemu je za generalnog sekretara izabran Bugarin Georgi Dimitrov, Supek piše:

> "Sada će posve druge zadatke postaviti komunistima novi generalni sekretar Georgi Dimitrov, čija je hrabra i inteligentna obrana na Državnom sudu u Leipzigu prokazala prave palikuće Reichstaga — jednu paklensku inscenaciju koja je nacionalsocijalistima poslužila za hajku na protivnike, liberale, socijaliste, komuniste i židove. Stidljivo zamotana u staru marksističku terminologiju, javlja se u referatu Dimitrova jedna nova mesijanska snaga, koja će otada biti kamen kušnje i komunistima u Jugoslaviji: Pučka fronta! (...) Kad smo u Zagrebu na kružocima čitali govor Dimitrova i rezoluciju, bili smo iskreno oduševljeni. Bez obzira je li to s vrha bio taktički potez ili istinski prijelom, učinak je na nas dolje bio silan i ireverzibilan. (...) Za Jugoslaviju bilo je veoma važno što je Kominterna dopuštala da komunisti sudjeluju i u demokratskim vladama ili formacijama, gdje i ne bi imali većinu niti bili 'vodeća snaga'. Baš te godine izašla je na *javne* izbore Udružena opozicija s nosiocem liste dr. Vladkom Mačekom, i ljevičari su rasterećeni starih predrasuda i s manje rizika *javno* glasovali za tu listu... Time je bila uspostavljena suradnja komunista s Hrvatskom seljačkom strankom i drugim demokratskim pokretima, što će na ponovnim izborima tri godine kasnije biti kamen spoticanja." [19]

Kada Staljin uoči rata, radi interesa Sovjetskog Saveza kao države a ne komunizma kao svjetskog pokreta, mijenja

---

[18] Idem, str. 131.
[19] Idem, str. 59/60.

taktiku, jugoslavenski se komunisti, a među njima posebno zagrebački, uopće ne snalaze:

"Međutim, Kominterna i njezin 'gospodar', kako su sa strahopoštovanjem zvali Staljina, mijenjaju pravac uoči Hitlerova rata. Dok su prije pozivali na preuređenje i čak razbijanje Kraljevine Jugoslavije kao reakcionarne versajske tvorevine, sad će im se pričiniti jednom utvrdom protiv fašističke agresije. Preko noći prefarbane su parole od separatističkih na unitarističke. Taj obrat u cijelom komunističkom taboru nije uračunao najkobniji Staljinov potez — pakt s Hitlerom 1939., što će do kraja zbuniti jugoslavenske komuniste u već podignutoj prašini oko *Pečata*. Zadaća novoga sekretara (Tita, primj. pisca) nije bila nimalo laka. (...) ...Tito s gorčinom konstatira da '...su okrenuli svi antipartijski elementi svoje lice ka K. (tj. Miroslavu Krleži, primj. pisca) sa nadom da će on prihvatiti njihov barjak u borbi protiv partije... Mi ćemo se boriti za mase, borićemo se protiv antimarksističkog i antilenjinističkog utjecaja među radnim masama'. Kako je tu bio dubok razlaz, svjedoči i Bakarićeva napomena da je u Zagrebu on bio usamljeni Titov pristaša. Pošto su *Pečatov* revizionizam, 'gnjili liberalizam' i 'prirepaštvo' HSS-i zahvatili hrvatsku ljevicu, ukazat će se ortodoksna, lenjinistička grupa u Beogradu kao partijsko uporište, sa svim kasnijim posljedicama." [20]

4. *Hrvatsko pitanje*

Supek ni u jednom času ne gleda na borbu hrvatskog naroda odvojeno od Jugoslavije. Ona je njemu jedno od političkih pitanja, samo taktičko pitanje koje bi se rješavalo u obliku pučke fronte, ali nikada u obliku nezavisne hrvatske države.

"Dok su srpski komunisti, počev sa Simom Markovićem, zapostavljali famozno 'hrvatsko pitanje', hrvatski komunisti pretežno prihvaćaju nacionalne težnje, dijelom iz iskrenog rodoljublja, dijelom taktički, da se ne odvoje od masa. Mnoge organizacije ilegalne komunističke partije vežu se s lijevim krilom Hrvatske seljačke stranke, najviše po selima, gdje su braća Radići osnivali čitaonice kao središta narodnog prosvjećivanja i okupljanja.

[20] Idem, str. 81.

U mladenačkom pak drugovanju i buntovništvu gubilo se stranačko diferenciranje." [21]

"To približavanje hrvatskih komunista i demokratske većine HSS bit će odlučno za kasniji ustanak protiv fašističke okupacije. Sloga se uspostavila utoliko lakše što HSS i nije bila stranka s određenim programom, nego više legalno političko predstavništvo hrvatske opozicije monarhiji." [22]

Ponekad, možda i nehotice, Supek otkriva pravi stav hrvatskih komunista prema hrvatskom pitanju. Naime, i u doba suradnje s drugim snagama protiv beogradske diktature, komunisti imaju posve suprotan stav od stava hrvatskih nacionalista. Sjećajući se svojih studentskih godina navodi Supek:

"Premda je Hrvatska seljačka stranka obuhvatila golemu većinu hrvatskog naroda, na samom Sveučilištu nije imala tako superiorno uporište. (...) Borbeniji dio studenata opredjeljivao se stoga za revoluciju, bilo komunističku bilo nacionalističku u smislu stvaranja samostalne hrvatske države. Dok su komunisti podredili nacionalno pitanje viđenju svjetske zajednice prema manifestu Marxa, Engelsa i Lenjina, 'nacionalisti' su prije svega htjeli postići svoju državu, odlažući gospodarske i ideološke probleme za kasnije. Površna je ocjena da su 'nacionalisti' bili 'desno' orijentirani u uvriježenom značenju. Većina tih studenata dolazila je iz pograničnih i miješanih krajeva Hrvatske, gdje je srpski pritisak bio najjači, mnogo je njih nosilo na koži ožiljke žandarmerijskog terora, a u srcu stari katolički zavjet." [23]

Ova neiskrenost komunista u nacionalnom pitanju dolazi do posebnog izražaja na izborima 1938. godine. Nastalo je naime pitanje da li će komunisti u obliku legalne Stranke radnog naroda ići na izbore s posebnom listom ili će se pridružiti Udruženoj opoziciji. Boljševici oko Milovana Đilasa su za posebnu listu, a CK KPH za priključivanje listi dr. Mačeka. Tito je kao vješt taktičar odgodio sukob koji mu tada nije odgovarao.

"Još je jedna dilema ostala neriješena: hoćemo li nastupiti kao jedinstvena jugoslavenska stranka ili se

[21] Idem, str. 44.
[22] Idem, str. 69.
[23] Idem, str. 64.

podijeliti prema nacijama? Prvo bi navuklo sjenu unitarizma, drugo bi pak povuklo diobu ilegalne KPJ na nacionalne partije, pošto su već bile osnovane slovenska i hrvatska komunistička partija. *Gros* srpskih komunista protivio se takvoj diobi Partije."[24]

Zanimljivo je, međutim, kako je Supek jasno uvidio zašto postoje sukobi unutar hrvatske ljevice, ali da ni iz toga nikada, ni prije rata, ni za vrijeme rata, pa ni poslije rata, nije povukao potrebne konzekvencije. O protuhrvatskom krilu u hrvatskoj ljevici otvoreno piše:

> "Pošto su se ORJUNA (Organizacija jugoslavenske nacije), JAČ (Jugoslavenska akademska čitaonica) i druge monarhističko-policijske agenture raspale, a Pribićevićevi demokrati prišli HSS-i, znatan je broj Srba i bivših unitarista prišao ljevičarima. Te su pridošlice gajile pod crvenom zastavom protuhrvatsko raspoloženje i bili katkad pravi izazov katoličko-hrvatskoj strani, dokazujući *in vivo* osvade da komunizam služi Moskvi i Beogradu. U nekim se komunistima od toga doba zadržala prava alergija na svaku manifestaciju hrvatstva. Skupovi ljevičara i partijski forumi nisu dosta odrješito suzbijali takvo 'srbovanje' u komunističkim redovima, a time je bila slabljena i antifašistička fronta."[25]

Činjenica je da Partija ni tada kao ni danas nije suzbijala u svojim redovima jugoslavenski nacionalizam, nego je svoju oštricu uvijek upravljala protiv onih Hrvata koji su bili za odvajanje Hrvatske od Jugoslavije.

Ovo jugoslavenstvo Komunističke partije nije prestalo s ratom i sa stvaranjem saveznog uređenja države, po kojemu je Hrvatskoj bar formalno priznat neki suverenitet. U svojoj protuhrvatskoj vladavini Tito je nastavio politiku Pere Živkovića na način koji je bio pomalo i smiješan. Govoreći o Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu poslije 1945. godine, čiji je član postao, premda mu je dr. Vladimir Bakarić oduzeo partijsku iskaznicu, dr. Ivan Supek duhovito piše:

> "Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti predana je u ruke jugomasonima sa starim šefom lože Andrijom Štamparom, kojemu će članovi Partije s Miroslavom Krležom samo sekundirati. (. . .) Aleksandrov ban i antikomunistički prosekutor dr. Kostrenčić u tome je nadmašio sve druge akademike. Zaboravivši potpuno što je radio cijeloga života, obraćeni tajnik je najžešće napadao 'buržoasku' historiografiju i pravo. Jednome su sva ta braća ostala vjerna: da služe režimu, bez svog vlastitog uvjerenja, ali jako gramzljivi za svakom povlasticom. Partijski pak centar u Beogradu mislio je s tim starim protivnicima hrvatskih nacionalista i katolika učvrstiti jugoslavenstvo."[26]

Nevjerojatna je površnost i zagriženost dr. Ivana Supeka kad piše o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Mnogi ustaški pisci su kasnije, nakon rata, preispitali svoje postavke i svoju politiku, i pokušali razumjeti one Hrvate koji su bili na drugoj strani. Supek, naprotiv, uopće ne pokušava razumjeti hrvatske nacionaliste. Da je točno ono što piše, ne bi bilo moguće shvatiti kako je rat između ustaša i partizana mogao trajati četiri godine. Nijemci, naime, već su uskoro pokušali stvoriti "modus vivendi" s Titom i samo kad je ovaj vrijeđao sklopljene sporazume, vodili su ofenzive protiv partizana, uglavnom da osiguraju prometne linije prema Grčkoj. Prema Supeku:

> "Ponajprije, ustaše su osvajači postavili na vlast, i to u posve podređenom položaju. Nadalje, ustaše nisu imali dovoljan broj pristaša da bi uopće uspjeli organizirati svoju državu. Osim tankog gornjeg sloja zadržao se uglavnom aparat Kraljevine Jugoslavije ili Banovine Hrvatske, ali neraspoložen spram novih gospodara."[27]

Ako je to točno, onda ili ustaše nisu počinjali nikakva nedjela, jer su bili odviše slabi, te su nedjela samo sredstvo propagande, ili su ta nedjela počinjali pripadnici "aparata Kraljevine Jugoslavije ili Banovine Hrvatske", jer su ustaše bili, prema Supeku, samo "tanki gornji sloj". Da baš nije bilo tako i da je u NDH kraj ekstremista, koji se pojavljuju u svakoj revoluciji, bilo i umjerenih elemenata, priznaje nehotice Supek:

> "Umjereniji na vrhu NDH nastojali su smiriti, čak pridobiti Srbe. Dosta srpskih oficira biva zadržano

[24] Idem, str. 63.
[25] Idem, str. 65.

[26] Idem, str. 152.
[27] Idem, str. 100.

u domobranstvu, organiziranom po *k. und k.*-regulama. (U prvoj partizanskoj artiljerijskoj školi sreo sam dva nastavnika Srbina koji su prešli iz domobranstva i hvalili su većinu časnika.)" [28]

Ali Supek nije samo površan i netočan kad se radi o NDH, prema kojoj ni danas ne krije svoju mržnju. On je netočan i kad piše o partizanskom pokretu i sustavno umanjuje ulogu Srba komunista, a ne vidi uopće doprinos četnika koji su tijekom rata prešli u partizane. On tvrdi, a možda i vjeruje, da je komunizam došao na vlast zaslugom hrvatskih komunista i lijevog krila HSS-e, uz prešutnu ali važnu pomoć hrvatskih domobrana, koji su, kako on kaže, bili glavni izvor opskrbe za partizane, skupa s "oslobodilačkim odborima u okupiranim gradovima". [29]

Ali zanimljivije od ovih netočnosti jest njegovo nehotično priznanje jugoslavenskog značaja partizanskog pokreta. Citirajući proglas prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), koje je započelo u Otočcu dne 13. lipnja 1943. i gdje stoji da "ćemo moći u zajedničkoj borbi s ostalim narodima Jugoslavije ostvariti demokratsku Slobodnu Hrvatsku u bratskoj zajednici sa Slobodnom Srbijom, Slobodnom Slovenijom, Slobodnom Bosnom i Hercegovinom, Slobodnom Crnom Gorom i Slobodnom Makedonijom", Supek ističe: "To je prva deklaracija koja je anticipirala federativno uređenje Jugoslavije sa šest samostalnih republika", [30] ali ne opaža da je to istovremeno dokaz da se partizani, komunisti ili lijevo krilo HSS, nisu borili samo protiv ustaškog režima, nego i protiv hrvatske države i za obnovu Jugoslavije. "Za naglo širenje ustanka, — tvrdi Supek, — bio je također odlučan prijelaz utjecajne glavnine HSS-e. Tako su, na primjer, iz Dalmacije došli svi zastupnici HSS-e osim jednoga." Nijednom riječi Supek ne spominje posebno teško stanje hrvatskog naroda u krajevima pod talijanskom okupacijom gdje hrvatska vlast uopće nije smjela djelovati, što je dovelo do prilaženja mnogih Hrvata partizanima.

Da jugoslavenska orijentacija nije slučajnost u programu ZAVNOH-a, vidljivo je iz pozdravnog govora Vladimira Nazora, prvog predsjednika ovog tijela, na drugom zasjedanju od 12. do 15. listopada 1943. u Plaškom, gdje Nazor (inače bivši jugoslavenski nacionalist desne orijentacije) govori: "...uredit

[28] Idem, str. 100.
[29] Idem, str. 101.
[30] Idem, str. 102.

ćemo u novoj Jugoslaviji novu Hrvatsku...", a sekretar KPH Andrija Hebrang kaže u svom govoru:

"I naša omladina, koja je u našoj borbi prolila dosta krvi i dala dosta žrtava, imat će dostojno mjesto u demokratskoj republici Jugoslaviji. Demokratska republika Jugoslavija podrezat će krila kapitalu, koji će biti nadziran i koji će služiti narodu... Narodno-oslobodilački pokret bori se za jedno takvo uređenje države, u kojemu će biti osigurana nacionalna prava svim narodima Jugoslavije i socijalna prava cijelog radnog naroda, svih radnika i seljaka. Demokratska republika Jugoslavija treba da bude osnovana na federativnoj osnovi." [31]

Po tvrdnji Ivana Supeka ova je politička načela Hebrang izradio zajedno s Božidarom Magovcem, glavnim ideologom lijevog krila HSS-e.

Nema nikakve dvojbe da je "državnost" u rječniku partizana, pa i dr. Ivana Supeka, samo politička autonomija slična onoj koju je desničarska, kraljevska Jugoslavija, priznala dr. Vladku Mačeku u obliku Banovine Hrvatske, jer inače Supek ne bi napisao:

"Prije Kongresa kulturnih radnika održalo se u Topuskom treće zasjedanje ZAVNOH-a. I svi su sudionici još bili ispunjeni svečanim izjavama mlade državnosti. Položaj Republike Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji izgledao je zauvijek zajamčen u smislu nacionalne ravnopravnosti i socijalne pravde. Hrvatsko političko vodstvo s Andrijom Hebrangom smatralo se ne samo ostvariteljima Radićeva republikanstva nego i obnoviteljima Jugoslavije na demokratskim i socijalističkim temeljima. Bez njihove borbe i uspjeha sudbina bi Jugoslavije bila posve nesigurna." [32]

Ali nakon svih hvalospjeva hrvatskoj "državnosti", i sam Supek mora priznati da pučka fronta koju je toliko zagovarao nije baš ono što je on mislio.

"Neosporno je da su zastupnici građanskih, seljačkih i malograđanskih (demokratskih) stranaka prihva-

[31] Idem, str. 103.
[32] Idem, str. 114.

tili politički program koji je izvojevan narodno-oslobodilačkom borbom; svaki drugi javni stav bio bi inkompatibilan s općim raspoloženjem i pobjedom. Međutim, mnogi će povjesničar primijetiti da je realna vlast, osobito vojska i policija, bila u rukama komunista. Zaista, sudbina te višestranačke skupštine, vlade i demokracije uopće ovisila (je) o odluci politbiroa KP Jugoslavije. I taj najviši organ Komunističke partije ruši u studenom iste godine (tj. 1945., primj. pisca) višestranačku vladu i ubrzo uspostavlja jednopartijski sistem po sovjetskom uzoru." [33]

Supek konačno shvaća da:

"S političkim padom Hebranga i Magovca te likvidacijom savezništva 'desne frakcije Partije' s 'lijevim krilom HSS-e' uopće zamire u Hrvatskoj pučka fronta, i boljševička koncepcija zavladat će u cijeloj Jugoslaviji." [34]

6. *Masovni pokret u Hrvatskoj*

Supek nije bio osobito djelatan u "hrvatskom proljeću" i u masovnom pokretu. On piše više kao promatrač nego kao čimbenik. Njegova jedina politička inicijativa odražava njegovo neshvaćanje politike uopće, a hrvatske oslobodilačke borbe napose.

"Iniciravši taj časopis (tj. *Encyclopaedia moderna*, primj. pisca) kao predsjednik Jugoslavenske pagvaške grupe, pouzdao sam se da ćemo, polazeći od svjetskog razoružanja i pravičnog gospodarskog poretka, od jugoslavenskog federatizma i samoupravljanja, najjače promicati načela tolerantnosti i ljudskih prava." [35]

Dakle, ni dvadeset godina jugoslavenske komunističke stvarnosti nisu uvjerile Supeka o nasilnom značaju jugoslavenske države. On i nadalje teži za apstrakcijama, ne vidi svoj vlastiti narod, ne osjeća što ovaj hoće. Misli da će lijepe apstrakcije biti jače od života i od stvarnosti. On doduše shvaća da je u masovnom pokretu komunizam sve više slabio:

[33] Idem, str. 121/122.
[34] Idem, str. 124.
[35] Idem, str. 166.

"Pregled novina i časopisa iz razdoblja 1968-1971. neosporno pokazuje kako je ideja klasne borbe iščezavala iz društvene svijesti." [36]

Ali ne shvaća da to komunizam ne može dopustiti. Zanaša se samoupravljanjem kao da je ono neka ideja nezavisna od komunizma, ili zamjena komunizmu, a ne taktika za prebrođivanje određenih političkih i gospodarskih kriza, koja nikada ne smije nadomjestiti ideologiju. Zato pokret hrvatskih intelektualaca i studenata ne tumači pravilno, kao dolazak na pozornicu nove generacije Hrvata, neopterećene udarcima i predrasudama prošlosti, te koja normalno traži narodnu slobodu, pa stoga posve krivo pripisuje ovaj pokret samoupravljanju.

"Samoupravljanje rađa stanovitim pluralizmom. Hrvatska je 1969-1971, sa sve jačim gospodarskim i kulturnim organizacijama, uskipjela od različitih inicijativa i pothvata. Nasuprot tome djelovao je birokratski centralizam sa svojim strukturama moći i zgomilanim financijskim sredstvima u trima beogradskim bankama. U tom se sukobu hrvatsko partijsko-državno vodstvo složilo s narodom. To je sva tajna 'masovnog pokreta' ili 'narodnog preporoda' ili 'revitalizacije Saveza komunista', što će u Karađorđevu 1. prosinca 1971. biti označeno kao kontrarevolucija. (...) Razvitak pluralizma u Hrvatskoj nije težio k višestranačkom sustavu, nego više implicirao odumiranje Saveza komunista kao vladajuće partije. U tom su smislu različite gospodarske i kulturne zajednice pokretale svoje časopise i listove te nastupale sa svojim programima. U svemu tome šarenilu nije se mogao otkriti nijedan glas protiv socijalizma, samoupravljanja i federativnog uređenja." [37]

I kao začuđeni gledalac, nakon Karađorđeva, promatra sav zbunjen progone i ne shvaća da su ovi prirodni i nužni u jednoj mnogonacionalnoj diktaturi kao što je Jugoslavija.

"Najdosljedniji pristaše samoupravljanja, federatizma i ustavnih amandmana bili su optuživani za odstupanje od marksizma, za slabljenje jugoslavenske armije i razaranje države. Budući da je cijela Hrvat-

[36] Idem, str. 188.
[37] Idem, str. 184.

ska išla kompaktno demokratskim putem (osim neznatne grupe neomarksista i brojnih prosovjetskih simpatizera u onoj srpskoj manjini koja se oduvijek oslanjala na sile izvan Hrvatske), čitav je narod bio žigosan. (...) I najbučniji demagozi ostajali su u okvirima socijalističkog samoupravljanja i federatizma. Za sve to vrijeme nisam sreo nikoga na Sveučilištu ili drugdje tko bi zastupao separatizam, tj. odvajanje Hrvatske iz jugoslavenske zajednice, a razlike su više bile u naglascima i stupnju samostalnosti."[88]

I tako je dr. Ivan Supek, zaslijepljen svojim ideološkim predrasudama, zarobljen svojom vlastitom prošlošću, uspio vidjeti sve što se dešava a ne razumjeti skoro ništa. I umjesto da se vrati stvarnosti koju predstavlja hrvatski narod i hrvatska zemlja, on se gubi u svjetskim razmjerima i humanizmu za druge narode. I u tome je Supek dosljedan onoj iracionalnoj struji u hrvatskom narodu, koja je ginula za krst časni s jedne strane i za islam s druge strane ne misleći na svoju napaćenu zemlju; koja je išla u pravoslavnu Rusiju da je pokatoliči, a zaboravljala svoj vlastiti narod; koja je na desnici, preko Strossmayera, pokušala zadobiti Srbe za Rim, a izgubila je hrvatsku samostalnost, a na ljevici se borila u svjetskim relacijama i sa svjetskim argumentima, mimo i protiv konkretnih hrvatskih seljaka i radnika koji su željeli samo biti svoji na svom. Tragedija fantasta koji zaboravljaju na stvarnost i radi kojih je Hrvatska još i danas neslobodna, dok se i najmanjem otočiću priznaje pravo na suverenu državu.

Ivan Supek se nije uspio dovinuti do novih političkih spoznaja u nacionalnim pitanjima. Nije uspio niti u političkim pitanjima upotrijebiti svoje znanstveno-filozofske spoznaje o ograničenjima marksizma. Osjećaji i predrasude ostavljaju ga danas, poslije svih iskustava s komunističkom Jugoslavijom na istom nelogičnom i neznanstvenom stajalištu koje je zastupao Miroslav Krleža još prije rata: reformirano jugoslavenstvo i reformirani komunizam, dakle obrana mladenačkih iluzija i tvrdoglavo zatvaranje očiju pred činjenicama po onoj Hegelovoj izreci, koju citira sam Supek, da to gore po činjenice ako se ne slažu s njegovom teorijom. Supek, kao i njegov politički mentor Krleža, pokušavaju spasiti iluzije u koje više ne vjeruju, u čemu bi bili slični svećenicima koji bi i nadalje vršili svoju svećeničku dužnost nakon što su izgubili vjeru u Boga. Ostaju zvono koje ne zveči... Tragedija hrvatske inteligencije zadnjih 150 godina koja

[88] Idem, str. 191.

bježi za iluzijama umjesto da gleda u činjenice, koja se zanosi čovječanstvom, a nikako da se ograniči na potrebe i probleme svog hrvatskog naroda.

V.

TUĐMAN: HRABRO ODBACIVANJE PREDRASUDA

Posve je drugačiji razvitak dr. Franje Tuđmana koga je Jugoslavija već jedanputa osudila na jednu godinu zatvora (što je kasnije sniženo na 9 mjeseci) a koji je dne 20. veljače 1981. ponovno osuđen, ovaj puta na tri godine zatvora i zabranu javnog nastupa, radi protujugoslavenske propagande u savezu s inozemstvom.

Dok Supek spada u predratnu komunističku generaciju, Tuđman, rođen 1922., spada u one komuniste koji su se izgradili za vrijeme rata i u redovima Titovih partizana. Svršivši vojničke škole postaje najmlađim generalom jugoslavenske vojske a kasnije se povlači u građanski život i kao povjesnik doktorira i djeluje u Zagrebu.

Uzevši u obzir pritisak koji vlasti vrše na njega i otvorene progone kojima je podvrgnut, razumljivo je da Tuđman ne može razjasniti da li je još uvijek na stajalištu Jugoslavije, dakako reformirane, ili, kako to Jugoslaveni vole reći, bolje i pravednije, ili je već povukao konzekvencije iz svojih proučavanja. Ne možemo ni od koga tražiti da u domovini govori onako otvoreno kao u inozemstvu i moramo priznati da je u domovini zastupanje korjenitih reforma Jugoslavije znak hrabrosti, dok je zastupanje istih reforma u inozemstvu znak kapitulacije. Možemo biti i oštriji i reći, da nakon iskustva s desničarskom Jugoslavijom do 1941. te s onom ljevičarskom od 1945. do danas, nakon svih ustava, amandmana, demokracija, diktatura, fašizma i komunizma, zastupanje "bolje" Jugoslavije u inozemstvu, na slobodi, u biti je izdaja hrvatskih narodnih interesa.

1. *Nacionalna suverenost i samoodređenje naroda*

Prateći Tuđmana ne smijemo zaboraviti da je njegovo polazište Jugoslavija i marksizam, dakle ideje vodilje partizanskog pokreta ili, kako se ovaj sam naziva, Narodno-oslobodilačke borbe (NOB), a da mu je smjer prema sve većem isticanju ljudskih i nacionalnih prava. Razumljivo je zato što je njegova argumentacija posve drugačija od argumentacije onih Hrvata koji su ušli u politički život u starčevićanskim ili radi-

ćevskim oblicima, kao i od onih koji potiču iz katoličkih krugova. Čovjek upotrebljava one argumente koji su mu najbliži i sazrijevanje u politici je uvijek postepeno ako je iskreno. Skokovi su sumnjivi, jer su nelogični. Na tom mukotrpnom putu prema odbacivanju predrasuda i političkom sazrijevanju Tuđman pokazuje neprekidni slijed od dana pisanja eseja "Velike ideje i mali narodi" pa do završne riječi na drugom procesu u Zagrebu. Kao okosnicu mogli bismo uzeti njegove riječi:

> "Pitanje nacionalne suverenosti i prava na samoodređenje postalo je osnovnim postulatom međunarodnih odnosa u suvremenom svijetu, uključujući i odnose između malih i velikih naroda, odnosno država." [39]

Kao povjesniku, Tuđmanu su bliži povijesni argumenti od ekonomskih ili socioloških. On ih raščlanjuje, sređuje u cjelinu i daje im filozofski oblik.

> "Ali dok je teorija liberalnog nacionalizma, temeljena na načelu samoodređenja naroda i na shvaćanju da svaka nacija ima biti posebna politička jedinica i suverena država pod nezavisnom ustavnom vladom, bila u biti duboko demokratična, zalažući se za pune građanske slobode puka a protiv održavanja svih pojava tiranije, aristokratskih pojava i crkvenog utjecaja, i istodobno svrhovito internacionalna, u interesu čovječanstva, jer samo slobodna 'domovina može biti radionica čovječanstva' (Mazzini), a protiv svakog osvajačkog militarizma i imperijalizma, ideologija integralnog, državnog nacionalizma, u našem slučaju jugoslavenstva i čehoslovakizma, bila je u svojoj biti duboko antidemokratska, jer je vladajuća nacija, ugnjetavajući u svakom pogledu druge narode, sputavala građanske slobode uopće, ali isto tako i protivna pravom internacionalizmu i kozmopolitizmu jer je, uzdižući ideju države, njezin integritet i interese kao najviše ciljeve, ne samo ograničavala potlačene narode nego je bila i suprotna stvarnim probicima međunarodne zajednice." [40]

---

[39] Franjo Tuđman: "Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu" (Od romantičarskog panslavizma do socijalističkog integralizma i neoimperijalističkog univerzalizma). "Kritika", dvomjesečni časopis za kritiku i kulturno-politička pitanja, br. 2/1968. Izd.: Nakladni zavod Matice hrvatske.
Uzimamo za polaznu točku upravo ovu raspravu, jer ona, prije zatvora i progona, pokazuje smjer Tuđmanova razvitka i time tumači kasnije zrele nastupe pred strancima i pred sudom.

[40] Idem, str. 158/159.

U potkrepu svoga gledišta o pravu na nezavisnost, Tuđman citira Lenjina, što je logično u njegovu slučaju kao i u prilikama u kojima je živio kad je pisao svoje glavne radove. Prema Lenjinu samoodređenje ima daleko širi pojam nego kod drugih marksista, jer kaže:

> "...ako želimo shvatiti značenje samoodređenja naroda, ne upuštajući se u pravne definicije, ne 'stvarajući' apstraktna određenja, a ispitujući povijesno-ekonomske pretpostavke nacionalnih pokreta, to ćemo neizbježno doći do zaključka: pod samoodređenjem naroda podrazumijeva se njihovo državno odvajanje od drugih narodnih zajednica, podrazumijeva se stvaranje samostalne nacionalne države." [41]

Prema Tuđmanu:

> "Lenjin je prvi u marksističkom pokretu do kraja shvatio da borba proletarijata protiv carizma, i uopće protiv kapitalizma i kolonijalizma nije moguća bez saveza s ugnjetenim narodima na načelima priznanja njihova prirodnog prava na samoodređenje do otcjepljenja. Lenjin je bio prvi marksistički teoretik, koji je imao toliko duboke znanstvene dosljednosti, i gotovo jedini socijalistički državnik koji je imao toliko stamene političke hrabrosti i povijesne dalekovidnosti, da načelo samoodređenja naroda dovede do logična dalekosežna zaključka: najprije treba da se razjedinimo da bismo se mogli ujediniti na ravnopravnoj podlozi!" [42]

U jednom značajnom odsjeku Tuđman upotrebljava i dr. Antu Starčevića da potkrijepi svoju tezu da je odcjepljenje naroda napredna, a ne nazadna ideja, te ispravno ističe da Starčevićev nacionalizam nije suprotan općeljudskoj solidarnosti:

> "No, Starčević nipošto nije za razdvajanje naroda i za pravljenje umjetnih ograda među njima, nego za *sjedinjenje svih naroda, za jedinstvo celoga čovečanstva*, ali kao zajednice jednakopravnih malih i velikih naroda." [43]

---

[41] V. I. Lenjin, Sočinjenija, izd. četv., 20, MEL pri CK VKP(b), 1948, 368–369; po Tuđmanu, op. cit., str. 153.

[42] Tuđman, "Velike ideje...", str. 154.

[43] Idem, str. 150.

Čovjek koji je tako daleko došao u shvaćanju prava naroda na slobodu i nezavisnost, i to ne na formalnu, ograničenu, nego na punu državnu slobodu, pokazuje danas razumijevanje za mladež koja nestrpljivo zahtijeva rješenja, iako sâm u tome ne sudjeluje. U intervjuu uredniku švedske televizije Bengtu Göranssonu (zbog kojega je nedavno proglašen krivim) posve logično zaključuje:

"Povijesno gledano, hrvatska emigracija, negirajući međunarodni poredak i Jugoslaviju u njemu, računajući s neriješenim blokovskim presizanjima i nagađanjima oko Jugoslavije, samo je ekstreman izraz povijesnog stremljenja hrvatskog naroda, koji kao i svaki drugi narod u naše doba teži k ostvarenju pune nacionalne suverenosti i prava da može sam, na demokratski način, odlučivati o svojoj sudbini u budućnosti, prije svega o modalitetima svojih odnosa s drugim narodima u Jugoslaviji..." [44]

2. *Kritika protivnika samoodređenja u marksizmu*

Premda je marksistički povjesnik, Tuđman ipak vidi da je u marksizmu bilo (a postoji još i danas) važnih zastranjivanja u pitanju prava na samoodređenje.

"Gledajući na nacionalno pitanje isključivo sa stajališta klasne borbe, Marx i Engels su držali da je ujedinjavanje pa i asimilacija malih narodnosti povijesno napredan proces što ubrzava društveni i tehnički razvitak a prema tome i proletersku revoluciju koja će riješiti sve klasne i nacionalne razlike." [45]

"Polazeći od naprednog značenja ujedinjavanja njemačkih zemalja, i od svoje pretpostavke društvenog kretanja k socijalizmu, Marx i Engels su došli do zaključka da je svaki zahtjev malih naroda (koji se već nalaze u sklopu većih državnih zajednica) za samoodređenje natražnjački, da vuče povijesni razvitak unatrag, pa su dosljedno tome ne samo takve pokrete već i same

[44] Citirano po optužnici Okružnog javnog tužioštva u Zagrebu, u brošuri "Franjo Tuđman: Na braniku povijesne istine — Dokumenti sa suđenja 17.-20. veljače 1981. u Zagrebu." Izdanje: Bokatron AB, Odenvagen 6, S-181 32 Lidingö, Švedska.
[45] Tuđman, "Velike ideje...", str. 143.

takve narode smatrali kontrarevolucionarnim, dok su asimilaciju malih, nepovijesnih, nedržavnih, seljačkih, ili kontrarevolucionarnih naroda od velikih naroda i moćnijih osvajača smatrali povijesno naprednim procesom." [46]

Ova gledišta nisu slučajna i imala su teških posljedica što se još i danas osjeća.

"Protivnici samoodređenja naroda u ruskoj SDP bili su osobito protiv primjene federalističko-autonomističkog načela u stranačkom ustrojstvu. Stoga je i onda kad je Sovjetska Rusija u državno-političkom ustrojstvu primijenila federativni sustav, partija i nadalje ostala centralizirana, a to je u biti ostala i kasnije kad je formalno i u njoj provedeno to načelo. Iskustvo ne samo SKP(b) nego i KPJ (SKJ) i KPČSR nedvojbeno dokazuje da je centralizam partijskog ustrojstva bio jedan od važnih razloga koji je omogućavao staljinističke deformacije socijalističkog društva uopće, a posebno da je bio najveća smetnja ostvarenju ravnopravnosti i suverenih prava naroda i nacionalnih manjina." [47]

3. *Slavenske iluzije*

Ali marksistička zastranjivanja u pitanju prava samoodređenja naroda ne bi dovela do takvih posljedica, da nije na području slavenskih naroda postojala iluzija o slavenskoj uzajamnosti, koja se kasnije regionalizirala i iskazala poslije prvog svjetskog rata tlačenjem Ukrajinaca po Poljacima s jedne strane a Rusima s druge strane, Slovaka po Česima, Hrvata i Makedonaca po Srbima i, uopće, u stvaranju državnih integracija s umjetnim, državnim nacionalizmom (za razliku od nacionalizma kao samoobrane narodne zajednice). Ovi slavenski regionalizmi uglavnom su odraz straha i slabosti u svom začetku, a kad budu ostvareni, pretvaraju se u hegemoniju jednog naroda nad drugima.

"Strossmayerovo jugoslavenstvo bilo je u nacionalnom životu Hrvatske i ostalih južnoslavenskih naroda nedvojbeno nastavak ilirske panslavističke ideje. Ono

[46] Idem, str. 144.
[47] Idem, str. 155.

je u talijanskom i njemačkom ujedinjenju dobilo nov poticaj, ali ne samo da nije moglo gotovo ništa učiniti na približavanju katoličke i pravoslavne crkve nego je i u kulturno-političkom pogledu ostalo ograničeno uglavnom na Hrvatsku, pa se prema tome i ono već u svoje doba razotkrilo kao trošenje nacionalnih snaga jer nije naišlo na primjeren odziv u slovenskom, srpskom i bugarskom političkom životu." [48]

"Već tada, na polovici XIX st., u povijesnoj zbilji očitovale su se u biti sve one duboke razlike u interesima i težnjama pojedinih slavenskih naroda, što će još više čitavo stoljeće poslije toga činiti gotovo nepremostive zapreke ne samo oživotvorenju panslavizma nego i uspostavljanju povjerenja između pojedinih slavenskih naroda. Na temelju razlika u povijesnu razvitku, pri čemu je od osobito negativna značenja bilo to što su se pojedini slavenski narodi razvijali u sklopu bizantske civilizacije i istočno-ortodoksne crkve, dijelom i pod višestoljetnom turskom okupacijom, a drugi u okviru zapadne civilizacije i rimokatoličke crkve, potčinjeni različitim evropskim državnim tvorevinama s jedne strane, a s druge po samoj prirodi posebnih državnih i nacionalnih interesa, slavenski svijet razdirahu tako ozbiljne suprotnosti da su imale značajke trajnog sukoba i svestranog političkog i kulturnog raskola." [49]

"Stvaranje Čehoslovačke Republike i Kraljevine SHS u sklopu novog versailleskog poretka bio je rezultat zajedničkih nacionalnih interesa tih naroda u odnosu na opasnost od talijanskog, njemačkog i mađarskog imperijalizma, ali i iluzije da će se u 'bratskoj zajednici' pitanje nacionalne ravnopravnosti razmjerno lako i brzo riješiti. Očitovalo se, nasuprot očekivanjima, da je za hrvatski, slovenski, makedonski i crnogorski narod, koji su se u novoj državi našli u potlačenom položaju, jaram ugnjetavanja još nesnošljiviji baš zato što bijaše nametnut u ime 'bratske jednakosti' i još k tome od buržoazije koja je uslijed mnogih povijesnih razloga bila na nižem stupnju društveno-političkog razvitka od onih zemalja što su bile pod Austro-Ugarskom. Teorija o jugoslavenstvu kao istorodnom ili troplemenskom narodu pokazala se — kao i teorija čehoslovakizma — romantičarskom iluzijom i pukim sredstvom za održavanje hegemonizma vladajuće nacije i za odnarođivanje podređenih naroda." [50]

[48] Idem, str. 151.
[49] Idem, str. 133.

Zanimljivo je, međutim, za duševnu strukturu dr. Tuđmana, da i onda kad otkriva oslobodilačke pokrete u narodima Jugoslavije, zastane pred dubljom analizom njihovih ostvarenja. Možda je to samo posljedica "slobode" koja vlada u Jugoslaviji za hrvatske znanstvenike s područja povijesnih i društvenih znanosti, koji znaju do koje granice im svemoćna partijska birokracija u Beogradu dopušta djelovati. Tuđman samo skicira taj razvitak ne ulazeći u pojedinosti i o najvažnijim pojavama nakon stvaranja Jugoslavije i Čehoslovačke kaže:

> "...težina hegemonije vladajuće nacije uvjetovala (je) stvaranje općenacionalnog hrvatskog i slovačkog nacionalnog pokreta, koji se zbog različitih okolnosti dotadašnjeg društveno-političkog razvitka u Hrvatskoj ostvaruje u okviru i pod vodstvom seljačkog a u Slovačkoj pod vodstvom klerikalnog pokreta, dok je radnički pokret i usprkos početnom revolucionarnom vrenju proživljavao ozbiljnu krizu baš zbog zanemarivanja Lenjinova načela o samoodređenju naroda." [51]

No ipak, s mnogo građanske hrabrosti donosi zaključak:

> "Jugoslavenski i čehoslovački primjeri pokazuju da je, unatoč općem prihvaćanju u međunarodnom revolucionarnom pokretu Lenjinove teorije o pravu naroda na samoodređenje, primjena tog načela u svim višenacionalnim zemljama bio najsloženiji i najsporniji problem." [52]

I taj zaključak ponavlja, trinaest godina kasnije na sudu, kad odgovara na optužnicu:

> "Činjenica, da je do tog došlo (tj. do vojničkog sloma i državnog rasula kraljevske Jugoslavije; primj. pisca) usprkos pokušaju vodstva Kraljevine Jugoslavije i hrvatskog seljačkog pokreta da riješe hrvatsko pitanje sporazumom u zadnji čas, pred rat, upućuje na zaključak, da je to bila posljedica jaza stvorenog

[50] Idem, str. 158.
[51] Idem, str. 159.
[52] Idem, str. 162.

dugotrajnim procesima, koji se nije mogao na brzinu premostiti polovičnim, nedovoljno demokratskim i kompromisnim rješenjem. A činjenice, pak: *prvo*, da je rješenje nacionalnog pitanja bilo preduvjet za pobjedu NOP u Jugoslaviji, *drugo*, da je izgradnja besklasnog, socijalističkog i samoupravnog društva imala stvoriti društvene pretpostavke za konačno uklanjanje svih izvora i uzroka nacionalnih proturječnosti, i *treće*, da je usprkos tome došlo najprije do jačanja etatističko-centralističkih a potom i hegemonističko-unitarističkih i nasuprot njima nacionalističkih tendencija, svjedoče, jamačno, da nacionalno pitanje i u socijalističkom društvu ostaje važnim, pa i prvorazrednim čimbenikom."[53]

4. *Problem slobode*

Kritično proučavanje povijesti i stvarnosti dovelo je Tuđmana sve više do problema slobode, prvo u odnosu na mnogonacionalnu državu koja, po sebi, uvijek predstavlja ograničenje slobode, a onda na slobodu kao bitno dobro, što predstavlja odstupanje od lenjinizma i približavanje demokraciji. Kvalificirati ovu demokraciju kao socijaldemokraciju u njemačkom smislu ili kao neki novi oblik demokratskog socijalizma, što rade neki komentatori u inozemstvu, za sada nema temelja u samim spisima, iako je najvjerojatnije da zbog osjećajnih razloga i tradicije razvitak dr. Tuđmana prije će ga dovesti u socijaldemokraciju nego li u kršćansku demokraciju, seljačku demokraciju ili liberalnu demokraciju. S mnogo taktičnosti i umjerenosti pristupa ovom pitanju u intervjuu danom dopisniku zapadnonjemačke televizije ARD Peteru Miroschnikoffu:

> "Kao što znate, mi u Jugoslaviji imamo po Ustavu idealno riješeno nacionalno pitanje jedne mnogonacionalne zemlje. Narodi su načelno potpuno ravnopravni i imaju pravo samoodređivanja. Međutim, praksa i teorija se sasvim ne poklapaju. To je i teško moguće uopće, ali u Jugoslaviji to je do sada bio jedan od glavnih problema, osim inih problema, koje donosi sâm socijalistički sustav kao takav, pitanje proizvodnje, intelektualnih sloboda, građanskih sloboda."[54]

Od ovog zaključka ne odstupa ni pred sudom kad veli u svojem odgovoru na optužnicu:

[53] Idem, str. 33/34.
[54] Tuđman: "Na braniku...", intervju od 20.I.1980., str. 9.

> "Moje je duboko uvjerenje, da se isto tako kao čovjek pojedinac i cijeli narod može pokrenuti iz takvog kriznog stanja, letargije i hirovite zdvojnosti, jedino dosljednim uklanjanjem svih uzroka što su doveli do toga, te sustavnim stvaranjem uvjeta da se vrati vjera u mogućnost afirmacije vlastite volje, u svrhovitost naprezanja svih svojih stvaralačkih sila radi oživotvorenja svojih ciljeva i osiguranja svog ljudskog i nacionalnog dostojanstva u vlastitoj domovini, u slobodnom i skladnom suživotu s ostalim narodima, na dobrobit svoje ali i cijele zajednice."[55]
>
> "Dijelim mišljenje onih, što smatraju da se to može postići jedino na taj način, ako i socijalističko društvo uključi u svoje postulate univerzalna načela o priznanju i poštivanju temeljnih ljudskih prava i demokratskih sloboda, do kojih je čovječanstvo došlo u svom razvitku, te o prihvaćanju koegzistencije različitih ideja i pluralističke demokracije, jer u današnjem nuklearnom svijetu svaka isključivost prijeti katastrofom."[56]

Zanimljivo je da se Tuđman ne služi toliko ekonomskim razlozima kao što to rade drugi kritičari jugoslavenskog režima u zemlji, nego da ovim problemima pristupa filozofski, skoro bismo mogli reći s moralne podloge, gledajući u ljudskoj slobodi i u ljudskim pravima, naravno uz nacionalna prava, vrednote koje valja braniti i omogućiti im punu primjenu. Ne traži revolucionarne promjene, nego pokušava doći do takvih rezultata u okviru današnjeg sustava:

> "Prema tome, nacionalni problemi Jugoslavije su pitanje demokratskih sloboda za izražavanje tih socijalističkih pluralizama samoupravnih interesa kako se to službeno naziva i za oživotvorenje onih prava za koje se jugoslavensko vodstvo inače zauzima na međunarodnom području."[57]

Dosljedan ovom pokušaju da postigne demokratski poredak bez revolucije, evolutivnim putem unutar današnjeg sustava — što može biti ili iluzija ili taktika — on u svojoj obrani ograničuje uživanje slobode samo na one koji priznaju socijalizam.

[55] Idem, str. 35.
[56] Idem, str. 36.
[57] Idem, intervju dan 21.V.1980. dopisniku radiostanice "France-Internationale" Michelu Barthélémy, str. 11.

"Sve te pojave i tendencije učvrstile su me u uvjerenju da bi za dalji razvitak našeg socijalističkog društva bilo neophodno da se načelo 'pluralizma samoupravnih interesa' dosljedno proširi i na prihvaćanje načela pluralizma socijalističke misli. Priznanje 'pluralizma samoupravnih interesa' je polovično, ono podrazumijeva samo materijalnu sferu, a očito je da bez uključivanja u taj pluralizam i duhovne sfere nema ni takve socijalističke demokracije, koja bi podrazumijevala i univerzalna dostignuća ljudskih prava i građanskih sloboda, bez kojih, jamačno, nema ni demokratske rasprave o spornim i otvorenim pitanjima, a kao što sve povijesno iskustvo dokazuje: ne može biti ni prave slobode čovjeka, ni harmoničnog društva, niti slobode i suverenosti naroda, niti sklada i mira u međunarodnoj zajednici." [58]

Nije vjerojatno da je na dulji rok moguća ovako ograničena sloboda. Ona može postojati samo kao prelazna faza prema punoj slobodi ili kao odah dok diktatura opet mogne pritegnuti šarafe. Ali znači zanimljiv pokušaj jednog marksista da unese ideju slobode u sustav koji radi svog filozofskog determinizma ne može priznati slobodu kao cilj, nego samo kao privremenu taktiku.

5. *Obrana Hrvatske*

Možda najznačajniji dio optužbe protiv dr. Franje Tuđmana leži u odsjeku u kojemu mu državni tužitelj spočitava razgovor s beogradskim novinarom Vladimirom Markovićem, koji je ovaj poslao različitim hrvatskim publikacijama u inozemstvu i koji je objavljen u münchenskoj "Hrvatskoj Državi". Za taj razgovor kao i za naivnu vjeru da kao "ubeđeni komunista" i "slobodan građanin Jugoslavije" ima pravo čitati opozicioni tisak, bijedni Marković danas sjedi u ludnici (kamo i spada ako misli da se u komunističkoj Jugoslaviji smije slobodno pisati ili djelovati). Tuđman dobro ističe da to nije bio intervju i da tekst nije bio od njega pregledan prije objavljivanja, što je inače normalno u takvim prilikama, da ne bi "lapsus linguae" govornika ili pogrešno tumačenje slušatelja iskrivili misao onoga koji daje intervju. Odgovarajući na optužnicu u ovoj točki, dr. Tuđman pita što je to "lažno ustvrdio" u inkriminiranom tekstu, te odgovara:

[58] Idem, Odgovor na optužnicu, str. 37.

"Da je 'po mom mišljenju, ključni problem nacionalnog pitanja u Jugoslaviji' pitanje odnosa 'između Srba i Hrvata'! Sada se mogu popraviti pa reći ne samo po 'mom mišljenju' nego i po mišljenju svakog onog tko se znanstveno i sustavno bavi problemom nacionalnog pitanja u Jugoslaviji." [59]

Tuđman je svjestan da se ne nalazi pred sudom radi nedužnih izjava koje je davao različitim novinarima, nego radi obrane hrvatskog naroda od službenih objeda. Ratna i poratna jugoslavenska propaganda učinila je sve što je mogla da ustaški režim prikaže monstruoznim, te da nakon toga hrvatski narod poistovjeti s ustaštvom i time ga proglasi krivim za sva ta navodna djela. Ne možemo očekivati da će Tuđman kao partizanski borac, koji je izgubio oca i brata u borbi protiv Nezavisne Države Hrvatske, u današnjem stadiju svoga razvitka smoći toliko snage da prizna da je NDH bila, sa svim ograničenjima koje je nametao svjetski rat oko nje i građanski rat u zemlji, ipak hrvatska narodna država, a da su njezini politički protivnici, hrvatska ljevica, osim borbe protiv režima, što je bilo njihovo pravo, vodili i borbu protiv same države i za uspostavu Jugoslavije, što je njihova povijesna krivica bez obzira na konkretne prilike koje su ih na to natjerale. Ipak i na sudu Tuđman upire prstom na pokušaje onih koji žele prikazati hrvatski narod monstruoznim, te kaže da:

"...valja imati na umu da je takvo preuveličavanje ustaških zločina u službi teorije o golemoj povijesnoj krivici čitavog hrvatskog naroda, s ciljem da se nametne dojam kako je Hrvatska u drugom svjetskom ratu bila samo na strani osovinskih sila, a prikrije istina da je bila jedan od najčvršćih oslonaca antifašističkog NOP, i da je dala ne manji ako ne i veći prilog od drugih naroda pobjedi revolucije nad fašizmom, te da je hrvatski narod imao u drugom svjetskom ratu razmjerno najveće demografske gubitke. Da su takve teorije, i stalno ponavljanje neistina o ratnim žrtvama, imale stanovit utjecaj u domaćoj ali i u svjetskoj javnosti, pokazuje također primjer poznatog marksističkog filozofa Ernesta Blocha, koji je (1973. pa opet 1975.) izjavio da su gotovo svi Hrvati na radu u svijetu — fašisti, a za one u zemlji — da se ne zna da li su baš svi." [60]

[59] Idem, str. 21.
[60] Idem, str. 24.

U svojoj završnoj riječi popunjava gornju misao izrečenu u odgovoru na optužnicu, te veli:

> "A iz njih (tj. iz odgovora na pitanja koja su Tuđmanu postavljali inozemni novinari u inkriminiranim intervjuima; primj. pisca) očito proizlazi da je moja znanstvena i javna djelatnost usmjerena na afirmiranje istine o novijoj povijesti hrvatskog naroda, ne na obranu ustaša i njihovih nedjela u NDH, ali na pobijanju fame o fašističkom karakteru hrvatskog nacionalnog pokreta pa čak i naroda uopće, na pravilno vrednovanje njegova udjela u antifašističkom NOP, socijalističkoj revoluciji i izgradnji." [61]

Kao čovjek znanosti, s mnogo građanske hrabrosti, Tuđman zaključuje svoju obranu a da ne odstupa od svojih spoznaja i uvjerenja koja je izgrađivao tijekom više od dvadeset godina:

> "Uvjeren sam da — na osnovi svih izloženih povijesnih činjenica — svaki razborit i dobronamjeran čovjek mora zaključiti, da iz sve moje djelatnosti, pa i iz inkriminiranih intervjua, proizlazi težnja i moje dobronamjerno nastojanje, da se riješe životni problemi hrvatskog naroda — od kojih su neki, povijesno gledano, dostigli zabrinjavajuće razmjere — a da bi to trebalo biti ne samo u njegovu posebnom interesu, već i u interesu cijele samoupravne socijalističke zajednice, tj. i ostalih naroda SFRJ." [62]

VI

VESELICA: RAZVITAK TITOVA PIONIRA

Nešto posve novo predstavlja dr. Marko Veselica, rođen 1936. godine. Kao sin poginulog partizanskog borca, s 18 godina staža u komunističkoj stranci, bez traga osjećaja krivnje koji u sebi nose starije nacionalističke generacije prignječene stalnim pranjem mozgova poslije 1945. godine, ali i bez odbojnosti prema porivima za ostvarenje hrvatske nezavisnosti koja je značajka predratnih i ratnih hrvatskih komunista, Veselica pristupa hrvatskom problemu posve otvoreno. Njegova marksistička argumentacija može nam biti tuđa i njegov ekonomski pristup hrvatskim problemima može biti jednostran, no njegovi su zaključci nevjerojatno jasni ako ih usporedimo s fraziranjem koje je obično posljedica odgoja u različitim totalitarističkim državama, a posebno u Titovoj Jugoslaviji u kojoj taj totalitarizam ima dva izvora: jugoslavensko-nacionalistički i marksističko-komunistički.

[61] Idem, Završni govor, str. 43.
[62] Idem, str. 45.

Da li je dr. Veselica doista bio glavni ideolog hrvatskog proljeća, kao što mu to žele podmetnuti današnji jugoslavenski vlastodršci u Zagrebu da bi ga ponovno mogli ušutkati, ili je bio samo jedan od najlucidnijih sudionika u "špici", [63] kako to sam veli, pokreta koji su jedni prozvali "hrvatskim proljećem" a drugi masovnim pokretom, nije važno kad se bavimo s njime kao s pojavom odnosno izdankom nove generacije izrasle iz marksizma.

1. *Ciljevi "hrvatskog proljeća" ili mas-poka*

Veseličine formulacije su značajne, jer autoritativno tumači stvarni politički program hrvatskog oslobodilačkog gibanja iz 1967. do 1971. godine. Po Veselici, ciljevi ovog pokreta bili su slijedeći:

1. Radikalan i neodložan prijenos sredstava akumulacije, tj. novih investicija, s organa federacije, njenih banaka i reeksportera, na osnovne nosioce razvoja — radne asocijacije, nacije i republike. [64]

2. Potpuna izmjena metodologije i tehnologije političkog odlučivanja u federaciji, tj. da se strategijske odluke o sudbini naroda izuzmu iz vlasti savezne birokracije u kojoj je imala premoć srpska kadrovska struktura i njena strategija. [65]

[63] Dr. Marko Veselica: "Die Todkrankheit Jugoslawiens — Die kroatische Frage", Izdanje Karl-Heinz Aldag, Hamburg 1980 (na njemačkom jeziku).

Brošura sadržava intervju koji je dr. Veselica dao dopisniku jednog njemačkog časopisa. Neki hrvatski listovi tvrde da se radi o zapadnonjemačkom magazinu "Der Spiegel", no ne postoji službeni dokaz o tome.

Za razliku od Đilasa, koji je shvatio da za propagandu u širim slojevima na Zapadu treba lagano, pripovjedačko pisanje, pa i tračevi (njegov prikaz Titova života "Der rote Monarch" u njemačkom magazinu "Der Spiegel"), Veselica je izvanredno ozbiljan i znanstveno pouzdan, ali zato i težak.

Citirat ću po hrvatskom tekstu koji je izašao na 46 šapirografiranih stranica i koji je vjerojatno poslužio njemačkom prevodiocu kao temelj.

Gornji navod nalazi se na str. 1 ovog hrvatskog teksta.

[64] Idem, str. 2.
[65] Idem, str. 4.

3. Prijenos značajnog dijela vanjsko-političkih i ekonomskih funkcija sa svijetom od federacije na nacije i republike.[66]

4. Da se otvori proces oblikovanja moderne hrvatske nacionalne svijesti, da se napiše hrvatska povijest, da se oblikuje hrvatski jezik u svim svojim aspektima i sačuva hrvatska narodna i kulturna individualnost.[67]

5. Da Hrvatska bude maksimalno slobodna i da bude tako pluralistička zemlja u svim dimenzijama ljudskog, vjerskog i ostalih prava, i znanstveno-umjetničkog stvaralaštva, da se do kraja poštuju prava svakog pojedinca, da Hrvatska bude oaza i domovina, kao i pravi zavičaj svih građana Hrvatske.[68]

Ovaj program doista nije ekstreman u današnjem svijetu. Više bi se mogao proglasiti preumjerenim, jer svjesno ograničava suverenost hrvatskog naroda i zadržava se u onim okvirima koje izričito jamče jugoslavenskim građanima jugoslavenski ustavni i zakonski propisi. Ali sama činjenica da je takav program morao biti formuliran kao i da je zbog njega uništena cijela jedna intelektualna generacija odgojena od današnjeg režima, najbolji je dokaz da su svi ustavni propisi samo za "opsjeniti prostotu" i da mimo njih djeluje željezni zakon jugoslavenske države: Jugoslavija mora biti diktatura ili mora propasti. Veselica i njegovi sumišljenici morali su biti osuđeni, jer su nehotice, u najboljoj namjeri, skinuli pokrivač s jugoslavenske zbilje i ova se ukazala u cijeloj svojoj ružnoj golotinji.

Hrvatsko proljeće nije ostavilo nikakvih konkretnih političkih dostignuća, ali je omogućilo mlađoj hrvatskoj inteligenciji, koja je bila programirana od Jugoslavije stalnim pranjem mozga da u hrvatskoj nezavisnosti vidi najveći grijeh, da progleda i da sama, bez jugoslavensko-marksističkih kapaka, promatra položaj Hrvatske i hrvatskog naroda. Zato je taj period s gledišta hrvatske budućnosti plodan i potreban. U njemu su se nove generacije osjećajno odvojile od marksizma i od jugoslavenstva i postale politički punoljetne.

2. *Razlozi nezadovoljstva*

Teško je vjerovati da je Veselica razloge hrvatskog nezadovoljstva tako točno uočavao prije 1971. kao što ih danas uočava, poslije iskustva koje mu je dao šestgodišnji, brutalni zatvor, čije strahote opisuje u svom intervjuu njemačkom časopisu. Za stranu publiku, pogotovo za onu kojoj su socijalisti prikazali

[66] Idem, str. 4.
[67] Idem, str. 6.
[68] Idem, str. 7.

Titov režim okićen lažnim vijencem liberalizma, ovaj opis može biti koristan. Hrvatskoj javnosti ne donosi ništa nova. No unatoč tome nijednom Hrvatu ne može biti ravnodušna tragedija iskrene hrvatske ljevice koja je u Staroj Gradiški morala uvidjeti da je sve što su je učili laž i prevara i da u jugoslavenskoj komunističkoj državi hrvatski narod nije nimalo slobodniji nego što je bio u kraljevskoj, četničkoj Jugoslaviji.

Govoreći o odgoju koji su imali, Veselica piše:

> "Moderno je da se Hrvatska stalno drži u kritici fašizma da bi se zaustavio proces njene demokratske ekspanzije, da bi se programirano njegovao osjećaj njene stalne krivnje i frustriranosti i onda kad je ona sasvim nedužna."[69]

I s posebnim osvrtom na "hrvatsko proljeće", odnosno na masovni pokret, Veselica iznosi:

> "Preko toga pokreta i njegovih glavnih političko-moralnih aktera i raznovrsnih kulturno-političkih formacija provalile su dugo brutalno potiskivane, iskonske težnje hrvatskog naroda za slobodom, dostojanstvom i samostalnošću. Sve ono što se na ovaj ili onaj način, od Drugog svjetskog rata do 1970. godine, suprotstavilo velikosrpskoj hegemoniji i staljinističkoj represiji, vidjelo je u ovom pokretu, u njegovim načelima i ciljevima borbe, mogućnost ostvarenja vjekovnih snova hrvatskog naroda i narodnosti koje žive u Hrvatskoj, da se jednom živi u skladu sa opće čovječanskim idealom pravde, slobode i prava na puni nacionalni suverenitet, koji ničim ne smije, u ime nikakvog apstraktnog jedinstva, biti ograničavan."[70]

Upravo je dirljivo njegovo opisivanje prigovora koje su vlastodršci upravljali ovom idealnom i pacifističkom pokretu hrvatske mladeži, jer pokazuje kako je ta mladež bila potpuno neinformirana o nedavnoj prošlosti svoga naroda i kako mora na svojim leđima ponovno sticati iskustva koja su prošle generacije već skupo platile životima i uništenim karijerama.

> "Nama se zamjerilo što smo tako visoko uzdigli velikana hrvatske državno-pravne misli i oca Domovine dr. Antu Starčevića, kojeg se stalno, od strane režima,

[69] Idem, str. 9.
[70] Idem, str. 1/2.

baca u zapećak zato što se odlučno i vidovito nadahnuto borio za slobodnu hrvatsku državu. Nismo smjeli slobodno slaviti ni mučeničku smrt genija hrvatske politike, Stjepana Radića, koji je ubijen na najkriminalniji način od strane velikosrpske kraljevske klike, u Parlamentu, preko razbojničke ruke Puniše Račića.

Sve ovo nije ni jednog momenta bilo upereno protiv Srba u Hrvatskoj, niti srpskog naroda općenito, nego protiv jugo-unitarista i veliko-srpskih pretenzija na hrvatski prostor i hrvatsku slobodu, koja nije sa ničim u sukobu sa pravim demokratskim srpstvom, o čemu je prije smrti pisao lucidno početni veliko-Srbin Svetozar Pribićević. On je prije smrti prihvatio Hrvatsku kao svoju domovinu i domovinu svih Srba u Hrvatskoj, oštro napadajući velikosrpsku i unitarističku jugoslavensku ideju i koncepciju na kojoj je počivala stara Jugoslavija i radi čega je konačno, 1941. godine, propala." [71]

Da je upravo savezno sa slavljenjem hrvatskih velikana morao spomenuti srpsku manjinu u Hrvatskoj, tragični je memento svim Hrvatima kao i prečanskim Srbima, neizrečeni poziv da svi stanovnici Hrvatske moraju biti za svoju domovinu, jer svi žive u njoj i od nje.

3. *Ekonomsko iskorištavanje*

Normalno je da Veselica prilazi hrvatskim pitanjima više s ekonomskog nego li s povijesnog ili filozofskog gledišta, jer kao ekonomski stručnjak on se kreće na terenu koji mu je najbolje poznat. Njemu su ekonomski argumenti najbliži i s njima najbolje barata. I preko njih ulazi odmah u bit hrvatskog pitanja u današnjoj Jugoslaviji.

> "Hrvatska radnička klasa, hrvatski narod i glavni nosioci hrvatskog demokratskog preporoda tražili su da se likvidiraju umjetno stvoreni centri moći u federaciji koji su bili formirani izvan ekonomskih kriterija od najbrojnije nacije." [72]

Iz njegova opširnog razlaganja možemo navesti dvije zanimljive konstatacije koje ulaze u srž ekonomskog uništavanja Hrvatske.

[71] Idem, str. 6/7.
[72] Idem, str. 4.

> "Socijalistička Republika Hrvatska, u razdoblju od 1960.-1970. godine, u takozvanim novim investicijama, učestvovala je sa svega 11 %, dok je otprilike u formiranju narodnog dohotka Jugoslavije učestvovala sa 27 %. Istovremeno, SR Srbija u formiranju narodnog dohotka Jugoslavije učestvovala je s oko 33 %, ali u novim investicijama sa preko 60 %. Iz ovog proizlazi da je Srbija u novim investicijama imala dva puta veće učešće nego u formiranju narodnog dohotka Jugoslavije, dok je Hrvatska imala tri puta manje učešće u novim investicijama nego u formiranju narodnog dohotka Jugoslavije." [73]

I dodaje još zorniju sliku sustavnog ekonomskog iskorištavanja Hrvatske, kad je uspoređuje s onom republikom kojoj Beograd daje najviše sredstava, jer iz nje dolazi upravo nerazmjerno visok broj članova vladajuće klase.

> "No, i pored dvostruko manje sredstava po uposlenom, a to znači stupnju opremljenosti rada s modernom opremom, prosječni zaposleni radnik u SR Hrvatskoj stvorio je tri puta veću akumulaciju nego isti u Crnoj Gori. Znači da je prosječno zaposleni hrvatski radnik, u odnosu na opremljenost sredstvima rada, 6 puta efikasniji." [74]

4. *Politički cilj*

Potpuno iskreno, i povijesno točno, Veselica navodi ograničenje koje su nosioci "hrvatskog proljeća" nametnuli svojim zahtjevima — jer vjerojatno osjeća da bi doista bilo logično da su Hrvati već tada trebali zahtijevati puno odcjepljenje kao jedino rješenje svojih odnosa.

> "Mi nismo htjeli istupanje Hrvatske iz Jugoslavije i nitko od nas tada nije zastupao tako radikalne ideje, niti bilo što konkretno radio u tom pravcu." [75]

Iz njegovih izlaganja vidi se nedorečenost mnogih stavova, posljedica kako odgoja tako i konkretnih prilika u kojima su živjeli novi hrvatski naraštaji. Njihova je želja bila da bi "na-

[73] Idem, str. 2.
[74] Idem, str. 3.
[75] Idem, str. 9.

cije i republike svoj primarni suverenitet" ostvarivale "u okviru svojih nacionalnih država i demokratskom metodom odlučivanja. U federaciji su, po tom konceptu, trebali odlučivati samo demokratski izabrani predstavnici svih nacija bez nadglasavanja, s time da se globalni jugoslavenski interes derivira iz posebnih i autentičnih interesa svih njenih naroda." [76] Ovo je najdosljednija formulacija konfederacije. Da li je ostvariva? Da li je konfederacija uopće moguća na dulji rok? Dosadašnje povijesno iskustvo pokazalo je da su sve konfederacije bile kratkog vijeka i da su obično prelazile u oblike u kojima primarni suverenitet već nije bio u državama članicama, nego u federaciji, a da su članice samo derivirale dio svojih prava iz federacije. Kao dokaz idealizma, svakako je ovaj program bio pohvalan. Tito je, pak, dokazao da je neostvariv, čime je zadao konačni udarac jugoslavenstvu i dao opravdanje svim pokretima koji idu za separacijom. Zato zvuče malo naivno riječi dr. Marka Veselice:

> "Hrvatska je bila najdublje zainteresirana da u okviru minimuma zajedničkih principa i zakona potpuno autonomno u praktičkoj realizaciji, prema svojim specifičnostima, kreira svoju ukupnu strategiju i taktiku u međunarodnim ekonomsko-političkim, kulturno-znanstvenim i umjetničkim odnosima. Međunarodne funkcije moraju najvećim dijelom preći na nacije i republike, jer je bez toga njihov suverenitet obična fikcija." [77]

Odgovor je dao Tito u Karađorđevu i toga je svjestan Veselica kao i mlađe hrvatske generacije.

> "Sve ono što se je od 1945. g. do 1971. g. iz svih slojeva generacija i raznovrsnih političkih formacija formiralo kao otpor ugnjetačkoj represiji i velikosrpskoj hegemoniji, bilo je nemilosrdno progonjeno i šikanirano. Gvozdena metla, načinjena u Karađorđevu, počela je masovno i sustavno čistiti sve one koji su tražili punu ravnopravnost i suverenitet hrvatskog naroda u zajednici naroda Jugoslavije." [78]

---

[76] Idem, str. 4.
[77] Idem, str. 5.
[78] Idem, str. 12.

VII.

NEDOVRŠENI PROCES

Supek — Tuđman — Veselica, tri imena i tri etape na dugotrajnom putu hrvatske ljevice da se otrese besmislenosti diktature i nacionalnog izdajstva. U njima se očituje zdrav temelj hrvatskog naroda, jer su oni, unatoč strašnog pritiska, uspjeli izaći iz začaranog kruga i shvatiti da im je mjesto kod svoga naroda. Stariji (Supek) manje, srednji (Tuđman) više, ali još uvijek s dosta rezerve, a najmlađi (Veselica) iskreno, iako još možda neizgrađeno i nedorečeno.

U veljači 1952. godine pisao je prof. Ivan Oršanić o hrvatskim komunistima ove porazne riječi:

> "Svi Hrvati komunisti našli su se u procjepu, čim su došli na vlast, jer su im se dužnosti kretale na izdajničkom kolosijeku. No to nije moglo ići tako jednostavno. Nije se moglo uništavati sve što je hrvatsko tobože kao ustaško. Proces hrvatske problematike, koji je uzdrmao Aleksandrovom diktaturom, uzdrmao je i Titovom." [79]
>
> "Po kakvoj to Marks-Lenjinovoj nauci razvitak hrvatskog društva ide u istoj liniji sa razvitkom srpskog društva? — pitao se u daljnjem svom razlaganju Ivan Oršanić. — Da li je ikada ijedan Hrvat komunist formulirao ikakvo gledanje na hrvatsku problematiku? Osim brbljanja o fašizmu, satelitstvu i ustaštvu, zato da ne bi morali ništa reći, da bi sakrili siromaštvo pogleda i da bi opravdali zločine na liniji svoga izdajničkog služinstva, nema ništa, apsolutno ništa. Valjda nijedan narod nema tako primitivnu kategoriju komunista kao hrvatski narod." [80]

Trebalo je proći četvrt stoljeća da bi se slika promijenila i da bi nove generacije, izgrađene u jugoslavenskoj, komunističkoj stvarnosti, mogle na ljevici izvršiti onaj nacionalni proboj koji je na desnici konačno izvršen između 1935. i 1941. Dok su liberalni i katolički krugovi trebali samo sedam godina Aleksandrove diktature da se pročiste od jugoslavenstva, ljevičarski su trebali dvadeset i pet godina, te ni onda još nisu potpuno shvatili što njihov narod treba.

---

[79] "Republika Hrvatska", br. 2, 1952., str. 7.
[80] Idem, str. 8.

To pokazuje bjelodano jedan od glavnih govornika hrvatskog proljeća, Miko Tripalo, koji je na vrhuncu nacionalnog zanosa u Hrvatskoj mogao izjaviti, a da mu nitko nije javno prigovorio:

> "Mi nismo za svaku Jugoslaviju. Jedino Jugoslavija samoupravnog socijalizma je za nas prihvatljiva." [81]

Dakle, još je idealizirao one oblike koji su sputavali hrvatski narod.

Tek oni koji su nakon Karađorđeva prošli kroz novu vatru, a nisu u njoj izgorjeli, shvatili su da njihova prvenstvena briga mora biti Hrvatska.

Možda će novi progoni koje sada vrše Titovi nasljednici dovesti hrvatsku ljevicu do konačne spoznaje: Hrvatska, prva i jedina.

"Republika Hrvatska" br. 131 (lipanj 1981.), str. 19-64.

[81] "Na pragu sutrašnjice", god. I., br. 2/3, kolovoz 1974. Citirajući ovu izjavu uredništvo nadodaje iza riječi "samoupravni socijalizam" kao tumačenje "što, konkretno, znači ravnopravna konfederacija". Ovo može biti želja urednika, ali nije u skladu s normalnim značenjem, koje se u Jugoslaviji daje ovom terminu.

6

POLITIČKA GIBANJA U EMIGRACIJI

- *Prema određenosti*
- *Hrvatski stranački programi*
- *Uredna izmjena generacija*
- *Pismo bivšem partizanu*
- *Most preko jaza*

> Nama je potrebna borbena, agresivna obrana slobode. Sloboda se ne može održati popuštanjem, automatski, rutinom. Ona zahtijeva budnost, ratobornost, stalni duh borbe.
>
> Leszek Kolakowski

Prema određenosti

Ipak napredujemo. Od 1945. godine, kada su se u općem narodnom slomu razbili svi dotadanji politički oblici i nastupilo opće atomiziranje hrvatskog političkog života, samo prikriveno velom dvostrukog jedinstva i polarizacije politike oko dva autoriteta prošlosti, pa do današnjeg dana, kad se i najoprezniji usuđuju misliti svojom glavom i traže nova organizacijsko-politička rješenja izvan starih oblika, put je bio dug i naporan.

Napredujemo, iako još nismo stigli do cilja koji mora biti svrha svakom svjesnom Hrvatu: stvaranje odgovorne i diferencirane hrvatske politike, ustrojavanje političkih instrumenata za opću narodnu borbu i unošenje duha slobode u hrvatski politički život.

Put je bio dugačak i nije čudo da cilj još nije postignut, te da nove skupine još ne mogu odbaciti frazeologiju prošlosti i priznati da su ili stranke ili začeci stranaka. Još se uvijek traže izrazi koji bi formalno odgovarali nekom idealnom, monolitnom hrvatskom političkom jedinstvu, kojega nikada nije ni bilo. Još se ne želi priznati, da je u političkom životu svakog naroda prirodno da postoje organizacijski oblici, u kojima i preko kojih se narod iživljava na političkom polju, i da se ti oblici u današnjem stupnju ljudskog razvitka nazivaju strankama, kao što se organizacijski oblici kulture nazivaju školama, akademijama i društvima, gospodarsko-socijalni oblici poduzećima, sindikatima, trustovima, a vjersko-moralni crkvama, kongregacijama i slično.

U časovima velikih neuspjeha i kriza život može toliko promijeniti svoj dosadašnji tijek da razbije ustaljene okvire i bujica tragedije atomizira društvo, pa se pojedinci nađu osamljeni, bez međusobne veze, izgubljeni.

To se dogodilo u hrvatskom narodu 1945. godine. Jednostavno su razbijeni svi politički okviri narodnog života, te su dijelovi organizacija, a nekada i pojedinci, lutali i borili se da u novim prilikama nađu svoj put.

Međutim nesreća je htjela da je taj slom bio tolik da nas je izbacio iz naše prirodne sredine u kojoj bi se reorganizacija lakše provela. Neizbježivi nostalgični konzervativizam svake emigracije sprečavao je našem političkom životu da se preu-

stroji prema novim prilikama, te je umjesto nove izgradnje, kao što se desilo u Njemačkoj i Italiji, kod nas došlo do lijepljenja razbijenih komadića starih posuda u nadi da će se uspjeti obnoviti staro. Zaboravilo se tom prilikom da ta obnovljena struktura ne bi odgovarala prilikama, i ako bi se uspjelo slijepiti sve te komadiće, jer je već jedanput dokazala da nije sposobna izdržati pritisak novog doba i da se zbog svoje neadekvatnosti, a ne našom voljom, razbila na komadiće.

Na tom poslu lijepljenja gubili smo dragocjene godine, jedni više, a drugi manje, a da nismo ništa obnovili, nego su nam se na tom poslu ti komadići i dalje razbijali u sve manje dijelove, u prašinu, atome.

Kao povijesno suvremenija, ustaška je emigracija bila aktivnija od mačekovske, budući da se neposredno nadovezivala na živi period hrvatske države, dok je Hrvatska seljačka stranka, odnosno njeni ostaci, prebrođena već 1941. godine, i kao politička ideja prestala živjeti, snizivši se u sadašnjosti na ime, koje pojedine skupine svojataju za se da iskoriste skupljeni kapital prošlosti i prirođenu inerciju masa.

Hrvatski se politički život stvarno odvijao na terenu ustaške generacije i u njenom političkom diferenciranju počeli su se stvarati zameci nove hrvatske politike, u kojoj se više ne raspravlja o potrebi države i prednostima narodne slobode, već se uzima kao prirodan temelj da se hrvatska politika mora graditi u okviru ideje hrvatske države.

Ali nostalgija prošlosti i hrvatski politički personalizam nisu se mogli prebroditi u tako kratko vrijeme. Generacija, koja je bila odgojena u poštivanju jedinstvenih organizacija i kojoj je tadanji vladajući europski duh nametnuo kult vođe, inače blizak svakoj primitivnoj i patrijarhalnoj sredini, nije se mogla preko noći popeti na visinu političkog razvitka zapadne Europe.

Slobodan razvitak sprečavali su pogotovo napadaji komunista, srpskih šovinista i njihovih svjesnih i nesvjesnih pomagača, koji su poistovjetili hrvatski nacionalizam ne samo s jednim pokretom, nego i s jednom osobom, politički već pokopanom, pa su, udarajući po toj osobi, pokušali dotući sam hrvatski nacionalizam i ideju hrvatske države.

U tom tragičnom i najnižem razdoblju hrvatske političke emigracije, pojava malodušnika i špekulanata, koji su primali tu tuđinsku, neprijateljsku argumentaciju, usporila je i skoro zaustavila težak proces kritičke izgradnje i prva je reakcija bila osjećajne prirode, potenciranje vjernosti palom Vođi, zatvaranje mozga pred novim spoznajama i fosiliziranje jedne

nekoć žive i suvremene politike u praznu čahuru osobne privrženosti.

Taj se duh slijepog otpora protiv uvredljivih napadaja, duh povrijeđenog ponosa i prkosne samoobrane, najvjernije očituje u stihovima Vinka Nikolića [1] u kojima se zrcali stav emigracije pred nerazumijevanjem tadanjeg svijeta za hrvatsku tragediju:

> Ja u Tebi štujem svojega Vladara,
> U Tebi se klanjam svetim grobovima.
> Ti si nadahnuće našim vječnim snima:
> Ti si slava naša, i nova, i stara!

To je vrhunac negativnog stava, ali, kao i svaki ekstrem, predstavlja osjećajnu katarzu i otvara vrata razumskoj analizi i razumskom otporu protiv napadaja. Činjenice se polagano postavljaju na svoje mjesto, prošlost se predaje onoj koja je treba čuvati, povijesti, te se pogled upravlja u budućnost, u stvaranje novog, razumskog, političkog jedinstva hrvatskog naroda.

Nemamo se stidjeti prošlosti. Ne moramo se nje ni odricati ni bojati, jer je "povijesna istina, da je u ustaštvu bila oličena ideja države i borba do smrti za državu. Povijesna je istina, da je ustaštvo u ovom smislu prihvaćeno po ogromnoj većini naroda." [2]

Jedinstvo prestaje biti osjećajnom frazom za pokrivanje stvarnih razlika i počinje se graditi na političkim kriterijima. "Sigurno je, da se hrvatski narod želi vidjeti jedinstveno predstavljen u svojim osnovnim ciljevima, ali da se pri tome ne mora odreći onih ideja, osjećaja, pobuda i pogleda, koje smatra da mu jedinstvo ne mora i ne treba dovoditi u pitanje... Prema tome, ako se hoćemo baviti pitanjem stvaranja jedinstva hrvatskog naroda, onda moramo započeti ulaziti u analizu hrvatske političke realnosti, bez mržnje, po mogućnosti, makar i s najvećom političkom oštrinom, jer je to jedini mogući put, koji može dati izglede za ozbiljne oblike političkog jedinstva." [3]

---

[1] "Poglavniku" (prilikom 60. godišnjice života), srpnja 1949. Napominjem da citiranjem tih stihova ne želim napasti pjesnika, niti insinuirati neku nekonzekventnost obzirom na njegov kasniji kritički stav prema dr. Anti Paveliću. Uzeti su samo zato što u umjetničkom obliku jezgrovito slikaju jedan stav koji je u onom razdoblju vladao u hrvatskoj emigraciji. Ni ovaj citat, kao ni ostali, nisu prema tome prigovor autorima niti napadaj na njih, već samo ilustracija općih stavova koja se daje zbog zornijeg prikaza.

[2] Ivan Oršanić, "Povijest se ne briše", **Republika Hrvatska**, br. 1., listopad 1951.

[3] ib., "Jedinstvo iznad svega", **Republika Hrvatska**, br. 1., listopad 1951.

U hrvatskom političkom životu konačno završava razdoblje romantike i sa zakašnjenjem od pedesetak godina u usporedbi s ostalim balkanskim i istočnoeuropskim narodima počinje doba realizma. Priznaje se da se diferenciranost ne protivi narodnoj biti, te da ima svoje određeno mjesto u ekonomiji narodnih sila. "Patriotizam voli domovinu, ali politička stranka, pokret ili skupina konkretizira i dinamizira tu ljubav." [4]

Pokret kristalizacije nije tekao ni lako ni brzo. Unatoč spoznaje da je potreban, sile prošlosti nisu dopuštale da se razvije u potpunosti. Kao rezultanta dviju suprotnih sila u hrvatskoj politici: realističkog obračunavanja s personalizmom i davanja prvenstva organiziranim idejnim skupinama nasuprot osobnoj privrženosti Vođi, dolazi do srednjih stavova u kojima se odbija personalizam, ali se još zadržava neodređenost i patriotizam općenarodnog jedinstva.

"Nije politika krojiti i zapovijedati, nego odgojiti i surađivati prednjačeći. Pri tome podređenost i poslušnost nisu stvar neograničenog prava vodećih, nego uvjetna potreba i dobra volja, te politička zrelost sljedbenika. Politički su učitelji jači od političkih diktatora." [5]

Dolazi do nelogičnih i neopravdanih situacija da podređeni u jednoj organizaciji, osnovanoj na principu Vođe i slijepe poslušnosti i odanosti Vođi, smatraju da smiju *unutar* same takve organizacije kritizirati Vođu, umjesto da prvo izađu iz organizacije i da zauzmu političke stavove, pa s novog stava vrše odgovornu i idejnu kritiku. Nedopustivo je biti u jednoj organizaciji a smatrati se ovlaštenim napadati njeno ustrojstvo. Ne može se dopustiti da starom političaru, bez obzira na njegov eventualni neuspjeh, mlađi u *njegovoj* organizaciji piše, da su "Vašim potezima vrlo ozbiljno dirnuti interesi hrvatske oslobodilačke borbe" [6]. Takvu se kritiku smije dati samo izvana i s određenog položaja odgovorne političke organizacije. U autoritativnoj, patrijarhalnoj organizaciji mlađi ima slijediti vođu, a ne dijeliti mu lekcije što sve "može i mora" učiniti.

Ali taj kompromisni stav, kritika vođe uz istovremeno njegovo priznavanje, ne može se dugo održati, jer je nelogičan i prema tome predstavlja samo prelazno stanje od slijepe po-

[4] ib., ib., Republika Hrvatska, br. 8/9. kolovoz 1953.
[5] Ivan Stier, "Pabirci o politici, političkoj djelatnosti i političkim radnicima", Drina, god. V., br. 8-12, prosinac 1955.
[6] Odgovor Petra Filipovića dr. Anti Paveliću, Melbourne, listopada 1956. Ovo pismo citira se, jer je bilo toliko umnožavano u Buenos Airesu i kolalo po različnim krugovima, da je izgubilo značaj privatnog pisma i pretvorilo se u javno ili otvoreno pismo, što vrijedi i za druga pisma citirana u ovom članku.

slušnosti do političkog razuma i zrelosti, put koji je obilježen mnogim mukama, lutanjima, pogreškama i razočaranjima. Što se dulje na njemu zadržavamo, to teže patimo.

Tko ne želi shvatiti potrebu takvog procesa, tko silom hoće zadržati tijek povijesti da mu ne propadne iluzija, iako je već uvidio da je samo iluzija, taj doživljava prave osobne tragedije i lutanja.

"Vama je poznato, — piše Rudolf Erić [7] u prvoj, nesavršenoj spoznaji nove političke problematike hrvatske emigracije, — kako i zašto je došlo do sloma, ne samo naše organizacije, nego nas sviju, nalazećih se po cijelom svijetu. Udarac je bio težak i bolan, jer je proizašao od one ruke, koju smo reverendno ljubili, branili i žrtvovali jedan mali vijek u radu za tu ruku... Svima treba odgovoriti, da se mi ne bunimo protivu osobe Poglavnika nego tek protiv njegovih nepravednih odredaba. Da nam je on dao lekciju, koje se moramo svi držati, a to jest, da je imperativ boriti se za oslobođenje hrvatskog naroda, jer da vođe dolaze a i prolaze."

Međutim, jedanput započeti proces kristalizacije i kritične izgradnje naše politike ne može se zadržavati "reverendnim" nostalgijama i nelogičnim kompromisima. Pobuna se širi i zauzima manje povrijeđeni stav i pretvara se u političku kritiku. Još se ne usuđuje izaći na svjetlo dana sa svojim programom, već se skriva iza anonimiteta (što je uvijek znak nesigurnosti i osjećaja manje vrijednosti), još ograničava kritiku na određena pitanja, ali već samim tim priprema polje za viši politički rad. "Neka ne misle naši politički šefovi, da se miješamo u 'njihove poslove', jer svaki Hrvat ima pravo, da nastupi u ovom (zar samo u ovom? — op. pisca) slučaju kao 'procurator in rem suam', jer su 'res publicae', ujedno 'res suae' svakog građanina republike." [8]

Značajno je za ovo prelazno razdoblje da se boji određenosti i odgovornosti i na prvim, nesigurnim koracima slobodnog političkog iživljavanja traži opće priznate formulacije koje nitko ne namjerava napasti. Zato i zahtijeva koncentraciju svih snaga na općepatriotskom, minimalnom programu. No takva koncentracija nije napredak, nego hodanje na istom mjestu. Takvu je koncentraciju izvršio već sam narod. Cijeli je hrvatski narod koncentriran u ideji države, pa zašto bi se onda pojedinci po-

[7] Pismo od 11. rujna 1956. (umnoženo strojem).
[8] Letak potpisan od Grupe "mlađih časnika", izdan 1956. Anonimnost se ima osuditi bez obzira odakle dolazi, jer građanska je hrabrost temelj svake zdrave politike i jedino ona daje pravo na kritiku. Nema anonimnog "procuratora".

sebno koncentrirali kao uska skupina na nečem u čemu su svi Hrvati složni i bez organizacija.

Na ideji države, kao najšire koncentracije hrvatskog naroda, potrebno je izgraditi čvrste, odgovorne i svjesne političke organizacije, stranke, kao instrumente te narodne koncentracije, da ispune prazninu koja je nastala u narodnom životu nakon idejne propasti starih, jednostranačkih sustava.

Ali hrvatskom narodu nisu potrebne nikakve organizacije za osuđivanje tih ostataka jednostranačkih sustava, nikakve prkos-organizacije uvrijeđenih i odbačenih, nego bujni stvaralački duh koji će narodnu koncentraciju uokviriti u više oblike političkog djelovanja, znanja i odgovornosti.

Hrvatski narod ne treba izgubljenih pojedinaca, ljudskih atoma, koji lepršaju s visokim zastavama da bi sebe i druge obmanjivali da se bave visokim poslovima, nego čvrste i svjesne skupine koje se u slučaju potrebe mogu naći na zajedničkom poslu. Na našem političkom području treba konačno da zavlada red kao i u drugim, politički razvijenim narodima, a ne neko maglovito koncentriranje na temeljima koji se sami po sebi razumiju. Ne može postojati čvrsta i odgovorna narodna zajednica, pa ni u emigraciji, ako nema čvrstih organizacija, čvrstih programa, vodstvenih skupina, odgovornosti i određenosti.

Hrvatski politički život ne pati na hipertrofiji stranaka, nego na njihovu pomanjkanju, jer vođe ne žele stranački život, već naglašavaju maglovite fraze o općem narodnom jedinstvu, dakle nijekanje odgovornog političkog stvaranja, što je najbolje tlo za diktaturu. "U pomanjkanju potrebnih slobodarskih ustanova u samom narodu, novi se pokreti, izgrađeni na prošlosti a uvjetovani sadašnjicom, stvaraju u inozemstvu. Stvara se ideološki temelj za djelovanje i za oslobođenje." [9]

Pri tome se ne želi unositi na političko polje ni razrožnost ni svađanje, niti je stranačko konkretiziranje u protivnosti s narodnim jedinstvom. Naprotiv, baš u pomanjkanju stranačkih organizacija, stranačke odgovornosti i određenosti, političko se iživljavanje svodi na intrige i osobne svađe.

"Stranačke svađe mogu se i trebaju umanjivati, ali stranačko konkretiziranje države ne treba stavljati u suprotnost s narodom i državom, te borbom i radom za narod i državu, nego naprotiv shvatiti, da upravo ovakvo konkretiziranje jedino može voditi jamstvu za ostvarenje naše integralne slobode, tj. slobode

[9] Ivo Korsky, "Funkcija emigracije", **Republika Hrvatska**, br. 19., prosinac 1955.

hrvatskog naroda (države) prema drugim državama i hrvatskog naroda (čovjeka) u vlastitoj državi." [10]

Izgleda da su ti pogledi ipak u jačanju, pa i očajni stav zadnjih pristalica povratka na staro, koji su u slijepoj želji da očuvaju pale veličine molili [11], prelazi pomalo u kritiku, destruktivnu i antihistorijsku, jer u svom buđenju od iluzija plače za njima [12], ali potrebnu da se dođe do viših spoznaja. "Ako smo svjesni stanja i ne djelujemo, onda smo kukavice i nismo za drugo nego 'slijediti ovna', — piše Vjekoslav Luburić, najtragičniji primjer slijepe pokornosti osobi. — I u tom slučaju nemamo se prava tužiti na našu sudbinu." [13]

Daleko je napredniji stav koji predlaže [14] "vršiti neprestano okupljanje i mobilizaciju svih hrvatskih rasparčanih snaga u emigraciji, da bi se u danom času mogle staviti u službu borbe za oslobođenje Hrvatske", i koji već priznaje jedinstveni nastup uz sačuvanje skupinskih posebnosti, dovinuvši se i do spoznaje da je osnivanje stranačkih jezgra moguće i izvan domovine ("unutar redova hrvatske emigracije podupirati osnivanje raznih demokratskih skupova i organiziranja, uključivši i demokratskih političkih stranaka").

☆

Velik je put što smo prevalili u zadnjih nekoliko godina. Velika je razlika između stava hrvatske emigracije prije deset godina, kad je sva problematika bila sažeta u pitanju tko će biti vođa: Maček ili Pavelić, te koja će biti jedinstvena političko-kulturno-socijalno-ekonomska organizacija hrvatskog naroda: Hrvatska seljačka stranka ili Ustaški pokret.

[10] Ivan Oršanić, "Jedinstvo iznad svega", **Republika Hrvatska**, 8/9, kolovoz 1953., str. 40.

[11] "Predlažemo i molimo, da Poglavnik rehabilitira sve one, koji su ga eventualno u svojim spisima, pismima, govorima ili drugim aktima na neki način uvrijedili. Velikodušnost je jedan od znakova veličine ljudi, a posebno Državnih Poglavara, u koje se je uvijek gledalo s pouzdanjem, i neka Poglavnik ne uzme na srce i kao uvredu akte kritike, kada je ista dobronamjerna i ne pravi pitanje prestiža onda, kada mora biti pravedan, i biti onaj veliki i stari ustaški Poglavnik, kakvoga smo mi poznavali i naučili gledati, cijeniti, slijediti i voliti." Vjekoslav Luburić, **Drina**, god VI., br. 1-3, travanj 1956. To je pismo dostojno odbačene drage svom nevjernom draganu, ali u politiku ne spada. Da nije ton iskren, moglo bi se reći, da se pisac ruga dr. Anti Paveliću i da ga smatra toliko naivnim da će se takvim djetinjastim, osjećajnim argumentima dati odvratiti od svoje političke linije.

[12] "Govorilo se o trećoj snazi, a ja te snage ne vidim, jer smo skoro svi brodolomci..." Pismo Vjekoslava Luburića od 14. kolovoza 1956.

[13] Ibidem.

[14] Joso Rožanković, umnoženo pismo od 8. prosinca 1956.

Potrebno je jedanput stati i okrenuti se i iz današnje perspektive nove razvijenosti hrvatske emigracije pogledati prevaljeni put. Potrebno je na čas uživjeti se u doba kad je "Republika Hrvatska" prvi put bacila u javnost misao, da se moramo otresti primitivističkog patrijarhalizma i bez odricanja i nijekanja prošlosti poći putom zapadnog političkog diferenciranja, putom slobodnog hrvatskog čovjeka.

Ne bi se danas moglo govoriti o "novoj epohi" [15], o potrebi da "pokušamo razgovarati kao slobodni, jednaki i dobronamjerni" [16], te o "široj koaliciji svih hrvatskih demokratskih državotvornih snaga izvan Domovine, da bi one svojom ukupnošću mogle što potpunije volju hrvatskog naroda pred slobodnim svijetom tumačiti" [17], da hrvatsko polje nije već bilo pripravljeno i da sjeme slobodne političke misli nije bilo nekoliko godina ranije zasijano. To idejno republikanstvo, koje sada pobjeđuje u hrvatskoj emigraciji, opravdava višegodišnje "teoretiziranje" bez kojega bi danas još uvijek jedni pjevali hvalospjeve nepogrešivom Vođi, a drugi dičnom i sijedom Predsjedniku. Javni bi se rad ograničavao na jednu ili dvije priredbe godišnje, na kojima bi se klicalo Osobi i s nekoliko patriotskih općenitosti umirivalo savjest da se radi za Hrvatsku.

Uspjeh tog "teoretiziranja", uspjeh republikanske stranke, koja ne želi biti niti jedina niti nepogrešiva na hrvatskom političkom polju, već jedna od ravnopravnih, odgovornih i određenih političkih skupina, svjedoči da hrvatska emigracija nije obamrla.

"Republika Hrvatska" br. 25 (10. travnja 1957.), str. 7-13.

---

[15] Vjekoslav Luburić, pismo od 14. kolovoza 1956.
[16] Ibidem.
[17] Deklaracija prilikom osnivanja Hrvatskog demokratskog odbora u Argentini, 27. siječnja 1957.

Hrvatski stranački programi

Narod nije jedinstven i jednoobrazan, te prema tome narodni izrazi ne mogu biti ni jedinstveni ni jednoobrazni. Iz raznolikosti tih narodnih izraza može se bilo sintezom bilo intuicijom sažeti zajedničke crte koje se znaju nazivati narodnim programom. Ali kako je takva analiza djelo pojedinaca, njezina je objektivnost isto tako ograničena kao i rezultati intuicije, jer ovisi o sklonostima onoga koji vrši sintezu, odnosno onoga koji intuitivno formulira tzv. općenarodni program. Tek u povijesnoj perspektivi može se doći do objektivnijih sinteza, no takve sinteze već nemaju značenja za praktičnu narodnu politiku. Ukoliko su još toliko aktualne da mogu utjecati na politiku naroda, podvrgnute su istim ograničenjima kao i sinteze suvremenih zbivanja.

Nema, prema tome, formuliranog općenarodnog programa, iako postoje zajednički ciljevi svih skupina naroda, što se tek netočno naziva programom.

Program je djelo skupina u jednom narodu, izrađen i prihvaćen nacrt djelovanja obzirom na konkretne potrebe naroda, te kako su pogledi o potrebama različiti, i programi su različiti. Ova raznolikost nije znak slabosti, ako je glavni cilj jednak, jer znači otvaranje različnih putova jednom cilju. Cilj — inače nazvan narodnim programom — obično je isti ili istovjetan u danom povijesnom času. Uglavnom se radi o temeljnim pitanjima života zajednice u kojima su razilaženja prilično ograničena. Tako, na primjer, teško će se naći jedan program koji neće priznati pravo naroda na slobodu. Isto tako nijedna slobodna skupina neće formulirati program koji ne bi išao za osobnim slobodama, za pravednošću, za jednakošću i za sličnim idealnim ciljevima koji su priznati u određenom povijesnom razdoblju. Ali jedno je cilj, a drugo je put. Tek ako se formuliraju konkretni putovi, može se govoriti da postoji ozbiljna volja da se ostvari cilj.

Ovi konkretni putovi sadržani su u programima koje izrađuju i zastupaju pojedine političke skupine u narodu, dakle u stranačkim programima. Oni su formulirani nacrt rada i preko njih se može doći do shvaćanja općenarodnih želja i težnja.

Od tzv. ilirskog preporoda hrvatska politika odlikovala se

većim brojem jasno formuliranih stranačkih programa, koji su omogućivali orijentaciju sve širih slojeva naroda. Širenjem pismenosti takva je orijentacija postajala sve potrebnijom, ako se nije željelo da sve više proširivano pravo glasa, koje je poslije 1918. godine postalo općim, ostane samo kao puki formalizam.

Razvitak ovih formuliranih programa zakočen je već u prvim godinama Jugoslavije, da bude skoro uništen kraljevskom diktaturom i komunizmom, koji su hrvatsku političku borbu vratili na najprimitivnije oblike obrane narodne samobitnosti. Zato je novije doba daleko siromašnije izrađenim stranačkim programima, nego razdoblje između 1830. i 1914. godine, premda je tek u novije doba opće pravo glasa postavilo pitanje programa u središte političke borbe.

Može se reći da programi ne osiguravaju ispunjenje, jer da se i najljepši program može izdati ili ne izvršiti, što je svakako točno i što se i odviše često događa. Ali bez programa samovolja je potpuna i neizbježiva te ostaje samo gola borba za vlast. Programi daju mogućnost načelne borbe, iako je ne osiguravaju. Pomanjkanje programa jednostavno onemogućuje svaku načelnu borbu i svodi političko natjecanje na borbu harambaša. Zato ćemo se pozabaviti hrvatskim političkim programima, svjesni da su oni samo sredstvo (ali ne jedino) u razvitku hrvatske narodne borbe i u oblikovanju hrvatske političke sadašnjosti, kao i sjeme hrvatske političke budućnosti.

Tri programa

Ovaj čas nas ne zanimaju svi politički programi koji su bili stvoreni zadnjih stotinu godina, nego samo oni koji još i danas postoje u obliku živih političkih skupina što se na njih pozivaju.

U današnjem hrvatskom političkom životu postoje samo tri politička programa koji djeluju u hrvatskoj politici. Dva programa stvorili su Hrvati za Hrvate, a treći su stvorili stranci, bez ikakvih obzira na hrvatske potrebe, te je hrvatskom narodu nametnut grubom silom.

Taj treći program, koji danas preko svojih ljudi vlada u domovini, jest program komunističke stranke koji su stvorili njemački filozofi Hegelove škole na temelju proučavanja društvenih odnosa među radnicima XIX. stoljeća u Engleskoj. Razrađivali su ga uglavnom Nijemci u doba nagle industrijalizacije Njemačke i stvaranja jedinstvenog njemačkog carstva, dopunili su ga ruski emigranti koji su se borili protiv

carske diktature u Rusiji, te konačno je dogmatski formuliran kao državni i totalitarni program Sovjetskog Saveza pod Staljinovom diktaturom. Preko Komunističke partije Jugoslavije on je uveden i u Hrvatsku, iako nikada nije bio proučen sa stajališta hrvatskih političkih, socijalnih i gospodarskih prilika, te je u hrvatski narodni život ušao kao nešto potpuno tuđe i nerazumljivo, daleko od hrvatske stvarnosti, koja se zato mora razvijati pod pritiskom sile u kalupima koji nikada nisu bili namijenjeni za takve prilike. Stoga nema smisla pisati o tom programu, jer jednostavno nije hrvatski ni po nosiocima, ni po duhu, ni po rješenjima, nego je tuđ i nesuvremen te silom nametnut.

Druga dva politička programa jesu: Program Hrvatske pučke seljačke stranke od 1905. godine i Ustaška načela od 1933. godine s daljnjim programima koji su nastali kao izravna posljedica ustaškog programa.

Postoji temeljna razlika između ova dva programa. Program HPSS (odnosno Hrvatske seljačke stranke, kako ćemo ga dalje nazivati) nije se mijenjao, iako se taktika stranke često puta mijenjala, dok je ustaški program tijekom godina iz sebe iznio više programatskih formulacija koje danas, više ili manje nezavisno, dalje razrađuju njegove temeljne postavke i prilagođuju ih novim prilikama.

Svaki je program dijete svoga vremena, odraz potreba, misli i predrasuda svoga doba, te je prema tome prirodno sklon zastarijevanju. Zbog toga nastaje potreba povremenih revizija, da se ne bi pretvorio u dogmatski sustav odvojen od životne stvarnosti i narodnih potreba, kao što se dogodilo s komunističkim programom, a kao što se događa i s programom HSS-e. Kako je program ona okosnica oko koje se ljudi skupljaju za politički rad i prema kojem se pojedini čini prosuđuju, njegova je aktualnost veoma važna, ako se ne želi dopustiti da se pretvori u beznačajnu formulu. U današnje doba ideološke borbe, gdje nije dovoljna osobna hrabrost na bojnom polju, nego se zahtijeva od boraca da zastupaju ideje, programatska strana političkog rada zadobila je na važnosti.

Program HSS-e

Program HSS-e od 1905. nedvojbeno je odraz svoga vremena. Već kratki pregled dopušta nam procijeniti njegove prednosti i njegove slabosti u današnjem razdoblju borbe. Uzet ćemo kod toga u obzir samo neke temeljne ljudske djelatnosti da vidimo što predlaže program Hrvatske seljačke stranke.

U nacionalno-političkom pogledu program sadržava teško protuslovlje koje se kroz stranački život vuče već šezdeset godina. Stranka zastupa da su Hrvati od starine imali, a i danas (tj. 1905. godine) imaju, svoju posebnu državu, te u svojim tumačenjima jasno ističe pravo hrvatskog naroda na punu državnu slobodu i narodnu samobitnost, zahtijevajući samo da se pojam naroda ne ograniči na tzv. više staleže, nego da se usvijesti u puku koji u Hrvatskoj predstavljaju seljaci. U tome se ovaj program potpuno slaže sa starijim programom Stranke prava. Međutim, odmah nakon toga iznosi isto tako apodiktički, "da su Hrvati i Srbi jedan narod", dok za Slovence kaže "da su tako blizu", da su "zapravo i oni s Hrvatima jedan narod". Da se ne bi možda mislilo da je to samo kulturno i jezično jedinstvo, program navodi: "Svi su južni Slaveni jedna narodna i gospodarska cjelina, te mi Hrvati držimo Srbiju, Crnu Goru i Bugarsku svojim narodnim državama." U odnosu prema drugim europskim narodima program je otvoreno panslavenski i još više rusofilski.

Ova slavenska komponenta nije ostala samo mrtvo slovo i živjela je u stranci uz hrvatsku državnu komponentu, izmjenjujući se s njome i dovodeći do različitih, veoma teško razumljivih skokova u stranačkoj politici. Program nije nikada službeno promijenjen, pa ni onda kad se stranka proglasila "republikanskom" nakon 1918. godine i isticala neutralnu hrvatsku seljačku republiku kao protutežu Jugoslaviji, niti za Obznane kad je bila progonjena, ali niti nakon Radićeve kapitulacije 1925. Iz tog idejnog dvojstva izvire tako "seljačka republika" kao i "kralj i narod". Izvire borba širokih slojeva naroda za hrvatsku državu, kao i zagrebačke punktacije koje su htjele pretvoriti Jugoslaviju u federalističku državu. Izvire Seljačka zaštita s otvorenom državotvornom težnjom i borbom za hrvatsku državu u razdoblju od 1941. do 1945., kao i sudjelovanje u londonskoj vladi u istom razdoblju. Izviru državotvorne izjave jednih prvaka HSS-e nakon 1945. godine, kao i božićne poslanice dr. Vladka Mačeka za slogu Hrvata i Srba.

U socijalnim pitanjima stranački je program isto tako odraz svoga vremena i u tome je pogledu bio najradikalniji i za opću hrvatsku politiku najkorisniji. Stranka je nastala u doba kad je 90 % cijelog hrvatskog naroda živjelo na selu i izravno odnosno neizravno od poljoprivrede, dok je sva politička vlast bila usredotočena u malobrojnom građanskom staležu uz ostatke plemstva koje se zbog mađarskog pritiska uvelike udaljilo od svoga naroda. Zato je stranka postavila svoje težište na politička prava seljaštva, kako bi preko državne

vlasti mogla podignuti njegovo gospodarsko, društveno i kulturno stanje, što je u ono doba značilo isto kao i podignuti cijeli hrvatski narod.

Stranka nije zastupala industrijalizaciju kao rješenje gospodarskih pitanja, nego agrarnu reformu i zadrugarstvo, te je u svojim gospodarskim pogledima slijedila francuske fiziokrate XVII. stoljeća, koji su u poljoprivredi vidjeli jedino produktivno zanimanje.

Ove misli, preuzete preko Micheleta i čeških agraraca a prilagođene tadanjim hrvatskim gospodarskim prilikama, učinile su stranku doista novom u Hrvatskoj, jer je ova do tada imala svoje uzore samo u građanskim, liberalnim strankama Mađarske, Austrije i Italije. No ograničenje na seljaštvo kao na jedini produktivni čimbenik u narodnom životu i shvaćanje da su drugi staleži, iako potrebni, samo dodatak seljaštvu, koje da je samo po sebi već narod, dovelo je stranku u težak položaj kad se industrijalizacija sve više razvijala i gradovi prestali biti sjedište "gospode" i postali važna proizvodna središta, jednako bitna u narodnom gospodarstvu kao i poljoprivreda, što francuski fiziokrati XVII. stoljeća u borbi s građanskim merkantilizmom nisu mogli predvidjeti.

Razvitkom industrije i prometa, te množenjem različnih drugih usluga koje se danas smatraju neophodno potrebnim u razvijenom narodu, Hrvatska seljačka stranka je po svom programu polagano i neprimjetno otišla od krajnjeg radikalnog stava do teškog konzervativizma. Ova promjena mjesta HSS-e u hrvatskoj politici nije posljedica nekih izmjena u programu, jer takvih uopće nije bilo, ako ne uzmemo u obzir kratko doba komunističke infiltracije u Gospodarskoj slozi između 1935. i 1941. godine, nego su se prilike u narodu mijenjale, dok je stranka ostala nepomična u svom programu koji se nakon smrti dr. Antuna Radića (1919. godine) nije više ni razvijao ni razrađivao, pa je zato zastario.

U vjerskim pitanjima stranački je program veoma siromašan i u tome se najviše osjeća, koliko je pogled stvaralaca programa bio ograničen na bansku Hrvatsku. U pluralističkom narodu kao što je hrvatski, gdje je katolicizam samo vjera većeg broja Hrvata uz veoma snažne skupine muslimana i pravoslavaca, pitanje vjera zaslužuje daleko veću pažnju i idejnu jasnoću, nego što je pokazuje program HSS-e koji se zanima samo za postavljanje župnika i ukidanje župskih daća, dakle za dva pitanja koja su bila važna u životu katoličkih sela, pogotovo u kajkavskim krajevima, ali koja ne ulaze u bit zajedničkog života velikih vjerskih zajednica u hrvatskom narodu.

Ovo pomanjkanje dubljih pogleda na vjerska pitanja, kao

i prikriveni oportunizam stranke, koja se očito bila ograničila na bansku Hrvatsku i napustila Starčevićevu ideju okupljanja svih Hrvata u jedno državno tijelo (što je pogotovo Antun Radić nazivao prilično porugljivo "Velikom Hrvatskom"), zahtijevalo je duboku reviziju stranačkog programa kad je nakon 1918. godine počelo širenje stranke po krajevima izvan banske Hrvatske. Međutim do takve revizije nije došlo i oportunističko priznavanje prava jačega dovelo je neko vrijeme do borbe za pojedine oblasne skupštine, a 1939. i do stvaranja Banovine Hrvatske bez ikakvih obzira na bosansko-hercegovačke muslimane, što još i danas dovodi do sumnjičenja među muslimanima. Umjesto načelnih stajališta, prevladavao je na ovom području oportunizam, tzv. "Realpolitik", u svojim najnesimpatičnijim oblicima.

Čitajući ove misli, moglo bi se postaviti pitanje: Kako to da je s takvim nedostacima stranački program ipak toliko oduševljeno primila velika većina naroda?

Odgovor je dosta jednostavan. Ovi su se nedostaci pokazivali tek postepeno, kako se razvijao narodni život, dok je program ostajao isti, te su mnoge točke, suvremene u svoje doba i kao takve prihvatljive velikoj većini, tek tijekom desetljeća zastarijevale. A drugi, važniji razlog, leži u načinu kako se vodila hrvatska politika poslije 1929. godine. Radi diktature nestao je svaki stranački život u Hrvatskoj, programi su bili zaboravljeni, te je činjenica da je Hrvatska seljačka stranka bila jedina stranka, koja je u svom imenu nosila hrvatsko ime i koju je vlast bar nekako tolerirala, bila dovoljna da većina Hrvata dade svoj glas za nju. Nije se glasovalo za program, koji je većini bio nepoznat, nego za trobojnicu, što je nazadak prema razdoblju prije 1929. godine i što je uništilo Hrvatsku seljačku stranku kao političku organizaciju s jasnim programom, premda joj je dalo do tada neviđene izborne uspjehe. U broju se utopio program i kad je narodna bujica krenula drugim koritom, ostala je stranka bez suvremenog programa, bez broja i vjerojatno bez potrebnih snaga da se posuvremeni.

Ustaška Načela

Kad je predsjednik Hrvatske stranke prava i narodni zastupnik za grad Zagreb dr. Ante Pavelić krenuo 1929. godine u emigraciju, napustio je zemlju u kojoj je seljaštvo još uvijek predstavljalo 80 % stanovništa, ali gdje više nije bilo plemstva s posebnim povlasticama, ni tuđinskog građanstva, nego novi hrvatski građanski stalež, velikim dijelom seljačkog podrijetla, i sve jači obrtnički i radnički stalež. Napustio je zemlju

u kojoj se više nije moglo govoriti, kao što je govorio Antun Radić, da se više pazi na zahtjeve 10.000 radnika nego na zahtjeve i potrebe seljačkog puka, jer je agrarna reforma — iako nacionalno-politički nepovoljna za Hrvatsku — oslobodila seljaka od svih feudalnih spona. Ali napustio je Hrvatsku u času kad se u sindikatima vodila borba protiv marksista svih boja, kad se počelo sumnjati u liberalizam u gospodarstvu radi očevidnih nepravda što su se činile u njegovo ime, i kad je Stranka prava sve više padala u ruke različitih "Direktora Križanića" i sličnih liberalnih epigona. Napustio ju je u doba dok je još bio neosporan utjecaj Stjepana Radića, makar već mrtvoga, na široke slojeve hrvatskog naroda, te kad je pitanje nacionalne slobode i samobitnosti hrvatskog naroda bilo najoštrije ugroženo uvođenjem kraljevske diktature i pokušajem stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog naroda.

U takvim prilikama bilo je jasno da se borba više ne može voditi na temelju starinskog programa Stranke prava, ali ni na temelju programa Hrvatske seljačke stranke s njegovim teškim proturječjem između hrvatstva i jugoslavenstva. Posve je ispravno shvatio da je potreban nov program koji bi odgovarao suvremenim potrebama. Zato je nakon ustrojenja emigrantskih organizacija Ustaškog pokreta dr. Pavelić dne 1. lipnja 1933. godine izdao "Načela hrvatskog ustaškog pokreta" koja su trebala biti okosnica revolucionarne borbe u emigraciji i u domovini.

Međutim dr. Ante Pavelić nije bio filozof ni sociolog, nego praktičan političar liberalnog kova i eklektik, te je i njegov program pokazivao sve odlike i mane eklektizma. Unatoč ovih nedostataka ovaj je program snažno utjecao na nova pokoljenja u Hrvatskoj, a djelomično i na razvitak Nezavisne Države Hrvatske, premda je tada, nedovoljno poznat u širim slojevima, bio više zazivan kao neki obred, nego stvarno shvaćen i prihvaćen od većine dužnosnika hrvatske države.

Prije nego što ćemo pregledati ovaj program s obzirom na iste grane ljudske djelatnosti koje smo spomenuli u programu HSS-e, želimo istaknuti jednu važnu činjenicu koju se obično prešućuje. Ovaj je program izrađen kad je Hitler tek došao na vlast u Njemačkoj, dok su još Italija i njen vođa Mussolini bili protiv nacionalsocijalizma i dok još nije buknuo građanski rat u Španjolskoj koji je polarizirao desničarske snage u Europi protiv ljevičarske Pučke fronte. Ustaška su načela prema tome nastala prije nego što je fašizam u različnim oblicima počeo utjecati na nacionalističke pokrete u Europi i zato su ostala slobodna od fašističkih natruha.

Od svih grana narodnog života jedino je nacionalno-politička grana potpuno formulirana u Ustaškim načelima. U ovom pogledu nema nikakve nejasnoće niti mogućnosti različitih tumačenja. "Hrvatski narod je samosvojna narodna (etnička) jedinica" i "u narodnosnom smislu nije istovjetan s nijednim drugim narodom niti je dio ili pleme bilo kojega drugog naroda". Hrvatski narod ima "svoje vrhovničko pravo" i samo hrvatski narod ima upravljati hrvatskom domovinom. Ustaška načela pozivaju se na povijesnu hrvatsku državu i smatraju da je hrvatski narod od 1918. godine samo zapriječen u izvršivanju svojih vrhovničkih prava, ali da ih nije izgubio, jer ih se nikada nije zakonito odrekao. Ustaška načela ističu pravo hrvatskog naroda da oživotvori "na cijelom svome narodnom i povijesnom području" "svoju potpuno samostalnu i nezavisnu državu Hrvatsku". Konačno, definira Hrvatsku kao zemlju koja se "prostire na više pokrajina, koje su imale posebna pokrajinska imena dijelom još prije dolaska Hrvata, a druga su pokrajinska imena nastala poslije, no sve te pokrajine sačinjavaju jednu jedinstvenu domovinu Hrvatsku, te nitko nema prava da bilo koju od tih pokrajina svojata za sebe".

U narodno-političkom pogledu Ustaška načela predstavljaju suvremenu formulaciju misli dr. Ante Starčevića u najčišćem obliku i bez ikakvih stranih natruha. Ona su pravaški odgovor na jugoslavenski unitarizam, na jugoslavenski federalizam i na velikosrpska svojatanja pojedinih pokrajina, kao i na ostatke pokrajinskog partikularizma u nekim dijelovima Hrvatske. U duhu ove pravaške tradicije Ustaška načela stavljaju na prvo mjesto narod, kao subjekt, nosilac vrhovničkih prava, a državu smatraju samo sredstvom za organizirani život naroda. U tome su Ustaška načela daleko od fašističkog obožavanja države, ali isto su se i udaljila od zadovoljavanja s autonomijom, koje se nazrijeva u nekim dijelovima programa HSS-e i koje je dovelo do različitih oportunističkih poteza u javnom djelovanju nekih njenih prvaka.

Pravaška nota se osobito osjeća u isticanju hrvatskog povijesnog prava kao i u svehrvatskom pogledu na narod bez obzira na pokrajine. U ovom pogledu predstavljaju Ustaška načela protivnost programu HSS-e, čiji je vidokrug bio ograničen na bansku Hrvatsku, što se osjećalo kasnije u svim potezima stranačkog vodstva, pogotovo nakon smrti Stjepana Radića. Isto se tako osjeća protivnost panslavenstvu kao i jugoslavenstvu, što se vidi u isticanju da hrvatski narod nije ni dio ni pleme nijednog drugog naroda.

Dok su u nacionalno-političkom pogledu Ustaška načela

posuvremenjenje pravaških ideja, u socijalnim i gospodarskim pitanjima ne pokazuju skoro nikakav napredak prema Programu HSS-e, premda su nastala pod drugim prilikama. Ovaj dio Ustaških načela jednostavno je preuzeo misli iz Programa HSS-e, te ih nije ni toliko modernizirao koliko je već tada bilo očevidno potrebno. Ustaška načela ponavljaju Radićev aksiom da "seljaštvo nije samo temelj i izvor svakoga života, nego ono i samo po sebi sačinjava hrvatski narod, te je kao takvo nosilac i vršilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi".

Dok su 1905. godine takve misli bile napredne i revolucionarne, i u tadanjim hrvatskim prilikama prilično odgovarale stvarnosti, 1933. godine već su bile anakronizam i posve neopravdane. Jedno je isticanje važnosti jednog staleža koje je temelj naroda, a drugo je poistovjećivanje naroda s jednim staležom. Jedno su građani i radnici koji su sa sela došli u grad i prema tome duševno su još uvijek dio sela, a drugo su građani i radnici koji su već u drugom ili trećem pokoljenju u gradu. Kod njih je već nestao seljački mentalitet i nikakav sentimentalizam ne može na tome ništa promijeniti. Seljački način života je posljedica rada na selu, a onaj način rada na koji misle Program HSS-e i Ustaška načela danas nestaje uvođenjem mehanizacije i novim načinom obrađivanja zemlje. Tvrdnja o seljačkom mentalitetu u neseljačkim staležima jednostavno ne odgovora sociološkim zakonima, nego spada u vrlo jeftini sentimentalizam koji znatno podsjeća na pastirske idile rafinirane francuske aristokracije iz XVIII. stoljeća. Vrlo lijepo zvuči, ali ne odgovara stvarnosti.

Zbog ove pogrešne premise i drugi su socijalno-gospodarski dijelovi Ustaških načela prilično neoriginalni i na njih se mogu primijeniti sve kritike koje su izrečene obzirom na Program HSS-e. Na socijalno-gospodarsko područje Ustaška načela unose samo dva elementa koji su odraz suvremenih prilika i potreba. Jedno je načelo da je temelj svake vrijednosti rad, što je nastalo kao izravna posljedica radničkog pitanja koje su potaknuli marksisti, a drugo je načelo da prirodna bogatstva ne mogu biti predmetom privatne trgovine, što predstavlja reakciju na bezobzirno iskorištavanje šuma i ruda koje se vršilo u prvoj Jugoslaviji. Ova dva načela, tek skicirana u ustaškom programu, bila su kasnije razrađivana i dovela su za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske do veoma suvremenog radničkog zakonodavstva i do prvih znakova solidarističkog shvaćanja društva u suprotnosti s primitivnim poljodjelskim i surovim klasno-borbenim pogledima.

Veoma je slabo obrađen vjerski problem u Hrvatskoj, te se o vjerskom pluralizmu uopće ne govori. Vjera se priznaje

kao sredstvo ćudoređa, ali o njenoj funkciji, o položaju vjerskih zajednica, o njihovu međusobnom odnosu nema ni spomena. U tom pogledu Ustaška načela predstavljaju dobar primjer liberalnog indiferentizma.

Uz nacionalno-politički aspekt najvažniji je utjecaj Ustaških načela bio u pitanju taktike. U ovom pogledu Ustaška načela predstavljaju suprotnost načelnom pacifizmu programa HSS-e, jer zahtijevaju da se hrvatska vrhovnička vlast ima uspostaviti "svim sredstvima, pa i silom oružja". Možemo reći da je u ovoj rečenici suvremeno hrvatsko revolucionarstvo prvi puta dobilo svoju službenu, političku formulaciju. Na njoj je izgrađen Ustaški pokret i ona je dovela do 10. travnja.

Ustaška načela predstavljaju prema tome samo djelomičnu novost u hrvatskom političkom životu u doba prve Jugoslavije. Novost je samo u jasnoj nacionalno-političkoj formulaciji i u prihvaćanju bezuvjetne borbe. U drugim pitanjima nastavlja se politika HSS-e. Bilo je zato pogrešno tvrditi da su Ustaška načela sinteza pravaštva i seljačkog pokreta, nego bi bilo točnije reći da su modernizacija pravaštva s prihvaćanjem dijela seljačkog programa, i to mehaničkim, a ne nekim sintetičkim prihvaćanjem. Zato je i ovaj "seljački" dio načela ostao nerazvijen, jer je nakalamljen u doba kad već nije bio suvremen. Suvremene ideje već su se počele razvijati i moglo se očekivati da će dovesti do revizije načela i izgrađivanja vlastitog socijalno-gospodarskog programa.

Emigrantski pokušaji

Stvaranje druge Jugoslavije stavilo je hrvatsku političku borbu pred djelomično nove zadatke. Dok je pitanje pomanjkanja narodne i državne slobode bilo već i prije poznato u hrvatskom životu i našlo je svoj odgovor u različnim stranačkim programima, suvremeni totalitarizam i njegov komunistički oblik bili su novi i zahtijevali su nove odgovore. Ali, začudo, bilo je veoma malo novih odgovora. Emigrantska se politika više iživljavala u deklarativnom smislu (izjavama, manifestacijama i slično), nego u programatsko-organizatornom smislu. Hrvatska seljačka stranka ostala je i nadalje šturo i nepomično na svom programu i uglavnom je govorila: "Što je bilo dobro 1920. godine, kad je narod plebiscitarno glasovao za nas, dobro je i sada", i nije uzimala u obzir ni novi oblik strane vlasti (totalitarizam), ni nove socijalno-gospodarske prilike u zemlji u kojoj seljački stalež opada u postocima i predstavlja danas tek nešto više od 50 % pučanstva, te u kojoj postoji građanski i radnički stalež s tradicijom od dva ili tri naraštaja.

Ustaški dio emigracije, koji se organizacijski razišao i postepeno svrstao u više organizacija i skupina, tako da je danas ispravnije govoriti o nacionalističkom nego o ustaškom dijelu emigracije, različito je reagirao na nove prilike. Dio koji je i nadalje slijedio dr. Pavelića, i koji je organiziran u Hrvatskom oslobodilačkom pokretu, samo je malo nastavio s programatskim radom, te se više bavio organizacijskim pitanjima. U današnjem stanju razvitka HOP-a pitanje programa potpuno je nejasno. U govoru dr. Stjepana Hefera ("Hrvatska" od 30. rujna 1965.) ova se nejasnoća još više pojačava. Pozivajući se na izjavu dr. Pavelića od 8. lipnja 1956. godine, kojom je osnovan HOP, dr. Hefer tvrdi da je "svime time Poglavnik dao našem Hrvatskom oslobodilačkom pokretu ne samo opće-hrvatski, nadstranački i demokratski značaj, nego mu je jasno i nedvojbeno utvrdio i njegov ideološki temelj".

Ako i ostavimo po strani kontradikciju između općehrvatskog i nadstranačkog značaja s jedne strane i demokratskog značaja s druge strane, nije još uvijek jasno pitanje ideološkog programa. Po točki 4. Poslovnika HOP-a, koju navodi dr. Hefer, ideološki se temelj HOP-a nalazi u "jedinstvu načela Stranke Hrvatskog Državnog Prava (dra. Ante Starčevića), odnosno Hrvatske Državotvorne Stranke, zatim načela Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke (braće Radića), te načela Hrvatskog Ustaškog Pokreta (Poglavnika dra. Ante Pavelića), što je sve hrvatski narod u toku vremena u više navrata odobrio svojom jasno izrečenom i nepatvorenom demokratskom voljom".

Ako izlučimo formalne strane ove definicije, koje idu za prihvaćanjem općenarodnog programa, što smo na početku ustanovili kao subjektivan i nepolitičan rad, ostajemo kod jedne sinteze različitih programa, koja je samo formalno postavljena, ali nije izvršena. Između Programa HSS-e, pa makar i onakvog kako je tumačen u Borongaju 1920. godine kad je proglašena neutralna hrvatska seljačka republika, te programa Stranke prava kako je definiran u nacionalno-političkim točkama Ustaških načela, postoji protuslovlje koje se ne može sintetizirati nikakvim poslovnikom. O nekom programu Hrvatske državotvorne stranke, koju je dr. Pavelić formalno osnovao u emigraciji 1951. godine, teško je uopće govoriti, budući da ova stranka nije nikada djelovala kao samostalna jedinica koja bi mogla formulirati svoj program. Kako smo već vidjeli da su i sama Ustaška načela mehanički spoj (a ne sinteza) nacionalno-političkog programa Stranke prava sa socijalnim programom HSS-e, onda je teško shvatiti kakva bi to bila nova sinteza između oba programa, čiji su spoj baš Ustaška načela, i istih tih načela. Između pravaštva i radićevskog programa nema jedin-

stva načela, kao što nema jedinstva načela između pacifizma HSS-e i revolucionarstva Ustaškog pokreta, te je prema tome program HOP-a, koji bi bio predstavljen jedinstvom načela tih nejedinstvenih programa, *contradictio in adjecto*. HOP se može pozivati na jedan program, ali pozivati se na nekoliko različnih programa i na neku sintezu koja nije izvršena znači da uopće nema programa, nego samo rodoljubne želje ovijene zvučnim frazama. Stvarno stanje nije tako primitivno kao što bi se dalo izvesti iz programatskih tumačenja dr. Hefera, nego je istina da je idejni temelj HOP-a u Ustaškim načelima koja su primljena bez daljnjeg razrađivanja i moderniziranja.

Načela HRS-e

Prvi izrazito politički program nakon sloma hrvatske države donijela je Hrvatska republikanska stranka 1951. godine. Pogrešno bi bilo tumačenje da je u "Načelima Hrvatske republikanske stranke" sve novo i bez veze s prošlošću. Naprotiv, i najpovršniji pregled ovih načela pokazuje da spadaju u skup nacionalističkih programa što su se razvijali od stare Stranke prava do Ustaških načela. Republikanski program uzima u obzir novo političko i socijalno-gospodarsko stanje u zemlji i predstavlja zato modernizaciju i aktualizaciju Ustaških načela, a ne neku potpunu novost u hrvatskom političkom životu.

Primjenjujući na republikanski program iste kriterije, koje smo do sada primjenjivali, možemo odmah utvrditi da je u nacionalno-političkom pogledu istovjetan s Ustaškim načelima i s pravaškom tradicijom o jedinstvenosti hrvatskih zemalja i o potrebi samostalne hrvatske države da bi narod mogao slobodno odlučivati svojom sudbinom. Isticanje ustavnosti nije novost, nego potreba nastala zbog nekih zastranjivanja u doba hrvatske države. Dok je pravašima 1929. godine ustavnost bila sama po sebi razumljiva i nisu smatrali potrebnim isticati je u Ustaškim načelima, utjecaj suvremenih totalitarizama na neke krugove u Hrvatskoj doveo je do potrebe da se istakne načelo ustavnosti. Nakon zloupotrebe aksioma *salus rei publicae suprema lex* bilo je nužno vratiti se na temelj hrvatskog političkog života koji je uvijek bio u ustavu i ustavnosti.

Isto tako ponovno nametanje Jugoslavije i pokušaji stvaranja naddržavnih kombinacija različitog tipa doveli su do još jasnijeg definiranja hrvatske samobitnosti. Ne odbija se svaka naddržavna kombinacija (ovo pitanje nije bilo aktualno 1933. godine), nego samo ona "koja bi u unutrašnjem načinu života bila nasilje, a prema susjedima neprijateljsko i ratno stanje, kao što je bilo u prvoj Jugoslaviji od 1918.-1941. godine i u

drugoj Jugoslaviji od 1945. pa dalje". Dakle suverenost hrvatskog naroda u obliku hrvatske države, ali ne apsolutna suverenost kako su je formulirali talijanski liberalci sa svojim *sacro egoismo*, a ostvario Mussolini sa svojim fašizmom, nego suverenost ograničena solidarističkim sporazumima između različnih slobodnih i nezavisnih naroda.

Novost republikanskih načela dolazi do izražaja u socijalno-gospodarskim pitanjima. Suočena s liberalnim kapitalizmom s jedne strane i s marksističkim kolektivizmom s druge strane, HRS traži odgovor na novo stanje u Hrvatskoj u solidarističkom načelu koje bi uz političku slobodu osiguralo socijalnu pravdu i gospodarsku slobodu. Zato predviđa ispravak čisto brojčane demokracije uklapanjem drugih organiziranih snaga javne djelatnosti u politički život naroda, ne u smislu korporacija nego u stručno-savjetodavnom i suodlučujućem smislu. Načelno je ovo samo daljnje izgrađivanje sindikalizma, koji bi prestao biti sredstvo staleške borbe i pretvorio bi se u ustanovu staleškog solidarizma u okviru narodne zajednice, koja je zamišljena kao država u kojoj su svi nosioci vlasti postavljeni izborom te donose odluke u mjesnim, pokrajinskim i općim skupovima, dakle na saborski način.

Prema republikanskom programu seljaštvo više nije "narod", nego se ističe da je "hrvatsko seljačko gospodarstvo temelj za organski razvitak cjelokupnog hrvatskog gospodarstva", čime je omogućeno ispravno postavljanje drugih gospodarskih djelatnosti. Osim toga ne postoji ni načelno odbijanje kapitala (kao u marksizmu), ni vlast kapitala (kao u liberalnom sustavu), nego socijalno shvaćanje kapitala koji "ima služiti narodu, te mu zbog toga mora biti što bliži, vidljivo, osjetljivo i neposredno, bilo kao pojedincu u obliku privatnog vlasništva, bilo udruženu u skupinama, zadrugama ili općinama". Ovo približavanje kapitala narodu isključuje podržavljivanje svih sredstava proizvodnje i etatizam u privredi, te dopušta samo umjerena podržavljivanja radi općih potreba putem referenduma, tj. izravnog i neposrednog odlučivanja cijelog naroda. U socijalno-gospodarskom pogledu republikanski program razvija one prve solidarističke klice koje su bile sadržane u Ustaškim načelima, te ih razrađuje i konkretizira u smislu suvremenih solidarističkih pokreta, koji danas sve više prevladavaju u slobodnim državama zapadne Europe bilo u obliku socijalnih enciklika Katoličke crkve, bilo u umjerenim laburističkim i socijaldemokratskim spisima, no zadržava naglašavanje seljačkog gospodarstva kao posebne stvarnosti ne samo Hrvatske nego svih naroda istočne Europe.

U vjerskom pogledu Načela HRS-e potpuno jasno prihva-

ćaju vjerski pluralizam i slobodu savjesti, i to ne kao nužno zlo ili politički zgodno rješenje, nego kao načelno stajalište. Država nije nadležna nametati vjeru, nego samo osigurati vjersku slobodu, ali ne u smislu indiferentizma, nego u smislu aktivnog održavanja vjerskog reda i mira, tako da se "religije u propovijedanju vjerskih načela, u vršenju vjerskih obreda, u uzdržavanju vjerskih svetišta i zavoda, te u sticanju imovine osjećaju zaštićenima i u potpunoj vjerskoj i duhovnoj slobodi". Više se ne radi o odnosu hrvatske države prema Katoličkoj crkvi, niti o pitanju župskih daća i izbora župnika, niti o vjeri kao sredstvu za održavanje ćudoređa, nego o vjerskoj slobodi (bez obzira na bilo koju crkvenu ili vjerozakonsku zajednicu) kao načelu javnog života.

U pitanjima taktike Načela HRS-e ne daju konkretne smjernice, niti pacifističke kao HSS, niti revolucionarne kao Ustaška načela. U tumačenju točke 1. Načela HRS-e stoji: "Sva se hrvatska politika ima kretati oko stožera hrvatske volje za slobodom u vlastitoj državi, vođena razumnim pregovorima, zahtjevima za garancijama ili nesmiljenom borbom." Dakle, Načela HRS-e strogo dijele taktiku, kao pitanje dnevne politike, od programa koji se stvara na dulji rok i kojemu taktika treba samo služiti, no u isto vrijeme otvaraju mogućnost upotrebe različitih taktika prema časovitim potrebama hrvatske oslobodilačke borbe.

Nema sumnje da su Načela HRS-e suvremeni pokušaj političkog odgovora hrvatskih nacionalista na novo stanje u domovini, te da predstavljaju sintezu pravaške nacionalne politike sa suvremenim socijalno-gospodarskim strujanjima solidarističkog tipa.

☆

Ostale nacionalističke skupine u emigraciji nisu stvorile pravih političkih programa, nego su se uglavnom pozivale na općenarodni hrvatski program, čime su pokazale da ne razlikuju opći cilj od posebnih putova prema općem cilju.

Iz ovoga pregleda možemo vidjeti da u današnjoj politici hrvatski narod nije bogat u programima u pravom smislu riječi, nego tek u izjavama i drugim spisima deklarativne naravi i da postoji prava potreba programatskog razvitka u emigraciji, da se ne bi hrvatski narod našao u času oslobođenja pun oduševljenja a bez izrađenih programa za uređenje države. Kad dođe do oslobođenja, neće biti vremena stvarati programe, nego će biti nužno ostvarivati ih, kao što je to bilo nužno 10. travnja 1941. godine.

"Hrvatska misao" br. 35 (siječanj 1966.), str. 28-45.

Uredna izmjena generacija

Sve više se osjeća u hrvatskoj političkoj emigraciji duh pobune protiv starih oblika i starih autoriteta, prodor mlađih i donedavno nepoznatih imena, novi vjetar koji neke zbunjuje, a u drugima budi nove nade.

U očima mnogih starijih mladi naraštaji su kao ikonoklasti: ruše ustaljene oblike i napadaju stare dogme, te se zato prema njima stariji odnose nepovjerljivo, kao prema stranom tijelu, a ne kao prema novim, mladim izdancima tisućljetnog hrvatskog narodnog debla. Misle da je rušenje starih oblika svetogrđe kojemu bi se trebali "dobri Hrvati" suprotstaviti, da bi se ostvarilo jedinstvo redova između starih, iskušanih oblika. Time samo tjeraju u ekstrem nova pokoljenja koja u prvi čas nisu bila nesklona tradicionalnim vrednotama, no koja se bune protiv njihova nametanja u obliku dogma te ih zato, u potpuno normalnoj obrani, počinju odbacivati.

Obadva ekstrema su, međutim, progrešna. Jedan koči napredak, a drugi pokušava graditi bez temelja koji predstavlja povijesno, političko iskustvo, jer...

> "Najviši stupanj našeg političkog jedinstva u historijskom smislu bit će postignut, kad svi hrvatski političari budu osjećali, da su im Hrvatska seljačka stranka i Ustaški pokret bili jednako vrijedni u mučeničkom hrvanju naroda, koji je stvarno osjećao u krilu Hrvatske seljačke stranke jedno i jedinstveno ono isto što i u Ustaškom pokretu.
>
> Pođemo li od toga stajališta, koje u stvari predstavlja idejno bogatstvo, vrlo konkretno u idealnom prihvaćanju Hrvatske seljačke stranke i Ustaškog pokreta od strane hrvatskog naroda, moći ćemo smoći dovoljno snage, da to bogatstvo ne produžujemo kao temelj za političko razilaženje, nego da na tome zajedničkom bogatstvu stvaramo višu i daljnju kategoriju političkog razvitka, u kojoj neće biti teško postići konkretno i konkretizirano političko jedinstvo, u slučaju bilo kakve unutrašnje ili vanjske političke potrebe." [1]

[1] Ivan Oršanić: "Jedinstvo" iznad svega, "Republika Hrvatska" br. 8/9, (god. 1953.), str. 34.

Dovinuti se do takvog stupnja, koji bi dopustio urednu izmjenu političkih pokoljenja, možemo samo ako uspijemo obuhvatiti hrvatsku narodnu borbu povijesno, a ne psihološki, osobno, sa svog posebničkog gledišta i u okviru vlastitog života, koji predstavlja neznatan čas u odnosu prema narodu. Psihološki, bez takvog povijesnog pogleda, upravo je nemoguće doći do potrebne, više sinteze u našoj borbi.

> "Kao što je teško jednom starom dužnosniku Hrvatske seljačke stranke prihvatiti da nje nema i ne može biti, kao niti njenog vodstva, odgovorna u događajima 'Banovine', još je teže jednom ustaši izreći da nema Ustaškog pokreta, niti ga može biti, kad je u njemu uloženo toliko mrtvih, toliko požrtvovnosti, toliko vlastitih snaga i vjere.
>
> Naša politička tragedija je doista strašna, jer su u njoj na niti i u igri najsuptilniji osjećaji smrti, ljubavi, vjernosti, žrtve i samoodricanja, i jer se zaista traže napori i vrijeme da se izađe iz konfuzije očaja, slična očaju nad voljenom i izgubljenom osobom." [2]

Ali, makar kako teško bilo izvršiti takvu sintezu, dužni smo je izvršiti, ako želimo da ono najvrednije iz prošlosti prijeđe u budućnost, dužni smo to prema samoj ideji koju smo zastupali kao i prema cilju za koji se borimo.

Izmjena generacija

Ako želimo zorno predočiti što znači na primjer 25 godina u javnom životu, potrebno je da odaberemo bilo koje povijesno razdoblje i da utvrdimo dva datuma udaljena 25 godina. Najbolje je uzeti ih iz naše vlastite političke prošlosti, jer nam je ona najbliža i najrazumljivija.

Godine 1885. vladao je u Hrvatskoj kao ban grof Dragutin Khuen-Hederváry, a opoziciju protiv njega vodila je Stranka prava, tada na vrhuncu svoje moći, predvođena Antom Starčevićem, Eugenom Kumičićem i drugim osnivačima stranke. Četvrt stoljeća kasnije, godine 1910., postojalo je samo sjećanje na duge godine khuenovštine. Stranka prava više nije postojala kao jedinstveno tijelo, a njeni nasljednici, dr. Josip Frank s jedne strane i dr. Mile Starčević s druge strane, dijelili su političku pozornicu s novim silama, koje su u Hrvatsko-srpskoj koaliciji imale svoju glavnu političku skupinu, a u

[2] Idem., str. 31.

Franu Supilu i Svetozaru Pribićeviću svoje glavne prvake. Vidimo dakle potpunu izmjenu generacija, nove ljude i nove političke oblike.

Ili uzmimo godinu 1900. Starčević je tek pred kratko vrijeme umro, Strossmayer silazi s pozornice, a isto tako i njegov protivnik ban Khuen Hederváry približava se svojoj političkoj smrti. Novi naprednjački pokret stupa na pozornicu i dovodi nove ljude, kao dr. Ivana Lorkovića. A 25 godina kasnije, od svih elemenata koji su 1900. bili važni, ne nalazimo više ni traga, te Stjepan Radić sa svojom Hrvatskom seljačkom strankom suvereno dominira hrvatskim političkim životom.

Uzmimo 1918. godinu, kad hrvatski legitimisti različnih boja gube bitku, te kad na političku pozornicu Hrvatske po prvi puta stupaju u punom broju prvaci iz južne Hrvatske. U Hrvatskoj vlada prava anarhija poraza i stvarno u njoj nema političkog vodstva. Godine 1943., ponovno usred velikog rata, imamo novo političko vodstvo u Hrvatskoj: s jedne strane hrvatsku vladu oko dr. Ante Pavelića, a s druge strane dvije hrvatske opozicije, jednu oko dr. Jurja Krnjevića, a drugu oko Tita. Nije važno, da su obje bile za rušenje hrvatske države i za uspostavu Jugoslavije: prva za kraljevsku, a druga za komunističku Jugoslaviju. Važno je da utvrdimo kako od nosilaca hrvatske politike 25 godina ranije nitko nije ostao u vodstvenoj ulozi. Izmjena vodstvenih naraštaja izvršena je normalno, kako to zahtijeva život.

I sada ćemo prijeći na razdoblje od propasti Nezavisne Države Hrvatske dne 8. svibnja 1945. do danas, i moći ćemo ustanoviti da je u mnogome hrvatska politika stala. Na komunističkoj strani uopće nema napretka. Ukrućenost na vlasti povezana s dubokom pokvarenošću, koja je neumoljiva pratilica dugotrajne, apsolutne vlasti, kad samo sluge i epigoni mogu popunjavati ona mjesta koja je smrt ispraznila među pravim vlastodršcima, no čiji ulazak ne znači prodor novih ideja ni novih pogleda, nego samo krparenje istrošenih odjeća.

Neuspio pokušaj "zagrebačkog proljeća" pokazao je da su nosioci toga proljeća bili samo dio vladajuće kaste i nisu pomišljali na bitne promjene nego na nešto jače krparenje. Glavni nosioci nisu mogli shvatiti potrebu bitnih promjena u samom sustavu i zato su ih preko osamdesetgodišnjeg Tita nadomjestili drugi, još sterilniji mozgovi.

Karađorđevo je pokazalo da su potrebni poticaji za promjene iz emigracije i preko emigracije, ako želimo dovesti do normalne, uredne izmjene generacija.

Ova "najgora emigracija", kako ju je nazvao dr. Vladimir Bakarić [8], nije politički jedinstvena, niti je to bila u bilo kojem času nakon 1945. godine.

Dr. Vladko Maček, došavši na Zapad pomoću dr. Pavelića koji je stavio na raspolaganje njemu, njegovoj obitelji i nekim suradnicima potreban prijevoz, osiguranje i početna sredstva, odmah se distancira od nacionalističkog dijela emigracije — što je bilo normalno i opravdano u onom času, pa i politički oportuno — te prilazi kralju Petru i ostacima četničke kamarile oko njega, što nije bilo ni potrebno, ni korisno, ni opravdano. Na veliki pritisak nekih hrvatskih krugova u Americi, pogotovo onih oko tjednika "Danice", dr. Vladko Maček se nekako izjasnio za hrvatsku državu 1946. godine, dakle kad je njegovo izjašnjavanje bilo potpuno irelevantno, jer je već Tito preko dr. Ivana Šubašića zadobio legitimitet u očima zapadnih saveznika, što je koncem 1945. potvrdio izborima i proglašenjem republike. Slijedeće godine djelovanja Hrvatske seljačke stranke u emigraciji mogu se jednostavno označiti vegetiranjem i čekanjem na smrt dr. Mačeka, koji je u svojoj mržnji na hrvatske nacionaliste (frankovce kako ih je nazivao) i na katoličke intelektualce (klerikalce u njegovim očima) priječio bilo kakvu evoluciju u redovima svoje stranke, ili ostataka stranke, ako bismo željeli biti točniji. Veoma spretnom politikom šutnje i fraziranja ipak je uspio održati jedan nukleus, koji je vjerovao da je predsjednikova politika samo taktika i da je on za hrvatsku državu, ali onu mirotvornu, neutralnu i seljačku, dok su s druge strane njegovi najuži suradnici, kao dr. Branko Pešelj, pravili otvoreno jugoslavenske planove, a njegov glavni prijatelj dr. Miha Krek, predsjednik Slovenske ljudske stranke, i nadalje je bio politički jugoslaven.

Tek smrću dr. Mačeka počelo je nešto življe gibanje u stranci, te je ova pod dr. Jurjem Krnjevićem otvoreno stala na državotvorno stajalište, ali se nije odrekla svog totalitarističkog duha, koji se očituje u stavovima "pokreta", suvremenim tridesetih godina kad se Europom proširio fašistički val kao reakcija na marksističku anarhiju u Italiji, Njemačkoj, Španjolskoj, pa i djelomično u Francuskoj. Nakon trideset godina različitih diktatura izvana i iznutra, te pokreta protuhrvatskih i hrvatskih, hrvatski je javni život trebao demokratsku praksu, dok mu Hrvatska seljačka stranka pruža samo deklarativnu demokraciju, a autoritativnu praksu.

[8] "Vjesnik u Srijedu" od 21.I.1970., str. 4.

Međutim, nije nedostatak Hrvatske seljačke stranke samo u tom "pokretaškom", općenarodnom duhu, koji onemoćava ravnopravnu suradnju, a time i demokratizaciju hrvatske politike, nego je još veći nedostatak u potpunoj zastarjelosti same stranke. Podmladak stranke sastoji se uglavnom od ljudi koji ideološki ne spadaju u stranku, jer joj prilaze s drugih položaja iz taktičkih a ne ideoloških pobuda, dok se u samoj stranci prestalo idejno raditi i prilagođivati se novim prilikama još od Radićeve smrti. Osim nešto epigonskih radova, kao spisa o autohtonoj kulturi Rudolfa Hercega, i marksistoidnih studija dr. Rudolfa Bićanića, Hrvatska seljačka stranka nije poslije smrti Stjepana Radića uopće ništa pokušala protumačiti, te se drži kao da od 1905. u socijalnom i gospodarskom pogledu nije bilo promjena koje bi zahtijevale neki "aggiornamento". Dok se Katolička crkva možda i previše "posuvremenila", Hrvatska seljačka stranka je ostala kao usidjelica koja je zadnjih tridesetak godina zaboravila gledati na modu, te se čudi da je nitko ne želi. Zbog ove zastarjelosti, izgubila je mogućnost djelovanja na nove naraštaje.

Nacionalistička emigracija

Mnogo brojnija i intelektualno daleko snažnija nacionalistička emigracija doživjela je težak duševni šok kad se razočarala u vodstvu, što nije bilo samo posljedica izgubljenog rata, nego načina kako je rat izgubljen i nespremnosti na tu eventualnost, pa se zato počela dijeliti i diferencirati. Nisu sve kritike bile ni točne ni opravdane, niti su svi novi pokušaji bili promišljeni i pametni, ali su svi odavali životnu snagu, a mnogi i intelektualno poštenje u traženju novih putova. Što su neki u tome pošli predaleko i dotjerali do takve revizije stavova da se više ne može govoriti o njima kao o nacionalistima, neminovna je posljedica teškog udarca koji predstavlja dvostruki poraz: pad jedne vladavine i propast jedne države. No kraj tih ekstremnih slučajeva, postoje mnogi slučajevi razumnog traženja, neslaganja i cijepanja, koji u svojoj konačnici predstavljaju proces demokratizacije i političkog "posuvremenjenja" nacionalističkog dijela hrvatske emigracije.

Ove diobe u nacionalističkom dijelu hrvatske emigracije posljedica su i posebnog razvitka Ustaškog pokreta koji je 1945. okupljao u sebi sve nacionalističke i druge hrvatske snage što su bile za hrvatsku državnu nezavisnost, no koje se nikad nisu stopile u jedno stranačko-političko tijelo unatoč for-

malnom jedinstvu. Ustaštvo naime nikada nije bilo ni stranka ni jedinstveni politički pokret.

> "Ustaški povijesni argumenat predstavlja upotrebu svih sredstava u likvidaciji austro-jugoslavenskih argumenata. To je izraz naše revolucionarno-vojničke odlučnosti. (...) Nadovezivati argumenat ustaštva na fašizam ili čak nacizam i produživati ga s fašizmom povijesno je neozbiljno, te je prema tome ispravno kad se taj čisti i odjeljuje od fašizma." [4]

No baš radi svog općenarodnog, revolucionarnog značaja, ustaštvo se nije moglo razviti u stranačko-političku organizaciju ni dok je bilo na vlasti, pa je potpuno razumljivo da je to još manje moglo učiniti nakon teškoga poraza i u emigraciji. Ono je ostalo dijelom hrvatske političke baštine, ali samim time ono je konzumirano kao stranačko-politička mogućnost.

> "Ustaštvo, kao revolucionarno-vojnički argumenat, predstavlja neuništivo bogatstvo u svijesti naroda, ali kao isključiva organizacija ostvarivao bi monopolističko cementiranje jednog argumenta koji je postao nacionalnom svojinom i obvezom za sve organizacije i za sve politike. Argumente, koje je narod jednom usvojio kao narodni kapital, nije uputno prisvajati kao posebnički kapital, kao izvor monopola i isključivosti. Svi su zapravo obvezatni raditi u duhu, smislu, iskorišćavanju i stvarnom povećavanju narodnog kapitala." [5]

Okrutno je reći, ali u iskrenoj analizi ipak se ne može prešutjeti, da je činjenica što se dr. Pavelić nije nakon rata povukao s djelatnog područja hrvatske politike djelovala kao kočnica i da je cio razvoj bio nategnut na jedno, tada već sporedno pitanje osobnog vodstva.

Ovime ne želimo smanjiti povijesnu ulogu ustaštva, nego želimo staviti je u povijest, kamo spada, a izvući je iz dnevne politike u koju je trpa najviše naš neprijatelj. Ne smijemo nikada smetnuti s uma da je Tito imao 27 godina na svojoj strani cijeli državni i odgojni aparat, te silnu vanjsku materijalnu pomoć, da upravo "kondicionira" javno mišljenje u svoju korist. On je to iskoristio da u svijetu i kod novih naraštaja

[4] Ivan Oršanić: Argumenti hrvatske politike. "Republika Hrvatska" br. 47/48 (god. 1960.), str. 41.
[5] Idem.

spoji riječ ustaštvo sa svime što je negativno, bez obzira na činjenice i na istinu, kako bi imao priliku uništiti svaki hrvatski narodni otpor samom upotrebom riječi "ustaša" za koju je vezao sve negativne značajke.

Mi moramo biti svjesni, međutim, koje su bitnosti ustaštva i njih očuvati, te sporednosti, kojih se moramo odreći u interesu hrvatske narodne borbe.

Zašto je ustaštvo tako omraženo? Zato jer je ono predstavljalo smrt Jugoslavije u svakom pogledu i spremnost hrvatskog naroda na nezavisnost.

> "Povijesna je istina da je u ustaštvu bila oličena ideja države i borba do smrti za državu. Povijesna je istina da je ustaštvo bilo u ovom smislu prihvaćeno po ogromnoj većini naroda. Povijesna je istina da ustaštvo nije prihvaćeno kao stranačko-politička organizacija hrvatskog naroda. Povijesna je istina da ustaštvo u svojoj borbi za državnu opstojnost nije bilo ni komunofilsko, ni srbofilsko, ni germanofilsko, ni talijanofilsko, ni anglofilsko, ni frankofilsko, ni demokratsko, ni fašističko. Hrvatski narod u ustaškom periodu hrvatske povijesti htio je svoju državu, bio je pripravan boriti se protiv svima bez obzira na ideologije, i činio je to; borio se protiv komunizma, Srba, Nijemaca, Talijana i Engleza, jednostavno zato što su oni, svaki posebice, tu državu rušili; jedni u službenom karakteru prijatelja i saveznika, drugi u službenom karakteru neprijatelja, a treći bez ikakva službena karaktera, no stvarno u svim mogućim okvirima; jedni komunisti, drugi fašisti, treći demokrati." [6]

Bez dr. Pavelića i bez očuvanja ustaških oblika, koji su tada bili politički nezgodni, a da ne ulazim u neku dublju kritiku površinskih naslaga koje su nastale zbog časovitih vanjskih pritisaka, mogao se poslije rata obnoviti hrvatski nacionalizam u obliku Stranke prava, premda je i ona već bila povijesno konzumirana. No dr. Branko Jelić, koji je tada imao mogućnost da okupi veći dio nacionalističke emigracije na pravaškoj platformi, bacio se u posve bestemeljne općenarodne kombinacije sa svojim Hrvatskim narodnim odborom, koji je od početka trpio od pomanjkanja bilo kakve ideološke linije da bi mogao biti stranka, te ozbiljne organizacijske podloge da bi bio narodni

[6] Ivan Oršanić: Povijest se ne briše. "Republika Hrvatska" br. 1 (god. 1951.), str. 5/6.

odbor. Time je zauvijek proigrao priliku, da u obliku Stranke prava ujedini hrvatske nacionaliste.

Odumiranje i obnavljanje

Daljnji razvitak nacionalističke emigracije predstavlja borbu između odumiranja (moralnog, prijelazom u ekonomsku emigraciju, i fizičkog, starenjem, bolešću i smrću) i idejnog razbistrivanja, što je dovelo do osnutka većeg broja skupina koje zauzimaju različite stupnjeve u razvitku od prvotne podloge.

Mislim da smijem reći, da je u idejno-političkom smislu najdosljedniji bio prof. Ivan Oršanić, te do dana današnjega nije bilo među hrvatskim nacionalistima dosljednijeg i poštenijeg pokušaja od njegova eseja "Povijest se ne briše" u broju 1 "Republike Hrvatske" (listopada 1951. godine). Za razliku od nekih pokušaja ustaškog revizionizma, prof. Oršanić je shvatio da je ustaštvo kao ustrojbeni oblik hrvatskog nacionalizma završilo tragedijom u Bleiburgu i da je na mjestu da baš ustaše imaju potrebno političko poštenje i intelektualnu snagu da stave točku na ustaško poglavlje u povijesti hrvatskog nacionalizma i da po mogućnosti otvore novo poglavlje. Jer prepustiti ovaj zadatak protivnicima, znači dopustiti da se zablati jedno herojsko razdoblje hrvatske narodne borbe, a ostaviti ga nastašama [7], znači pristati da se hrvatska junaštva izgube u sitnoj emigrantskoj politici odumiranja.

No koliko je Oršanićev rad bio politički dubokouman i doveo do veoma suvremenih političkih formulacija, na čisto praktičnom polju političkog djelovanja Hrvatska republikanska stranka, koja je bila njegovo oruđe, nije odmah požnjela uspjehe adekvatne intelektualnoj snazi njena programa. Kao što je dobro spomenuo jedan mlađi član stranke, "trebala (je) odrasti generacija koja će moći shvatiti veliki Oršanićev duh utisnut u novo hrvatsko republikanstvo", jer "starija hrvatska generacija

[7] "Nastaša" je pojam koji je nastao poslije 10. travnja 1941. godine, kad su mnogi karijeristi i oportunisti, koji se do pred kratko vrijeme nisu smatrali ustašama, najedanput počeli isticati svoje "zasluge" i u želji za osobnim napretkom, ili iz čistog koristoljublja, pretjerali u ustaštvu. Njima ustaška vladavina zahvaljuje velikim dijelom svoj loš glas. Ovi "nastaše", koji su se pojavili u prvoj konjunkturi ustaštva, nestali su s ustaške pozornice čim su stvari počele teći nepovoljno za hrvatsku državu, te su se većinom priključili partizanima. Kao što su se po zlu isticali među ustašama, isti su se nastaše isticali svojom okrutnošću i među partizanima, gdje su na račun svojih dojučerašnjih suboraca sticali "zasluge" u NOB-i.

nije bila u stanju dati nove porive niti shvatiti nove porive" [8]. Zato su tek dolaskom novih, mlađih snaga Oršanićeve ideje počele dobivati organizacijsku snagu i pretvorile se u pokretača novih političkih djelatnosti.

Daljnji politički razvitak pokazao je da su mnogi nacionalisti priznali da su republikanske ideje ispravne, a mnoge su nacionalističke skupine tijekom zadnjih dvadeset godina svjesno ili nesvjesno, više ili manje, prihvatile Oršanićeve ideje. Jedino one skupine, koje su odlučile potpuno se odvojiti od hrvatske stvarnosti i živjeti u zatvorenom, nostalgičnom krugu, kao svojedobno ruski carski emigranti, nastavivši živjeti kao da nije bilo 1945. godine i kao da se u tijeku zadnjih 25 godina nije u Hrvatskoj ništa dogodilo, ostale su potpuno zatvorene republikanskom tumačenju hrvatskog nacionalizma. No ovim nastavljanjem preživjele politike navedene su skupine uspjele dotjerati do apsurda one simbole, za koje tvrde da su im sveti. Za svakog objektivnog gledaoca jasno je da takva politika pretvaranja jedne ideje u njezin logični apsurd uništava samu ideju, jer je poznato da je svaku ideju najlakše usmrtiti ako je dovedemo do punog apsurda. Zato su najoštriju kritiku ovakvog neustaškog ustaštva vršili oni koji su bili ustaše prije 1941. godine i kojima su ustaški simboli ostali sveti kao nasljedstvo prošlosti, ali koji ih ne žele uništiti upotrebljavajući ih u novim prilikama u kojima više ne odgovaraju narodnim potrebama.

Pritisak novih prilika morao je djelovati nakon smrti dr. Ante Pavelića i na skupine, koje su se okupljale pod imenom Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (HOP-a). Veoma nespretno riješeno pitanje vodstva HOP-a pomoću krivotvorene oporuke moralo je dovesti do rascjepa. Krilo HOP-a, koje je pod lozinkom reorganizacije napustilo idejno mrtvilo u koje je pao HOP pod vodstvom dr. Stjepana Hefera, pokazalo je na početku neke zanimljive poteze idejne naravi, naglasivši pravašku, slobodarsku tradiciju hrvatskog nacionalizma. U praktičnom pogledu ovo krilo pošlo je mnogo dalje nego u idejnom izgrađivanju svojih postavaka, te je energično prekinulo s politikom izolacije, što je bila značajka jednog doba u kojemu su dva općenarodna pokreta, trpeći se međusobno unatoč načelnoj ekskluzivnosti, pokušavala zaustaviti kotač povijesti i pretvoriti cijelu hrvatsku politiku u dva monologa, koji su se međusobno javno ignorirali, a potajno virili jedan u kuću drugoga. Prava je šteta što je pokret za reorganizaciju odustao od dubljeg idejnog izgrađivanja svojih stavova, te je u svojoj želji da sačuva ime HOP

[8] Rudolf Arapović: Stranačko djelovanje. "Republika Hrvatska" br. 86 (1971.), str. 37.

zadržao mnoge zastarjele političke oblike i formulacije. Da je dr. Ante Pavelić godine 1929. bio tako nepokretan kao što su nepokretni neki, koji se danas smatraju njegovim sljedbenicima, nikada ne bi bilo došlo do Ustaškog pokreta, nego bi se i dalje različni "direktori Križanići"[9] igrali hrvatske politike i u poluijanom oduševljenju izricali zdravice u vlaškouličkim gostionicama živeći od bivše slave Stranke prava. No dr. Pavelić je tada znao da je potrebno sačuvati bit pravaštva a odbaciti preživjele oblike, pa i samo ime, kako bi hrvatski nacionalizam bio suvremen u novim prilikama. Ne smijemo odviše prigovarati dr. Paveliću što 1956. nije imao onu snagu koju je pokazao 1929. godine, jer ni od jednoga čovjeka ne može se tražiti da povede dva puta politički život novim putovima. Ipak, produživanje njegove slabosti ne može se nazivati vjernošću, jer vjernost mora biti ideji, kao što je to pokazao sam dr. Pavelić 1929. godine, a ne zastarjelim oblicima.

Želimo ovdje ukazati na veoma zanimljivu pojavu u nacionalističkim redovima. Skupina dr. Hefera, koja samu sebe smatra jedinom političkom nasljednicom dr. Pavelića, upravo je najslabija po ustaškim autoritetima između svih hrvatskih skupina. Sve druge skupine imale su i imaju više ustaškog autoriteta u ljudima, imenima i znanju, kao i u političkim djelima, od navedene skupine, te se pokazalo da su one skupine koje su imale više ustaškog autoriteta, dakle revolucionarnog nacionalizma, daleko okretnije i dalje napredovale od onih u kojima su se nalazili samo tragovi ili sitni ostaci takvih autoriteta. A tome se nije čuditi, jer ustaštvo nije bilo ideologija nego akcija različnih hrvatskih skupina za uspostavu hrvatske nezavisnosti svim, pa i revolucionarnim sredstvima, te su samo nastaše, koji su u taj pokret ušli nakon što je 10. travnja 1941. došao na vlast, pokušali od radne koalicije, što je stvarno bio ustaški pokret u Domovini, stvoriti monolitni politički narodni pokret po uzoru na patrijarhalni totalitarizam Hrvatske seljačke stranke. Kako je taj duh totalitarizma bio stran starčevićanstvu, nije čudo da je odmah nakon 1945. došlo do diferencijacije baš među pravaški nastrojenim elementima, dok su radićevski elementi, naučeni na stranačku stegu i puni tradicije općenarodnog pokreta, svakoj skupini u kojoj su bili jači dali pečat malog totalitarizma.

Osim toga ne smijemo zaboraviti da nakon 1941. postoji u

[9] "Direktor Križanić", roman dr. Mile Budaka, u kojemu šiba malograđanštinu i nesocijalno držanje nekih zagrebačkih pravaških epigona. Dr. Budak, sam ugledan član Hrvatske stranke prava, smatrao je potrebnim izvršiti ovu autokritiku, u čemu je pokazao pravu veličinu duha.

hrvatskoj politici jedno iskustvo koje priječi romantične, totalitarne oblike, i upućuje hrvatsku borbu novim, složenijim putovima.

Odnos prema hrvatskim komunistima

Želim se osvrnuti na jedan aspekt nacionalističkog dijela hrvatske emigracije, i to onog koji se uspio osloboditi kampanilizma "legalnog" HOP-a. Radi se o držanju prema hrvatskim komunistima.

Nema dvojbe da je onaj prvotni duh mržnje i osvete, što je prožimao hrvatsku emigraciju poslije 1945. godine, vremenom morao doživjeti neko ublaženje i da se počelo gledati i na drugu stranu pažljivije i razboritije. Razumljivo je da se onda počelo dijeliti protivnike na one koji su bili izazvani ili prisiljeni otići u partizanske jedinice od onih koji su te jedinice vodili ili su se pak preko njih iživljavali u svom protuhrvatskom osjećaju. Dakle potpuno je razumljivo da se počelo drugačije prosuđivati dalmatinske i istarske partizane od pravih proleterskih, dakle komunističkih jedinica. Isto tako počelo se dijeliti one vladajuće slojeve koji su sudjelovali u pokolju hrvatske vojske i hrvatskog građanskog pučanstva od onih koji su bili samo politički protivnici a ne neprijatelji. Konačno, u mnogim nacionalističkim krugovima počelo se vršiti razlikovanje protivnika na one koji su jugoslaveni, bilo integralni bilo reformistički, i one koji su Hrvati i onda kad su komunisti.

U svojoj posebnoj brošuri, koju je 1956. izdala za domovinu, Hrvatska republikanska stranka poziva one Hrvate koji su na položajima, da na njima i ostanu, ali da s njih rade za hrvatski narod, te da će se svačija krivnja i zasluga osobno prosuđivati prema takvom držanju i pogotovo prema držanju u odsudnom času hrvatske revolucije.

Dok je u većini drugih nacionalističkih skupina ovo, pragmatično stajalište bilo uglavnom jedini temelj za izgradnju novih pogleda prema komunistima, Hrvatska republikanska stranka je, osim toga, pokušala i idejno obrazložiti i potkrijepiti svoj stav:

> "Kad komunistički režim s Jugoslavijom propadne, može ostati nešto dobra, oslobođena od prljavih ciljeva komunizma i Jugoslavije. Ne možemo stati na stajalište: "Briši, pa sve nanovo." Ne može biti vraćanja na staro u svim stvarima, jer prije svega ni sve staro nije valjalo.

Komunistički sustav ne valja, ali ne kao negacija kapitalističkog sustava, nego kao negacija čovjekove prirode koju i kapitalistički sustav prostituira, tek samo na drugi način. Ako je pak komunizam likvidirao izvjesne jezgre i oblike kapitalističkog sustava, nije naša stvar da ih oživljujemo samo zato što ih je on srušio" [10]

Kao u svakoj novoj stvari, i u ovome je došlo do veoma nezgodnih zastranjivanja. Želim samo spomenuti iz prošlosti onu nesretnu vijest o "vladi izmirenja", koju su jugokomunisti podmetnuli generalu Luburiću i koju smo u ono doba otvoreno podvrgnuli kritici u "Republici Hrvatskoj". [11]

Isto su takva zastranjivanja nastala među nekim intelektualcima, koji su najedanput pokušali javno hvaliti neke komuniste u Domovini radi nekih, navodno opozicionih poteza. Ukoliko su takvi potezi bili reformističke naravi, onda predstavljaju samo jugoslavenstvo u podmuklom i zato opasnijem obliku. Ako se pak radilo o pra vojobrani Hrvatske od domaćih i beogradskih diktatora, onda se svaka pohvala iz emigracije morala osuditi kao politička glupost i zabadanje noža u leđa takvim ljudima. Dakle, ako su reformisti, nemamo ih zašto hvaliti; ako su prikriveni nacionalisti, ne smijemo ih odati. Prema tome svako je solidariziranje iz emigracije znak političke naivnosti ili oportunizma. Ako netko bez nas nešto dobro učini za Hrvatsku, budimo u sebi sretni, ali nemojmo se gurati u njegove redove, jer to nije pomoć nego karijeričko guranje prema eventualnom uspjehu.

Ne možemo *a limine* odbiti svaki dodir s hrvatskim komunistima, ali smatramo da bi bilo bolje, kad bi takvih dodira bilo što manje i kad bi se vršili u odgovornim političkim oblicima. Nismo smatrali ispravnim kad je, na primjer, dr. Branko Jelić u svom otvorenom pismu dr. Vladimiru Bakariću (koje je u sebi dosta protuslovno) "svečano, ispred Hrvatskog narodnog odbora, a i ostalih političkih snaga hrvatske emigracije" izjavio da je spreman na razgovore s komunistima. Moglo bi se raspravljati o oportunosti njegove inicijative (a daljnji događaji pokazali su njenu pogrešnost) da je govorio samo u svoje ime i u ime skupine koja ga je na to ovlastila. No prisvojiti si pravo da govori u ime "ostalih političkih snaga hrvatske emigracije" spada u onaj zlosretni totalitaristički duh, u duh čopora, koji je ušao u hrvatsku politiku tijekom zadnjih desetljeća.

---

10 Ivan Oršanić: Naša Načela, "Republika Hrvatska" br. 20. (god., 1956.), str. 7.

11 "Republika Hrvaska" br. 76 (god. 1968.), str. 31/33.

Pluralizam

Hrvatska politika mora biti pluralistička, ali pluralizam ne znači da svi kao ovce moramo srljati danas na lijevo, a sutra na desno, a preksutra opet unazad, nego znači da svaka politička skupina mora izabrati liniju na kojoj može najviše koristiti borbi, da pojedine skupine u nekim zajedničkim pitanjima po mogućnosti rade dogovorno, ali ipak nezavisno, te da se trude da stvore Hrvatski Sabor u emigraciji, gdje će različne struje moći raspravljati za dobro hrvatskog naroda, a da politički potezi jedne ne budu odmah obvezatni za sve druge skupine, tako da se i hrvatskom narodu otvore različne alternative.

No da se dođe do toga višeg stupnja u hrvatskoj politici, potreban je duboki prethodni teoretski rad koji nažalost većina skupina ne želi izvršiti, jer je težak i ponekad jalov. No bez njega neće biti uspjeha, bez njega će snage hrvatskog naroda zapasti u smutnju pojmova, dok hrvatski narod biološki, kulturno, moralno i gospodarski slabi i propada.

A iznad svega, potrebno je osloboditi se tereta prošlosti, staviti u povijest ono što spada u povijest, te prenijeti na nova pokoljenja samo bitnosti hrvatskog nacionalizma, da bi najvrednije ideje prošlosti djelovale kao sjeme u budućnosti.

Ne možemo zahtijevati od novih pokoljenja da zbog naše nostalgije ili zbog naše intelektualne lijenosti moraju plaćati i naše pogreške, jer iznad nas, iznad naših uspomena, lojalnosti i simpatija, stoji Hrvatska kojoj smo dužni pridonijeti i one žrtve koje stvarno bole, ako želimo da u hrvatskoj borbi dođe do uredne izmjene pokoljenja a ne do nasilnog prekida.

"Republika Hrvatska" br. 91 (listopad 1972.), str. 9-24.

Pismo bivšem partizanu

Pročitavši Vaša pisma doživio sam kao neko otkriće i osjetio sam potrebu dubljeg proučavanja jednog problema koji svakim danom postaje sve aktualniji. Upravo radi njeve važnosti nisam znao kako da započnem. Sve sam osjetio potrebu napisati studiju a ne pismo, a za studiju još nisam spreman, niti mi je vremenski moguće.

U čemu se nalazi otkriće koje sam vidio u Vašim listovima? U spoznaji da je hrvatski nacionalizam živ i na drugoj strani, a ne samo na onoj na kojoj sam stajao, u koju sam vjerovao, za koju sam se borio i s kojom sam i propao. Pa ako je nacionalizam, i to hrvatski nacionalizam, postojao na obje strane, nameće se pitanje nije li moguće premostiti sukobe prošlosti i graditi budućnost na tom nacionalizmu bez obzira na razlike koje su nas razdvajale. Osjećam, međutim, da rješenje nije lagano, jer dioba nije racionalne naravi, što bi se lakše prebrodilo, nego osjećajne prirode. Nacionaliste koji su se borili za nezavisnost Hrvatske u ustaškim redovima, pa i izvan njih no za Nezavisnu Državu Hrvatsku, i one koji su pod pritiskom Talijana otišli u šumu i borili se kao partizani, dijeli teška prošlost koja je istovjetna s mladošću svakoga od nas. Tek kad to uočimo, bit ćemo u stanju svladati hipoteku prošlosti koju su nam nametnuli naši susjedi i neprijatelji: Srbi i Talijani.

Čitajući Vaše primjedbe vidio sam povrijeđenost Hrvata, nacionalista, kojega je hrvatska država napustila i uništila, da li zbog slabosti, prilika ili namjerno, to je za Vaš doživljaj kao i za doživljaj onih dječaka s Pelješca, koji su 1941. pisali ŽAP, a 1942. bježali u partizane, potpuno svejedno. Svejedno je da li su oni kriminalci koji su pod zaštitom Talijana palili dom Vaše obitelji stvarno bili ustaše ili bilo kakva bagra koju su Talijani obukli u ustaške odore, jer za Vas, u onom času, to je bio jedini doživljaj u kojemu ste vidjeli ustašku djelatnost. (Koliko je meni poznato, ustaške jedinice nisu smjele biti na talijanskom području. Ja sam 1943. u Mostaru, kamo sam došao zrakoplovom kao ustaški nadporučnik i tumač jednog visokog talijanskog časnika, morao biti interniran kod domobrana, jer nisam htio svući ustašku odoru, što su zahtijevali Talijani i četnici.)

Prije nego što nastavimo razgovor, želio bih Vam prikazati doživljavanje partizanskog pokreta izvan talijanske zone, u sjevernoj Hrvatskoj. U Slavoniji i u Srijemu partizanstvo je bilo po svom vodstvu čisti komunizam, a po svojoj masi većinom srpstvo, te je zato ustaštvo, u narodu, bilo ne fašizam ili nacizam, nego nacionalistička obrana protiv srpskog rušenja hrvatske države, koju su istovremeno potkopavali Nijemci preko njemačke manjine povezane sa četničkim, srpskim jedinicama.

Kad sam došao 1944., u mjesecu svibnju, u Imotski, te odatle u Sinj i u Omiš, prvi puta sam sreo pojavu partizana Hrvata, što mi je tada bilo upravo nerazumljivo. Kako može Hrvat biti u srpskoj vojsci protiv Hrvatske? — to je bio osjećaj nas Hrvata, ustaša i domobrana, izvan talijanske utjecajne ili okupacione sfere. Ne kažem da nismo počeli upoznavati i taj problem, no mislim da je tada već bilo prekasno za neko hrvatsko rješenje našeg sukoba. Hrvatska seljačka stranka, koja je u onom času jedina mogla djelovati kao spojnica između hrvatskih nacionalista-ustaša i onih partizana koji su bili hrvatski nacionalisti, zastupala je preko svojih službenih predstavnika potrebu uspostave Jugoslavije i time po drugi puta propustila odigrati povijesnu ulogu koja joj je bila namijenjena. (Prvi puta je propala na ispitu kad je dr. Vladko Maček pristao na savez s Njemačkom, dakle s nacizmom, da obrani Jugoslaviju, a odbio preuzeti vlast pod okriljem Nijemaca da bi uspostavio hrvatsku državu, pa makar i satelitsku. Nikakvo uvjerenje o koncu rata nije ništa mijenjalo na stvari da je HSS trebala preuzeti vlast i braniti narod, a ne ustaše koji su bili manjina i koji su trebali biti samo jurišni odredi hrvatske vlade.)

Vratimo se sada na 1945. godinu. S jedne strane Hrvati su izgubili rat, jer su ustaše propali zajedno sa svojim saveznicima. Znam da je filonjemačka struja među ustašama bila slaba, no formalno smo bili njemački saveznici i zato smo morali pasti. S druge strane stajali su hrvatski partizani, uokvireni jugoslavenskim nacionalistima i komunistima i, još više, bivšim četnicima prerušenim u partizane. S treće strane onaj dio HSS-e koji je bio u inozemstvu trudio se da uspostavi Jugoslaviju i time davao Titu potreban legitimitet za nasilno uklapanje Hrvatske u Jugoslaviju, dok se stvarno tada trebalo samo srušiti ustašku vladu i nadomjestiti je koalicijom HSS-e i lijevih snaga.

To je tragičan položaj hrvatskog naroda i samo postaje još tragičnijim što je u emigraciji nastavljeno s isticanjem ustaškog imena, kad je ustaštvo svojim porazom bilo povijesno konzumirano. Da je dr. Ante Pavelić poginuo braneći Hrvatsku,

ustaška bi borba postala neuništivom legendom. Time što je deset godina kasnije ponovno htio ući u hrvatsku političku aktualnost, zaustavio je potrebni razvitak i nametnuo budućnosti hipoteku prošlosti. Isto tako nesreća je htjela da je HSS ostala pod vodstvom dr. Vladka Mačeka još skoro 20 godina, čime je mentalitet 1929. - 1935. u natjecanju s mentalitetom od 1941. do 1945. kočio svaki napredak.

Danas je vama, novim emigrantima, potpuno nerazumljivo stanje u kojem smo se nalazili mi nacionalisti, bivši ustaše, iskreni ustaše, kad smo nakon rata počeli s izgradnjom novih oblika hrvatskog nacionalizma. Jer mi nismo pljuvali po svojoj prošlosti, niti smo je tajili, nego smo samo željeli prijeći iz prošlosti i iz nesuvremenih, u novo doba čak i štetnih oblika, u budućnost i sačuvati za nju samo ono najbolje iz prošlosti.

Zahvaljujući nama, hrvatskim nacionalistima koji smo znali lučiti slučajni već nepodesni ustaški oblik od bitnog, nacionalističkog, pa i starčevićanskog temelja, novi naraštaji su mogli prihvatiti hrvatski nacionalizam, a da nisu morali prihvatiti ustaštvo, koje danas nameću samo dvije struje: jedni koji su mentalno stali 1945. godine i pretvorili se u političke fosile i drugi koje potiču jugoslavenski agenti da u svijetu i među nama održe oblik koji je politički neprihvatljiv, a mnogim Hrvatima osjećajno odbojan. Nije važno da je crna legenda o ustašama u svom većem dijelu obična laž. Važno je da je ušla u osjećaje dijela hrvatskog naroda i zato ju moramo uzeti u obzir.

Nismo mi republikanci bili jedini koji smo na tome radili, no vjerujem da je od svih prof. Ivan Oršanić bio u tome najlogičniji. Upravo radi svoje ustaške prošlosti i radi svog apsolutno pouzdanog nacionalizma, katolicizma i antikomunizma, mogao je vršiti kritike koje drugi ne bi mogao vršiti. No koliko je napadaja doživljavao! Koliko je ljudi prigovaralo njemu što je on, kao "ustaški ideolog", sada protiv ustaštva, jer nisu htjeli, ili nisu mogli shvatiti, da je on tražio nov oblik hrvatskog nacionalizma, prihvatljiv svim Hrvatima, i pogotovo novim naraštajima.

Govoriti o partizanima kao o zvijerima, kriminalcima i slično isto je tako glupo kao i govoriti o ustašama kao o zvijerima, kriminalcima i slično, i služi samo Jugoslaviji za razdvajanje hrvatskog naroda.

U mojim očima ustaški borci imaju samo jednu prednost pred partizanskim, a to je da su se borili za hrvatsku državu, pa makar kakva ona bila, dok su partizanski borci ginuli za uspostavu Jugoslavije. Ali od toga pa do traženja osobne

krivnje ili pripisivanja osobnih zasluga, kad se radilo o slučajnom položaju pojedinaca u onim ratnim zbivanjima, velik je korak.

Postoji ipak jedna velika poteškoća u integraciji hrvatskih snaga. Jedni su odmah prešli granice dopuštenog i cijeli pokušaj pokvarili. Tako je pokojni general Vjekoslav Luburić to pomirenje vidio u podjeli ministarskih položaja između komunista i bivših ustaša (vlada izmirenja koju su mu podmetnuli jugoslavenski agenti). Drugi, kao dr. Branko Jelić, nudili su ruku pomirnicu dr. Vladimiru Bakariću, dakle upravo krivcu one jugoslavenske politike koja je krv hrvatskih partizana upotrijebila ne za rušenje Talijana i uspostavu demokratske Hrvatske, nego za obnovu Jugoslavije. Treći su se za vrijeme hrvatskog proljeća, videći pred sobom uspjeh, požurili da se priključe tom pokretu, a da nisu shvatili da upravo taj pokret, ukoliko je doista bio hrvatski revolucionaran (kao što je stvarno bio kod širih slojeva hrvatskog puka), treba protivnika u inozemstvu, a ne javnih branitelja. Samo politički naivnjak mogao je tada vjerovati da će pohvale iz inozemstva koristiti onima koji su se razočarali u komunizmu i tražili novi, slobodarski poredak, ili onim drugima koji su i nadalje kao komunisti pokušavali biti iznad svega Hrvati. Njihova borba je trebala napadaje s desna, iz emigracije, a ne hvale, da ne bi bila kompromitirana. Mislim da su najbolje shvaćali potrebe hrvatske borbe upravo oni koji su vani kritizirali "hrvatsko proljeće" kao nedovoljno radikalno, jer su im time pokrivali leđa.

Danas je to prošlost i kao takva dio hrvatskog narodnog iskustva. Vi kažete da bi hrvatski nacionalisti u inozemstvu morali prihvatiti one hrvatske komuniste koji su vani i koji su protiv Jugoslavije i za Hrvatsku. Slažem se s Vama, no nažalost takvih još nisam našao, osim nekih gdje su prsti jugoslavenske službe upravo očiti. Što sam našao, to su Hrvati, bivši partizani i bivši komunisti, koji žele slobodu kako na nacionalnom području tako i na osobnom. S njima moramo surađivati u stvaranju suvremenog nacionalizma, jer oni nose u sebi jedno iskustvo hrvatske narodne psihe koje mi nemamo, a koje je, premda nametnuto, ipak dio narodnog iskustva.

Tražiti sintezu hrvatskih iskustava a ne upasti u izdaju hrvatske prošlosti, pa ni vlastite prošlosti, nije nimalo lagan posao. Ovo će biti naš zadatak. Jugoslavenski agenti stalno nas guraju u ekstremne političke pozicije koje razdvajaju Hrvate i razbijaju svaku političku organizaciju koja pokazuje sposobnost sinteze. A bez ove sinteze neće biti hrvatske revo-

lucije. Bez pomoći iznutra, iz redova onih koji su danas pri vlasti (kako reče Stjepan Radić), jer na vlasti nisu ni hrvatski komunisti, ne možemo očekivati brz uspjeh. A da zadobijemo tu pomoć, ovi moraju osjetiti da ih priznajemo Hrvatima, tek što se od njih razlikujemo u pogledima na unutrašnje društveno uređenje, dakle da smo politički protivnici a ne neprijatelji. Oni pak bivši partizani, pa i bivši komunisti, koji se s nama slažu i u pitanju društvenog uređenja, tj. politička sloboda, vjerska sloboda, privatna inicijativa u gospodarstvu pod državnim nadzorom i povezana s državnom inicijativom na ključnim područjima, kulturni pluralizam i socijalna zaštita slabijih, to su naši potencijalni suradnici i članovi, jer nas od njih dijeli samo osjećaj iz prošlosti, koji moramo dostojanstveno svladati kako jedni tako i drugi, i ništa više.

"Republika Hrvatska" br. 103 (rujan-listopad 1975.), str. 49-54. (Izvadak iz članka "Hrvatski dijalog".)

Most preko jaza

U stalnom pokretu znaju se katkada izgubiti glavne smjernice. Poteškoće i zapreke, ljudske slabosti i nesavršenosti, znaju zasjeniti cilj i nađemo se pred pitanjem da li smo na pravom putu i nije li potrebno preispitati postavke na kojima djelujemo.

Ovakva pitanja su potrebna i korisna, jer se inače djelovanje pretvara u bezglavo trčanje i lako potpada pod utjecaj neprijatelja odnosno onih koji žele pomoći neprijatelju.

Živa politika

U ovaj čas ne ulazimo u samo ocrtavanje ciljeva današnje hrvatske politike, jer su ovi dani samim položajem hrvatskog naroda i o njima nema rasprave. Sva hrvatska politika, koju se doista može smatrati hrvatskom, ima za cilj oslobođenje Hrvatske, stvaranje nezavisne države Hrvatske i ostvarenje slobodarskog poretka u njoj, kako bi na čvrstom temelju slobode i pravednosti bio osiguran trajan opstanak buduće hrvatske države i normalan razvitak hrvatske narodne zajednice.

Dok su ciljevi jasni, putovi do njih niti su jasni niti moraju biti istovjetni. Možemo stići u Rim i s istoka i sa zapada, sa sjevera kao i s juga. I do hrvatske slobode možemo doći na različite načine, od kojih su neki možda lakši i ravniji, a drugi teži i zaobilazniji. Ipak, danas ćemo teško moći ustvrditi sa sigurnošću koji je put ravniji i lakši, koji daje jamstvo za brži uspjeh, a koji je teži. Ovo traženje putova i izgrađivanje oblika i sredstava borbe nazivamo političkom djelatnošću i proučit ćemo u ovom prikazu samo ovu djelatnost.

Kada, dakle, opisujemo što smo zastupali u Bruxellesu,* mislimo na sredstva i putove a ne na cilj. Mi smo zastupali potrebu da hrvatska politika bude živa, a ne samo nostalgično sjećanje na prošlost koja se više nikada ne može vratiti, kao što se ne vraća ni mladost pojedinca ma kako žudio za njome. Povijest pozna stalnu mijenu, ali nikada ne pozna povratak na staro. Svako je naime razdoblje posljedica skupljenih iskustava i, prema tome, nakon novog, pa i neugodnog ili tragič-

* Radi se o zasjedanju II. sabora Hrvatskog narodnog vijeća u Bruxellesu, u listopadu 1977.

nog razdoblja, ostaju nova iskustva koja zahtijevaju nova rješenja. I iskustvo s drugom, komunističkom Jugoslavijom ostat će u hrvatskoj psihi isto tako kao što je ostalo ono s prvom, četničkom Jugoslavijom. Kao što ni najkrvaviji Titovi progoni i uništavanje cijele hrvatske političke i državne elite 1945. nisu uništili u hrvatskom narodu iskustvo koje u njemu predstavljaju četiri godine Nezavisne Države Hrvatske, tako ni preko tri desetljeća komunističke vlasti neće proći bez posljedica.

Svjesni ovih činjenica, shvatili smo da hrvatska politika ne može biti nostalgično sjećanje, nego razumsko i osjećajno spremanje na budućnost, utemeljeno na činjenicama i na odnosima koji postoje danas, a ne na onakvim kakvim bismo možda željeli da postoje.

Želimo da hrvatska politika bude živa, da bude odraz današnjih potreba hrvatskog naroda i temelj za njegovu budućnost.

Teret prošlosti

Nije lako prebroditi predrasude koje žive u svakome od nas kao posljedica životnog iskustva. Ali moramo biti svjesni da ovakve predrasude nisu samo na jednoj strani. One otežavaju suradnju i na drugoj strani.

Nije lako nekome koji je cijeli svoj život bio uvjereni antikomunist pružiti ruku i sjesti za stol s nekim koji je bio član Komunističke stranke i dogovarati se s njime o zajedničkom nastupu. Ali čim u sebi osjetimo ovu predrasudu, moramo pomisliti da nije lako ni onome koji je bio u Partizanskom pokretu, ili koji je odgojen u idejama toga pokreta, prihvatiti suradnju s onima koji su bili u Ustaškom pokretu, koji je u njihovim očima, bez obzira na činjenice, označen fašizmom.

Trebamo se sjetiti onih koji su bili u nedvoumici da li su prvo Hrvati a onda katolici kao i onih koji još i danas uvjetuju oslobodilačku borbu za Hrvatsku bezuvjetnim uključivanjem u krug zapadnih sila, odnosno u krug zapadne kulture i zapadnih političkih pogleda, da bismo shvatili koliko je teško svladati idejni teret prošlosti. A danas je, nakon otvorenja pod papom Ivanom XXIII., daleko lakše shvatiti da su vjera i narodnost dvije nezavisne vrednote, koje utječu na dva nezavisna područja ljudske djelatnosti i samo im je objekt, čovjek i društvo, jednak. Prema tome da je pitanje pogrešno postavljeno i da na pogrešno pitanje ne možemo dati ispravan odgovor. Isto je tako pogrešno postaviti u suprotnost kulturnu odnosno političku orijentaciju s nacionalnom, jer je nacionalna orijentacija moguća i u drugim kulturnim i političkim oblicima, a ne samo u zapadnom, te prihvaćanje nacionalnog okvira za temelj narodne zajednice ne isključuje daljnju borbu za različite kulturne i političke poglede.

Pa kako je još i danas teško mnogim Hrvatima da razlikuju ove poglede, iako ni vjerski ni zapadno-politički oblici nisu danas ni totalitarni ni sveobuhvatni, nego ostavljaju ljudima veliku slobodu mišljenja i upoznavanja, tako je teško odreći se svojih predrasuda onima koji su bili podvrgnuti stalnoj, totalitarističkoj propagandi, a još više onima koji su se rodili u totalitarizmu i u njemu zadobili prve poglede na društvo i na društvene odnose. Oni nisu imali mogućnost upoznati drugu stranu kao što su to imali Hrvati prije dolaska komunizma na vlast, ili oni koji su dulje vremena prebivali u svijetu.

Ovim novim naraštajima totalitarna vlast je pokušala utuviti u glavu da je svaka borba za hrvatsku nezavisnost ustaštvo, a ustaštvo da je fašizam. U komunističkom rječniku fašizam nije isto što i Mussolinijev talijanski, nacionalimperijalistički pokret, pa ni ono što je bio Hitlerov nacionalsocijalistički totalitarni sustav. U komunističkom rječniku fašizam je zbirna imenica koja predstavlja vrhunac negativnosti, te se prema tome primjenjuje na svakog važnijeg neprijatelja kojega se želi ocrniti u očima mnoštva (jer kod pravih komunista ne postoji narod kao organska zajednica, nego amorfna masa koju "inženjeri duša" trebaju mijesiti dok ne stvore novo društvo). Pa zato u fašiste su spadali, već prema prilikama i političkoj konjunkturi, Churchill i F. D. Roosevelt, Mao Cetung kao i Todor Živkov, a u rječniku najnovije hrvatske emigracije i sâm Tito i njegova vladajuća klika. Dakle fašizam je za nove generacije ono najlošije i najnegativnije u javnom životu, a upravo tim najgorim izrazom jugoslavenski učitelji opisivali su svojim hrvatskim učenicima sve one koji su se oružjem borili da stvore i očuvaju hrvatsku državu i da onemoguće uspostavljanje Jugoslavije. Moramo, dakle, shvatiti poteškoće nove generacije kad stupa u dodir s emigracijom koja je već dulje vremena u svijetu i koja se izliječila od predrasuda što su joj bile usađene, ili s onom koja nikada nije stajala pod utjecajem Titovih agitpropa.

Otvaranje komunikacija

Zatvoriti se u prošlost u ime čistunstva znači osuditi sebe i svoju političku liniju na biološku smrt, na nestanak. Znači pristati na poraz. Politička djelatnost koja ne uzima u obzir ovu novu stvarnost, naslage iskustva, predrasuda, oblika i želja

hrvatskog naroda, isto je tako protuhrvatska kao i ona koju su uvele u Hrvatsku jugoslavenske vlasti nakon 1945., i koja je veći dio hrvatske prošlosti i najveći dio hrvatskih političkih i nacionalnih strujanja prešutjela i pokušala izbrisati.

Ne odričemo se prošlosti, jer svoju borbu smatramo opravdanom i časnom. Vršili smo svoju dužnost prema svom narodu u okvirima mogućnosti i na način na koji se moglo djelovati u ondašnjim prilikama.

Ali ne želimo u ime čistunstva zatvoriti vrata novim strujama, životnim impulsima iz Domovine. Ne želimo održavati ili produbljivati jaz koji je među Hrvatima različitih generacija, kao i među Hrvatima različitih političkih pogleda, iskopala Jugoslavija. Želimo premostiti ovaj jaz i izgraditi čvrste veze između Hrvata različite političke tradicije.

Tko produbljuje jaz koji su Tito i Jugoslavija iskopali među Hrvatima, pomaže Jugoslaviji da prebrodi današnju krizu vodstva i nasljedstva i da se održi i nadalje kao nenarodno, totalitarističko nasilje.

Zato moramo pronaći jezik kojim će se moći Hrvati iz slobodnog svijeta sporazumijevati s novim naraštajima kojima su desetljećima prani mozgovi, jer bez dijaloga i sporazumijevanja nema suradnje, a bez suradnje nema oslobodilačke djelatnosti.

Ovo približavanje nije jednostrano, nego obostrano. Nasljednici strujanja koja su vladala hrvatskim javnim životom prije 1945. godine moraju ostaviti sve nebitne oblike svoje djelatnosti i zadržati one bitne koji su bili stvarni i trajni temelj njihova djelovanja. Zahtjevi da se održe nebitni oblici, koji su samo posljedica slučajnih, prolaznih prilika, pokazuju duševno mrtvilo ili, u najmanju ruku, pomanjkanje osjećaja za novu stvarnost.

Ali približavanje zahtijeva isto takav duševni napor i od novih naraštaja. I oni se moraju odreći nebitnih oblika, kao i onih koje im je nametnuo neprijatelj. Moraju se svjesno, kao odrasli ljudi, uključiti u lanac hrvatske političke predaje u koju nisu mogli prirodno ući radi pritiska neprijatelja.

Suradnja nije samo djelovanje emigracije i onih koji su politički odgojeni prije 1945. na one koji su oblikovani poslije 1945., nego je međusobno prenošenje iskustva i zajedničko traženje novih oblika koji će odraziti hrvatsku današnjicu. I kao što je bolna i krvava ova hrvatska današnjica, tako je i bolno prebrođavanje razlika i stvaranje zajedničkog jezika za izgradnju budućnosti. No iako je bolno i naporno, potrebno je ako mislimo na budućnost, na pobjedu.

Živa hrvatska politika zahtijeva djela koja dokazuju ozbiljnost riječi. Nije dosta obećavati nego je potrebno ostvarivati obećanja već sada, koliko je to samo moguće, jer hrvatski narod je sit obećanja i ne vjeruje nikome koji svoje riječi ne potvrđuje djelima.

U tom smislu valja prosuđivati razgovore i dogovore na II. saboru HNV-a u Bruxellesu. Kod ovoga ne isključujem ni one koji su sudjelovali na drugoj strani, jer se nije radilo o stalnim neprijateljskim logorima, nego o različitim pogledima na stvarnost, uvjetovanim vlastitom prošlošću, predrasudama, pogledima i interesima, dakle ljudskim značajkama kakve se očituju u svakom zbornom tijelu, zvalo se ono američki Senat ili britanski Donji dom, ili skromni sabor hrvatskih izbjeglica sakupljenih u Hrvatskom narodnom vijeću.

Ono što smo stvorili nije i ne može biti savršeno, jer se radi o prvom koraku, ulasku na novo polje. Ali kraj svih kolebanja i poteškoća, ono što je tamo učinjeno bio je korak u pravom smjeru. Jugoslavija je bolje shvatila što znači Bruxelles u hrvatskom javnom životu od samih hrvatskih političara. Izbor jednog bivšeg komunističkog funkcionara za predsjednika sabora Hrvatskog narodnog vijeća, i to na prijedlog onih koje Jugoslavija još uvijek naziva ratnim zločincima a ne samo ustašama, dokaz je Domovini, da hrvatska oslobodilačka borba ne znači ni osvećivanje ni povratak u prošlost, nego da otvara mogućnosti svakom Hrvatu da javno, bez sakrivanja svoje prošlosti, slobodno, bez ikakve prisile, djeluje na političkom polju u okviru općeg hrvatskog političkog gibanja.

Da je ovaj izbor bio jedini stvarni čin, moglo bi se pomisliti da imaju pravo jugoslavenski propagandisti kad tvrde da se radilo samo o taktici da se "prikriju ustaše". No ovaj izbor nije bio jedini čin u tom pravcu, nego samo integralni dio šire politike sporazumijevanja između Hrvata različitih generacija i različite prošlosti. Pružene su ravnopravne mogućnosti ljudima koji su nedavno izašli iz domovine, pripadnicima različitih struja koje su svojevremeno djelovale zajednički kao "hrvatsko proljeće" ili "masovni pokret". Prema tome Bruxelles nije bio tek dobacivanje mrvica ili prikrivanje prevlasti starih političkih struktura imenima nekolicine ljudi iz novijih političkih oblika. Bruxelles predstavlja jamstvo Hrvatima u Domovini da je moguće danas, u oslobodilačkoj borbi, a sutra u oslobođenoj domovini, naći rješenje za sve političke i osobne probleme Hrvata iz različitih političkih struja,

pa i onih koji su danas pri vlasti, ukoliko se nisu grubo ogriješili o svoj narod i o temeljna ljudska prava. Pogotovo je ovo poziv onima u kojima je želja za oslobođenjem, iako potajna radi Titove diktature, ipak živa i djelotvorna, da se spreme da u zadnjem času osloboditeljske borbe svojim udjelom pomognu ostvariti hrvatsku slobodu i nezavisnost.

Ali ako smo dali jamstvo onima koji su surađivali ili surađuju u političkim strukturama koje danas vladaju u Domovini, dali smo jamstvo i onima koji su se stalno nalazili u opoziciji protiv Jugoslavije kao i onima koji su se s oružjem u ruci borili za hrvatsku nezavisnost, da u ime sloge i borbenog zajedništva neće biti isključeni iz javnog života. Isto tako kao što smo stvorili precedens da svaki Hrvat koji se bori za hrvatsko oslobođenje može doći na svaku dužnost, pa i na najvišu, bez obzira na svoje bivše pa i sadašnje veze s Komunističkom strankom, odnosno na svoje prošlo sudjelovanje u organima današnje vlasti, potvrdili smo i pravo svih onih koji su bili i ostali protivnici komunizma i koji zahtijevaju slobodarski poredak u budućoj hrvatskoj državi, da ostanu u svim vrhovnim političkim strukturama. Nismo pristali na proskripciju nijedne hrvatske političke struje, a nećemo izvršiti ni autoproskripciju. Rečeno jednostavnim jezikom: Pristajemo na punu jednakost u borbenom zajedništvu svih onih koji se žele boriti za hrvatsko oslobođenje, pa i onda ako su neki bili u komunističkim ili partizanskim strukturama, no zahtijevamo da u tom borbenom zajedništvu ostanu i oni koji su bili djelatni u nacionalističkim strujanjima, obično nazvanim ustaškim, kao i oni koji su svoje javno djelovanje uokvirili u Hrvatskoj seljačkoj stranci. Ovo tvrdimo unatoč težnje vodećih ljudi iz Hrvatske seljačke stranke, da svoju organizaciju smatraju jedinom hrvatskom demokratskom strankom, a u praksi i jedinom (što je pravo protuslovlje), pa zato odbijaju suradnju s drugim Hrvatima ako se ovi ne žele podvrgnuti ovoj stranci.

"Republika Hrvatska" br. 119 (lipanj 1979.), str. 1-8.

7

KATOLICIZAM U HRVATSKOJ

- *Smrt sveca*
- *Sloboda vjerskog života*
- *Strašljivost ili licemjerstvo*
- *Beogradski protokol*

Što sam govorio o pravu Hrvatskog Naroda na slobodu i nezavisnost, sve je u skladu s osnovnim principima saveznika, istaknutim u Jalti i u Atlantskoj povelji. Ako prema ovim zaključcima svaki narod ima pravo na svoju nezavisnost, zašto bi se to branilo samo hrvatskom narodu?

Alojzije Stepinac

Smrt sveca

U Tebe sam se pouzdao, Gospodine.
(Motto kardinala Stepinca)

U svojih devet stoljeća zagrebačka je nadbiskupija imala mnogo slavnih predstavnika: velikih državnika, velikih pisaca, velikih mecena, velikih vojnika. Bila je jedna od onih ustanova oko koje su se u dobru i zlu skupljali svi Hrvati. "Namjesnik Kraljevstva", biskup zagrebački, štitio je prava Hrvatske kad nije bilo građanske vlasti i tako je vremenom oko katedrale Sv. Kralja nastao novi glavni grad Hrvatske.

Ta biskupska stolica zagrebačka do sada je dala hrvatskom narodu sve — da mu danas konačno dade i krunu, prvog biskupa-sveca. Ne želimo time reći da dotadanji biskupi i nadbiskupi nisu bili ljudi sveta i kreposna života. Daleko od toga, jer nam je poznato da je krepost, uz muževnost, bila odlika skoro svih tih slavnih muževa. Ali sa Stepincem došao je na nadbiskupsku stolicu svećenik koji je živio samo i isključivo za Krista i za svoj pastirski poziv.

Dr. Alojzije Stepinac nije bio ni umjetnik, ni vojnik, ni političar, nego samo svećenik u najuzvišenijem smislu riječi. I baš tom predanošću svom pozivu, on je za hrvatski narod učinio više nego ijedan od njegovih slavnih predšasnika. Jer u apokaliptičnim prilikama u kojima se našao hrvatski narod za drugog svjetskog rata, a pogotovo nakon propasti njegove kratkotrajne države, ni diplomat ni vojnik ne bi mogao odigrati ulogu koju je izvršio skromni sluga Božji. Sile, koje su se podignule protiv hrvatskog naroda, bile su tako jake da obična ljudska snaga nije bila dovoljna da im se suprotstavi. Tu je bila potrebna natprirodna pomoć, koju dobiva samo onaj koji vjeruje i živi za Izvor te pomoći.

Stepinac je živio za Izvor svega života i za nj je bio spreman podnijeti sve muke. I time je od Izvora dobio potrebnu snagu da bude svom narodu nešto više od običnog duhovnog pastira. Postao je Hrvatskoj "luč, koja svijetli u tami". Ta Luč je bila jača od svih tankova, mudrija od svih diplomata, uzvišenija od svih umjetnika. Ona je u najtežim časovima podnijela javno svjedočanstvo da se hrvatski narod ne odriče Boga i Vjere.

Ali u isto vrijeme ta je Luč zasvjedočila da se taj hrvatski narod ne odriče ni svoje slobode i da nema razloga stidjeti se što je proglasio hrvatsku državu.

Kardinal Stepinac ("optuženi Stepinac", kako ga je nazivao državni tužitelj na "sramotnom" procesu), nije pokušao spašavati sebe i crkvu na račun slobode svoga naroda. On, koji se nikad nije bavio politikom i koji je neustrašivo propovijedao etička načela i onda kad su nosioci vlasti njegove Hrvatske znali pogriješiti, u odsudnom času pokazao je da razlikuje između pogrešaka jednog režima i prava naroda na slobodu. U isto vrijeme branio je i Crkvu i Hrvatsku Državu. Time je postao oličenje stoljetnog sklada između Crkve i Države u Hrvatskoj.

Stepinac je pronio hrvatsko ime po cijelom svijetu, ali to je manje važno od njegova djelovanja u domovini, jer je tamo svojim držanjem pokazao svima da vjera i pravda pobjeđuju unatoč svim tehničkim sredstvima moderne diktature. Sin skromnih hrvatskih seljaka nije se dao zabliještiti ni kardinalskim grimizom, nego je ostao kod svoga stada, vjeran svojem pozivu do zadnjega daha.

Danas, kad je mrtav, moramo biti u izvjesnom smislu zadovoljni što je jugoslavenski komunistički režim u svojoj zaslijepljenosti odbio pustiti kardinala Stepinca na slobodu, te je time jedan sveti, ispovjednički život ovjenčan krunom mučeništva. Ako je dopušteno usporediti ga s njegovim Velikim Uzorom, koji mu je ulijevao snage do zadnjega časa, Stepinac je odigrao ulogu žrtvenog jagnjeta za hrvatski narod pred Pilatom-Titom, oko kojega je Srpska crkva klicala, kao ono farizeji prije dva tisućljeća: "Raspni ga."

"Republika Hrvatska" br. 38 (10. travnja 1960.), str. 1-2.

Sloboda vjerskog života

Kako stoji s katolicizmom u Hrvatskoj? Da li je katolicizam u Hrvatskoj suvremen ili nije? To se pitanje povlači već od prvog svjetskog rata, a dolaskom komunizma na vlast samo je potisnuto, ali nije zastarjelo.

U prvom redu ne smijemo zaboraviti da hrvatski katolicizam nije jedinstven, te da se lako mogu uočiti različni oblici koji odgovaraju povijesnim fazama razvitka u cijeloj Crkvi. Ove faze nisu oštro odijeljene, nego se prelijevaju jedna u drugu, ali se unatoč tome može ustanoviti koji su oblici jači, a koji slabiji.

U nekim gorskim krajevima, udaljenim od prometnih sredstava, održali su se oblici koje bismo mogli nazvati predtridentinskim. Kad netko dođe iz drugih krajeva, može osjetiti kako struji XIV. vijek, prema slikovitom izrazu dr. Milana Šufflaya. Ovi se oblici odlikuju jakim formalizmom, priličnom netolerancijom prema drugim vjerama, strogim patrijarhalnim životom, ali slabim doživljavanjem vjere, ako se uzme kao mjerilo suvremeni kršćanski život. Oni su kao atrofirani oblici kršćanstva, posljedica duge odvojenosti, i ne uzimaju uopće u obzir potrebe suvremenog društva, nego bi željeli zadržati nepromijenjene sve stare društvene oblike.

Daleko brojniji su oblici koji odražavaju tridentinski duh, i to oni koji su taj duh primili kroz reforme cara Josipa II. Po njima je crkva ustanova javnog prava, dio državne vlasti, sredstvo da se građani drže u moralnoj stezi. Ovi protureformatorski oblici očekuju potporu državne vlasti, jer "cujus regio illius religio" i prema tome smatraju da im pripadaju povlastice od države. Odlikuju se jakim paternalizmom, tj. crkveni krugovi su pozvani da vode, a narod da slijedi. U ovom pogledu ne razlikuju se od starih, predtridentinskih oblika, dok su u bogoslovnom i ćudorednom pogledu mnogo stroživi i naprednij. Predstavljaju dio Europe, Europe XVII. stoljeća, te u naprednijim oblicima i dio prosvjetiteljske Europe XVIII. stoljeća, koja poučava narod i drži ga u stezi. Svjetovnjak nema što da govori u crkvi, nego samo da sluša. Stav prema svim nekatoličkim vjerama je stav stroge osude, odraz duha koji je osuđivao "lutoranske đavle" i više držao do pravovjerja (formalnog) nego do duboko proživljenog vjerskog života.

No i liberalni katolicizam XIX. stoljeća s posebnom ćirilometodskom idejom, kakvu su zastupali Strossmayer i Rački, nije još nestao, iako je veoma oslabio nakon što je jugoslavenstvo, kao političko ostvarenje Strossmayerovih ćirilometodskih ideja, pokazalo da taj put vodi do propasti katolicizma. Taj je katolicizam osobito razvijen u manjim gradovima sjeverne Hrvatske, te se očituje samo formalnim prihvaćanjem crkve kao tradicionalne ustanove, te svećenika kao narodne inteligencije, korisne za prosvjetljivanje naroda. Neki dublji vjerski život uopće ne postoji u ovom obliku, a svećenici koji su bili pristalice toga smjera nisu ni očekivali, pa ni željeli, da im vjernici pokazuju posebnu revnost.

Pod utjecajem novih, socijalnih strujanja u Europi i kao reakcija na slobodnozidarski liberalizam, počeo se u Njemačkoj i Austriji razvijati tijekom XIX. stoljeća novi, politički oblik katolicizma, koji je pomoću katoličkih, pučkih stranaka nastojao davati kršćansku notu već duboko laiciziranom javnom životu. Po tom pokretu, politički, gospodarski i socijalni oblici suvremenog društva morali bi se prožeti katoličkim duhom, što bi se imalo postići djelatnim učestvovanjem katoličkih svjetovnjaka u javnom životu u okviru katoličkih političkih, gospodarskih (zadružnih) i socijalnih (sindikalnih) organizacija. U praksi su sve te organizacije stajale pod upravom većeg broja svećenika, iako ne crkvene hijerarhije kao takve, jer u početku nije bilo dovoljno katoličkih svjetovnjaka da preuzmu vodstvo, a kasnije se pokazalo nemogućim odstraniti te politizirane svećenike. Iz Austrije se taj pokret proširio na Sloveniju, gdje je povezan sa slovenskim nacionalizmom zavladao slovenskim javnim životom u obliku Slovenske ljudske stranke i njenih područnih organizacija. U Hrvatsku je ušao na poticaj krčkog biskupa Antuna Mahnića i kao Hrvatski katolički pokret (kasnije Hrvatska pučka stranka) počeo prilično utjecati na javni život. Međutim, povezivanjem s jugoslavenskom ideologijom taj je pokret izgubio svoju prodornu snagu, a kako je u isto doba ojačala Hrvatska seljačka stranka, koja je nakon 1918. godine prihvatila Starčevićev hrvatski državnopravni program, Hrvatski katolički pokret, kao politička organizacija, bio je osuđen na propast. Održao se dulje vremena samo u onim krajevima u kojima je utjecaj svećenstva na narod bio veoma jak, tj. u onim patrijarhalnim sredinama koje smo nazvali predtridentinskim, čime je izgubio svoju glavnu svrhu, brigu za suvremene probleme, i nehotice se pretvorio u reakcionarnu političku strukturu koja je morala uzmaknuti pred potrebama suvremenog života.

Poslije prvog svjetskog rata počeli su stizati u Hrvatsku novi, suvremeniji oblici katoličkog doživljavanja, koji su dolazili pogotovo iz Belgije i Francuske, pa su se pod utjecajem nacionalno-političkih i vjersko-socijalnih čimbenika pojedine skupine hrvatskih katoličkih intelektualaca odvojile od službenog katoličkog pokreta i počele stvarati nove katoličke organizacije. Ovaj najnoviji oblik katolicizma u Hrvatskoj, koji je za laike predviđao posebno mjesto u Crkvi u smislu Katoličke akcije pape Pija XI., snažno je uhvatio korijena u hrvatskoj mladeži, pogotovo među srednjoškolcima i sveučilištarcima. Nacionalno se potpuno poistovjetio s tradicionalnim vrednotama hrvatskog naroda i zastupao je ideju hrvatske narodne samobitnosti i državne samostalnosti, a načelno je odvajao vjeru od politike. Kao pojedinci mnogi su članovi ovoga katoličkog smjera sudjelovali u hrvatskoj političkoj borbi, čime su se uključivali u redove drugih hrvatskih omladinaca izvan katoličkih organizacija. Novi oblik nije bio dobro primljen od većeg dijela svećenstva koje je tada bilo odgojeno u duhu političkog katolicizma, te je trajalo prilično dugo dok je novo pokoljenje svećenika bilo dovoljno brojno, da podupre ovaj novi smjer. Jugoslavenske vlasti činile su sve moguće smetnje baš ovim katoličkim organizacijama, iako su bile nepolitičke, jer je jugoslavenska diktatura vidjela u njima žarište vjerske i nacionalne obnove u Hrvatskoj. Upravo su ovi katolički omladinci bili prvi koji su u odnosu prema drugim vjerama pokazivali najveću toleranciju i prve obrise spoznaje da prava autonomija vjerskog područja predstavlja najbolje rješenje za hrvatski narodni prostor, jer omogućuje mirno suživljavanje stanovnika Hrvatske bez obzira na vjersko uvjerenje, te njihovu suradnju na zajedničkom nacionalno-političkom polju. Premda je ovaj oblik nepolitičkog katolicizma predstavljao u Hrvatskoj manjinu, a po kakvoći svog vjerskog doživljavanja elitu, on je nosio u sebi sve značajke masovnog pokreta kojemu je trebalo samo vremena da se pretvori u većinu. Rat i komunizam su prekinuli ovaj najsuvremeniji oblik katoličkog doživljavanja u Hrvatskoj, koji je morao otići u katakombe zajedno s drugim hrvatskim narodnim doživljavanjem.

Dolaskom komunizma na vlast cijeli je katolički život u Hrvatskoj u prvim godinama zamro i održao se javno samo u posjećivanju crkava, koje je komunistička vlast katkada više a katkada manje proganjala. U svojim bitnostima nisu se različne skupine promijenile, jer nije bilo mogućnosti javnog nastupa i pročišćavanja pojmova, ali su pod državnim pritiskom razlike smanjene i ojačao je osjećaj zajedničke pripadnosti

Crkvi. U takvom je stanju dočekan u Hrvatskoj II. vatikanski opći crkveni sabor, koji je nakon poslanica pape Ivana XXIII. formalno otvorio novo razdoblje u životu crkve. Kao što je slikovito izrazio jedan američki metodistički svećenik, ovaj je sabor u Katoličkoj crkvi zaključio razdoblje protureformacije.

☆

Prije nego što počnemo proučavati budućnost vjerskog života u Hrvatskoj obzirom na duh II. vatikanskog sabora, moramo zaključiti pregled stanja katolicizma u hrvatskom narodu. Većina katolika doživljavala je vjeru formalistički, u duhu protureformacije, s jakom dozom obrambenog duha, koji je pojačan radi protukatoličke politike kako prve tako i druge Jugoslavije. Samo je manjina proživljavala katolicizam u čisto vjerskom pogledu, ali i kod nje su još bili vidljivi ostaci duha protureformacije, duha "anti", dakle duha obrane. Isto tako jak bio je osjećaj da je vjera dio javnog prava, dakle ustanova (institucija) koja bi morala ovisiti o državnoj vlasti i davati državnoj vlasti moralno-filozofski temelj. Ovaj duh protivnosti, koji nije bio istovjetan s vjerskom netolerancijom, nego je više odražavao nerazumijevanje prave uloge vjere u narodnom životu, dovodio je nekada i do nezgodnih posljedica u javnom životu Hrvatske, te do politički i nacionalno veoma štetnih pokušaja da se hrvatstvo poistovjeti s katolicizmom. U tom pogledu predstavljao je takav duh veliki nazadak u usporedbi s vjerskom tolerancijom koju je pokazivao dr. Ante Starčević. Starčevićeva je tolerancija bila filozofski utemeljena na liberalizmu XIX. stoljeća, koji je nakon smrti osnivača Stranke prava odveo veći dio stranke u pragmatizam i, naravno, u politički oportunizam, tako da je samo manji dio ostao vjeran liberalnom shvaćanju katolicizma samog Ante Starčevića i spasivši se filozofski od pragmatizma, spasio se i od oportunizma u politici.

Duh protureformacije, koji je prevladavao u hrvatskom katolicizmu, doveo je i do nacionalno-politički potpuno besmislenog pokušaja "prekrštavanja" pravoslavaca za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, jer nije mogao shvatiti da se srpskom cezaro-papizmu, baštinjenom od Bizanta, ne smije suprotstaviti državna vjera tipa cara Josipa II., nego osjećaj zajedničke pripadnosti hrvatskom narodu, što zahtijeva puno poštivanje vjerske slobode uz duboko doživljavanje vlastitih vjerskih oblika. Zastarjeli duh nije mogao shvatiti da je bilo potrebno osloboditi pravoslavno pučanstvo od terora vlastitog klera, koji je mislio da svaki pravoslavac mora biti Srbin, pa je ovoj nesuvremenoj tezi suprotstavio isto tako nesuvremenu, iako neizrečenu, tezu nekih Hrvata da pravoslavac ne može biti Hrvat, te da je potrebno prijeći na katoličku vjeru da bi se moglo biti Hrvat. Ovaj ostatak duha protureformacije, pojačan još predtridentinskim primitivizmom, sprečavao je, osim toga, jačanje kršćanskog doživljavanja među samim katoličkim Hrvatima, jer je upotrebljavao vjeru kao sredstvo nacionalne politike i time ju je unosio na područje na koje ne spada, zbog čega nije mogla potpuno razviti svoju specifičnu funkciju.

No i u drugom smislu takav se duh štetno odražavao na razvitak hrvatskog političkog života. U suvremenom svijetu liberalizma i pragmatizma, a da ne spomenemo marksizam, hrvatska propaganda, koja se temeljila na idejama protureformacije, nije mogla imati uspjeha. Povijesno je veoma lijepo govoriti o "predziđu kršćanstva" i o "vjernosti sv. Petru", ali na političkom području takvi argumenti ne mogu dobro djelovati. Zar se vjernošću stolici sv. Petra može djelovati na protestantske i liberalne krugove Zapada, koji su imali odlučnu riječ u oblikovanju političkih odnosa u svijetu od početka prvog svjetskog rata? A zar predziđe kršćanstva može ugodno zvučiti muslimanskim državama Istoka, čiji je glas sve jači u uređivanju svijeta? Konačno ni pravoslavne države istočne Europe (prije dolaska komunizma na vlast) nisu mogle prihvaćati argumentaciju koja je Hrvatsku prikazivala kao štit Zapada protiv "bizantinskog Istoka", kad su one same poprimile svoju kulturu iz Bizanta. Osim toga taj duh zastarjele protureformacije dovodio je i do znanstveno neispravnih formulacija na političkom području, koje se nažalost i danas ponavljaju u emigraciji, kad se bizantski Istok prikazuje kao nešto drugorazredno i kulturno manje vrijedno u usporedbi s latinskim Zapadom. Prvo, to je povijesno netočno, jer je u doba velikog raskola Bizant bio kulturno daleko viši od Rima, bez obzira na despotska zastranjivanja tadanje carske vlasti. Drugo, naša suvremena zapadnoeuropska kultura, koja je zadobila novi polet humanizmom i renesansom, izravno je primala poticaje iz Carigrada preko grčkih učenjaka koji su izbjegli na Zapad. I, konačno, već stotinu godina ekumenski pokret u samoj Katoličkoj crkvi, a zadnjih desetljeća fatimski pokret za ujedinjenje Rusije sa Crkvom, zastupaju potpuno drugačije stajalište. Kad sv. otac papa Pavao VI. govori o časnim i svetim istočnim crkvama, teško je voditi hrvatsku politiku na temelju shvaćanja, da je sve loše što dolazi od Istoka.

Ovdje moramo spomenuti i jednu, potpuno nehotičnu po-

sljedicu takvog gledišta. Od početka XIX. stoljeća niti s katoličke niti s muslimanske strane nije više pokušavan nasilni vjerski prozelitizam koji je vladao od XV. do XVIII. stoljeća, te je među Hrvatima, katolicima i muslimanima, došlo do praktične tolerancije, što je omogućilo dr. Anti Starčeviću, koji je inače bio, po vlastitom priznanju u oporuci, vjeran sin rimske crkve, muslimane proglasiti najčistijim dijelom hrvatskog naroda. Međusobno poštivanje vjerskih osjećaja katolika i muslimana postojalo je i za Nezavisne Države Hrvatske, unatoč pokušaju nekih velikosrpskih i jugoslavensko-komunističkih elemenata da naknadno unesu pomutnju, ali ipak se mora priznati da je nepotrebno i neopravdano isticanje katolicizma u političkom životu Hrvatske moralo dovesti do sličnog isticanja vjere među muslimanskim Hrvatima, te da služi kao voda na mlin svima koji bi željeli razdvojiti hrvatski narod prema vjerskom ključu.

Na temelju iznijetih činjenica moramo priznati da stav hrvatskog političkog života prema vjerskim pitanjima ne zadovoljava ni vjerske potrebe suvremenog čovjeka, niti je u skladu s nacionalnim interesima hrvatskog naroda, bilo sada u času borbe za slobodu, bilo kao temelj budućeg slobodnog života u hrvatskoj državi. Radi toga je novi duh, koji je probio elementarnom snagom na zasjedanju II. vatikanskog općeg crkvenog sabora, veoma važan za budući razvitak hrvatskog narodnog života.

☆

Na drugom vatikanskom saboru došao je do izražaja "liberalni" katolicizam. Odmah je potrebno istaknuti da pridjev liberalni nema nikakve veze s liberalnim katolicizmom prošlog stoljeća, nego je veoma netočna oznaka za struju koja želi reforme u crkvenom životu u skladu s evanđeoskom naukom i u skladu sa suvremenim potrebama vjernika. Ova struja prešutno priznaje odvajanje crkve od države kako je provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama i u Francuskoj. U ovim zemljama dovela je rastava crkve od države do procvata čistog kršćanskog života s jakim crkvenim zajednicama, koje su politički i gospodarski potpuno nezavisne od državne vlasti i prema tome mogu vršiti svoje poslanstvo bez obzira na potrebe državne politike.

Druga važna oznaka liberalne struje leži u praktičnom provođenju ekumenskog i liturgijskog pokreta, što zahtijeva priznavanje različnih narodnih zajednica i prilagođivanje Crkve tim zajednicama. Crkva priznaje postojanje različnih naroda i prihvaćanje narodnog jezika u službi Božjoj samo je jedna od posljedica toga priznanja. Isto tako i priznanje biskupskih konferencija pojedinih država znači priznanje sustava nacionalnih država, što zapravo nije novost u crkvi. Stare metropolije bile su prilagođene rimskoj državnoj podjeli, a isto tako i u srednjem vijeku crkvena se organizacija prilagođivala državnim, pa i feudalnim podjelama. Samo naglo stvaranje nacionalnih država u XIX. i XX. stoljeću, s naglašenim nacionalnim sukobima, nije našlo crkvu spremnu na promjene, te su mnogi oblici ostali kao anakronizmi i kao znak opreza crkvenih krugova da se ne prenagle u doba brzih promjena granica. Ni sada neće Crkva priznavati sve promjene čim nastanu, ali načelno priznaje potrebu zajedničkog nastupa biskupa jedne države, odnosno jedne narodne zajednice.

U suvremenom životu osjeća se težnja Crkve da se vjera oslobodi od državne vlasti, a da se vjerske vlasti ne miješaju u čisto političke poslove. Iako teoretski još nije definirano, iz svake mjerodavne crkvene izjave izvire kao glavna briga produbljivanje vjerskog i ćudorednog života vjernika, isticanje slobode čovjeka, što je u sukobu s komunističkim totalitarizmom izvanredno važno, te oprezno povlačenje s organizatorno-političkog područja, pa makar se to povlačenje očitovalo i u povremenim porazima katoličkih krugova, kao na izborima u Italiji, gdje su kršćanski demokrati izgubili skoro milijun glasova radi nove crkvene politike. No Crkva ne ovisi o rezultatu jednih izbora, pa ni o nizu izbora, nego o odanosti vjernika temeljnim vjerskim istinama, tako da se politički rezultati ne smiju uzimati kao mjerilo njene snage.

Stvarno je Crkva svojim najnovijim potezima priznala autonomiju različitih područja ljudske djelatnosti, te brani autonomiju vjerskog područja od zahvata državne vlasti, iz čega logično slijedi da želi poštivati autonomiju političkog područja.

Autonomija različnih područja ne znači da nemaju nikakve međusobne veze, nego samo da za svako područje vrijede posebni zakoni, pa makar se radilo o istim ljudima. Dobro shvaćena autonomija područja nikada ne bi smjela dovoditi do sukoba, nego bi se područja morala popunjavati, iako su sukobi neizbježivi, budući da je svako ljudsko djelo nesavršeno.

Ispravno shvaćena autonomija vjerskog područja predstavlja pravu slobodu vjere i savjesti, jer omogućuje ljudima da se bez pritiska državne vlasti opredijele za vjeru po kojoj žele živjeti, dok samim vjerskim zajednicama nalaže što stožiji i dosljedniji život, jer samo snagom uvjerenja mogu zadržati i povećati broj svojih vjernika. Na dugi rok, takva autonomija mora dovesti do jačanja vjerskih zajednica.

Ideje trebaju dugo vremena dok iz teorije prijeđu u praksu. Danas je taj proces nešto brži nego u prošlosti, jer su sredstva sporazumijevanja savršenija, ali ipak ne može se prijeći preko temeljnih psiholoških pravila da svaka ideja treba vremena dok se ostvari u dnevnom životu. Prema tome neće ni nove ideje, koje danas zaokupljuju crkvene oce na saboru, preko noći postati vodiljama svakodnevnog života naroda katoličke vjere, ali se može sa sigurnošću ustvrditi da će si polako prokrčiti put. Pogotovo valja imati na umu da nisu baš svagdje potpuno nove, nego da u nekim zemljama predstavljaju jake životne snage.

Za hrvatski narodni život nove su ideje došle u pravi čas i mogle bi važno utjecati na rješenje mnogih hrvatskih problema samo ako se iskreno prime i ako se svjesno pomogne odstranjivati oblike prošlosti koji su suprotni tim idejama.

Da komunizam nije nasilno prekinuo vjerski razvitak u Hrvatskoj, ne bi se moglo očekivati da bi nove ideje brzo prodrle, jer je teško vjerovati da će jedna zajednica, pa bila i vjerska zajednica, dobrovoljno napustiti povlastice koje je stekla u prošlosti, premda takve povlastice u novim prilikama predstavljaju teret a ne prednost. Ljudski je element jak i u vjerskim zajednicama, te se ljudska slabost očituje u pitanju dobivenih povlastica. Komunizam je međutim na tom području izvršio temeljito čišćenje i time što je crkvu u Hrvatskoj skučio na najuže duhovno područje i ugrožava je i na njemu, lišio ju je tereta prošlosti i osposobio ju je da primi reforme brže i dosljednije nego tamo gdje nema progona. Zahvaljujući progonima Crkva je u Hrvatskoj mogla odvojiti bitno od nebitnog i neće preostati ništa drugo nego na tom produhovljenom temelju nastaviti, kad jednom bude srušen komunistički sustav. Bila bi prava nesreća kad bi se nakon oslobođenja pokušalo vratiti na prijašnji sustav, iako ne smijemo zaboraviti da se stari, preživjeli oblici teško uništavaju. Kad smo četiri stoljeća nakon tridentinskog sabora mogli još nalaziti u Hrvatskoj oaza koje su živjele predtridentinskim kršćanskim životom s elementima još veće starine (stvarno nepoštivanje celibata, a da se nije osjećao "scandalum"), ne možemo očekivati da će nekoliko godina komunističke diktature, unatoč suvremenih sredstava propagande i indoktrinacije te promjena u društvenim odnosima, uspjeti izbrisati sve oblike prošlosti.

U Hrvatskoj se više neće moći pojavljivati politički katolicizam, čija se korisnost nikada nije osjetila. Ali neće biti poželjno vratiti crkvene odnose na jozefinski paternalizam, nego će biti potrebno, u duhu novih strujanja, hrabro zakoračiti u

XX. stoljeće i *svim* vjerskim zajednicama osigurati punu slobodu rada, poštujući autonomiju vjerskog područja. Ali s druge strane, i od vjerskih zajednica morat će se zahtijevati da poštuju autonomiju političkog područja i da ne unose vjerske raspre na to područje. Neka gest Ivana XXIII., koji je inače baš među nama Hrvatima bio slabo primljen, posluži kao primjer da je Crkva osnovana zbog duša, bez obzira na nacionalnu pripadnost ili politička uvjerenja, te prema tome da i ona mora poštivati različna politička uvjerenja koja narod slobodno prihvati. Katolici, kao građani, moći će svakako provoditi svoja ćudoredna načela u javnom životu, pogotovo u vlastitom, ali ne kao katolici nego kao građani, te će morati poštivati uvjerenje drugih građana, pripadnika drugih vjera. Isto će tako i ovi imati pravo utjecati na javni život u smislu svojih ćudorednih načela, ali bez prava nametati zajednici neke partikularističke motive.

Za narod koji ima pripadnika različnih vjera, bilo bi idealno stanje kad bi država osiguravala svim građanima slobodno pravo vjerskog udruživanja i iživljavanja, ali bi zahtijevala da se vjerske zajednice same uzdržavaju milodarima svojih vjernika, slobodno i bez državnog oporezovanja, ali i bez državnog financiranja, onako kao što se dešava u Sjevernoj Americi.

Takva autonomija značila bi na hrvatskom području još veću revoluciju od one koju je proveo komunizam, i ta revolucija ne bi bila rušilačka nego stvaralačka, jer bi na najosjetljivijem području uvela slobodu i time osigurala slobodu i na drugim područjima. A potpuna i stvarna sloboda savjesti i potpuno odvajanje vjerskih zajednica od državne vlasti ojačali bi duhovno same vjerske zajednice i učvrstili bi narodnu zajednicu koja bi na političkom području mogla onda ostvariti jedinstvo, a da time ne vrši nasilje nad savjestima i vjerskim predajama svojih građana.

Ideja hrvatske državne samostalnosti predstavlja projekciju ideje slobode na političkom području. Sloboda, međutim, ne može biti ograničena na jedno područje, ako se želi održati. Kao što je ukidanje političke slobode u Jugoslaviji postepeno dovelo do nestanka slobode na svim drugim područjima ljudske djelatnosti, tako bi i hrvatska politička sloboda bila ugrožena kad ne bi bila istovremeno osigurana sloboda na područjima vjerskom, kulturnom i gospodarskom. U ideji hrvatske države kao formulacije slobode hrvatskog narodnog prostora leži uključeno i priznanje autonomije svih drugih područja ljudske djelatnosti i u ovoj autonomiji vjerska i gospodarska područja imaju osiguran temelj za svoj slobodni razvitak.

Takva organska sloboda, koja odbija svaki imperijalizam, bio on politički, vjerski, kulturni ili gospodarski, predstavlja jamstvo reda, sigurnosti i napretka na jednom prostoru koji je radi različnih imperijalizama bio kamen smutnje.

Kad ideja hrvatskog državnog prostora bude ispravno shvaćena kao formulacija slobode, i vjerski će se život svih pripadnika ovog prostora moći slobodno razvijati i iz dubine vlastitog vjerskog doživljavanja izvirat će poštivanje vjerskih osjećaja drugih. U zajedničkom osiguravanju slobode hrvatske državne cjeline pripadnici različnih vjerskih zajednica osiguravat će slobodu svog vlastitog vjerskog doživljavanja bez političkih kočnica prošlosti.

"Republika Hrvatska" br. 57 (10. travnja 1964.), str. 22-32.

Strašljivost ili licemjerstvo

Iz nekih hrvatskih katoličkih krugova u emigraciji čuju se kritike protiv stranačkog ustrojstva hrvatske političke borbe, kao da bi se takvo stranačko oblikovanje protivilo jedinstvenoj hrvatskoj fronti i duhu kršćanske ljubavi.

Dvije potpuno različite pojave uvjetuju takvo stajalište: nerazumijevanje pojma stranačkog postrojavanja i povijesni postanak nekih hrvatskih katoličkih skupina.

Nema sumnje da su svađe štetne, pa su prema tome i stranačke svađe nepovoljne s općeg stajališta. Ali one nisu bitna oznaka stranačkog života, iako su česta popratna pojava postojanja stranaka, isto tako kao što nisu konstitutivan elemenat braka (premda se u braku i prečesto pojavljuju), niti tvore glavnu oznaku kulturnih, znanstvenih i društvenih strujanja i natjecanja.

Psihološki je važniji drugi razlog, tj. idejni korijen navedenih skupina. Potekle iz austrijskog oblika političkog katolicizma, te skupine nose duh paternalizma i sveobuhvatnosti (danas bi se reklo, totalitarnosti), koji se duh jasno očitovao u svim granama Luegerova pokreta. Takve su skupine klerikalne, jer žele sve podvrgnuti pod kapu Crkve, pa i ona pitanja koja su s vjersko-moralnog stajališta ravnodušna. "To tišti i borbene laike — piše nacionalni savjetnih ACLI (Kršćanskog udruženja talijanskih radnika) Livio Labor — koji su izgubili naviku da misle svojom glavom, a da ne čekaju uvijek — štoviše i u problematičnim pitanjima koja nameće tehničko rješavanje različitih socijalnih pitanja — na riječ i odluku svećenika i naravno pape; izgubili su naviku da izlažu svoju osobu i da ostvare na gospodarskom i društvenom području ono što im savjetuje ljudski razum i kršćanska spremnost na službu."

Ostaci takvih staromodnih, više formalnih katolika uvijek se zgražavaju nad svakim slobodnim ljudskim djelovanjem, a pogotovo na političkom području, jer se boje odgovornosti koja bi im bila nametnuta, kad bi slobodno, bez savjeta i odobrenja, kao izgrađeni kršćani djelovali na području javnog života. Oni žele biti sigurni da im se ništa neće dogoditi, jer oni ne odgovaraju za svoje čine, budući da nisu sami ništa smislili, nego isključivo izvršavali upute priznatih autoriteta. Pokušavaju

dakle prebaciti svoju odgovornost na druge, "što je najbolji simptom teškog pomanjkanja stvarne osobnosti u kršćanskom laikatu, pomanjkanje koje šteti demokraciji i koje će — prije ili kasnije, ali nedvojbeno — štetiti i samoj Crkvi".

To su oni koji se boje rasprave i odmah zacvile da je ružno svađati se, čim im u raspravi ne ide onako kao što bi željeli. Plaču da se vrijeđa Crkva, narodno jedinstvo, ideale, kada protivnici nemaju obzira s njihovom nesposobnošću, slabošću ili lijenošću. "Ima nešto nekršćansko u želji izbjeći udarcima, — piše francuski svećenik O. Daniélou u "Témoignage Chrétien". — To je kompleks slabosti koji se skriva iza lažnih izgovora. Podsjeća na djecu, koja odmah tuže učitelju onoga koji ih je udario, jer nemaju snage da vrate udarac. 'Ako me dirnete, kažu, napadate Crkvu.' Ali ne, vi niste Crkva, ni predziđe Crkve. Vi si pripisujete zasluge, kad doživljavate uspjehe. Ali skrivate se iza zastora sakristije, kad zaslužujete batina. Držite se pravila igre."

Nije dakle katolicima namijenjena uloga cmizdrekala u politici, nego im je dužnost poći na političko polje i kao odgovorni borci na tom se polju služiti političkim kriterijama i političkim argumentima. "...napokon možda su Bog i Crkva bili sa svih strana previše upotrebljavani: neki se pozivaju na Jednog i na Drugu; drugi, suptilniji, služe se javno Crkvom ili je pak spominju u sumraku predsoblja. Pustimo to. Crkva vrijedi više od vaših političkih želja, ma kako vrijedne ove bile. U politici treba govoriti politički." (Georges Suffert, "Témoignage Chrétien")

Katolik ne ulazi u politiku kao katolik nego kao građanin koji se u svojem životu i u svojim djelima drži kršćanskih načela i zna da je, kao čovjek, odgovoran svom Stvoritelju. Ali on nije na tom polju ni predstavnik Crkve ni vjere, niti može biti izvan društva i njegovih problema i poteškoća; njega vjera ne sprečava da se bavi pitanjima zajednice kao svi normalni ljudi, niti zbog vjere uživa neke povlastice ili imunitet. Ne smije stupiti na političko polje kao sudac drugih i s visoka suditi tuđe djelovanje (ako ima dovoljno hrabrosti), ili iz kutića plakati što svi ljudi nisu dobri i ne ljube se međusobno kao braća, što bi se svakako dolikovalo kršćanima.

"Drugo, — kaže Suffert, — ako smatramo potrebnim sići na političku pozornicu, onda je potrebno da uđemo kao političari a ne drugačije. Ne znam da li politika nije možda samo umijeće stvaranja mogućeg ili pak možda izbjegavanje najgoreg; ali svakako to je jedna vrsta mehanike i ako netko ne želi poznavati njene kotačiće, izlaže se čudnim zabludama. Bojim

se da na tom području mi svi previše ističemo mistiku, a premalo kuhinju. Bez obzira koja bila."

☆

Takav stav nazivlju neki modernim katolicizmom, ali, bez obzira na točnost atributa, misli su ispravne. Potrebno je služiti se prikladnim sredstvima i poštivati autonomiju različitih područja ljudske djelatnosti, te potražiti skladne oblike za njihovo iživljavanje. Prema tome, biti katolik ne znači kloniti se politike ili pak, što je još štetnije, ulaziti u politiku kao katolik, u katoličku stranku, jedinu, pravu, poštenu i nepogrešivu, smatrajući sve one, koji nisu u toj stranci, grešnicima. Ne prestaje se biti katolik, ako se u politici ne slaže s drugim katolicima, ako se u pitanjima zajednice zastupa vlastito mišljenje, raspravlja o tom s drugima i bori se za pobjedu svojih ideja na način koji odgovara zdravom političkom životu. Katolik ne smije ući na političko područje da drugima drži moralne propovijedi i s namjerom da popravlja pojedince. Katolik se ne rezervira, kao što misle neki naši katolici, samo za opću narodnu frontu, u koju bi upao tek u izvanrednim prilikama kao Pilat u Vjerovanje ne poznavajući ni pravila igre ni način borbe, da onda kao zalutala ovčica bleji o jedinstvu, slozi i ljubavi. Katolik zna, kao što je rekao Giorgio La Pira (demokršćanski gradonačelnik Firenze), da se "građani, i kad se radi o najdelikatnijoj političkoj djelatnosti kao što je sudjelovanje u javnom radu, ne uzimaju izolirani, atomizirani, nego organski, tj. kao slobodni članovi političkih zajednica čija je svrha organski definirati narodnu politiku. Stoga pluralizam političkih formacija (stranaka), ako se njihov život razvija u okviru općeg dobra i temelji na načelima ćudoređa i pravde, osigurava demokratskoj državi njenu bit i zdravi razvitak."

Katolik zna da "praktična afirmacija jednog ili drugog političkog sustava ovisi uvelike, a nekada i bitno, od prilika i uzroka koji su sami po sebi tuđi svrsi i djelatnosti Crkve" (Pio XII., Božićna Poslanica 1940. br. 22), pa prema tome hrabro vrši svoju ljudsku dužnost razmišljanja i prosuđivanja, i svojom slobodnom voljom odlučuje se za rješenja koja mu preporučuje njegov zdrav razum i kršćanska savjest, te se u organskoj zajednici sa svojim istomišljenicima trudi da ostvari ideje koje mu se čine ispravnim. Odlučuje sâm, po svojoj savjesti. "Nitko nam nema davati političkih savjeta i uputa, — odgovorio je François Mauriac onima koji su ga napadali,

što se na izborima 2. siječnja 1956. zalagao za "Republikansku frontu" protiv Pučkog republikanskog pokreta. — Dosta smo odrasli da možemo sami stvoriti sud i primiti na se odgovornost. Nema sumnje da ova sloboda izbora sadržava u sebi i slobodu da možemo i pogriješiti. U politici svaka je istina relativna i ništa nije čisto. Vjerujem da moramo preuzeti na se tu odgovornost i ne popustiti zahtjevu za čistoćom, koji izolira tolike kršćane i odvaja ih od njihova doba i od ljudske rasprave u koju smo svi upleteni, htjeli ili ne htjeli."

Ako to vrijedi za francuske i talijanske katolike, kojima je narodni okvir — država — siguran, koliko više mora vrijediti za hrvatske katolike kojima ni atribut hrvatski nije priznat i koji se kreću kao beskućnici, ukoliko ne žele tamnicu svoga naroda proglasiti svojim domom. Njihova je građanska dužnost (a ne samo pravo) najaktivnije raditi na političkom području, u gradnji doma za cjelinu, i na tom području služiti se prikladnim sredstvima, a ne licemjernim plakanjem i varavim surogatima.

"Republika Hrvatska" br. 26 (srpanj 1957.), str. 22-24.

Beogradski protokol

Prije nekoliko mjeseci počele su se širiti svijetom glasine, da se vode pregovori između Svete Stolice i jugoslavenske komunističke vlade o uređenju međusobnih odnosa kao i o uspostavi diplomatskih veza, koje je Jugoslavija prekinula 1952. godine nakon što je papa Pio XII. podijelio kardinalski grimiz utamničenom hrvatskom metropoliti, nadbiskupu Alojziju Stepincu.

U hrvatskim se redovima već prilikom pogreba pape Ivana XXIII. govorilo o prisutnosti službenog jugoslavenskog izaslanstva na svečanostima, a kasnije i na svečanostima krunjenja novog pape Pavla VI. Jednoć je takva vijest probudila pravu nelagodnost, naime kad je papa poslao medalju Titu. Iz katoličkih se krugova demantiralo ovu vijest, premda se sada službeno saznaje da je bila istinita [1].

No vijesti o pregovorima između Vatikana i Beograda nisu dobile službenu potvrdu sve dok 24. lipnja 1966., odgovarajući kardinalima, koji su mu došli čestitati imendan, nije sam papa Pavao VI. rekao da će sutradan biti potpisan u Beogradu pravilnik koji još nije potpun, ali predstavlja etapu koja se pozitivno završila. "Povjeravamo Providnosti ovaj rezultat, — rekao je tom prilikom sveti Otac — da bi donio povoljnih plodova Crkvi i narodima one Države". [2].

I doista, kako je javio "L'Osservatore Romano" od 26. lipnja 1966., dne 25. lipnja 1966. potpisan je u Beogradu spis pod naslovom "Protokol o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Svete Stolice i Vlade SFR Jugoslavije". Za vladu je potpisao Milutin Morača, član Saveznog izvršnog vijeća i predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja, a u ime Svete Stolice Mons. Agostino Casaroli, podtajnik svete Kongregacije za izvanredne crkvene poslove.

Nije važnost ovoga sporazuma toliko u samom sadržaju, koji je veoma ograničen, kao ni zbog činjenice što je potpisan

---

1 O. Fiorello Cavalli, D. I., "Prema uređenju odnosa između Katoličke Crkve i Jugoslavenske Republike", "La Civilità Cattolica" Rim, 2. 7. 1966., str. 5-6.

2 Federico Alessandrini u članku "Država i Crkva u Jugoslaviji", "L'Osservatore della Domenica", Rim, 3. 7. 1966., str. 5.

između Vatikana i jedne komunističke vlade. I s Mađarskom je isti Mons. Casaroli potpisao sporazum kojim je bilo omogućeno Svetoj Stolici da popuni ispražnjene biskupije, a sa Čehoslovačkom je Mons. Casaroli vodio pregovore koji su doveli do oslobođenja praškog nadbiskupa Mons. Josipa Berana (koji je nakon oslobođenja ostao u Rimu gdje je imenovan kardinalom). Konačno s poljskom komunističkom vladom vodio je Mons. Casaroli dugotrajne pregovore, da bi se dopustilo papi hodočašće Majci Božjoj Čenstohovskoj u počast tisućugodišnjice pokrštenja Poljaka, što se završilo nediplomatskim odbijanjem [3]. Važnost sporazuma leži u činjenici da je nakon svih neuspjeha dotadanjih sporazuma, od kojih su povrede sporazuma sa strane mađarske komunističke vlade bile najočitije, Vatikan i dalje, uza sve moralne žrtve i, ne bojimo se reći, poniženja, bio spreman na potpis daljnjeg sporazuma s jednom komunističkom vladom znajući da komunistima, po Lenjinovom receptu, nijedan sporazum nije svet i da se u borbi za pobjedu komunizma smije ići jedan korak natrag, da bi se kasnije moglo ići dva koraka naprijed. Ne smijemo pretpostaviti da bi sve to bilo nepoznato iskusnoj vatikanskoj diplomaciji, a još manje da je ovaj sporazum djelo pojedinca, u ovom slučaju napadno skromnog (dakle ambicioznog) Mons. Casarolija kako bi zaslužio grimiz. Stvar je odviše ozbiljna da bi se mogla protumačiti na ovako jednostavan način.

Potrebno je stoga pažljivo proučiti samu ispravu, koja je potpisana u Beogradu, da bi se vidjele prednosti jedne i druge strane, te da bi se moglo shvatiti zašto je do nje uopće došlo.

Protokol se sastoji od kratkog uvoda i samo četiri člana, od kojih prva dva predstavljaju izjave ugovornika s rezervom druge strane, dok treći i čevrti član donose konkretna rješenja. Držat ćemo se redoslijeda samog Protokola.

Kako stoji u uvodu, svrha je sporazuma "sređivanje odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Katoličke crkve". Prema službenom saopćenju, koje je istovremeno objavljeno u Beogradu i u Vatikanu [4], pregovori su se vodili u "atmosferi iskrenosti i međusobnog razumijevanja", te su "dokazali interes i želju obih Strana da stvarno doprinesu rješenju pitanja bilo općeg bilo posebnog značaja, koja ulaze u navedene odnose". Osim samih odnosa između Katoličke crkve i Države u Jugoslaviji, ova pitanja uključuju i "osiguranje mira

[3] "Božanski Diplomat", "Time", New York, 8. 7. 1966., str. 46-47.
[4] "L'Osservatore Romano", od 26. 6. 1966., citirano po tekstu objavljenom u članku O. Cavalli-a, navedenom u bilješci 1.

među narodima i razvitak plodnih odnosa u međunarodnoj suradnji".

Nameće se odmah pitanje, zašto je bilo potrebno uopće unijeti u tako kratak dokumenat, koji samo dodiruje neke odnose Crkve i Države u Jugoslaviji, pitanje "mira među narodima" i pitanje "međunarodne suradnje". Ne možemo vjerovati da "mir" isto znači Vatikanu kao i Beogradu, jer po riječima pape Pavla VI., koje je izrekao u Yankee Stadiumu u New Yorku: "Mir se mora temeljiti na moralnim i vjerskim načelima, koja će ga učiniti iskrenim i stabilnim. Politika nije dovoljna da održi trajni mir. Odsutnost sukoba nije dovoljna da bi učinila da mir bude izvorom sreće i pravog ljudskog napretka. Mir mora imati korijenje usidreno u razboru, a ovaj razbor mora crpsti svoju hranu iz pravog životnog nazora, tj. iz kršćanskog nazora." [5]

Mir i međunarodna suradnja u očima Beograda izviru iz posve drugih temeljnih nazora. "Polazeći od historijske činjenice, da je radni narod Jugoslavije, s Komunističkom partijom na čelu, svojom borbom u narodno-oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji srušio stari klasni poredak. . ." stoji u Ustavu SFR Jugoslavije od 7. travnja 1963. [6], na koji se *expliciter* poziva Protokol između Vatikana i Jugoslavije. U "Osnovnim načelima" toga Ustava govori se o zbližavanju ljudi i naroda, ali ne za stvaranje kršćanskog nego "socijalističkog" društva [7]. Nije potrebno biti poseban stručnjak u komunističkom obrednom jeziku, da se može shvatiti da suradnja s "naprednim" dijelovima čovječanstva znači samo s onima koji stoje na komunističkim načelima, i to ne u svrhu stvaranja bilo kakvog mira nego "socijalističkog" mira, što znači komunističkog poretka u svijetu.

Iz ovoga slijedi da su obje strane prišle pregovorima govoreći svaka svojim jezikom i praveći se da iste riječi imaju isti smisao, iako su svjesne da je smisao pojedinih pojmova utemeljen na filozofiji koju ispovijedaju. Ali Crkva ulazi u pregovore s namjerom da izgladi nesporazume, kako je rekao papa Pavao VI. govoreći o Crkvi u katakombama [8]:

"Sveta Stolica pokušava uvijek voditi veoma tešku djelatnost, ne samo u obranu svoje vlastite egzistencije i svojih

[5] "L'Osservatore Romano", od 4. i 5. 10. 1965., po "Danici", Chicago, 6. 7. 1966., str. 3.
[6] 'Ustav SFRJ — Ustav SRH", Zbirka pravnih propisa, br. 17, Izdanje Narodnih Novina, Zagreb, 1964., str. 13.
[7] Idem str. 14 i 15.
[8] Citirano po članku O. Cavalli-a (bilješka 1), str. 5.

vlastitih prava, nego isto i slobode i dostojanstva ljudi kao i moralnih i duhovnih interesa naroda. Sveta Stolica se suzdržava češće i jasnije podignuti glas zakonitog prosvjeda i žaljenja, ne zato što ne bi poznavala ili što bi prelazila preko stvarnosti, nego iz promišljene kršćanske strpljivosti i da ne bi prouzročila veća zla. Ona izjavljuje da je uvijek spremna voditi poštene i časne pregovore, oprostiti podnijete nepravde; više je spremna gledati sadašnjost i budućnost nego nedavnu bolnu prošlost, uvijek kada bi našla znakove dobre volje."

Prema "L'Osservatore Romano" "službeno je učestvovanje jugoslavenske vlade (na pogrebu Ivana XXIII. i krunidbi Pavla VI. — op. pisca) javno navijestilo neku novost u stavu, u ocjenama i težnjama, što nije prošlo nezapaženo" [9].

Svakako je Vatikan smatrao da je dopuštenje za putovanje u Rim, koje su dobili katolički biskupi, bilo znak da je vrijeme zrelo za uređenje odnosa. Još se ponekad stidljivo priznaje da su "mnogi biskupi u prošlosti bili žrtve nasilja, štoviše i veoma teških, ali više protiv njihove osobe nego izravno protiv izvršenja njihove djelatnosti; u ovom pogledu u Jugoslaviji se ne moraju požaliti teška miješanja koja u drugim komunističkim republikama vrijeđaju i ponizuju upravu dijeceza" [10]. Činjenica je da su biskupi u vršenju svoje dužnosti danas slobodniji u Jugoslaviji nego li u drugim komunističkim zemljama, ali opravdanje nasilja izvršenih u prošlosti protiv pojedinih biskupa navođenjem da su bila upravljena protiv osoba a ne protiv djelatnosti doista je odvratno u svom plitkom oportunizmu. Muke koje je proživio ljubljanski nadbiskup Vovk, kad ga je komunistička rulja polila benzinom i zapalila, robija i mučenje što je pretrpio mostarski biskup Čule, trovanje križevačkog vladike Šimraka, te "sramotni proces" (kako ga je nazvao papa Pio XII.) protiv zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, nisu bili upravljeni protiv tih seljačkih sinova, koji s kapitalizmom imaju daleko manje veza od jednog Koče Popovića, te koji su po svojem podrijetlu mirno mogli biti ubrojeni među proletere, nego su bili upravljeni protiv njihovih biskupskih dužnosti. Crkva je živo tijelo i ne može stalno govoriti o prošlim zlima, ali oni koji komentiraju diplomatske poteze Vatikana, kao O. Cavalli, mogli bi bar pustiti na miru one koji su smatrali, da je bolje za Boga umrijeti nego se pokloniti đavlu. Kad diplomacija jednom napusti moralna načela, onda

[9] "L'Osservatore Romano", "Beogradski Protokol", Rim, 26. 6. 1966., str. 1.

[10] O. Cavalli u cit. članku, str. 5.

je više ništa ne dijeli od običnog oportunizma, što sigurno nije bio duh u kojem je Vatikan pristupio pregovorima s Jugoslavijom.

☆

U članu I. Protokola jugoslavenska vlada iznosi načela na kojima stoji u odnosu prema vjerskim zajednicama, te se poziva na Ustav i na zakone tvrdeći da ovi osiguravaju slijedeća načela: slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti, odvojenost crkve od države, jednakost i ravnopravnost svih vjerskih zajednica; jednakost u pravima i dužnostima svih građana bez obzira na vjeroispovijest i ispovijedanje vjere; slobodu osnivanja vjerskih zajednica; priznanje svojstva pravnih lica vjerskim zajednicama. "U okviru ovih principa, Vlada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije garantira Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda."

Nije moguće precijeniti važnost ove prve točke člana I. Protokola, jer na njoj, kao na premisi, počiva cijeli sporazum. Na ovim načelima temelji se i opravdanje što nije sklopljen pravi konkordat ili bar "modus vivendi", nego je stvorena nova pravna formula. Kao što kaže u svom komentaru "L'Osservatore Romano" (26. 6. 1966.): "Odmah treba reći da se u razgovorima između Svete Stolice i Jugoslavije nije ni razmatrala mogućnost, da bi došlo do konkordata ili do nekog 'modus vivendi' u smislu pravnog, makar i djelomičnog uređenja odnosa između Crkve i Države. Tome se od početka protivilo što jugoslavenska država na osnovu svoga Ustava ne bi mogla jednoj od različitih vjerskih zajednica dodijeliti poseban pravni položaj." Prema tome, jugoslavenski Ustav je pravni temelj koji omogućuje i ograničuje oblike uređenja odnosa i zato je potrebno da pogledamo njegove propise u pitanju vjere. Jedini je propis, koji govori o vjerama, član 46., te ćemo ga zato citirati u cijelosti [11].

"Ispovijedanje vjere je slobodno i privatna je stvar čovjeka.

Vjerske zajednice odvojene su od države i slobodne su u obavljanju vjerskih poslova i vjerskih obreda.

Vjerske zajednice mogu osnivati vjerske škole za spremanje svećenika.

Protuustavna je zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe.

[11] "Ustav SFRJ" (vidi bilješku 6).

Društvena zajednica može materijalno pomagati vjerske zajednice.

Vjerske zajednice mogu imati pravo vlasništva na nekretninama, u granicama, što ih određuje savezni zakon."

Iz ovoga teksta jasno slijedi da jugoslavenski ustav — po svom slovu — ne bi bio zaprijeka za sklapanje bilo konkordata bilo "modus vivendi", nego da jednostavno jugoslavenska vlada nije htjela preuzeti veće obveze. No ne samo to, nego i nabrajanje načela u točki 1. Protokola nije u skladu s Ustavom koji nigdje ne govori o slobodnom osnivanju vjerskih zajednica, niti im priznaje značaj pravnih osoba, nego konstatira postojanje vjerskih zajednica, odijeljenih od države, i izjavljuje da su slobodne u obavljanju vjerskih poslova i vjerskih obreda, te govori o pravu na osnivanje škola za odgoj svećenika, na eventualnu materijalnu pomoć od strane države i na vlasništvo nekretnina u granicama što ih određuju savezni zakoni. Svakako daleko manje nego što se iznosi u Protokolu, ali kako je Ustav viši od Protokola, pa makar se radilo o međunarodnom ugovoru, jer je Protokol izričito utemeljen na ustavnim garancijama i na zakonima SFR Jugoslavije, teško je razumljiv optimizam vatikanskih krugova u pogledu budućeg stanja Katoličke crkve u Jugoslaviji.

Ali tekst, izvađen iz cjeline, nije dovoljan da se prosudi domašaj njegovih propisa. Tek u cjelini, koja ga tumači i ograničava, dobiva svoj pravi smisao.

Već smo naveli da Ustav polazi "od historijske činjenice, da je radni narod Jugoslavije, s Komunističkom partijom na čelu, svojom borbom u narodno-oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji srušio stari klasni poredak...", što ne predstavlja samo običnu deklamaciju, nego stvarno opisuje politički temelj današnje Jugoslavije. Zato je posve neumjesno odvojiti ovu prošlost, na koju se Ustav izričito poziva, od današnjeg stanja i vjerovati da nema važnosti. Naprotiv, ispravnije je shvatiti da je uključena u današnje stanje i kao što kaže talijanski komunistički list "L'Unità" od 27. 6. 1966. [12], da Protokol potvrđuje "već postojeće stanje stvari", te da na temelju toga ustavnog stava Protokol ograničava slobodu vjere "na ispovijedanje vjere i na vršenje obreda", ali ne govori o širenju vjere ni o stvarnom pastoralnom djelovanju. Prema tome, kaže "L'Unità", da je "važnost beogradskih sporazuma u domašaju koji imaju kao precedens u međunarodnim odnosima... Vatikan priznaje prvi puta jednu socijalističku državu i unutrašnje uređenje te države u materiji koja uređuje odnose između države i vjere", te dodaje: "Iz ovoga je očevidno da je mogućnost razgovora, u tom pogledu, otvorena sa cijelim komunističkim svijetom". Iako je komunistički list pretjerao u svojim zaključcima, jer u zadnjem odsjeku člana I. Sveta Stolica "ostaje pri svojim traženjima", te samo "prima na znanje" stavove jugoslavenske vlade, ipak se ne može poreći važnost Protokola kao precedensa.

U pravno-tehnički nemoguće redigiranom jugoslavenskom ustavu, koji je upravo nepregledna (i pravno nepismena) šuma marksističkih, jugoslavensko-unitarističkih i malograđanskih fraza, te regulira odnose koji su inače uređeni običnim zakonima, postoje samo dvije jasno izražene ideje: jedno je nepovredivost Jugoslavije kao cjeline bez obzira na pravo samoodređenja pojedinih naroda, jer se ovo konzumiralo stvaranjem Jugoslavije, a drugo je "socijalistički" poredak, što znači poredak kako ga određuje Komunistička partija i prema kojem "nepovredivu osnovu položaja i uloge čovjeka čini društveno vlasništvo sredstava za proizvodnju..." [13] Zbog ovog "socijalističkog" temelja u Ustavu govori se ne o "jednakosti u pravima i dužnostima svih građana bez obzira na vjeroispovijest i ispovijedanje vjere", kao što to tendenciozno i neistinito navodi jugoslavenska vlada u svojim načelima, nego je vlast pridržana samo jednom dijelu naroda, jer "sve oblike upravljanja, uključujući i političku vlast, stvaraju radnička klasa i čitav radni narod za sebe" [14], dakle ne svi građani, pa ni svi izbornici koji imaju posebni "skup birača". Puninu vlasti ima samo "radnička klasa" i "radni narod", dakle načelno ograničeni, pa makar i moguće većinski dio naroda. Ovo se upravljanje osigurava "društveno-političkom aktivnošću socijalističkih snaga organiziranih u društveno-političkim organizacijama". A da se ne radi o nekim teoretskim organizacijama, nego o jasno određenoj organizaciji koja po Ustavu ima svu vlast, stoji dalje u Osnovnim načelima: "Stvoren u narodno-oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji kao dobrovoljni demokratski savez građana, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije najširi je oslonac društveno-političke aktivnosti i društvenog samoupravljanja radnog naroda." [15] "U Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije građani: ...bore se za humane odnose među ljudima, za razvijanje socijalističke svijesti i normi so-

[12] Igor Barine "Canossa, jugoslavenski grad? — Tajanstveni protokol" u časopisu "Il Borghese", Milano 21. 7. 1966., str. 574 i 575. Citati iz "L'Unità" od 27. 6. 1966. izvađeni su iz ovog članka.

[13] "Ustav SFRJ", "Osnovna načela II", str. 15.
[14] Idem, "Osnovna načela" IV, str. 19.
[15] Idem, "Osnovna načela" V, str. 21.

cijalističkog načina života, kao i za otklanjanje pojava što sputavaju razvitak socijalističkih i društvenih odnosa ili im na drugi način nanose štetu." [16]

"Savez komunista Jugoslavije, pokretač i organizator narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, postao je nužnošću historijskog razvitka organizirana rukovodeća snaga radničke klase i radnog naroda u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda. U uvjetima socijalističke demokracije i društvenog samoupravljanja, Savez komunista svojim usmjeravajućim idejnim i političkim radom osnovni je pokretač političke aktivnosti, zaštite i daljnjeg razvitka tekovina socijalističke revolucije i socijalističkih društvenih odnosa, a osobito radi jačanja socijalističke društvene i demokratske svijesti ljudi." [17]

Ako uzmemo u obzir da prema članu 114. Ustava "Federacija štiti suverena prava i ravnopravnost naroda i socijalističko društveno i političko uređenje republika", onda se doista ne moramo čuditi što je "L'Unità" smatrala da su širom otvorena vrata za sporazum između Katoličke crkve i komunističkih država, ako Crkva priznaje u cijelosti njihovo postojeće unutrašnje uređenje.

Kako "društvena zajednica organizira i unapređuje odgoj i obrazovanje u interesu svestranog razvitka ličnosti, jačanja društvenih proizvodnih snaga i unapređivanja socijalističkih društvenih odnosa" [18], a osnovni cilj odgoja i obrazovanja je "razvijanje socijalističke društvene svijesti..., razvijanje bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda, internacionalizma i međunarodne solidarnosti radnih ljudi, usvajanje osnova naučnog pogleda na svijet i socijalističkog humanizma u odnosima među ljudima" [19], te kako se "odgoj i obrazovanje ostvaruju... u jedinstveno povezanom sistemu odgoja i obrazovanja" [20], doista je teško pronaći ustavne izvore za načela koja je jugoslavenska vlada nanizala u članu I. točki 1. Protokola, te se to nabrajanje može smatrati "ad usum delphini", ili kao što je naš pjesnik rekao "za opsjeniti prostotu", a ne kao međunarodna pravna obveza.

Ovo je okvir unutar kojega država "garantira Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda" (Član I. točka 1. odsj. 2), te će ovakvu slobodu državni organi i nadalje osiguravati (Član I. točka 1. odsj.

[16] Idem, str. 21.
[17] Idem, "Osnovna načela" VI, str. 22.
[18] "Ustav S. R. Hrvatske" (vidi bilješku 6), čl. 32, str. 167.
[19] Idem, član 33, str. 167/168.
[20] Idem, član 34, str. 168.

3.). Jugoslavenski komunisti bili su naime u svojim izjavama više nego oprezni: oni Crkvi nisu zajamčili neka nova prava niti neko proširenje slobode, niti su za budućnost obećali drugu, liberalniju primjenu postojećih zakonskih i ustavnih propisa, nego su i u pogledu primjene propisa uzeli kao uzor postojeće činjenično stanje, čime su širom otvorili vrata svojoj samovolji na području upravne primjene ustavnih i zakonskih propisa. Ovime su dosadašnju upravnu praksu unijeli u međunarodni sporazum sa Svetom Stolicom, te su za nju dobili međunarodno priznanje.

☆

Da li se Katolička crkva može smatrati slobodnom, ako se, pretpostavimo, doslovno primjenjuju jugoslavenski ustavni i zakonski propisi i navedena protokolarna jamstva? Katolička se crkva "smatra slobodnom kada osim slobode obreda unutar i izvan posvećenih mjesta može razviti svoju misiju koristeći se temeljnim pravima čovjeka: slobodom riječi, slobodom upotrebe sredstava društvenog sporazumijevanja, slobodom udruživanja, školskom slobodom..." [21] Međutim, kao što smo vidjeli iz samih ustavnih načela, ove slobode pripadaju "radničkoj klasi i radnom narodu" i svako iskorištavanje ovih sloboda pridržano je "društvenim organizacijama" kojima "rukovodi Komunistička partija". Prema tome, one slobode koje Crkva traži kao minimum, nakon što se odrekla svih povlastica koje je stoljećima uživala ne samo u katoličko-konfesionalnim državama kao što je bila banska Hrvatska, nego i u vjerski mješovitim državama s nekatoličkom većinom kao što je bila kraljevska Jugoslavija, mogu joj biti osigurane samo kao privremena, stvarna koncesija, ali ne kao pravo, i na tome ništa ne mijenja potpisani Protokol koji se poziva na jugoslavenske ustavne propise.

Ostaje, prema tome, samo jedno doista novo pravo koje Vatikan dobiva prema Članu I. točki 1. Protokola, a to jest pravo da upozori jugoslavensku vladu na možebitne povrede zajamčenih prava, a da se takvo upozorenje ne može smatrati nepozvanim miješanjem u unutrašnje poslove Jugoslavije. Načelno je ovo priznanje popuštanje sa strane jugoslavenskih komunista i diplomatski (ali ne vjerski) uspjeh Vatikana.

Konkretna priznanja koja komunistička vlada daje Vatikanu u 2. točki Člana I. izgledaju više kao danajski darovi nego kao stvarni ustupci. Vlada SFRJ *"uvažava* kompetencije

[21] O. Cavalli, idem, str. 8.

Svete Stolice u vršenju njene jurisdikcije", dakle priznaje jedno činjenično stanje. Zanimljivo je da talijanski tekst kaže "riconosce" [22], što bi se moglo prevesti s "priznaje", dok hrvatski tekst mnogo skučenije kaže "uvažava", ali izričito ograničuje tu jurisdikciju na "spiritualna pitanja i pitanja crkvenog i vjerskog karaktera", što je potpuno nepotrebno i zato uvredljivo, jer se time implicira da bi inače takva jurisdikcija mogla biti i drugog karaktera. No vlada postavlja i daljnje ograničenje kad i tu spiritualnu i vjersku jurisdikciju podvrgava "unutrašnjem poretku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije". Ako se igdje vidi "reservatio mentalis", onda se može vidjeti u ovoj odredbi.

Jedno, za Protokol najpovoljnije tumačenje glasi: "Iz posljednjih riječi ovog paragrafa mogla bi nastati sumnja o stvarnom opsegu kompetencije Svete Stolice, i to u suprotnosti s priznanjem koje joj se daje neposredno prije toga. Ipak, ako se zrelije promisli, ove riječi, po samoj prirodi stvari, ispadaju više kao tumačenje jedne činjenice koja je po sebi više nego jasna: Sveta Stolica, u vršenju svoje jurisdikcije, tj. u pitanjima vjerskog i crkvenog karaktera, ne može biti u sukobu s državnim poretkom koji bi bio ispravan i ispravno djelovao." [23] Ovakav bi povoljan sud bio točan, kad bi postojala sigurnost da se doista radi o državi koja ispravno djeluje, tj. ispravno u smislu kršćanskih načela. No kad se radi o "socijalističkoj" državi, koja "ispravnost" drugačije prosuđuje, teško ćemo se složiti s takvim optimističkim tumačenjem, nego nam se vjerojatnije čini kao ograničenje one slobode koju inače Crkva traži kao minimum za svaki sporazum.

☆

Drugo priznanje, koje daje vlada SFRJ Vatikanu, sastoji se u jamstvu da će se moći održavati dodiri između biskupa i Svete Stolice "smatrajući da takvi kontakti imaju isključivo vjerski i crkveni karakter". Ako se ima na umu da je glavni razlog progona protiv nadbiskupa Stepinca bilo nastojanje Beograda da prekine dodire između katoličkih biskupa i Vatikana, te da stvori "narodnu" crkvu u Jugoslaviji, što se vuče još od 1918. godine, onda ovo priznanje ima svoju važnost, iako si je beogradska vlada ponovno ostavila mogućnost zabrane takvih dodira, budući da će ona prosuditi da li pojedini dodiri imaju "isključivo vjerski i crkveni karakter" ili ne. Ova

22 Idem, str. 10.
23 Idem, str. 11.

rezerva nije toliko teoretska koliko je žele prikazati Titu naklonjeni zapadni i vatikanski krugovi, jer, na primjer, svako miješanje u školska pitanja, ukoliko se ne radi o školama za pripremu svećenika, može se ocijeniti kao vrijeđanje ustavnog monopola na školstvo koji si je pridržala Država.

Dok je pravo biskupa na dodire s Vatikanom nedvojbeno iako ograničeno, pravo vjernika i svećenika da održavaju vezu sa svojim duhovnim poglavarom nije ničim zajamčeno. Nije točno mišljenje O. Cavalli-a da "izričito spominjanje biskupa je ovdje u vezi sa službenim dodirima; zato ne isključuje druge članove Crkve, jer ovi, zbog hijerarhičnog uređenja, uglavnom drže vezu s Rimom preko Ordinarija i zato što slobodan saobraćaj među ljudima spada među temeljna prava." [24] Potrebno je samo usporediti ove odredbe sa sličnim odredbama koje sadržava Konkordat potpisan između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije dne 25. srpnja 1935. (koji je tako neslavno propao, jer mu se je protivila pravoslavna hijerarhija). U svom članu VI. navedeni Konkordat kaže: "Ordinariji biskupija potpadaju u crkvenim poslovima neposredno i isključivo pod Svetu Stolicu, sa kojom će kako oni sami tako i svećenstvo i vjernici imati punu slobodu neposrednog općenja. Sami Ordinariji moći će slobodno općiti sa svojim svećenstvom i sa svojim vjernicima, objavljivati akta svoje pastirske uprave i sastajati se radi pretresanja pitanja, koja se odnose na njihovu duhovnu službu." [25] A da se ne bi mislilo da je ova konkordatska odredba bila neka posebna povlastica dana Katoličkoj crkvi, potrebno je istaknuti da se ona temeljila na članu 11. Ustava Kraljevine Jugoslavije od 1931. godine, te da je i ustav Srpsko-pravoslavne crkve sadržavao istu odredbu slobodnog općenja s istovjernicima izvan granica Jugoslavije [26]. Zato je po beogradskom protokolu samo jedan zaključak logičan: sloboda općenja sa Svetom Stolicom (i to ograničena) dana je jedino i isključivo biskupima. Svećenici i drugi vjernici mogu dobiti putnicu za inozemstvo kao i drugi građani, ali bez prava na odnose sa Svetom Stolicom, koje Država može suvereno kvalificirati kako joj se prohtije.

Kako smo vidjeli, "stavovi Vlade SFRJ", koje je Sveta Stolica primila na znanje "ostajući pri traženjima, koja je sa svoje strane iznijela u toku razgovora u vezi sa potpunim re-

24 Idem, str. 11.
25 Dr. fra Roko Rogošić, "Stanje Kat. Crkve u Jugoslaviji do Sporazuma", Šibenik, 1940. str. 51. — Usporedi i pretisak teksta konkordata u "Hrvatskoj Misli", Buenos Aires, 1966., br. 35, str. 46-60.
26 Idem, bilješka 184 na str. 51 djela dr. Rogošića.

guliranjem odnosa", počivaju na ustavu SFRJ i na dosadašnjoj praksi koja će se i ubuduće jednako primjenjivati. Osjeća se nelagodnost uvjerenih marksista, koji znaju da i ovakvo ograničeno priznanje predstavlja odstupanje od starih načela, što je kod jugoslavenskih komunista još komplicirano s tradicionalnom antivatikanskom notom liberalnog građanstva, svojedobno predstavljenog u Pribićevićevoj Samostalno-demokratskoj stranci, koje je listom pristalo uz Narodno-oslobodilačku frontu i dalo komunistima u prvi, kritični čas jedine korisne predstavnike za održavanje veza sa Zapadom. Ali osim izdaje samih načela, jugoslavenski komunisti nisu Crkvi dali nove ustupke, nego su priznali samo ono što su pod pritiskom događaja već prije morali dopustiti.

☆

U članu II. Sveta Stolica, sa svoje strane, iznosi svoje stavove, no to nisu neki važni, načelni stavovi, nego iznošenje relativno nevažnog principa da djelatnost svećenika "treba da se odvija u vjerskim i crkvenim okvirima i da shodno tome oni ne mogu da zloupotrijebe svoje vjerske i crkvene funkcije u svrhe, koje bi stvarno imale politički karakter".

"Načela Katoličke crkve u ovoj stvari jasna su i vrlo dobro poznata, premda se u njihovoj konkretnoj primjeni često nailazi na različna i nerijetko sasvim neprihvatljiva shvaćanja o tome što je obuhvaćeno 'vjerskim i crkvenim okvirima', o tome što zaista ima 'politički karakter', o tome što zaista predstavlja 'zloupotrebu' svećeničke djelatnosti," — piše "L'Osservatore Romano".[27] "Katolička crkva ne dopušta onima koji se posvećuju službi u crkvenom staležu, da u vršenju te svete službe rade za ciljeve koji — ma koliko mogli biti zakoniti i pohvalni sami u sebi — ne spadaju u područje djelovanja Crkve. A to područje u pojedinostima obuhvaća vršenje obreda i dijeljenje sakramenata, proučavanje dogmatske i moralne nauke Crkve, brigu za duše i vođenje katoličkog puka kako bi se njegov život slagao s njegovim kršćanskim pozivom."

Da je ovaj "stav" Svete Stolice slijedio iza kratkog načelnog iznošenja odnosa Crkve i Države sa crkvenog gledišta, onako kao što su komunistička priznanja slijedila iza komunističkog nizanja stavova prema vjerama, mogao bi se doista shvatiti kao obično tumačenje crkvene prakse. Ovako, kao prvi i *jedini* načelni stav Svete Stolice, više sliči na crkveno priznanje

[27] "L'Osservatore Romano", Rim, 26. 6. 1966., str. 2.

"Kanzelparagrafa",[28] nego na iznošenje jednog općeg propisa kanonskog prava.

Prava pozadina ovoga stava očituje se još jasnije u točki 2., u kojoj "Sveta Stolica — u skladu sa principima katoličkog morala — ne odobrava i osuđuje svaki akt, ma od koga počinjen, političkog terorizma ili sličnih kriminalnih oblika nasilja".

Potpuno je licemjerno prosuditi domašaj ovih izjava kao obično iznošenje općeg crkvenog prava. "Zahtjev, očevidno postavljen od Vlade, — kaže komentator O. Cavalli[29] — koji, osim jasne norme iznijete u prošlom paragrafu, u ovome još jasnije osuđuje zločinačke djelatnosti, ne može baciti na kler Jugoslavije sjenku ni kao prigovor zbog prošlosti ni kao sumnju zbog budućnosti." Ako je zaista tako, onda što se uopće unosi? Teško je vjerovati da je u tako kratku ispravu bilo potrebno umetnuti nešto što nema nikakve veze ni sa čime, kad su se izostavili daleko važniji propisi.

Prema američkim izvorima "neki vatikanski konzervativci prigovaraju da je Casaroli premekan kao pregovarač i da odviše popušta drugoj strani. Tako, na primjer, jugoslavenski sporazum odnosi se na 'terorizam i analogne oblike političkog nasilja',[30] koja su navodno počinili katolički svećenici u drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji. Casaroli spremno priznaje da je rečenica uvredljiva, ali odgovara da bez nje Titov režim ne bi priznao jurisdikciju Vatikana nad jugoslavenskim katolicima u duhovnim predmetima."[31]

Da ovi "stavovi" nisu tako nevini koliko bi ih željeli prikazati službeni vatikanski komentari, vidimo i iz drugih, inače Crkvi sklonih komentara. "Da bi se razumio motiv gornjeg jugoslavenskog zahtjeva i vatikanske izjave, potrebno je sjetiti se teške kalvarije jugoslavenske crkve — pogotovo u doba posljednjeg rata i neposredno poslije rata, — kada su njeni vjernici, koji pripadaju četirima plemenima Hrvata, Makedonaca, Srba i Slovenaca (osim malenih mađarskih i albanskih manjina), življe osjetili svoje razlike zbog povijesnih postanaka, životnih uslova, etničkih predaja, kulturnog napretka, i došli u nekim krajevima do krvavih borbi i progona. Neki su se krugovi osjećali ponukanim, da poistovjete Državu i narodnu crkvu, tako da se jedan Hrvat morao nužno osjećati katolikom a Srbin pravoslavcem, unatoč čestih i usrdnih poziva na kršćansku slogu, koji su bili javno proglašeni po pojedinim

[28] Glasoviti protucrkveni propis njemačkog carskog kancelara kneza Bismarcka, kojim je započet "Kulturkampf" protiv Katoličke crkve.
[29] O. Cavalli, str. 12.
[30] "Time"-ov članak donosi citat u netočnom obliku.
[31] "Time", idem, str. 47.

biskupima u njihovim dijecezama i po cijelom episkopatu u zajedničkom pastirskom pismu." [32]

Unatoč očevidnom nerazumijevanju, pa i miješanju pojmova, ipak talijanski katolici koji nisu izravno u vezi s vatikanskom diplomacijom osjećaju da ovakav propis mora imati neki posebni razlog. I sam Casaroli priznaje da je rečenica uvredljiva, ali da je bilo potrebno progutati uvredu. Zašto? Zar je formalno priznanje vatikanske jurisdikcije toliko važnije od stvarnog pa i mučeničkog priznanja koje su kroz dvadeset godina davali hrvatski, slovenski i albanski katolici, dok o mučeničkom priznanju makedonskih katolika istočnog obreda nije potrebno ni govoriti, jer je njihova uzvišena žrtva iznad ljudskih obzira i diplomacije i pridržana isključivo Stvoritelju.

"Još nije dano nikakvo razjašnjenje ni o ovim političkim djelima ni o ovim oblicima zločina, — piše talijanski časopis "Il Borghese" [33] — koji od sada ovise isključivo o definiciji koju će nametnuti komunistička država. Prema tome izgleda da Vatikan unaprijed priznaje, da će smatrati nezakonitim i kažnjivim sve čine koje će kao takve označiti beogradska vlada."

"Poljski komunistički režim pokazao je nedavno kakve koncesije prave u tom pogledu učenici marksizma-lenjinizma — nastavlja "Il Borghese". — Jer, prema Zycie Warszawy od 29. lipnja, činjenica da je poljska crkva javno proslavila svoju tisućugodišnjicu predstavljala je 'atentat na normalni život grada, pretvarajući vjerske svečanosti u ogromno skupljanje mase' (Le Monde, 30. lipnja 1966.). Koje je jamstvo primio Vatikan da se isti takav sud neće donijeti u Beogradu povodom jednog euharističkog kongresa? Želimo to znati to više, jer tek 14. svibnja ove godine (dakle u punom tijeku pregovora za sadašnji protokol) jugoslavenski komunistički list Večernje Novosti oštro je kritizirao 'djelatnost katoličkih svećenika koji žele osvojiti što veći broj mladih'. Zar je to 'sloboda' što će biti dana Crkvi u Jugoslaviji i za koju se Sveta Stolica poklonila pred komunističkim propisima u pitanjima vjere?" — pita se navedeni talijanski časopis, koji je desničarskog, antiklerikalnog smjera.

Međutim, ovi propisi nisu djelo slučajnosti, nego se vuku kao crvena nit u odnosima između Katoličke crkve i Jugoslavije sve od njenog postanka. Već u Vidovdanskom ustavu stoji: "Vjerski predstavnici ne smiju upotrebljavati svoju duhovnu

---

[32] Carlo Penna, "Sporazum između Svete Stolice i Jugoslavije" u časopisu "Rocca — Quindicinale della Pro Civitate Christiana", Assisi, 15. 7. 1966.

[33] "Il Borghese", idem, str. 575.

vlast preko vjerskih bogomolja ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partijske svrhe." [34] I ne može se reći da je taj propis unijet u Ustav radi neke, tada vladajuće opozicije među katoličkim klerom protiv Jugoslavije. U prvo vrijeme kler je bio i suviše sklon Jugoslaviji. Na svojoj prvoj konferenciji u Zagrebu dne 27. do 29. studena 1918. katolički episkopat izjavljuje: "Jugoslavenski kat. episkopat želi i hoće, da živi u kršćanskoj ljubavi i najboljim odnošajima sa svakom u Jugoslaviji priznatom vjeroispovijesti, a naravno u prvom redu sa pravoslavnom hijerarhijom i pravoslavnim pukom." [35] Za ove, protiv katolika upravljene propise, krivio je svojedobno pravoslavni svećenik i radikalni ministar dr. Vojislav Janjić antiklerikalce iz Slovenije i Hrvatske, [36] što može biti prilično točno, jer su i u redakciji konkordata od 1935. sudjelovali isti antiklerikalci, te je taj konkordat u ime Jugoslavije potpisao poznati mason i integralni jugoslaven, ministar pravde dr. Ljudevit Auer. Ali ne smije se zaboraviti da je u tom pogledu, s nerazumljivom kratkovidnošću, surađivala s tim antiklerikalcima, očevima današnjeg komunizma, i Pravoslavna crkva, iako iz drugih razloga. "Mi se borimo protiv latinizacije Jugoslavije i Balkana" — povikao je najveći suvremeni srpski crkveni govornik, episkop žički dr. Nikolaj Velimirović, [37] a tadanji patrijarh Varnava godine 1931. svojom uskrsnom poslanicom pozivao je Hrvate da prime "sveto srpsko pravoslavlje". [38]

U konkordatu od 1935., čiji je inspirator s jugoslavenske strane bio sam kralj Aleksandar, dakle antikomunist "par excellence", ali zato i velikosrbin i integralni jugoslaven, predviđena je zakletva koju bi biskupi polagali pred kraljem i koja, osim uobičajenih izraza vjernosti državi i kralju, propisuje i čisto političke obveze: "Zaklinjem se i obećavam osim toga, da neću uzimati učešća ni u kakvoj radnji ili savjetovanju, koji bi bili upereni protiv nezavisnosti, jedinstva ili interesa Kraljevine Jugoslavije ili protiv javnog poretka...", [39] dok srpsko-pravoslavni episkopi, čija je vrhovna glava tada bio sam kralj, nisu morali polagati zakletve ni kralju ni bilo kome drugome. [40]

Dakle, glavni cilj konkordata, kao i uopće svih dodira između svake jugoslavenske vlade i Vatikana, nije ležao u vjerskom miru i uređenju, nego u pokušajima da se osigura pomoć

---

[34] Rogošić, idem, str. 30.

[35] Idem, str. 36.

[36] Idem, str. 30, bilješka 123.

[37] Idem, str. 39.

[38] Idem, str. 40.

[39] Član IV., Idem, str. 50.

[40] Idem, str. 50, bilješka 182.

Svete Stolice protiv možebitnih "političkih čina" katoličkog svećenstva, a kao takvi su se smatrali samo oni koji nisu u duhu jugoslavenstva, kao što to jasno slijedi iz citiranog teksta zakletve. Jugoslavenski komunisti, koji su od jugoslavenskih monarhista-integralaca primili svu nacionalnu ideologiju, preuzeli su od njih i želju da preko Vatikana drže na uzdi katoličko svećenstvo u Jugoslaviji i zato su iste propise preuzeli u Protokol, dok su normalne i umjerene formulacije ispustili. Tako, na primjer, član VIII. konkordata od 1935. godine normalno i jasno određuje, da će "Sveta Stolica... propisati odredbe na osnovu kojih će svećenicima, koji stalno ili privremeno vrše dušobrižničku službu, biti zabranjeno da pripadaju za vrijeme trajanja njihove aktivne službe političkim strankama i da se bore u njihovu korist".[41] Da su komunisti kod sklapanja sporazuma bili dobronamjerni, ovakva bi odredba mogla ući u Protokol, jer bi time bilo jasno da svećenici kao građani imaju ista prava kao i drugi građani, te da im je samo zabranjeno stranačko-političko djelovanje dok vrše dušobrižničku službu. No komunisti nisu trebali takav normalan propis, koji bi formalno opravdao politički rad Msgr. Svetozara Rittiga u korist komunista da se odrekao župništva svetog Marka, odnosno isti takav rad O. dr. Josipa Edgara Leopolda da se odrekao priorske časti Kartuzije Pleterje. Njima je trebao jedan nejasan propis, kao onaj u Vidovdanskom ustavu, gdje nad svakim svećenikom stalno visi Damoklov mač, jer se najobičnija rodoljubna ili kršćansko-socijalna izjava može pretvoriti u "zloupotrebu" vjerske i crkvene funkcije.

Svojim priznanjem u točki 1. člana II. Vatikan je dao jugoslavenskim komunistima pravo ingerencije u crkveni život. Ne želimo time tvrditi da će Sveta Stolica automatski prihvatiti svaku optužbu koju će podnijeti jugoslavenska vlada, nego samo tvrdimo da joj je dao pravo da zahtijeva otvaranje postupka i umjesto osiguranja mira posijao je sjeme budućih razdora i progona.

Kako su moralna načela viša od svakog oportunizma, to se može i mora smatrati da i prešutno priznanje koje se daje spada u nemoral, jer je busanje u tuđa prsa, u ovom slučaju očito u prsa hrvatskog naroda. Ako je ovo priznanje bilo cijena kojom su plaćene putnice biskupa u Rim, onda bi za Katoličku crkvu bilo daleko bolje da su svi biskupi Jugoslavije ostali kod kuće, bez prava na putovanje u Rim, bez prava sudjelovanja na Vatikanskom saboru, kao nijemi dokaz da Crkva u Jugoslaviji nije slobodna. Priznanje samog potpisnika, Mons. Casaroli-a, da bez ove rečenice, koja je doista uvredljiva, ne bi došlo do potpisa sporazuma, pokazuje mnogo pravno-formalnog osjećaja, ali veoma malo apostolskog uvjerenja. Za uređenje odnosa u budućnosti Crkva je prešutjela prošle teške žrtve, pobijene svećenike i vjernike, uništenu imovinu, uništeno školstvo, poništene povijesne povlastice. Kao protuuslugu je morala osigurati bar isto takvu šutnju sa strane ubojica svećenika i progonitelja vjere.

[41] Idem, str. 51/52.

☆

Ne želimo se zadržati na članovima III. i IV. navedenog Protokola, jer ih smatramo samo formalne naravi, iako baš u njima branitelji Protokola nalaze opravdanje za sve ustupke koje je Vatikan učinio komunističkim vlastodršcima. Kakva je stvarna vrijednost člana III., koji izriče spremnost obih strana da se međusobno konzultiraju kad to smatraju potrebnim? I bez Protokola, koji konzultacije predviđa samo ako su obje strane spremne, došlo bi do takvih dodira ako bi bili spremni i Vatikan i Beograd. Isto tako ne vidimo neku dublju korist za vršenje pastve u imenovanju apostolskog delegata, koji će biti istovremeno izaslanik Svete Stolice kod Titove vlade. Možda će olakšati čisto birokratske veze između episkopata i Svete Stolice, što u današnje doba suvremenih prometnih sredstava nije toliko važno kao u srednjem vijeku, ali možemo potpuno shvatiti koliku važnost pripisuje ovom činu jugoslavenski režim, kojemu će prisutnost apostolskog delegata koristiti u odnosima sa zapadnim silama gdje će se moći pozivati na njega kao na dokaz da su uređeni odnosi s Katoličkom crkvom, a da stvarno komunisti nisu morali ništa popustiti.

Iz propisa i duha potpisanog Protokola, koji su vatikanski polusluženi komentatori pozdravili kao precedens za uređenje odnosa između Katoličke crkve i komunističkih vladavina i kao primjenu saborskog duha, ne vidimo ništa od onoga što je II. vatikanski crkveni sabor službeno odredio. Ako bi se htjelo uključiti ove propise u opći duh održanja mira koji prožima glavne saborske isprave, još manje možemo priznati da je taj Protokol u duhu navedenih propisa. Saborski propisi ne govore o formalnom miru nego o pravednom miru. "Mir nije puka odsutnost rata, ne svodi se jedino na uspostavu ravnoteže suprotnih snaga, ne rađa se iz despotizma, već se posve opravdano zove 'djelom pravde' (Iz. 32, 7). Postoji plod poretka, koji je ljudskom društvu ucijepio njezin božanski Osnivač i ljudi, koji uvijek žeđaju za pravdom, mo-

raju ga provesti u djelo."[42] Protokol, koji se ne temelji na tim načelima božanske pravde, nego na jugoslavenskom, bezbožničkom Ustavu i na diplomatskoj ekspeditivnosti, može se smatrati precedensom, no u jednom smislu koji sigurno nije bliz kršćanskoj nauci. Može se smatrati jasnim dokazom da koegzistencija, primijenjena na vjersko područje, predstavlja pobjedu duha laicizma, dakle prevlast države i javnog poretka nad onim što je Crkva uvijek smatrala najvišim dobrom. I nikakvo priznanje diplomatskih povlastica apostolskom delegatu u Beogradu ne može nadoknaditi moralni gubitak koji je sadržan u ovom crkvenom priznanju nadmoći komunističke države.

U svom prilagođivanju suvremenom društvu, koje je bilo ne samo nužno nego i u skladu s evanđeoskim načelima, Crkva je u kratko vrijeme prevalila velik put. Od zahtjeva da bude državna vjera došla je do zahtjeva da se svim ljudima prizna vjerska sloboda, dakle da pristajanje uz jednu vjeru bude slobodno i prema tome zasluga samog vjernika. "Pape do Lava XIII., tj. do kraja 19. stoljeća, promatrali su dužnost čovjeka i društvenih zajednica pod vidom dužnosti prema Bogu. S toga je stanovišta jasno, da čovjek pred Bogom nije slobodan, nego je dužan da Boga časti. To je dužna i svaka ljudska zajednica, pa i najsavršenija ljudska zajednica — država. Tako su Pape govorili, da čovjek bilo pojedinac, bilo kao član zajednice ima dužnost, da štuje Boga, i to ne da ga štuje bilo kako, nego na jedino ispravan način, tj. onako kako je Bog odredio, da ga čovjek poštuje. Čovjek pred istinom nije slobodan, on mora priznati ono, što je očita istina."[43]

"Ali poslije Lava XIII. — nastavlja biskup dr. Frane Franić — pape su počeli ovo pitanje promatrati i s drugog stanovišta — sa stanovišta čovjeka. Objektivna istina nameće svima dužnost, da je prihvate, ali ta objektivna istina kao takva postoji samo u Bogu, a u čovjeku postoji na neki subjektivni način. Svaki od nas nosi svoju istinu, egzistencijalno, konkretno i ovisno o mnogim stvarima. Onda su pape izjavili — što smo uostalom uvijek znali — da je čovjek slobodan i da treba tu slobodu zaštititi, da nitko ne može čovjeka, pa ni neku vjersku ili nevjersku zajednicu prisiljavati ili im silom nametati neko uvjerenje, neko određeno moralno ili etičko vladanje ili prakticiranje vjere."

---

[42] Konstitucija "Crkva u Suvremenom Svijetu", II. dio, točka 78, citirano po "Novinama Danici", Zagreb, br. 71, 28. 2. 1966.

[43] Iz predavanja, što ga je 4. 2. 1966. održao u dubrovačkoj katedrali splitski biskup dr. Frane Franić, član bogoslovne komisije II. vatikanskog sabora. "Glas Koncila", Zagreb, br. 5, 6. 3. 1966.

Biskup Franić iznosi dalje da po novom shvaćanju vjera ne smije biti samo trpljena, jer "nitko od nas nije zadovoljan, ako mu se reče, da ga se trpi, da ga se samo tolerira". Franić priznaje da vjerska sloboda ne može biti neograničena, nego samo mišljenje može uživati neograničenu slobodu. "Ali na području djelovanja, na području širenja vlastitih ideja, mora da postoje neke granice i te granice mora da čuva onaj, koji je odgovoran za javni red, to jest država... Granice vjerskoj slobodi označuju se jednim izrazom: javni poredak. Odmah je rastumačeno u čemu se on sastoji: 'Vjersko ispovijedanje ne smije vrijeđati javni moral, ni mirnu koegzistenciju između građana ni tuđa prava'." No priznanje ovog javnog poretka ne znači, ako takav javni poredak postavlja na primjer ateizam kao službenu ideologiju, da se i to mora poštivati, te da se mora ograničiti vjeru na unutrašnje i privatno područje, jer, kako kaže biskup Franić, "kad bi se nekome dopustilo, da svoje uvjerenje samo privatno drži, da ga u društvu ne može očitovati, time bi se njega okrnjilo. Čovjek se ne može smatrati slobodnim, ako svoje uvjerenje ne može ispoljavati u društvu, nego — kako sam čuo u svome kraju — 'zatvorim vrata i prekrižim se pod ćebetom'. Jadna bi to bila vjerska sloboda!"

Upravo takvu "jadnu vjersku slobodu" uzdiže beogradski Protokol na postolje međunarodnog ugovora, jer u načelnim stavovima iznosi samo jugoslavenske, "socijalističke" norme, dakle službeni laicizam, dok Vatikan iznosi kao svoje jedino načelo da se svećenici ne smiju baviti političkim radom, a prelazi šutke preko zahtjeva da se vjera smije javno očitovati.

Nema sumnje da će nova politika Vatikana duboko pogoditi mnoge Hrvate koji su svoj antikomunizam temeljili na katoličkoj nauci, te koji su, bez dubljeg razmišljanja, poistovjećivali Vatikan s antikomunizmom. Međutim Vatikan je samo vidljivi, upravni organ Crkve, te prema tome niti je nepogrešiv u političkim pitanjima, niti su ljudi obvezani slijediti sve njegove diplomatske poteze. Hrvatski katolici dužni su slijediti nauke sv. Oca Pape samo u pitanjima vjere i morala, dakle kad govori kao Kristov Namjesnik na zemlji, ali ne ono što Papa, kao najviši upravni činovnik Crkve, smatra potrebnim da uredi na političkom području. Na političkom području svaki je Hrvat slobodan da vodi onu politiku koja koristi Hrvatskoj kao takvoj, bez obzira na vatikanska priznanja.

Po našem dubokom uvjerenju sporazumi kao što je bio Konkordat od 1935. godine i beogradski Protokol od 1966. godine predstavljaju međunarodno priznanje jednog poretka koji drži Hrvatsku u ropstvu. Konkordat od 1935. godine pred-

stavljao je samo nacionalno-politički udarac za Hrvate, dok je, s gledišta katolicizma, značio službeno priznanje ravnopravnosti između katoličke i pravoslavne crkve u Jugoslaviji. Novi sporazum, međutim, ne može se ocijeniti kao povoljan ni za katolicizam u Jugoslaviji. Naprotiv, možemo mirno reći da je štetan, jer odviše odiše duhom oportunizma. U času dok se Crkva u Jugoslaviji bori za održavanje minimalnih vjerskih prava protiv cijelog državnog aparata, koji službeno i načelno zastupa "socijalistički" svjetovni nazor kao jedino dopušten i ispravan nazor, vjernici moraju uložiti sav svoj idealizam i svu svoju spremnost na žrtve da bi održali minimum vjerskog života. U takvom času potreban je vjernicima znak priznanja za njihove stalne žrtve, potrebno je isticati da se za Boga moraju žrtvovati svi ljudski obziri, dakle potreban je načelan stav žrtve, a ne načelan stav oportunizma.

Teško iskušano svećenstvo, koje je ostalo postojano pod najtežim prilikama, nije zaslužilo od Vatikana da se u jednom službenom međunarodnom dokumentu nepotrebno baca ljagu na njega, a još manje da za zdjelu leće bude priznato jednoj otvoreno ateističkoj vladi, da se smije miješati u pitanja crkvene stege i da može zahtijevati postupke protiv pojedinih svećenika za djela koja će ona sama kvalificirati kao zločinačka. Protokol se dakle može kritizirati ne samo s hrvatskog državnopravnog, dakle antijugoslavenskog stajališta, nego i sa stajališta katoličkog vjernika koji zastupa načelo da u pitanjima vjerske slobode nema kompromisa. Da je Titova vlada odbila potpisati jedan iskreni i pošteni sporazum, Crkva ne bi bila izgubila ništa više od onoga što je već izgubila u komunističkoj Jugoslaviji, ali bi bar zadržala načelnu čistoću na diplomatskom polju. Svojedobno je kardinal Alojzije Stepinac napisao: "Uostalom bolje je i umrijeti, nego pasti na koljena pred sotonom u formi komunizma, kad stoji zapisano: Gospodinu Bogu svojemu se klanjaj i Njemu jedinome služi!" [44]

"Republika Hrvatska" br. 67 (rujan 1966.), str. 20-42.

[44] Neobjavljeno pismo nadbiskupa Stepinca, Krašić, 4. 7. 1959. "Glasnik Srca Isusova i Marijina", Salzburg, srpanj 1956., str. 115.

8

STRANE SILE I HRVATSKA

- *Osjećaj i razum u vanjskopolitičkoj orijentaciji*
- *Stanje u svijetu*
- *Promjene u vanjskopolitičkim orijentacijama*

Naša je molba: Ne gurajte nas pod diktaturu. Nemojte izdati nas, milijune, kao što ste učinili 1945., i ne jačajte naše tlačitelje vašim tehničkim sredstvima.

Aleksandar Solženjicin

Osjećaj i razum u vanjskopolitičkoj orijentaciji

U suvremenom svijetu interesi su toliko različiti i isprepleteni, pitanja su toliko povezana, premise su tolike naširoko razbacane, da je nemoguće intuitivno rješavanje vanjskopolitičkih pitanja jednoga naroda. Vanjska politika zahtijeva neumorno sabiranje podataka, dugogodišnje proučavanje događaja i pitanja i skupo plaćeno iskustvo. Ona ne podnosi da se politički radnici bacaju u naručaj osjećajima, te da izrađuju planove srcem.

Javni radnik koji je, na primjer, studirao u Francuskoj, upoznao ljude i kulturu, zavolio taj narod, u politici svoga naroda na sva usta pripovijeda da je najbolji oslonac na Francusku, jer... i navodi stotinu razloga koji nemaju ništa zajedničkog s njegovim stavom, već su izmišljeni da *post festum* dadu opravdanje njegovim simpatijama. On je u biti svojoj frankofil radi svojih osobnih, osjećajnih razloga, bez veze s političkom stvarnošću svojega naroda.

Drugi opet, recimo, potječe iz kraja na koji Italija baca svoje gramzive poglede, proživio je dva puta talijansku okupaciju i, posve prirodno, boji se talijanske politike te mrzi neopravdane talijanske zahtjeve. I sada u vanjskoj politici drži da je glavno, jedino i temeljno povezati se sa svim i svakim tko je protiv Italije, bez obzira na sve druge moguće razloge i proturazloge.

Takvi bi se primjeri mogli nizati, no nisu potrebni. Germanofilija i germanofobija, anglofilija i anglofobija, amerikanofilija i amerikanofobija, rusofilija i rusofobija, itd. No u vanjskoj politici nema mjesta osjećajima, nego tu mora suvereno vladati razum i prosvijećeno, ozbiljno proučavanje.

Vanjska politika nije potrebna samo narodima s priznatim samostalnim državama nego je isto tako neophodno nužna onim narodima koji se bore za svoju slobodu. Klasičan je slučaj Nezavisne Države Hrvatske, koja nije propala voljom hrvatskog naroda nego odlukom pobjedničkih velesila. Ni jedan jedini časak nisu pobjednici ni pomislili na mogućnost da upitaju hrvatski narod što on želi i kako misli urediti svoj budući život. U Teheranu i Jalti velike su sile odlučile da se ima uspo-

staviti Jugoslavija, da ta Jugoslavija mora biti komunistička (premda se to nije izričito naglasilo) i time je pitanje riješeno. Pa da je Nezavisna Država Hrvatska bila država sastavljena od samih Božjih anđela i svetaca, a ne od običnih, griješnih smrtnika, ona bi morala propasti, jer njezina službena vanjska politika nije mogla utjecati na saveznike.

I danas, kad se govori o uspostavi hrvatske države, ne radi se o stavu hrvatskog naroda, jer je taj poznat i nepromjenljiv, već samo o načinu kako bi se hrvatska politika povezala s politikom drugih sila i time omogućilo uspostavu slobodne hrvatske države. To je pak najbolji dokaz, kolika je važnost vanjske politike i u periodu oslobodilačke borbe jednoga naroda.

Pomanjkanje samostalne države osjeća se na području vanjske politike više nego li na drugim područjima hrvatskog javnog života. (Kada se govori o tom pitanju, nema se u vidu srednjovjekovne hrvatske državne tvorevine, nego razdoblje hrvatske povijesti koje počinje s buđenjem modernog hrvatskog nacionalizma, tzv. ilirskim preporodom, a završava s pokoljima hrvatskih boraca kod Bleiburga, Maribora i drugih mjesta.) Iako je Hrvatska imala stručnjaka u gospodarstvu, politici, umjetnosti i drugim javnim i privatnim granama narodne djelatnosti, nikada nije imala diplomata, jer Hrvat koji je ušao u diplomaciju bio je Hrvat samo po imenu, dok je stvarno, po osjećaju, bio Austrijanac, Mađar, Talijan ili Srbin, i kao takav izgubljen za hrvatski narod, ili je pak bio ideološki ili lokalno patriotski orijentiran.

Zar nije već Eugen Kvaternik proigrao svaku mogućnost da dobije vanjsku potporu kad je otišao na ruski dvor ističući katolicizam Hrvata, te također pregovarao s francuskim i talijanskim masonima pozivajući se na isti taj nepokolebivi katolicizam? Zar nisu Matoš i mnogi drugi hrvatski nacionalisti njegova doba bili frankofili samo zato, što su odobravali francusko republikanstvo i slobodarstvo, dok je ta ista republikanska Francuska pomagala balkanske despote Karađorđeviće, najogorčenije i najopasnije protivnike slobode i republikanstva na Balkanu, i sklapala s njima savez? Zar nije znatan dio hrvatske građanske inteligencije, odobravajući umjerenost britanske unutrašnje politike, njen ustavno-monarhijski sustav i poštivanje građanskih sloboda, bio iskreno anglofilski? Zauzimajući taj stav, oni nisu htjeli shvatiti da je engleski sustav povoljan samo za Engleze i da engleska vanjska politika nema nikakvih veza s ideološkim stavovima njenih saveznika odnosno neprijatelja. A kad je nasuprot boljševiziranju Europe i nesposobnosti građanskih

država da se tome odupru, te da preustroje svoje zastarjele sustave, njemački nacionalni socijalizam zaustavio prodor boljševizma i u svojoj kući počeo provoditi reforme, dobar je dio mladih ljudi želio oslon na Njemačku ne videći *Drang nach Osten* i teoriju o njemačkom nadčovjeku.

Pokazalo se, naime, da se hrvatska vanjskopolitička orijentacija, bilo političkih stranaka, bilo skupina i pojedinaca, često temeljila na čisto osjećajnim i ideološkim razlozima. Hrvat, proučavajući jedan strani narod ili pokret, nije ga proučavao s hrvatskog stajališta, nego se uživio u ulogu pripadnika onoga naroda koji je proučavao i odlučivao se kao da je pozvan da glasuje, recimo, u francuskim, sjevernoameričkim ili engleskim izborima. (Hrvat-komunist uopće nije mislio na glasovanje, već se potpuno uživio u ulogu ruskog građanina kojemu je iza leđa Čeka, GPU, NKVD ili druga koja "humanitarna" organizacija za preuzimanje teške funkcije razmišljanja, te stvarno nije ništa razmišljao, nego je učio napamet knjige i spise koje mu je "Partija" davala, i opetovao ih kao papiga.)

☆

Međutim, potrebno je da u našu vanjskopolitičku orijentaciju unesemo malo više realizma.

Danas je, na primjer, moda biti za Ameriku. Svakako, Amerika je najveća sila svijeta i prijateljstvo Amerike bilo bi upravo neprocjenjivo važno za svaki mali narod koji se bori za svoju slobodu. Ali ne radi se o nekom međusobnom prijateljstvu velikog i malog naroda, nego o čisto jednostranoj, neracionalnoj ljubavi sa strane "maloga", dok "veliki" nije tu ljubav uopće ni zapazio.

Kritizirati američku politiku, isticati njene nelogičnosti, procjenjivati je s hrvatskog stajališta, smatra se danas grijehom, jer da je Amerika predvodnica u protukomunističkoj borbi, jer da pomaže narode koji su ugroženi od komunizma, te da će pomoći i Hrvatskoj, jer su Hrvati protukomunistički narod.

No činjenice su opet jedanput pokazale da se vanjska politika ne vodi osjećajima ni ideologijama, već razumom i interesima. Ulaziti previše u razloge američke vanjske politike nije naša zadaća, niti raspolažemo potrebnim podacima. No to nas ne sprečava da uvidimo, da se ta politika danas ne vodi zbog nekih općih ciljeva.

Dok je komunizam bio ograničen na Rusiju, a ideja o svjetskoj revoluciji bila samo teorija, nisu se Amerikanci stavljali u prvi red protukomunističke borbe. Štoviše, smatrajući naci-

zam i fašizam opasnijim za svoje interese, oni su se u toj borbi povezali sa Sovjetskim Savezom i sav svoj propagandistički aparat upotrijebili dokazujući da se Rusija vraća demokraciji, da je "Stric Joso" (Uncle Joe) dobar čovjek i da komunizam nikoga ne ugrožava.

Kada je, kao posljedica dobivenog rata, izgubljeno pol Europe i kada se nad polovicom Azije vije crvena zastava, te svjetska revolucija nije više mit neopranih i neošišanih, gladnih studenata, već realnost koju bi još ova generacija komunističkih vlastodržaca mogla ostvariti, Amerika se osjetila ugroženom.

No isto je tako pogrešno misliti da je Amerika bila za komunizam zato što je za vrijeme drugog svjetskog rata bila u savezu sa Sovjetskim Savezom, kao što je netočno tvrditi da je sada, kad se nalazi u protukomunističkom taboru, njezin cilj oslobođenje malih naroda.

Cilj je američke vanjske politike — ukoliko se uopće može govoriti o jednoj jedinstvenoj političkoj liniji — vjerojatno slijedeći: urediti svijet tako da Amerika, američko gospodarstvo i američki način života budu osigurani sa što manje žrtava. U toj politici žele po mogućnosti štedjeti svoje sinove i poslužiti se svim sredstvima da postignu svoj cilj bez prolijevanja američke krvi.

Jedan od najuglednijih Amerikanaca, koji se odlikuje političkom zrelošću i hrabrošću izreći svoje misli bez hipokritskog uvijanja, lijepo je rekao u jednom svom govoru: "Kao dobri susjedi želimo pomoći ostalom svijetu na svaki razuman način, ali to ne može biti prvotni cilj vanjske politike, niti pak izgovor da zbog toga dođe do uništenja našeg domaćeg gospodarstva ili da dođe do strašne tragedije rata..." I kao dobar Amerikanac, govoreći u interesu *svojega* naroda i *svoje* zemlje, upravo naivnom iskrenošću on se pita: "Zašto ne bismo naoružavali kineske nacionaliste da se bore za nas, gdje bi to moglo biti najuspješnije? Zašto da uopće šaljemo američke mladiće da se bore na azijskom kontinentu?"

Time je ovaj Amerikanac dao duboku pouku svima koji žele voditi vanjsku politiku na temelju osjećaja. Jasno je definirao da je temelj vanjske politike interes vlastitog naroda, pa kad to vrijedi za najveću državu na svijetu, kako da ne bi vrijedilo za mali hrvatski narod koji, osim toga, nema uopće svoje države.

Realna vanjskopolitička orijentacija hrvatskoga naroda mora se dakle ravnati po načelima koja u tom političkom umijeću vrijede za sve narode, od velikog američkog naroda pa do politički prilično nevažne Republike Liberije. Temeljno je načelo ovog umijeća interes vlastitog naroda, što ne isključuje težnju prema višim, općečovječanskim ciljevima, no ta težnja mora biti umjesna i razborita, u skladu sa silama naroda i s njegovim posebnim interesima. Tek najveći narodi smiju nekada zaigrati mesijansku ulogu.

Kakav interes mogu imati Hrvati da jedna ili druga strana pobijedi, ako na novoj karti Europe ne bude Hrvatske? Zašto da Hrvati prolijevaju krv da pobijedi jedan blok država koji mu ne jamči uspostavu slobode i nezavisnosti?

Hrvatska i Hrvati mogu biti na strani one države ili onoga bloka država, koji priznavaju pravo hrvatskom narodu na njegovu samostalnu državu. Pojedinac Hrvat može pristajati uz stranu koja mu je ideološki bliža, ali Hrvati kao cjelina, kao narod, ne mogu to učiniti.

Obazrimo se u tom pogledu samo na Srbe za vrijeme rata. Dok je kralj Petar sjedio u Kairu i Londonu kao saveznik zapadnih demokracija, njegova je vojska (četnici) održavala najsrdačnije veze s Nijemcima i Talijanima, dok je treća skupina pod crvenim zastavama težila istom cilju: srušiti Nezavisnu Državu Hrvatsku i uspostaviti Veliku Srbiju. Sve su srpske političke skupine bile prvo srpske, a onda ideološke.

Hrvati, dakle, ne bacajući se u takve bizantinske vratolomije koje su tuđe hrvatskom duhu, ipak moraju uvidjeti jedno: samo onaj nam je saveznik koji se s nama slaže u našoj posebnoj liniji, dok oni koji imaju iste poglede na opća pitanja, ali ne žele uspostavu hrvatske države, ne mogu nam biti saveznicima dok ne promijene svoj stav u tom pogledu.

I zato, ako danas kritiziramo pojedine političke geste zapadnih sila, a pogotovo Amerike, ne radimo to jer ne bismo bili protiv komunizma, nego samo zato što su te sile danas zaštitnice srpske hegemonije i komunističke diktature u Hrvatskoj, a mi kao Hrvati ne možemo iz nekakvih općih razloga odobravati kada se šalje oružje i novac onima koji su nam oduzeli nacionalnu i osobnu slobodu, bez obzira tko tu pomoć šalje i kakve razloge navodi.

"Republika Hrvatska" br. 3 (travanj 1952.), str. 20-23.

Stanje u svijetu

1. *Uvod*

Pravilna orijentacija u svakom poslu zahtijeva poznavanje činjenica i, po mogućnosti, unutrašnje veze između pojedinih pojava. Bez takvog poznavanja djelovanje se svodi na slijepo vrludanje i možebitni uspjesi posljedica su slučajnosti ili tzv. sreće, a ne vlastitog rada.

Prema tome, kada danas mislimo na oslobodilačku borbu hrvatskog naroda, ne smijemo smetnuti s uma da je Hrvatska u svijetu i dio svijeta i onda kad je nepriznata i da radi toga stanje u svijetu bitno utječe na naše mogućnosti djelovanja i oslobođenja. Ali traženje odnosa i upoznavanje stanja nije povezano s nekom apstraktnom objektivnošću za kojom idu mnogi hrvatski intelektualci kad se bave vanjskom politikom, jer takva je objektivnost potpuno nemoguća. Za objektivnost je potrebna osjećajna i vremenska perspektiva, dakle potrebno je biti dovoljno udaljen od jednog razdoblja da se mogu uočiti utjecaji različitih struja, a još je važnije da promatrač ne suosjeća ni s jednom od tih struja. Objektivnost je, dakle, pridržana povjesničarima, i to onima koji se bave s davnim događajima ili s događajima izvan prostora u kojemu žive i s kojim suosjećaju. Svako drugo proučavanje nužno je subjektivno. Ako smo svjesni ove nužnosti, više ćemo se približiti objektivnosti, nego ako je niječemo, jer ćemo znati da je naš sud obojen interesom. Poznavajući interes, neće nam biti teško svladati preveliku osjećajnu pristranost, jer će nam upravo interes nalagati da se što više približimo istini.

Kad ulazimo na područje vanjske politike, znamo da u nj ulazimo kao Hrvati i s posebnom namjerom da ispitamo naše mogućnosti oslobođenja, dakle da među elementima tražimo one koji nam pogoduju. A kako nam je interes da što više ojačamo svoj položaj, naravno ćemo potražiti i one elemente koji nam najviše sprečavaju postići uspjeh. Razumski postavljeno, vanjskopolitičko proučavanje temeljit će se na činjenicama i pojavama koje nam koriste ili škode, a eliminirat će bavljenje s pojavama koje nemaju posebnog utjecaja na naš rad.

Fraza o "jednom svijetu" i da, prema tome, sve utječe na naš razvitak, samo je komotan bijeg od hrvatske stvarnosti. Istina je da sve može neizravno utjecati na naše djelovanje, no svi ti neizravni utjecaji zajedno nemaju toliko snage ni važnosti koliko ima samo jedan od utjecaja koji izravno djeluju na naše područje i na naš narod.

Kad se bavimo stanjem u svijetu, dobro je da zadržimo pred očima dva načela. Jedno je ono, što je definirao prof. Ivan Oršanić:

> "Pogrešno je očekivati pobjede samo iz onoga što će odlučiti 'veliki', tome se izručiti, te se osloboditi odgovornosti za vlastitu djelatnost. U osjećanju nacionalne personalnosti i njene idejne odgovornosti svaki Hrvat mora doživljavati i projicirati tu odgovornost i davati joj život u perspektivama uklanjanja Jugoslavije." ("Oslobođenje i sloboda", br. 525, str. 156)

Ovime isključujemo isprazno teoretiziranje, larpurlatizam na vanjskopolitičkom području, u koje lako upadamo po intelektualnoj lijenosti (možemo naime prepisivati mišljenja stranih pisaca koje širi slojevi ne poznaju) i po moralnoj slabosti (ne moramo se odlučiti na nepopularne sudove ili ugroziti svoj položaj u svijetu).

Ovo sam načelo prije skoro dvadeset godina popunio u jednom predavanju, koje je objavljeno u "Hrvatskoj reviji" pod naslovom "Stanje u svijetu i Hrvatska", gdje sam rekao:

> "Temeljno načelo hrvatske politike trebalo bi biti, da vanjskopolitički stav mora biti odraz interesa hrvatskog naroda kao narodne posebnosti u odnosu prema drugim narodima, izrađen sa stanovišta hrvatskog naroda i u korist hrvatskog naroda." ("Hrvatska revija", god. VII, sv. 3 (27), str. 211, Buenos Aires 1957.)

Drugo načelo u proučavanju vanjskopolitičkih pitanja definirao sam u navedenom predavanju:

> "Odnosi hrvatskog naroda prema drugim narodima ne mogu se formulirati unutrašnjo-politički, tj. ne možemo zauzimati u našoj unutrašnjoj politici isti onakav stranačko-politički stav kakav je u vladajućim krugovima stranih zemalja s kojima mislimo da bismo trebali voditi vanjsko-političku suradnju, u neku ruku kao da smo pozvani birati i glasovati u njihovim izborima.

nego vanjsko-politički, tj. odnoseći se prema stranim narodima kao jedna nezavisna cjelina prema drugim nezavisnim cjelinama." (loc. cit.)

No da ne bismo zapali u samoobmanu, želim još citirati iz navedenog predavanja jednu misao koja će nam pomoći da se približimo stvarnosti.

"O hrvatskoj vanjskoj politici ne može se govoriti opisno, budući da nema vanjske politike bez subjekta, a jedini priznati subjekti u međunarodnoj politici jesu države, i to samo samostalne, suverene, prave države, sa svojom vojskom i drugim instrumentima sile, a ne više ili manje autonomne pokrajine. Stoga možemo govoriti samo u normativnom smislu, iznoseći (...) kakva bi trebala biti hrvatska vanjska politika i koje je značenje Hrvatske, jednom slobodne, u svijetu." (op. cit., str. 227)

2. *Dva središta sile*

Stvarno je 1945. godine postojala na cijelom svijetu samo jedna prava velesila: Sjedinjene Američke Države. Bila je velesila po atomskoj bombi, po izgrađenom i netaknutom gospodarstvu, po politički samosvjesnom pučanstvu i po netaknutim političkim ustanovama. Po svim svojim odlikama mogla je tada uvesti mir po svojim nacrtima "pax americana", na ruševinama Hitlerova tisućljetnog Reicha i nasuprot veoma iznurenom sovjetskom carstvu. Nedostajala joj je samo politička vizija utemeljena na političkom iskustvu i tako "pax britannica" nije doživjela svoj nastavak u američkom uređenju svijeta, nego je odmah stvorena podjela svijeta oko dva pola: američkog i sovjetskog. Unatoč silne razlike u vojničkoj i gospodarskoj snazi, u čemu je Amerika bila daleko iznad ratom opustošene Rusije, politička izgrađenost sovjetskog sustava omogućila je da se od početka nametnula ova podjela koja je, zahvaljujući načelu mirnog suživljavanja, doista postala stvarnošću.

U razdoblju od 1945. do 1960. politika suživljavanja (koegzistencije) dopustila je Sovjetskom Savezu da izliječi ratom nanesene rane, da preustroji svoju industriju u smislu novog stanja u svijetu i da modernizira svoju vojsku. Istovremeno je Sovjetski Savez učvrstio svoj nadzor nad državama koje su poslije rata pale pod njegovu vlast i tako je osigurao svoju zapadnu granicu, za čime je težio još od početka boljševičke revolucije. Sovjetska politička i vojnička moć rasla je istovremeno dok je

opadala američka politička i vojnička premoć. Pod predsjednikom Eisenhowerom Amerika je *govorila* o borbi protiv komunizma, ali *djelovala* je samo defenzivno. Američka politika je samo na riječi bila borbena, no stvarno je stagnirala u svakom pogledu, bez ikakve vizije za cijeli svijet osim zamisli da podizanjem materijalnog standarda zaustavi prodiranje komunizma. Američki prvaci su stalno bili u iluziji da je komunizam samo reakcija gladne mase protiv nepravde i želja za dizanjem materijalnog standarda.

Američki vodeći krugovi nisu shvatili da je komunizam postao novom vjerom za koju se polaže i život, a da su nosioci ove vjere često puta pripadnici viših staleža koji žele spasiti svijet a ne samo sebe (dakle nešto slično kao u drugim vjerama, gdje se vjernik, koji je nosi i koji je dakle osigurao svoje spasenje, smatra apostolom koji mora i drugima donijeti spas).

Podjela na dva svijeta ukrutila se posebno 1956. godine, kad je Amerika posve svjesno odlučila žrtvovati neke narode da bi održala i pojačala politiku suživljavanja, iako je tada, u njenoj unutrašnjoj politici, vladao upravo histerični (no potpuno neracionalni) antikomunizam. Navedene godine došlo je do ustanka u Mađarskoj koji je omogućio pokušaj djelatnog rušenja komunističke vlasti u istočnoj Europi. Prilika je bila posebno povoljna, jer su u pokretu sudjelovali novi politički elementi, a ne samo predstavnici starih, građanskih i seljačkih stranaka, te je imao sve oznake pravog narodnog ustanka i kao takav uživao spontane i iskrene simpatije u svijetu. Američka oružana intervencija bila bi tada prihvaćena kao pomoć narodu koji se bori za svoje oslobođenje, a ne kao u Libanu, Dominikanskoj Republici i, neuspješna, na Kubi, kao čuvanje američkih položaja i interesa. Ni u kojem času, pa ni prigodom ustanka u Poznanju 1953. i u Istočnoj Njemačkoj, nije bilo bolje prilike za oslobođenje istočne Europe. Cijela istočna Europa bila je tada zrela za oslobodilačku revoluciju. Nije bilo ni govora o nekim američkim interesima, niti o američkom poticanju, nego je bilo očevidno da je to vrhunski pokušaj mađarskog naroda da se oslobodi vazalstva. Štoviše i neki su komunisti sudjelovali u tom ustanku i time mu dali općenarodni, nacionalistički značaj, bez ikakva reakcionarnog ili klasnog prizvuka. Radilo se o nacionalnom i političkom oslobođenju.

Poštujući odluke u Jalti i podjelu svijeta u interesne sfere, američke su se vlasti ograničile na pomaganje izbjeglica i na njihovo smještavanje u slobodnom svijetu.

Iste godine zbio se i drugi odsudni događaj. Nakon veoma nespretne američke politike prema Egiptu, koja je do tada američkog prijatelja Gamala Abdel Nasera otjerala u naručaj Sovjeta

i time otvorila put sovjetskom prodiranju u arapski svijet i u Afriku, najsigurniji američki saveznici Velika Britanija, Francuska i Izrael ratom su htjeli oduzeti Egiptu sueski kanal koji je Egipat tada podržavio. Rat je bio unaprijed dobiven na vojničkom području i ključ Afrike bi tada pao u ruke ovih sila, da nije Sovjetski Savez zaprijetio svojom vojničkom intervencijom na koju doduše nije bio spreman. Na to je Eisenhowerov državni tajnik John Foster Dulles ultimativno zatražio od Velike Britanije, Francuske i Izraela da prestanu s ratom i da se povuku. Pod pritiskom Amerike i Rusije ove su se sile povukle, sueski kanal je ostao u egipatskim rukama, Egipat je osjetio da mu je ruska pomoć osigurala pobjedu unatoč poraza i postavljeni su temelji stanja koje još i danas imamo: duboki sovjetski prodor u arapski svijet i u Afriku i američka obrana Izraela uz priznavanje da Sovjeti imaju pravo intervencije na Prednjem istoku. Od onog časa prestala je uloga Velike Britanije kao velesile. Uzalud je Amerika kasnije tražila od Engleske da održava položaje u Africi i u Aziji. Nakon neuspjeha da zadrži — odnosno da osvoji — sueski kanal Velika Britanija više nije imala mogućnosti da se održi kao azijska velesila i njeno postepeno povlačenje bilo je logično. Isto tako je tamo srušen i posljednji autoritet IV. francuske republike, iscrpljene i politički uništene prvo porazom u Indokini a zatim dugim ratom u Alžiru, i stvoreno je podneblje koje je omogućilo povratak na vlast generalu de Gaulle-u. Ovaj je shvatio da je u takvom položaju potrebno napustiti preostale kolonije prije nego što bude prisiljen na taj korak i da usredotoči snage francuskog naroda na jačanje Francuske kao europske sile, a ne da se igra svjetske velesile za što Francuska nije imala ni snage a ni autoriteta.

Izrael je ostao nakon toga kao posebno područje, sentimentalno povezano s jednom i drugom stranom. Ne smijemo zaboraviti da su glavni političari Izraela marksisti i da su njihove simpatije bile na strani Moskve koja ih je brutalno odbacila, kad je vidjela da joj Arapi mogu pružiti veće prednosti. Istovremeno su glavni pomagači Izraelaca upravo u onoj Americi koja im je onemogućila odlučnu pobjedu 1956. godine, što kasnije nikakvom materijalnom pomoću nije mogla nadoknaditi.

Godina 1956. je, dakle, učvrstila podjelu svijeta na dva tabora i oko dva pola.

U takvom svijetu neutralci kao Tito, dakle sredstva borbe između ova dva pola, počeli su gubiti na važnosti. I područje Jugoslavije je izgubilo na važnosti i jedino je opet postalo važ-

nim za jomkipurskog rata kao snabdjevalište i etapa za rusku vojničku pomoć Arapima. Ovo tumači i relativnu stabilnost Jugoslavije. Nijedna strana nije htjela izazvati drugu stranu zbog područja koje nije bilo strateški bitno. Kao neutralac, pa i crveni neutralac, Tito je mogao smetati Moskvi na idejnopolitičkom području komunizma. Strateški nije smetao Moskvi, jer nije dao nikakvih uporišta Americi, a Sjedinjenim Državama poslužio je kao tampon između sovjetskog bloka i država sjevernoatlantskog pakta. I jedna i druga strana vjerovala je da bi promjene u Jugoslaviji mogle koristiti protivničkoj strani, pa su zato obje, da li prešutno ili sporazumno to ne možemo znati, održavale *status quo* na području Balkana i usredotočile svoje napore na druga područja. U tome je Sovjetski Savez uglavnom bio u navali, a Sjedinjene Države većinom u obrambenom položaju, što tumači zašto je konačna bilanca njihovih odnosa povoljna za Istok. Navalna politika, pogotovo ako je vođena sustavno i s dugoročnim planovima, uvijek više uspijeva od tzv. pragmatizma koji rješava pojedinačne krize bez želje za temeljnom promjenom. Sovjetski Savez ne taji svoj dugoročni cilj da sruši kapitalistički, pa i slobodarski poredak u svijetu i u Sjedinjenim Državama. Sjedinjene Države nasuprot ne žele srušiti sovjetski poredak ni u satelitskim zemljama, a kamoli u samom Sovjetskom Savezu. Politika suživljavanja predstavlja, prema tome, za Sovjete samo sredstvo, dok kod Sjedinjenih Država postoji opasnost da u tom sredstvu počinju gledati cilj.

Premda je u tom razdoblju Moskva imala inicijativu, na našem se području nije ova očitovala kao nešto nova, nego samo kao novi oblik starih političkih ideja.

> "Moskva nije do danas pokazivala veću mudrost u balkanskoj politici od drugih sila i velesila, — napisao je prof. Oršanić (op. cit. br. 532, str. 158). — Nitko od njih nije primijetio da je Srbija prazan lonac, makar i u središtu, u kojem su sve međunarodne politike propale, pa i rusko-titovska kao i američko-titovska."

3. *Policentrizam*

U ovom svijetu, podijeljenom na dva tabora i s tzv. neutralcima između njih, čiju neutralnost doista nije bilo potrebno uzimati kao stvarnost, novi element unosi Kina kad se sukobila sa Sovjetskim Savezom. Kina je pod novom, komunističkom vlašću željela ostati u vezi s Rusijom, jer ju je trebala da

može ubrzano industrijalizirati zemlju i posuvremeniti upravu. Ruski tehničari i drugi stručnjaci, pa i politički savjetnici, bili su Kini još potrebniji od ruskih kredita.

Veoma je teško dokučiti za nas izvan Kine pravi razlog zašto se kinesko vodstvo, koje je godinama odbijalo Titove napore da se uvede policentrizam u komunističkom svijetu i koje je staljinističkom upornošću branilo jedinstvo komunizma, konačno odlučilo na svoj nezavisan put znajući da će ovaj dovesti do sukoba s Moskvom. Nakon 15 godina ovog nezavisnog puta čujemo mnoga tumačenja. Govori se o nacionalnom sukobu između Rusije i Kine koji ni komunizam nije mogao prebroditi. Govori se o dva suprotna imperijalizma. Govori se o različitim pogledima na razvitak komunizma. S jedne strane autentični revolucionari u Pekingu, a s druge strane birokrati u Moskvi. Svaki od ovih razloga može biti točan, a može biti da je i niz razloga doveo do razilaženja, što je postajalo sve ozbiljnije, dok nije dovelo do punog neprijateljstva koje danas poznamo. Ali posljedice ovog sukoba ne vide se samo unutar komunizma kao političke ideologije. On je prisilio Kinu na silne napore da bez vanjske pomoći modernizira privredu i upravu, i upravo zbog ovog napora i autarkije koju si je Kina nametnula stvorena je velika organizacija što danas predstavlja novo središte moći. Iskorištavajući slabost Sjedinjenih Američkih Država u jugoistočnoj Aziji, gdje je Amerika upala u guštik vijetnamskog rata, Kina je uspjela postati svjetskom velesilom, koju su kao takvu priznale prvo Sjedinjene Države i nakon toga, upravo neminovno, Sovjetski Savez. Svijet je nakon Nixonova posjeta Pekingu zadobio treći pol i ovo se osjeća na svakom koraku. Od ruskog saveznika, jer satelit Kina nije nikada bila, postala je Kina ruskim suparnikom na području međunarodnog komunizma. Možemo si zamisliti da je u očima fanatičnih kineskih prvaka, a pogotovo pjesnika i vizionara Mao Cetunga, pobjeda komunizma neminovna. Nemojmo zaboraviti da je komunizam vjera i da prema tome jedan prorok kao što je Mao može i bez znanstvenih temelja voditi politiku, jer vjeruje u svoju pobjedu. Ako je ova pobjeda neminovna, onda taktika približavanja Sjedinjenim Američkim Državama da se obrani od moskovske hereze ne može štetiti konačnom cilju. Mogli bismo ići tako daleko i ustvrditi da je jednoj vjerskoj sekti milije da se privremeno održi nevjera nego li hereza. Mao Cetung može, dakle, u želji da proširi u Aziji i Africi pravi (po njemu) oblik komunizma, surađivati i s protivnicima Sovjetskog Saveza koji na istom području širi krivovjerje. Ovo pak ne isključuje mogućnost da bi u odlučnom sukobu između kapitalističkog ili slobodarskog svijeta i komunističkog svijeta pod Rusijom Kina mogla pomagati komunizam.

Pojava Kine kao trećeg središta snaga predstavlja unošenje elastičnosti u svijet. Kruta shema podjele svijeta na dva bloka koji dijele vlast i odlučuju sudbinom svih naroda nije se dugo održala. Ostala je samo kao trenutna pojava, prelazni stadij između jednog dinamičkog razdoblja dovršenog II. svjetskim ratom i novog dinamičnog razdoblja koje već osjećamo, iako mu ne možemo izraziti smjernice.

Nakon posjeta predsjednika Nixona Kini, arhitekt nove policentrističke politike dr. Henry Kissinger pokušao je stvoriti teoriju o svijetu s pet središta snaga: Washington, Moskva i Peking, koja su već postojala, te Zapadna Europa i Japan kao potencijalna središta moći. Ljudski duh koji voli geometrijske oblike i pokušava ih primijeniti i u međuljudskim i međuskupinskim, dakle i u međunarodnim odnosima, lako zapada u takve sheme koje većinom imaju samo prividnu vrijednost. Tako i policentrizam nema izgleda da bi se pretvorio u stvarnost, niti možemo očekivati neko stabilno stanje s pet središta snaga. Japan je doduše važna industrijska velesila, ali politički je bio toliko uništen 1945. da se do danas nije oporavio. Zapadna Europa je važno trgovačko područje i kao carinska unija igra veliku ulogu, ali nakon dvadeset godina suradnje i najveći pobornici Ujedinjene Europe otkrili su da je to samo usklađivanje ekonomskih i političkih interesa, a ne prethodno stanje za stvaranje jedne europske naddržave.

Policentrizam, dakle, nije neko novo stanje, nego je samo zgodan termin da se označi novi odnos snaga u svijetu u kojemu više ne odlučuju Washington i Moskva kao supervelesile, nego ponovno dolaze do riječi i druge države, velike kao Kina i male kao Saudska Arabija, brojčano jake kao Indija i tehnološki i politički jake kao Izrael, da se zadržimo samo kod najekstremnijih primjera.

Novi policentristički svijet, gdje ima daleko više od pet središta snaga, no gdje nijedno središte samo, bez pomoći nekoliko drugih, ne može pobijediti, ali zato svako od njih može smetati svim drugima, otvara u svijetu velike mogućnosti promjena kako na području nacionalne slobode i oslobođenja tako i na području političkih i socijalnih pitanja.

Novo, dinamičko stanje, koje je nastalo protiv želja supervelesila i kao nepredviđena posljedica uspostave odnosa između Sjedinjenih Država i Kine s jedne strane, pokušaja da se usklade odnosi između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država s druge strane, te nelagodnog primirja između Kine i So-

vjetskog Saveza s treće strane, vratilo je važnost manjim, nacionalnim državama i njihovu je suverenost približilo stvarnosti. U razdoblju podjele na dva svijeta, ili da je doista ostvarena podjela na tri svijeta, manje bi države postale nevažne. Ovako su ponovno postale subjekti u međunarodnim zbivanjima i mogu utjecati, kao poticaj ili smetnja, i u većim procesima. Ali ovako shvaćeni policentrizam, odnosno smanjivanje relativne važnosti supervelesila, otvorio je vrata i zarobljenim narodima da mogu doći do izražaja.

Bila bi iluzija kad bi se ovo stanje izjednačilo s automatskim oslobađanjem zarobljenih naroda. Ovakvo stanje nikada nije postojalo, niti će ikada postojati, sve dok cijeli svijet ne prihvati kao obvezatna neka viša etička načela, iznad načela sile i interesa, što zasada nije vjerojatno. Ideali Društva naroda nakon prvog svjetskog rata kao i ideali Ujedinjenih naroda nakon drugog svjetskog rata pokazali su se kao iluzije. Prema tome moramo paziti da se ne bismo nastavili hraniti iluzijama, iako smijemo, pa i moramo, težiti da bi etička načela postala obvezatnim u međudržavnim odnosima kao što su danas između pojedinih skupina u samim državama odnosno između pojedinaca, stanovnika jedne države.

4. *Slabljenje supervelesila*

U času kad je svijet doista bio podijeljen na dva tabora i kad su dva pola snaga upravljala svjetskim zbivanjem, te kad se ovo stanje pričinilo stabilnim i nepromjenljivim, nastala je kriza koja je srušila ovu shemu i probudila nove snage što su pokrenule cijeli svijet i stavile ga u dinamično stanje koje danas potpuno jasno osjećamo. Zanimljivo je, međutim, da su svi ti pokreti i poticaji dolazili od onih u čijem je interesu bilo održavanje postojećeg stanja i koji su očajno pokušavali zaustaviti promjene u svojoj kući, dok su istovremeno htjeli lokalizirati svoje napadaje na položaje druge strane.

Prije nego što prijeđemo na daljnju raščlambu ove pojave, želio bih ukazati da je u ovom djelovanju Jugoslavija pod Titom odigrala isto takvu nelogičnu ulogu. Jugoslaviji je odgovaralo stanje stvoreno podjelom na dva svijeta i s nepomičnim granicama kako blokova tako i unutar blokova. Unutrašnja slabost i neriješena nacionalna i socijalna pitanja povezana s teškom gospodarskom krizom koja je neminovna posljedica svakog socijalističkog društvenog sustava, nalagala je Titu da brani *status quo* pod svaku cijenu. (Kad govorimo o socijalizmu, mislimo na marksizam u različitim njegovim varijantama, a ne na socijalne pokrete nemarksističkog temelja koji pokušavaju smanjiti izgrede slobodnog tržišta i uskladiti gospodarske uspjehe slobodne inicijative s potrebama socijalne pravednosti.)

No začudo Tito je stalno poticao na revolucije u Africi i u Aziji i bio jedan od najborbenijih komunističkih klinova tamo gdje ruska noga nije mogla ni stupiti. U Alžiru, u Abesiniji, u Egiptu, u Indoneziji, svagdje gdje su postojala žarišta otpora protiv američkog utjecaja, ili uopće zapadnog utjecaja, i gdje je postojala borba za narodno oslobođenje ili za stvarnu, a ne samo formalnu nezavisnost, Tito je preko svojih agenata raspirivao ovakva nastojanja i odvodio cijele krajeve u neutralizam, što je uvijek značilo odvajanje od Zapada, a nikada od Istoka, i približavanje Istoku bez opasnosti da bi moglo doći do američke intervencije. U tome Tito nije bio originalan, nego je primjenjivao Lenjinov savjet o iskorištavanju nacionalne borbe pojedinih naroda za rušenje nadnacionalnih imperija. Ali Titov je uspjeh bio veći od sovjetskog, jer je zahvaljujući američkoj i uopće zapadnoj propagandi nakon 1948. godine prikazivan u svijetu kao stvaralac nacionalnog komunizma nasuprot moskovskom, internacionalnom komunizmu. U svojoj zemlji Tito se jasno pokazao protivnikom nacionalizma i u malome je provodio istu onakvu politiku koju je Staljin provodio u velikom u Sovjetskom Savezu. Stoga njegova prodornost do 1948. godine nije bila velika. Tek kad mu je Zapad skovao aureolu nacionalnog komunizma, mogao je Tito širiti komunizam u afričkim i azijskim zemljama koje nisu željele jednu dominaciju (zapadnu) nadomjestiti drugom dominacijom (istočnom). U tom pogledu Tita je stvorila zapadna ljevica.

Ovi vanjskopolitički uspjesi pomogli su Titu da kod manje svjesnih ljudi u Jugoslaviji zadobije neki autoritet. Ljudi su se dali zabliještiti međunarodnom slavom svoga diktatora, što nije ništa posebno nova. Zar nije Mussolini uspjesima u Abesiniji i Albaniji uspavao veliki dio Talijana? Zar to nije isto uspjelo i Hitleru kad je pripojio Saar, Austriju i Sudete? Svakom diktatoru potrebni su vanjski uspjesi da bi njima prikrio svoje unutrašnje neuspjehe.

Osim toga kod nekih, politički razvijenijih krugova ovo poticanje na nacionalno oslobođenje u svijetu dovelo je do razmišljanja o vlastitom položaju, što se u Jugoslaviji počelo očitovati za hrvatskog proljeća, a posebno je zanimljivo bilo kad se Bijafra borila za nezavisnost. Kroz simpatije za Bijafru mnogi su Hrvati isticali svoju želju za hrvatskom nezavisnošću.

Isti problem nastaje i u Sovjetskom Savezu. Nikakvo od-

vajanje između vanjske propagande i unutrašnje stvarnosti ne može biti toliko savršeno da propaganda, ako je utemeljena na stvarnim, snažnim porivima, ne dovede do nekih, pa makar i samo ograničenih odjeka u vlastitoj kući.

Titova politika "trećeg svijeta" slabila je američke i zapadne pozicije, no istovremeno je slabila ideološki temelj na kojemu počiva njegova vlast. Slabljenje američke pozicije relativno jača sovjetsku poziciju i time slabi Titovu, jugoslavensku neutralnost. Tek činjenica da je radi rusko-kineskog sukoba oslabio i položaj Sovjeta, uspostavila je narušenu ravnotežu u kojoj se *status quo* na Balkanu ipak održava unatoč elementima rastvaranja. No ravnoteža je sada daleko labilnija nego u doba oštre polarizacije na dva svijeta, jer počiva na većem broju promjenljivih čimbenika i zato je svako pomicanje snaga u svijetu može lakše ugroziti.

a) *Slabljenje Sjedinjenih Država*

Rekao sam već na početku da je Amerika od 1945. godine uglavnom u defenzivi prema Sovjetima i da nije imala jačeg idejnog temelja.

Zadnja velika politika, koju je Amerika izradila i koja je doista dovela do trajnog uspjeha, bio je Marshallov plan ponovne izgradnje ratom opustošene Europe (zapadne i srednje), čime je zaustavljen sovjetski prodor prema zapadu.

Slijedeći logični korak, zahtjev senatora Roberta Tafta da se vodi aktivna politika oslobađanja istočne Europe, nije usvojen u času kad je Republikanska stranka na prijedlog svog liberalnog krila postavila za kandidata generala Eisenhowera s točno određenim zadatkom da dovrši rat u Koreji i da uspostavi mir sa Sovjetima uz poštivanje postojećih sfera utjecaja.

To je bilo razdoblje u kojemu je glavna filozofija na Zapadu bila vizija engleskog povjesničara Arnolda Toynbee-a koji je tvrdio da će se kapitalistički sustav postepeno približavati socijalizmu, a socijalistički sustav kapitalističkom tehnološkom društvu, tako da će na dulji rok otupjeti oštrice između njih i doći do njihova izjednačenja. Toynbee je to izvodio iz analogije sa sukobom između islamskog osmanlijskog carstva i kršćanske Europe, gdje su se nakon stoljeća borbe obje strane smirile i suživjele. Danas se vidi koliko je ta filozofija samo odraz želja za mirom sitog europskog Zapada, koji je na taj način opravdavao svoje prepuštanje istočne Europe i velikog dijela Azije komunistima.

Vrhovni cilj bila je proizvodnja što većeg broja materijalnih dobara uz suvereno preziranje svake politike i filozofije. Zapad je zaboravio da ne živi čovjek samo od kruha, nešto što se u Rusiji, unatoč službenog materijalizma, nije nikada smetnulo s uma.

Potpuno bez dalekosežnog plana ulaze Sjedinjene Američke Države u rat u Indokini i sukobljuju se izravno s neprijateljem kojemu je do pobjede ideje, a ne do veće proizvodnje potrošnih dobara. Psihološki šok toga dodira, spoznaja da i Amerika može voditi jedan moralno neopravdani rat — neopravdan zato jer nije išao za jednim višim ciljem nego za obranom postojećeg stanja — razočaranje da jedna supervelesila ne može diktirati jednoj trećerazrednoj sili, sve je to dovelo do reakcije u samoj Americi. Ideologija, u prvi čas doduše samo marksistička i uopće protuzapadnjačka, ponovno je ušla u američki javni život.

U tom času trebalo je odlučiti da li će Amerika preuzeti na sebe ideološko vodstvo svijeta u borbi za slobodu ili će se pokušati izvući iz nezgodnog položaja. Iste snage koje su gurale na vrh generala Eisenhowera ponovno su odlučile izborom i preko dr. Kissingera stvoren je novi vanjskopolitički pragmatizam, tj. oportunizam u veoma profinjenom obliku. Njime je prikriven američki vojnički poraz i otvoren je politički proces koji je pod imenom policentrizma stvarno smanjio utjecaj Sjedinjenih Država u svijetu.

Posljedice nisu mogle izostati. Na Prednjem istoku su proizvođači zemnog ulja osjetili da nema tolike američke premoći da bi bili ugroženi i počeli su dizati cijene svojem jedinom blagu, zemnom ulju. (U ovaj čas ne ulazim u opravdanost samog čina, iako mislim da je samo dizanje cijena bilo opravdano kako s njihova stajališta, tako i s općeg svjetskog stajališta, da bi se taj nenadomjestivi izvor sirovina već danas počeo nadomještavati s drugim izvorima energije. Želim samo istaknuti da bi deset godina ranije bio nezamisliv takav pokušaj.)

Američke republike, koje su bile apsolutna domena Sjedinjenih Američkih Država, što su Sovjeti trebali poštivati po prešutnom američko-sovjetskom sporazumu, same izlaze iz ove podložnosti i otvaraju veze prema Moskvi, a u Chileu i Peru-u i prema Pekingu, a da se Sjedinjene Države ne mogu oduprijeti ovoj infiltraciji Sovjeta, jer su se same stjerale u politički položaj koji im onemogućava stvarni utjecaj na ove zemlje.

Sjevernoatlantski pakt sve više se ruši. Danas nema predsjednika de Gaulle-a da se njega krivi zbog tog slabljenja. Danas su na vladi socijaldemokrati u Velikoj Britaniji i u Njemačkoj koji iz ideoloških razloga žele zbliženje s Moskvom, jer na dulji rok žele uvesti socijalizam u svoje zemlje,

iako se ne slažu s nasilnom, revolucionarnom metodom komunističkog krila marksizma. Ako se odobrava Brandtova "Ostpolitik", tj. otvaranje Njemačke prema Moskvi, što je bilo pozdravljeno u velikom dijelu američkih intelektualnih krugova, onda se ne mogu istovremeno tražiti od Njemačke žrtve za jačanje vojničkog potencijala protiv Sovjeta. Velika Britanija je od 1956. godine aktivno zaposlena s likvidacijom same sebe. Francuska se spasila iz sličnog položaja zahvaljujući političkoj viziji generala de Gaullea i danas ima svoj položaj lokalne velesile koja točno znade što hoće, ali ti nacionalni interesi nisu uvijek u skladu s interesima sjevernoatlantskog pakta.

Pomanjkanje ideološke kohezije onemogućilo je Sjedinjenim Državama da u ime nekih viših ideala nametnu demokratizaciju u Grčkoj i u Portugalu, jer je Amerika teško mogla osuđivati grčku diktaturu kad istovremeno godinama aktivno podupire jugoslavensku totalitarnu diktaturu. Isto tako Sjedinjene Države nisu vršile nikakav pritisak na Portugal da posuvremeni svoju unutrašnju politiku. Da li zastarjela, desničarska katolička diktatura Salazara ili zastarjela, ljevičarska diktatura Tita, sve to pokazuje da je američka politika prije Vijetnama, za Vijetnama i poslije Vijetnama bila stalno odgađanje kriza, a ne hrabro rješavanje potencijalnih žarišta kriza.

Davno je već rečeno, da je ofenziva najbolja defenziva. U Sjedinjenim Državama se još uvijek smatra da je popuštanje bolje od navale i da se diplomacija mjeri kilometražom koju prevale predsjednik i njegov državni tajnik, a ne idejno-političkim planom koji bi se izradio u globalnim razmjerima i koji bi se sustavno promicao — osim ako se napuštanje položaja i priznavanje stvorenih stanja doista smatra planskom politikom.

Slavljeni Nixonov pragmatizam na vanjskom području i Kissingerova diplomacija predstavljaju završnu fazu politike popuštanja koja je započeta 1952. pod predsjednikom Eisenhowerom. Veoma je vjerojatno da nosi u sebi klicu nove, djelatne politike, kao što teza nosi u sebi svoju antitezu.

Danas se u Americi, zahvaljujući ljevičarskoj infiltraciji i utjecaju, može govoriti o idejama u politici, što je bilo smiješno i neprihvatljivo prije dvadeset godina. Ovaj uspjeh ljevičara, ovo politiziranje američke sredine, dopustit će da se u njoj razviju nove snage, isto tako političke, no suprotnog predznaka.

Materijalno je Amerika još uvijek najjača zemlja na svijetu i potrebno je samo da politički dozrije da bi njen utjecaj bio u omjeru s njenom materijalnom snagom.

Vojnički poraz u Vijetnamu nije pokazao slabost Sjedinjenih Država u materijalnom pogledu, nego njenu političku nedozrelost. Ne želim upasti u pogrešku koju su sami Amerikanci

pokazivali i izražavati neko veselje radi ovog poraza, jer, na dulji rok, ovo nije samo američki poraz nego poraz svih snaga slobodarskog svijeta. Zato ću u dokaz gornje tvrdnje navesti riječi jednog američkog novinara koji je, nakon poraza u Vijetnamu, pod naslovom "Sjedinjene Države bježe od stvarnosti" napisao da su "Sjedinjene Države stalno odbijale da priznaju da njihove oružane snage nisu bile dorasle zadatku. U tom postoji čimbenik taštine, jer nijedna zemlja ne voli priznati da su joj vojnici slabiji od drugih. Ali ovakva taština je izvanredno opasna, ako navede jednu vladu da dade svojoj vojsci zadatak koji ova ne može izvršiti." (Clive Petersen, "The US flees from reality" u "Buenos Aires Herald" od 16. svibnja 1975. str. 8)

Odgovarajući na izgovor da je područje bilo nepovoljno i da su saveznici bili nepouzdani i da je zato došlo do neuspjeha, isti novinar primjećuje da je isto područje bilo nepovoljno i za Sjeverni Vijetnam, a da se veliki dio pučanstva bojao Sjevera jednako kao što nisu voljeli Amerikance. Zato Clive Petersen zaključuje:

> "Ne, istina je daleko neugodnija i mora se uočiti ako Sjedinjene Države žele zaustaviti svoje opasno slabljenje. Na svakom koraku Amerikanci su bili pobijeđeni od boljih zapovjednika. Kao čovjek prema čovjeku Sjeverni Vijetnamci bili su daleko iznad američkih vojnika. Čini se da je Pentagon bio zabliješten s tehnološkim čudesima koje je imao na raspolaganju, te je zanemario temeljna ratna sredstva: stegovne, skromne vojnike, hrabre zapovjednike, izdržljivost."

A ja bih dodao još da je Pentagon zaboravio da u suvremenom ratu idejno izgrađen vojnik uvijek se bori bolje od onoga koji nema ideologije, da politički vođeni rat uvijek ima više uspjeha od strogo nepolitičkog rata i da, konačno, još i danas vrijedi pravilo generala Clausewitza da je rat nastavak politike samo drugim sredstvima. U Vijetnamu je doduše bila poražena nepolitička, nestegovna, neizgrađena i razmažena američka vojska, no taj je poraz bio samo djelomično prouzročen ovim čimbenicima. Glavni je poraz tamo doživjela američka politika koja nije shvatila snagu nacionalne svijesti jednog naroda i činjenicu da je protivna strana razvila svestranu, svjetsku političku djelatnost koja je Ameriku utjerala u neodrživi položaj i vanjski, u biti nevažni rat, pretvorila u unutrašnjopolitičko američko pitanje.

Upravo ovaj poraz Sjedinjenih Država može koristiti slobodarskim pokretima u svijetu, jer će nužno dovesti do preis-

pitivanja temeljnih postavaka američke politike. Sigurno nećemo saznati za nove odluke i nove alternative, koje će se izrađivati tijekom slijedećih godina, kao što nismo poznavali poslijeratne američke planove, nego smo ih iz različitih djelatnosti naknadno mogli iskonstruirati. No nemoguće je da jedna velesila, i to u svojoj srži veoma zdrava i mlada velesila, može prijeći preko ovog iskustva bez novih analiza i novih planova. Možda će upravo poraz omogućiti Sjedinjenim Državama da politički dozriju i da njihov utjecaj bude u omjeru s njihovom materijalnom snagom. Činjenica je, pak, da je u ovom času relativna snaga Sjedinjenih Država slabija nego što je bila poslije 1945. godine i da one ne vode događaje nego ovi vode njih.

b) *Slabljenje Sovjetskog Saveza*

Na početku smo govorili da je prilikom podjele svijeta na američki i na sovjetski pol materijalna snaga Sovjetskog Saveza bila daleko ispod snage Sjedinjenih Država, no da je politički bila daleko iznad svoje suparnice.

Sovjetski su vlastodršci veoma sustavno jačali materijalne temelje svoje vlasti, počevši od stvaranja ratne mornarice, koja je od neznatne snage postala danas ravna mornarici Sjedinjenih Država, a u nekim pogledima i premoćna, te izgradnje raketnog oružja u kojemu nema velike razlike između obje supervelesile.

Do ovakvih uspjeha ne može se doći samo materijalnim sredstvima, nego je potreban visoko naobraženi ljudski materijal, i to ne samo nekoliko genija, nego široki kadrovi specijalista na svim područjima. U tome su Sovjeti doista imali zavidnog uspjeha i njihovi su tehničari danas ravni zapadnim. Ali dizanje intelektualne razine jedne sredine ne može se ograničiti na jedno područje. Ne može čovjek biti samo genijalni matematičar, prvorazredni fizičar, izvrsni kemičar, moderni biolog, originalni jezikoslovac, savršeni upravnik i — istovremeno — politički zaostali ruski "mužik". I mimo volje vlastodržaca i uz sve prepreke ovakvi ljudi počinju osjećati svoju vlastitu vrijednost, a neki i nenadomjestivost, i prirodno se bune protiv političkih oblika diktature koja je stvorena za bezličnu, polupismenu masu što se bori za najnužnije potrebe i nema vremena da mnogo razmišlja o svom položaju. Između političkog sustava stvorenog za vladanje nad tom primitivnom masom i sjajnih tehničkih prvaka koje je stvorio sustav, tj. novih intelektualaca, mora doći do sukoba. Sukob je nerješiv. Ako vlast uništi intelektualce da bi se održala nepromijenjenom, njena će snaga u odnosu prema slobodnom svijetu opasti. Ako ih hoće iskoristiti, ovi će povijesnom nuždom uništiti sustav koji ih je odgojio. Francuski kraljevi su mogli vladati kao apsolutni gospodari nad gladnim i nepismenim seljacima, ali nisu mogli održati takvu vlast nad bogatim i naobraženim građanskim staležom. Isto tako sovjetska vlast, terorom ili bez njega, može se održati nad nepismenim seljakom ili polupismenim radnikom čiji je ideal dobro se najesti, još bolje se napiti i po mogućnosti izbjeći preteškom radu bez opasnosti tjelesne kazne. Teže se može održati kod visoko kvalificiranog radništva koje zna da je potrebno sustavu i koje po svojim kvalifikacijama ima i većih zahtjeva. Nikako se ne može održati kod pravih stvaralačkih intelektualaca koji su potrebni u jednoj suvremenoj, tehnički visoko razvijenoj državi, jer su njihovi zahtjevi duhovne naravi, a ne samo zadovoljavanje najnižih tjelesnih potreba.

Isto tako sovjetsko pomaganje nacionalizma u svijetu i isticanje prava na slobodu čovjeka, iako je samo sredstvo za postignuće drugog, posve različitog cilja, nužno djeluje kod onih koji su pozvani izraditi i promicati tu politiku. Ne može čovjek biti određen da promiče oslobođenje u Africi, a da mu nikada ne padne na pamet pomisao da bi bilo potrebno istu ideju ostvariti i kod kuće. Ne može se govoriti o potrebi da Rodezija bude samostalna, etnički jedinstvena država, a da se jedan etnički Ukrajinac ili Uzbek ne zamisli nad sudbinom narodne zajednice iz koje je potekao.

Sovjetski Savez, danas najveći mnogonacionalni imperij na svijetu, promicanjem nacionalnih revolucija zarazio je i sebe i probudio snage koje ga slabe. Unutrašnje suprotnosti moraju tako doći do izražaja, a sukob s Kinom služi kao katalizator za pojavu disidenata na političkom (osobnom) području kao i na etničkom (nacionalnom) području. Ako uzmemo samo dva primjera, Aleksandra Solženjicina, kao predstavnika onih koji žude za osobnom slobodom, i Vladimira Moroza, ukrajinskog nacionalista i zatočenika, koji predstavlja one koji traže slobodu i nezavisnost nacionalnih zajednica, vidimo da je podizanje intelektualne razine podgrizlo onu političku snagu koja je Staljinu poslužila da bude ravan Sjedinjenim Državama, unatoč tadanje gospodarske i tehničke slabosti Sovjetskog Saveza.

Svi vanjskopolitički uspjesi Sovjetskog Saveza u posljednjih dvadeset godina, a ne može se poreći njihovu važnost, nisu u stanju da nadomjeste gubitak monolitnog političkog jedinstva koje je omogućilo ove uspjehe. I da nema istovremenog američkog slabljenja, odnos snaga ponovno bi bio na korist

Sjedinjenih Država, kraj svih materijalnih i tehničkih dostignuća koje je Sovjetski Savez ostvario nakon Staljinove smrti.

5. *Drugi utjecaji*

Slabljenje polarizacije stavilo je u pokret mnoge druge sile, neke od njih povoljne za održavanje Titove Jugoslavije, a neke nepovoljne. Titova "nesvrstana neutralnost", u koju danas ne vjeruje više ni Amerika, ponovno je postala aktualna upravo radi slabljenja položaja supervelesila. Nijednoj nije potrebna Titova pomoć, no u labilnoj ravnoteži snaga s tolikim manjim, prije nevažnim utjecajima, ni Sjedinjene Države ni Sovjetski Savez ne žele izgubiti nijedan položaj, pa makar u ovaj čas nemao posebne važnosti. Ovo svakako koristi Titu i on obilno upotrebljava ovaj argument da održi nepromijenjeno stanje u Jugoslaviji. Ali, s druge strane, dinamički pokreti u svijetu počinju utjecati i na Jugoslaviju, danas više nego ikada prije, jer je veliki broj njenih državljana u svijetu, gdje nužno primaju više vijesti nego kad su u Jugoslaviji. Neposredno opažanje ovakvih promjena djeluje kao kvasac koji uništava Titovu zgradu, pa i onda kad se čini da tijek događaja ide u korist komunističkih sila.

a) *Oružana borba manjih naroda*

U različitim dijelovima svijeta započele su u šezdesetim godinama borbe protiv državnog ustrojstva ili državnog okvira, koje su bile nezamislive nekoliko godina ranije kad bi supervelesile odmah spriječile takve pokrete. Niti su one mogle spriječiti državni udar grčkih pukovnika koji su izgurali s vlasti tadanju, više ljevici sklonu vladu, niti su kasnije mogle spriječiti njihov pad kad je jedan dio časničkog zbora uvidio nesposobnost vojničkog vodstva i potrebu da se promijeni vlada. Sigurno je da su u jednom kao i u drugom pokretu postojali vanjski utjecaji, američki i sovjetski, ali poticaj je došao iznutra, i vanjski su čimbenici morali upotrebljavati postojeće sile, a ne stvarati ih. Izborna pobjeda Konstantina Karamanlisa nije pobjeda ni Washingtona ni Moskve, nego poraz i jedne i druge strane koje su imale svoje, njima više sklone kandidate.

Unutrašnje rasulo u Portugalu pokazalo je različne nove oblike borbe. U prvom redu potvrdilo je ispravnost komunističke taktike da je potrebno ideološki izgraditi političku elitu, infiltrirati neprijateljske političke strukture i iskoristiti narodno

nezadovoljstvo za napredovanje prema vlasti. U ovome je portugalska komunistička stranka pokazala veće savršenstvo od nekih drugih komunističkih stranaka, ali nije nam pružila ništa nova. Portugalska revolucija pokazala je da je najbolji način rušenja diktature, pogotovo ako je ova totalitarnog, ideološkog oblika, ideološko razaranje samog temelja unutar već postojećih organizacija: vojske, uprave, sveučilišta, sindikata i drugih ustanova.

Ali portugalska revolucija je pokazala da nije lako zamijeniti totalitarizam sustavom slobode, jer uglavnom nedostaju političke strukture unutar kojih sloboda može postati stvarnošću.

Kratko vrijeme iza revolucije, dr. Francisco de Sa Carneiro, ministar bez lisnice i predsjednik Pučke demokratske stranke (umjerena ljevica), dao je intervju u kojemu je rekao: "Poslije 50 godina diktature, logično je da je došlo do takvih nemira i zahtjeva, koji su uostalom opravdani, jer je životni standard portugalskog naroda daleko ispod onoga na što bi imao pravo... U ovom prvom razdoblju procesa rekao bih da bi pomanjkanje političke izgradnje naroda kao i ekstremizmi mogli uništiti sam proces. U drugom razdoblju, narod sam moći će odlučivati na izborima." ("Visión" od 13. srpnja 1974. str. 37). Danas, kad je portugalska revolucija skrenula toliko u lijevo da dr. Francisco de Sa Carneiro predstavlja najviše na desno orijentiranu još dopuštenu političku snagu, vidimo koliko je bilo opravdano njegovo mišljenje da je najveća opasnost za demokraciju pomanjkanje političke izgradnje. General Antonio de Spínola je doduše dao kritiku portugalske kolonijalne politike i svojim istupom poslužio kao katalizator u revoluciji protiv Salazarovih nasljednika, no nije bio u stanju da narodu pruži političku alternativu koju bi ovaj shvatio, te je polje prepušteno snagama ekstremne ljevice koje su se spremile za razdoblje poslije revolucije, a nisu se ograničile samo na revolucionarni čin rušenja.

Grčki i portugalski primjeri mogu nama najviše koristiti, jer pokazuju da postojanje unutrašnjih snaga otpora omogućuje povezivanje s vanjskim snagama bez kojih nije moguće ni izvršiti revoluciju niti održati se na vlasti. Kratkotrajni ustanak na Cipru protiv nadbiskupa Makariosa pokazao je kako je potrebna politička sprema da se jedan pokret održi na vlasti. Ali svi slučajevi, pa i irski i baskijski, pokazuju činjenicu da je unutrašnji otpor temelj vanjskog savezništva, a da je uspjeh u omjeru s političkom izgrađenošću pokreta, sa stupnjem infiltracije u postojeće strukture i tek u trećem redu ovisan od vanjske pomoći. Da je ova odlučna, irski bi pokret prvi uspio, jer ima najveću materijalnu pomoć.

Svi ovi pokreti dokazuju da u današnjem svijetu velesile

osuđuju upotrebu sile samo kad ova nema uspjeha, a da ih ona ne smeta da priznaju nosioce nasilja nakon pobjede. Svi afrički državnici, koje s počastima primaju u Moskvi i u Washingtonu, imaju ruke zamrljane krvlju, a neki još i danas temelje svoju vlast na običnom teroru, a da to ne smeta ni Ujedinjene narode ni velesile.

Ovime ne opravdavam takve ljude, niti upotrebu sile i nasilja, nego želim samo istaknuti činjenicu da je etički osjećaj u današnjem svijetu veoma površan i često ne ide dublje od naslova u novinama.

b) *Katolička crkva*

Iako nije ni država niti joj je svrha ovozemaljska, Katolička crkva je svojim silnim utjecajem na odgoj i na poglede ljudi neizravno, a nekada i izravno, utjecala na međunarodni život.

Veliki dio antikomunističkih pokreta u Europi i Americi temeljio se na nauci Crkve koja je u komunizmu gledala *zlo*, izražaj bezbožnog, materijalističkog duha, a ne stranku protiv koje se treba boriti u ime drugih ideja. Upravo Crkva je svojim držanjem dala mnogim nekomunističkim pokretima onaj križarski, antikomunistički značaj koji je odlikovao nacionalizam u nekim narodima, pa i u hrvatskom, prije rata i neposredno nakon rata. Na čvrstom temelju ideja "trijumfalizma" i sigurnosti jedne dogmatske filozofije mnogi su nekomunistički pokreti zaboravili da je njihova dužnost izgrađivanje vlastitih političkih programa, a da Crkva ima svoje posebne ciljeve koji se ne moraju uvijek poklapati sa ciljevima određene narodne zajednice.

Smrću pape Pija XII. i izborom pape Ivana XXIII. dolazi do dramatskog preokreta. U mnogome je ovaj preokret bio nuždan i koristan. Odvojio je Crkvu od saveza s kapitalističkim sustavom i s povlaštenim, višim staležima i počeo isticati evanđeoski, socijalni duh ljubavi prema potlačenima i siromašnima.

Ali ovakvi snažni preokreti ne mogu se ograničiti u svojim učincima i novi je duh doveo do nove politike koja se može izraziti talijanskom lozinkom "appertura alla sinistra" (otvaranje na lijevo), što je mnoge nacionalističke pokrete, kako u Italiji tako i drugdje, upravo iznenadilo i dovelo u smutnju. Zato kad je Vatikan počeo svoju politiku usmjerivati prema sporazumu s postojećim komunističkim državama, nastale su ozbiljne poteškoće u onim političkim krugovima koji su ostali bez određenog ideološkog temelja. Danas antikomunizam nije

više prihvatljiv ni u Vatikanu ni u Washingtonu, iako su obrazloženja različita kao što su i razlozi promjena različiti. Politički pokreti koji su se ideološki poistovjetili s antikomunizmom osuđeni su na političku smrt, jer nemaju međunarodnog temelja, iako u konkretnim sredinama mogu biti opravdani. Samo nekomunistički pokreti s pozitivnim političkim, ekonomskim i socijalnim programom mogu nastaviti u novom stanju, jer ne ovise o vanjskim, kao što smo vidjeli, veoma bezobzirnim i promjenljivim silama.

Ako dodamo da je jedan dio svećenstva posuvremenjenje shvatio kao prijelaz u marksizam, a ne samo odvajanje od kapitalizma (što je bila namjera Rima), vidimo da se nalazimo u svijetu koji je potpuno različit od onoga koji smo poznavali do 1960. godine.

U tom dinamičnom svijetu, gdje nije dovoljan primitivni antikomunizam da bi se moglo djelovati, nego je potrebno odrediti svoj program na temelju konkretnih narodnih potreba, postoje veće mogućnosti za borbu nego u prvo doba poslije rata. Mali narodi mogu bolje uskladiti svoju borbu sa svojim stvarnim potrebama, nego kad su morali u ime viših ciljeva popuštati u svojim zahjevima.

Ipak, ova kriza u Katoličkoj crkvi kočila je našu borbu upravo zato što je ova bila idejno previše vezana s prošlom, danas napuštenom politikom Rima protiv komunizma.

6. *Hrvatski pogledi*

Nema dvojbe da u stabilnim razdobljima hrvatska oslobodilačka borba ima daleko manje izgleda na uspjeh nego kad nastanu vrijenja u svijetu. U pedesetim godinama, dok smo još stajali pod utjecajem američke propagande o djelatnom antikomunizmu, mogli smo vjerovati da je dovoljan oslon na Sjedinjene Američke Države za oslobođenje istočne Europe od sovjetske dominacije i, istovremeno, za uspostavu pravednog nacionalnog uređenja na Balkanu podjelom Jugoslavije na sastavne narodne države. Tada je isto tako bila opravdana politika čekanja na sukob između slobodnog svijeta predvođenog Sjedinjenim Državama i komunističkog totalitarizma predvođenog Sovjetskim Savezom. Iz današnje perspektive možemo uočiti da ovakva nada nije nikada bila realna, no u ono doba samo su rijetki pojedinci bili u stanju bez posebnih podataka prozrijeti prazninu američkog autikomunizma. Godina 1956. je pokazala da se ne smije očekivati neko rješenje utemeljeno na tom prividnom antikomunizmu i da je nerealno očekivati križarski rat Sjedinjenih Država protiv komunizma.

Ne znači da i nadalje nije bilo ispravno što se neke hrvatske skupine oslanjaju na američku politiku, no da bi takav oslonac imao ikakvog političkog smisla, bilo je potrebno da postoje druge političke skupine povezane sa sovjetskim blokom, čega nije bilo u ono vrijeme, niti je do današnjeg dana došlo do pojave ozbiljne prosovjetske struje među Hrvatima. Iako smo na početku istaknuli da se vanjska politika ne smije voditi unutrašnjopolitičkim kriterijima, radi specifičnosti sovjetske politike, koja je još uvijek, bar formalno, obvezatna širiti komunizam u svijetu, a ne samo vlast Sovjetskog Saveza, najbolje bi bilo da su takvu prosovjetsku struju stvorili hrvatski komunisti (ne komunisti iz Hrvatske, kao što su mnogi od njih). Formalna preorijentacija nekih bivših antikomunista u "socijaliste" nema nikakve ozbiljnosti i može se pojaviti samo u jednoj politički zaostaloj sredini. Pa i iskrena preorijentacija nekih antikomunista u prokomuniste, da bi time zadobili sovjetsku pomoć, nije politički ozbiljna, jer ne daje jamstvo stalnosti. Eventualno bi orijentacija jedne skupine nekomunista, koji bi se izjavili za prosovjetsku orijentaciju bez prividnog "socijalizma", mogla biti primljena kao politički ozbiljan čin, jer bi bila utemeljena na istini, a ne na prividnostima ili sitnim lažima. Zasada, međutim, unatoč insinuacija s nekih strana (koje su u sumnjivo blizim odnosima s različitim tajnim službama, američkim ili zapadnoeuropskim) možemo ustvrditi da među Hrvatima nema ozbiljne prosovjetske struje koja bi davala političku aktualnost hrvatskoj proameričkoj struji.

Ali kraj ovih ekstremnih stavova moguć je i stav utemeljen na hrvatskim interesima bez ikakvog "filstva", dakle onaj koji bi se mogao označiti neutralnim u pravom smislu ove riječi. Neutralni hrvatski stav nije ideološki neutralan, nego jednostavno postavlja hrvatske probitke na prvo mjesto u svom djelovanju i ne vezuje ih bezuvjetno ni uz jednu stranu. Ovakav stav priznaje da bi i uspostava komunističke Hrvatske značila korak naprijed, ali ne zagovara ovo rješenje.

Da se ne bi mislilo da je ovakav stav neka novost u našim razmatranjima, citirat ću iz svog već navedenog predavanja održanog 1956. godine. Govoreći o mogućnosti raspadanja Jugoslavije bez međunarodnog sukoba rekao sam: "U takvom slučaju naš stav ostaje antikomunistički kako na užem, hrvatskom području tako i na širem, međunarodnom području, bilo da nastane komunistička ili demokratska Hrvatska, dok bi posebni naglašeni cilj morao biti: očuvanje naroda od fizičke propasti u budućem ratu i obrana državne samostalnosti od prepada gladnih susjeda." Želim dodati da bih danas umjesto

riječi "antikomunistički" upotrijebio izraz "slobodarski", jer smatram da se stavovi trebaju definirati po svojim pozitivnim ciljevima, a ne u funkciji suprotnosti nekom, nama neprihvatljivom stavu ili rješenju. Upotrebljavao sam tada uobičajeni rječnik koji je antikomunizam poistovjećivao s borbom za slobodu, što se pokazalo neispravnim.

> "Do časa oslobođenja, — nastavio sam u tom predavanju, — bez obzira kada ono došlo, glavni cilj hrvatske politike mora biti: čuvanje čistoće ideje cjeline u obliku državne nezavisnosti prema drugim narodima. Tu ideju treba zastupati ustrajno i nepokolebljivo, makar se činilo da nema izgleda za njeno ostvarenje, jer će se samo po toj ustrajnosti i nepokolebljivosti stranim narodima otkriti uvid u mogućnosti koje bi im moglo pružiti postojanje hrvatske države, tako da će i oni moći tu mogućnost uzeti u obzir kad izgrađuju svoje dugoročne planove." ("Hrvatska revija", op. cit., str. 288.)

Popunjavajući ovu misao, koja je bila napisana u času stabilnog, nama nepovoljnog stanja i dok je narod u domovini bio još posve utučen porazom, moramo danas reći da čekanje samo po sebi, pa ni ono koje se ne vezuje uz jedan blok, nije dovoljna politika u oslobodilačkom radu, nego da je potrebna djelatnost da bi se ubrzao proces rušenja Jugoslavije. Sami oblici i način mogu se mijenjati prema prilikama, no uvijek je potrebno držati na umu da čekanje nije nikakva politika nego umiranje.

Potrebno je poznavati razdoblja i stanja u svijetu da možemo odlučiti koja su sredstva najprikladnija u određenom času. U času kad se drmaju temelji različnim državama i kad zastarjeli režimi očajnički traže pomoć da prijeđu u novo razdoblje, čekanje znači pomagati im. U takvim je časovima potrebna živa djelatnost da bi se potencijalni porivi na domovinskom području pretvorili u djela i da bi dinamika poslužila našem temeljnom cilju, odnosno kao što je još 1956. napisao prof. Oršanić:

> "...za hrvatsku savjest ne može biti nikakva kolebanja, nikakva biranja, nikakve dvojbenosti. Mogućnost je samo jedna; u svakom slučaju srušiti Jugoslaviju, tehnički se zato pripraviti, s vjerom u vlastiti cilj i u vlastitu slobodu.
>
> Nemojmo voditi računa, kome se to u svijetu može dopadati, a kome ne. Kad se radi o Hrvatskoj, onda se

ima provoditi ono što se nama Hrvatima dopada. Ako budemo čekali, da nam netko poruči da bismo trebali biti slobodni, onda poruka nikada neće doći, kao što ni do sada nije dolazila" ("Oslobođenje i sloboda", str. 15).

Nakon što smo proučili današnje stanje i smjernice vjerujemo da je neutralizam upravo nuždan da bi se hrvatska borba pokrenula s mrtve točke. Sjedinjene Države ne nose u ovaj čas porive prema promjenama, nego ih pokušavaju zaustaviti i stabilizirati današnje stanje u svijetu, a spremne su zato platiti političku i stratešku cijenu drugoj strani. Ni Sovjetski Savez ne želi temeljnih promjena, nego teži za ispravcima na pojedinim sektorima da bi učvrstio svoje položaje prema zapadu i osigurao se prema Kini od koje očekuje nova iznenađenja. Kina je do sada pokazala da je njena koncepcija borbe protiv Sovjetskog Saveza samo varijacija politike koju je Sovjetski Savez sam primjenjivao: pomaganjem zapadnoeuropskih zemalja i Japana, prešutnim sporazumima sa Sjedinjenim Državama i relativnim jačanjem protusovjetskih snaga održati se kao nezavisna velesila protiv Rusije. Nekih većih narodnooslobodilačkih poriva izvan svojeg područja nismo još do sada vidjeli kod Kine.

No kraj ovih, za nas negativnih pojava, vidjeli smo da su velesile prihvatile sve inicijative samih naroda, ako su bile doista ozbiljne. Razumljivo je da su pokušavale iskoristiti za sebe svaku pojavu. Bilo da se radilo o grčko-turskom sukobu radi Cipra, koji je iskoristila Rusija da oslabi položaje Amerike na Prednjem istoku, bilo da se radilo o izraelsko-arapskom ratu od 1973. kad su Sjedinjene Države iskoristile priliku da zauzmu položaje kod arapskih država, do tada potpuno ovisnih o Sovjetskom Savezu, vidjelo se da su ozbiljni porivi uvijek davali rezultata.

Ali da bi jedan poriv bio ozbiljan, on mora imati svoj temelj u domovini. Rušenje režima u Portugalu inspirirano je u emigraciji, ali izvršeno preko domovinskih snaga, i to nezadovoljnika u samoj strukturi vlasti. Rušenje diktature u Grčkoj bilo je doduše poticano izvana, no konačni udarac dali su nezadovoljni učesnici u dotadanjoj vlasti.

Ovi primjeri — a i abesinski, ciparski i različiti afrički primjeri — pokazuju da je u današnjem dinamičkom stanju moguća promjena i bez svjetskog rata, jer je stanje dovoljno elastično da dopušta promjene. Samo u stabilnim stanjima postoji alternativa: čuvanje stanja kakvo jest ili svjetski rat. U dinamičnim momentima mogućnosti su mnogo veće. Razumije se da i tu postoje granice. Zato se u Portugalu ne bi mogao održati jedan čisto moskovski komunistički režim koji bi izravno ugrozio američke interese. Isto tako nije se mogao održati ultradesničarski režim na Cipru koji je ugrožavao ne samo Tursku nego i Sovjetski Savez. Radi toga smatramo da je nepovezivanje uz velesile *u ovaj čas* najbolja hrvatska politika, ako ne želimo svesti sve na čekanje.

Pri tome ne zaboravljamo da iznad svih taktičkih linija stoji hrvatski narodni interes i da tome mogu poslužiti u različnim časovima različne linije i struje ili, kao što je rekao prof. Oršanić:

> "Hrvatska republikanska stranka priznaje, da u različitim vremenima mogu biti korisne vanjskopolitičke linije, koje HRS ne nosi u svom političkom gledanju, nego je nose druge koje stranke. U takvom će slučaju Stranka smatrati uputnijim prepustiti vanjskopolitičku inicijativu tim drugim strankama, nego li promijeniti svoju liniju. Prihvaćati sve promjene, za sve prilike, znači težiti stajalištu 'pod svaku cijenu na vlasti', što nije korektno stajalište ni u oblikovanju fizionomije stranke ni u igri prema drugim strankama" (Op. cit., br. 523, str. 153).

Vjerujemo da je u današnjem času naša linija najaktualnija i da su zato potrebne naše inicijative da kao narod iskoristimo ovaj čas.

"Republika Hrvatska" br. 102 (lipanj-srpanj 1975.), str. 45-72.

Promjene u vanjskopolitičkim orijentacijama

Nakon hrvatskog poraza 1945. godine, koji je bio totalan, jer je Hrvatska izgubila svoju nezavisnost, a u zavisnom obliku još svoju upravno-političku jedinstvenost, što je dovelo do krize u hrvatskom nacionalizmu, posve je razumljivo da su prvi osloboditeljski impulsi išli za time da hrvatsku borbu uključe u novo nastalo stanje i iskoriste postojeće sukobe. U onim prvim godinama stanje je bilo posve jasno. Jugoslavensko vodstvo je bilo prethodnica sovjetskog komunizma, koji je tada, nakon ratnog savezništva sa zapadnim demokracijama, lomio ovaj savez s namjerom da si osigura nova područja neposrednog utjecaja kao i uporišta za daljnje širenje. Isto je tako razumljivo da su zapadne sile, nakon nekoliko godina kolebanja, jer uglavnom nisu očekivale ovakav razvitak, organizirale obranu svojih interesnih područja. Ovo razdoblje, koje je ubrzo dobilo ime "hladnog rata", nametalo je hrvatskoj osloboditeljskoj borbi pravac djelovanja. Antikomunizam je tada bio onaj idejni temelj na kojemu se hrvatska borba mogla uključiti u svjetsku borbu i razumljivo je da su na tom temelju stvorene ili obnovljene hrvatske političke organizacije.

Hrvatsko djelovanje susrelo se međutim s posebnom poteškoćom, koja nije postojala u slučaju drugih antikomunističkih pokreta istočnoeuropskih naroda, a koja je nastala radi sukoba Tita sa Staljinom i izlaska Jugoslavije iz bloka komunističkih država bez promjene unutrašnjeg političko-gospodarskog sustava. Kako je Zapad prihvatio Jugoslaviju kao klin kojim bi razbio monolitnost sovjetskog bloka komunističkih država, nije hrvatski antikomunizam bio dovoljan da zainteresira zapadne sile, iako je u ono vrijeme osiguravao hrvatsko djelovanje u svijetu, jer je hrvatskim političkim formacijama davao značajku političke pouzdanosti. Antikomunizam, dakle, nije omogućio hrvatskoj osloboditeljskoj borbi nikakav stvarni uspjeh, nego joj je samo osigurao postojanje u svijetu, koje bi inače bilo isto tako stavljeno u sumnju radi velikog pokusa Zapada da preko Jugoslavije razbije sovjetski blok.

Danas, trideset godina nakon što je započeta ova politika, možemo mirne duše reći da su obje strane nešto dobile i nešto

izgubile. Titoizam je doista postao razornim bacilom u istočnoj Europi, no nikada u tolikoj mjeri da bi ozbiljno ugrozio sovjetsku premoć nad državama koje tvore sovjetsku zaštitnu zavjesu prema Zapadu. Tvrditi pak da je eurokomunizam isto posljedica titoizma, pokazuje da su američki krugovi koji su pomagali Tita danas svjesni da im ova politika nije donijela dovoljno rezultata da bi opravdala sav politički i materijalni trošak koji je u nju uložen, pa da je moraju opravdavati i s ovakvim, nepostojećim posljedicama. Eurokomunizam je posebna pojava u slobodnoj, nekomunističkoj Europi, pokušaj dolaska na vlast parlamentarnim putom, u suprotnosti s Lenjinovim tezama o "nasilnoj revoluciji" i o "diktaturi proletarijata" kao jedinim načinom ostvarenja socijalističkog poretka. Ovi pokreti, koji se danas odriču temeljne Lenjinove teze o "diktaturi proletarijata" i idejno se približavaju menjševicima i socijalrevolucionarima protiv kojih se Lenjin borio cijeli svoj život, predstavljaju fenomen koji nema nikakve veze s Titovim komunizmom, jer je ovaj pokušavao prvo ostvariti diktaturu proletarijata, a onda, suočen s nemogućnošću organizacije socijalističkog sustava, prihvatio Kardeljevo poluanarhističko samoupravljanje.

No ni Sovjetski Savez nije radi raskola s Titom bio posve na gubitku. Upravo u doba najžešćeg hladnog rata, kad je sovjetskim agentima bio otežan rad u mnogim zemljama u kojima se rušio kolonijalni sustav, formalna nezavisnost od Moskve omogućila je jugoslavenskim komunističkim agentima stvaranje i izgradnju mjesnih komunističkih skupina u tim krajevima bez opasnosti američke intervencije. Ova je infiltracija komunizma preko jugoslavenske neutralnosti i nesvrstanosti pojačana nakon što je Tito zajedno s Nehruom, Sukarnom i Naserom stvorio blok nesvrstanih, tzv. "treći svijet", no nigdje nije došla do većeg izražaja nego u Abesiniji i u Alžiru (za vrijeme borbe protiv Francuske). Dakle kraj nesumnjive štete koju je Tito nanio Moskvi svojom pobunom, kojom je doista načeo monolitnost, Tito je pribavio i koristi svjetskom komunizmu u njegovu širenju, te prema tome odlikovanja koja je dobio nisu bila bestemeljna.

Zastarijevanje rješenja

Svaki objektivni promatrač morao bi danas zaključiti da je američka politika pomaganja Tita protiv Sovjeta dala svoj maksimalni mogući učinak i da se od nje ne može više ništa očekivati. Ali ni velesile nisu savršene. Ni njihova politika nije uvijek utemeljena na objektivnim analizama, nego je često

sputana zastarjelim i uobičajenim formulama i razvija se u oblicima koji su izgubili aktualnost. Nekada nove i neiskušane političke teorije i strateške koncepcije vremenom postaju uobičajenim šablonama i nastavlja se s njihovom primjenom i onda kad ne daju rezultata. Budući da su šablona, dakle jedne vrste aksioma, o njima se ne raspravlja, jer se ne želi obnoviti misaoni proces koji je izvršen prije nekoliko desetljeća kad je stvorena ova politika. Nastavljanje ove politike nastoji se opravdati različitim nedokazanim potrebama i koristima, što će slijediti sve dotle dok prava kriza ne prisili mjerodavne da ponovno preispitaju postavke na kojima se temelji njihova politika. U ovaj čas ne postoji nikakav indicij da bi se u Sjedinjenim Američkim Državama vršilo takvo preispitivanje. Naprotiv, sve dosadašnje izjave potvrđuju mišljenje da je pomaganje Titove Jugoslavije jedan od takvih političkih aksioma koji se šablonski ponavljaju radi inercije. Novi dužnosnici vojničke i diplomatske službe odgojeni su u sjeni ovoga aksioma i nisu u stanju voditi politiku na balkanskom području bez ovog ustaljenog političkog rješenja.

Osim toga antikomunizam danas odbacuju i kapitalistički Zapad kao i Katolička crkva, dva stupa na kojima je počivao četrdesetih i pedesetih godina. Da li s pravom ili ne, to nije u ovaj čas svrha našeg razlaganja, zapadni industrijski i novčarski krugovi, koji odlučuju političkom orijentacijom glavnih sila u Europi i u Americi, smatraju da komunizam ne predstavlja više neposrednu opasnost za njihove države, te da je potrebno naći s njime "modus vivendi" na dulji rok. Uzalud je zato kad predstavnici istočnoeuropskih naroda pokušavaju na temelju svoga iskustva dokazivati da je takav "modus vivendi" nemoguć i da predstavlja sa strane sovjetskih vlastodržaca samo primjenu Lenjinova načela "dva koraka naprijed, jedan nazad". Dok se zapadni državnici ne uvjere u jednoj velikoj, neposrednoj krizi da je nemoguć takav "modus vivendi", antikomunizam neće imati političkog značenja na Zapadu.

Katolička crkva, koja se uvijek odlikovala veoma realističnom diplomacijom, ne odviše sputanom ideološkim predrasudama, osjetila je ovu promjenu politike na Zapadu i požurila se da stvori svoj "modus vivendi" s vlastodršcima u komunističkim državama. Cijena ovih pokušaja bilo je napuštanje borbenog antikomunizma i stvaranje različitih kompromisnih oblika koji su prilično udaljeni od oštrog stava koji su zastupali pape Pio XI. i Pio XII. Dakle, oslobodilačkih pokreti koji su se oslanjali na doktrinarni antikomunizam Katoličke crkve,

danas moraju potražiti druge veze i druge temelje ako žele biti politički aktualni.

Kriza u hrvatskim oslobodilačkim nastojanjima

Razumljivo je da je nastala kriza u hrvatskim oslobodilačkim nastojanjima, pogotovo u onim krugovima koji nisu na vrijeme opazili razvitak američke politike i radi toga su ostali na zastarjelom temelju antikomunizma pedesetih godina. Kod njih je spoznaja o novom stanju mogla dovesti samo do dvije reakcije. Jedna, duševno lakša, sastoji se u nastavljanju dotadašnjih političkih oblika, bez ikakvog pokušaja promjene, a druga u prenagloj promjeni koja se izražava u traženju oslonca na Sovjetski Savez.

Svojedobno je hrvatska orijentacija prema Sjedinjenim Američkim Državama i antikomunizmu imala svoje političko opravdanje i predstavljala je u određenom času jedino razumno rješenje. Vremenom je temelj ove orijentacije nestajao i oni koji su ovu orijentaciju prihvaćali razumski, s gledišta interesa hrvatske oslobodilačke borbe, a ne s nekih ideoloških postavaka, mijenjali su svoju politiku i udaljivali je od oblika koji već nije bio suvremen, no bez osjećajne odbojnosti prema nosiocima američke politike. Shvatili su da se radi o posebnoj politici interesa koji se časovito ne poklapaju s interesima hrvatske oslobodilačke borbe i da je prema tome potrebno voditi oslobodilačku borbu nezavisno od američke politike, što ne znači niti automatsko prelaženje na sovjetsku stranu, niti načelno neprijateljski stav prema Sjedinjenim Američkim Državama. Znači samo konstataciju činjenice da se danas američka politika na području Jugoslavije ne slaže s interesima hrvatske oslobodilačke borbe i da još ne postoji nikakva nova američka politika, niti kao rezervna politika, koja bi mogla predstavljati novo usklađivanje hrvatske borbe s američkim političkim potezima.

No kraj ove politike razumnog odvajanja, nastala je i politika osjećajnog prelaženja na drugu stranu. Dok je svojedobno politika utemeljena na američkom antikomunizmu dopuštala razumsko opredjeljivanje prema njoj i povezivanje hrvatskih oslobodilačkih poriva s takvom politikom, u današnjem času politika oslonca na Sovjetski Savez ne pokazuje nikakvog razumskog opravdanja. Svi argumenti koji se pokušavaju dati u korist ovakve orijentacije utemeljeni su na željama, a ove pak na osjećajima povrijeđenosti radi razvitka američke politike. Osim nekih veoma slabih znakova interesa Sovjeta za Hrvate, koji su bili očevidno smišljeni kao pritisak na Tita

da bi prihvatio nove sovjetske zahtjeve, nije do sada bilo moguće otkriti neku dugoročnu sovjetsku politiku koja bi omogućila vezivanje hrvatske oslobodilteljske borbe na nju.

Činjenica da Sovjeti pomažu i iskorištavaju mnoge narodnooslobodilačke pokrete nije dovoljna da bismo mogli od njih očekivati neku pomoć, jer od 1925. godine, kad je Stjepan Radić osjetio da ni Sovjeti, isto kao ni Zapad, nemaju namjere stvarno pomoći Hrvatima, ni u jednom času nije postojala neka sovjetska politika, ili komunistička politika, što je uglavnom istovjetno, koja bi načelno zastupala potrebu stvaranja nezavisnih, narodnih država na Balkanu umjesto današnje Jugoslavije, nego samo plan federalizacije Jugoslavije i uvođenja komunizma u njoj.

Upravo je znak slabosti onih koji zastupaju sovjetsku orijentaciju što na temelju povremenih, slučajnih izjava ili taktičkih poteza pokušavaju iskonstruirati neki sovjetski interes za hrvatsku oslobodilteljsku borbu, odnosno činjenično poklapanje neke sovjetske dugoročne politike s interesima hrvatske oslobodilteljske borbe. Ovakvih poklapanja danas nema, te se prema tome pokušaj oslonca na Sovjete pokazuje isto onakvim nuđenjem, kao što je nuđenje stav onih koji i danas smatraju da će Sjedinjene Američke Države pomoći Hrvatskoj da se oslobodi, iako im službeni američki krugovi stalno daju suprotne izjave.

Pogotovo je nerazumno kad pojedini hrvatski krugovi, koji su bili poznati donedavna kao antikomunistički, sada pokušavaju potkrijepiti ovu politiku oslonca na Sovjetski Savez proglašavanjem nekog socijalizma i prihvaćanjem komunističke propagandne frazeologije.

Ako bi ikada Sovjetski Savez imao interesa za razbijanje Jugoslavije pomoću stvaranja hrvatske države, sigurno ne bi bio prisiljen obratiti se na ovakve prividne socijaliste, nego bi radio preko hrvatskih komunista informbirovaca, koji, iako malobrojni, ipak su dovoljni za ovakav sovjetski potez, ili preko hrvatskih nacionalista nekomunista, na temelju političkog sporazuma o zajedničkim interesima, kao što su to Sovjeti učinili u mnogim zemljama, gdje su žrtvovali domaće komunističke stranke da bi mogli surađivati s nekomunističkim snagama u određenom političkom momentu.

"Republika Hrvatska" br. 113 (10. travnja 1978.), str. 6-12.

9

REVOLUCIONARNA BORBA

- *Strpljivost i postojanost, ali ne čekanje*
- *"Naš stid i sram"*
- *Revolucionarni duh*
- *Radikalizacija hrvatske mladeži*

Mi Hrvati znademo i to da u politici ne koriste ništa suze i molitve, nego da tu treba žive, organizirane snage, da tu treba stalne nepopustljive volje, mnogo iskustva i razboritosti, a do potrebe i čvrstih željeznih mišica.

Stjepan Radić

Strpljivost i postojanost, ali ne čekanje

Govorilo se da je Otac Domovine dr. Ante Starčević, za razliku od svog prijatelja i suosnivača Stranke prava dr. Eugena Kvaternika, bio samo za pravnu, saborsku borbu, te da je osuđivao svaku silu. Došlo je do toga da su neki suprotstavljali Starčevića Kvaterniku i obratno, ne videći da se radilo samo o razlikama u načinu i u karakteru, a ne u temeljnim postavkama.

Starčević je doduše rekao: "Ne samo katolicizam, nego svaka vjera, svaka crkva, svatko razuman jest i mora biti proti prevratu, pa i tako, tim svim usprkos, bijaše i sva je prilika da će još biti krvavih prevrata, jer gdje ne ide pravnim, tu ide nepravnim putom."

Starčević, dakle, koji je uvijek želio ići pravnim putom, priznaje da je potrebno ići i putom revolucionarne borbe, ako je pravni put zakrčen. Ovo priznaje kako na polju unutrašnjih, političkih i socijalnih sukoba, tako i na području borbe jednog naroda za nezavisnost.

"Razumijeva se samo od sebe da narod, koji je oružjem ili makar kako, samo ne svojom voljom, izgubio svoju samostalnost, mora tu samostalnost oteti bajunetama i lumbardama, ako mu je otimač s dobra ne povrati."

Iz ovih Starčevićevih riječi struji čovjek odlučan koji se trudi biti u svakom času umjeren, pravedan i miroljubiv, ali koji zato ne napušta ideale, niti u ime miroljubivosti pristaje na nepravdu.

Poučava Hrvate na strpljivost, ali ne na beskonačno čekanje, te na borbu, ali ne na lakoumno započimanje prevrata. Ne osuđuje načelno oružanu borbu za oslobođenje — ali je stavlja tamo kamo spada po etičkim pravilima: u nužno zlo.

Kao praktičan čovjek savjetuje: "U svakom poslu, a osobito u ratu, glavna je stvar da se pripraviš za najgori, za najteži slučaj. Samo ako si tako pripravljen, prosto ti stoji nadati se na druge povoljne okolnosti. Ako tada te okolnosti ne nastupe, one ti ne škode; nastupe li, one ti pomažu; svakako si osiguran."

Ovo govori borac koji je spreman, kao Mojsije, raditi za cilj cijeli svoj život, a da ne postigne cilj, ali koji unatoč spo-

znaji da ga neće postignuti on osobno, ne zauzima komotan stav čekanja, nego propovijeda spremanje na borbu, na čas kad padaju odluke.

Samo su malodušnici nestrpljivi i govore o potrebi borbe smjesta, sada, bez spremanja, jer se boje da im vjera nije dovoljno jaka da ih održi na trnovitom putu trajne borbe i trajnog odricanja. Ali samo kukavice predlažu čekanje bez borbe, jer da borba nema izgleda. Povijesno borba svakoga naroda koji stvarno želi svoju slobodu uvijek ima izgleda, jer "dok narod hoće da bude narodom, dotle će narod biti za svoju samostalnost i neodvisnost". A uspjet će, po Starčeviću, budući da "još nikome nije pošlo za rukom složiti ili uščuvati državu proti pravu i proti volji ljudi, koji bi imali biti njezini državljani".

"Rakovica" br. 4/1976 (rujan 1976.), str. 3.

"Naš stid i sram"

Kao obično, sa zakašnjenjem od jednog naraštaja hrvatski politički život ulazi u novo razdoblje tridesetih godina devetnaestog stoljeća s tzv. ilirskim preporodom. Umorno hrvatsko plemstvo, podgrizavano bečkom korupcijom od časa kad su uništeni njegovi prvaci, Zrinski i Frankopan, daje još jednog velikaša hrvatskoj politici (grofa Janka Draškovića), da poslije njega potpuno utone u tuđinske vode i nestane iz hrvatskog narodnog života kao odlučan čimbenik domaće politike. Uz te zadnje izdanke plemstva hrvatskog osjećaja (a ne hrvatske krvi, koja je kasnije služila Austriji i Mađarskoj a ne Hrvatskoj) stupa na pozornicu novo hrvatsko građanstvo, koje se uglavnom sastoji od ljudi tuđe krvi, asimiliranih novoj hrvatskoj sredini. Oko tog novog građanstva strane krvi a hrvatskih osjećaja okupljaju se sinovi hrvatskih seljaka koji dolaze u grad i stvaraju novi građanski stalež u Hrvatskoj i time novu podlogu za hrvatsko političko djelovanje.

Novo hrvatsko građanstvo bilo je krhka biljka na polju hrvatske državne ideje. Slabe tradicije, slabih veza s hrvatskim selom, slabe gospodarske podloge, izvrgnuto pritisku državnih vlasti, to je građanstvo započelo hrvatski preporod i hrvatsku demokraciju oponašanjem stranih izvora, većinom francuskih, koji su dolazili kroz njemačku i češku romantičarsku retortu.

Novo hrvatsko građanstvo nije se politički i nacionalno razvijalo u sjeni narodnog plemstva i od njega učilo i konačno, u borbi s njime, preotelo mu vlast i naslijedilo njegovo političko iskustvo, nego je ono ušlo u političku prazninu koju su samo djelomično popunjavali hrvatski svećenici, jedini nacionalno svjesni stalež. Svoje hrvatstvo poprimilo je novo građanstvo većinom od svećenika, pa je taj žig ostao na njemu i onda kad su prevladale liberalne, pa i otvoreno antiklerikalne struje. Zbog toga je građanstvo u politici nastupilo retorski, skoro bismo rekli propovjednički, pjesnički (u odama i budnicama) i svečano, za razliku od građanstva u zapadnim zemljama koje je unosilo u politiku razum, računicu i privredne momente, ili od poljskih patriota koji su u isto vrijeme unijeli u romantiku revolucionarni zanos i borbenu požrtvovnost preuzetu od polj-

skog plemstva. Od svojih jedinih učitelja, svećenika, poprimilo je hrvatsko građanstvo i osjećaj poštivanja vlasti i nesklonost nasilju, što ga je odvajalo od zapadnog građanstva, koje je od svojih učitelja, velikaša, poprimilo također i vojničku predaju i borbenost.

Novo razdoblje hrvatske politike, koje započinje s ilirskim preporodom, nije prema tome toliko bitno novo kao što se na prvi pogled pričinja. Nova politika je nova samo u svojim vanjskim oblicima i po svojim nosiocima, ali po duhu ima vrlo malo novosti. Ni najekstremniji predstavnici nove politike ne misle na mogućnost nekog oružanog ustanka ili primjene sile, nego smjerno mole "svijetlog kralja" za različne "premilostive otpise".

Hrvatska politika ostaje nepomična unatoč svih ilirskih budnica i davorija, kermesa i surki, te se vodi mimo i protiv osjećaja i želja novoga građanstva. Skoro bi se moglo reći da ni sami nosioci ilirizma, kao vanjskog izraza prodora građanskog staleža, ne žele stvarnih promjena, nego se iživljavaju u riječima i prosvjedima bojeći se svake bitne promjene na koju zemlja nije bila spremna ni gospodarski, ni duhovno, ni po svom društvenom ustrojstvu. Velike reforme 1848. godine nisu nastale na poticaj domaćeg građanstva, nego kao odraz novog revolucionarnog vala u Europi, kojem su se onda hrvatski politički predstavnici prepustili kao slamke u bujici.

I kad je nakon dubokih političkih promjena, revolucije od 1848., mađarskog pokušaja oslobođenja i imperijalističkog prodora prema "posestrinama kraljevinama", nakon zadnjeg otvorenog pokušaja germanizacije i centralizma (Bachova apsolutizma), ponovno sazvan Hrvatski sabor, najsjajniji duhovi hrvatskog javnog života nastavili su tamo gdje su prestali 1849. godine: prekrasnim govorima, sjajnim silogizmima, povijesnom erudicijom, pravnom oštroumnošću i političkom smušenošću. Osim dr. Ante Starčevića i njegova zastupničkog druga u Saboru od 1861., dr. Eugena Kvaternika, nije bilo političkog realizma, nije bilo hrvatske državne politike, nego se vodila austrijska pokrajinska politika, zaogrnuta plaštem hrvatske državopravne frazeologije.

Niti šezdesetih godina prošlog stoljeća nije hrvatska politika, ni njeni nosioci, hrvatski građani, ušla u novo doba europske politike. Ostala je onakva kakva je bila u XVIII. stoljeću, s novim nosiocima i nešto malo promijenjenim rječnikom. Protiv austrijskog dvora, koji se već obilno služio pangermanizmom, i mađarske aristokracije, koja je otvoreno nosila moderni mađarski nacionalizam, te povezana s mađarskim građanstvom pretvarala taj nacionalizam u mađarski imperijalizam, hrvatsko je građanstvo još uvijek branilo autonomije, stara prava i sloboštine kraljevstva, te s jednim Ivanom pl. Kukuljevićem Sakcinskim sjajno iznosilo sve dokaze za hrvatska prava, dok je birokracija carskog i kraljevskog veličanstva mimo tih prava polagano uništavala Hrvatsku kao posebnu narodnu i političku jedinicu.

Hrvatska politika stvarno se mijenja tek mnogo kasnije nego što se službeno naučava. Stari romantički duh umire tek dne 11. listopada 1871., dvjesta godina nakon propasti hrvatske aristokratske države, umire i propada sa zadnjim tipičnim hrvatskim romantikom i prvim modernim hrvatskim revolucionarom Eugenom Kvaternikom.

Rakovica je konačni prekid s prošlošću, iako je suvremenicima izgledala kao neznatan incident romantičnog zanešenjaka. Duboki smisao Rakovice nije mogao biti jasan suvremenicima, jer oni nisu mogli sebe vidjeti iz perspektive, kao što je to nama dano. Oni su bili dio sredine, zadojeni idejama, pogledima i običajima koji su im se činili prirodnim, te su svaku bitno različnu stvar odbijali, jer je nisu razumjeli. Oni su mogli razumjeti Kvaternikove strastvene govore, njegovu surku, njegov romantizam, ali nisu mogli shvatiti kako će se netko podignuti protiv "presvijetlog kralja", protiv "naše vojske", protiv postojeće vlasti. Nije im bilo teško čitati o talijanskim karbonarima, o francuskim republikancima, o engleskim radikalima, ali sve je to bilo samo knjiško shvaćanje događaja bez sposobnosti da bi se strana iskustva primijenila na posebne hrvatske prilike. Hrvatska sredina shvatila bi lakše, da je onda poznavala, nuđenje hrvatske krune Napoleonu III., jer je promjena dinastije ipak postojala u hrvatskoj povijesti kao precedens, ali podignuti se pod hrvatskim vodstvom, bez strane dinastije, za to je prošlo previše vremena od 1102. godine.

Kvaternik, kao zadnji predstavnik duha prošlosti, koji se diže u smislu člana 31. Zlatne bule kralja Andrije, još bi bio razumljiv svojim suvremenicima, pogotovo nakon Starčevićevih govora u kojima je naučavao da hrvatski narod ima povijesno pravo na slobodu. Ali Kvaternikova buna, moderna, revolucionarna buna u ime slobode naroda, kao revolucionarno ostvarenje Starčevićevih teoretskih naučavanja, ipak je bila previše jako vino za hrvatsku sredinu. Bila je akt luđaka, dakle nešto što se treba odbiti.

Zadnji hrvatski romantik Kvaternik definitivno ubija hrvatsku romantiku i sije sjeme hrvatske revolucije koja će prolaziti kroz mnoge nevolje i neuspjehe dok će se razviti u jaku biljku. S Rakovicom prestaje doba hrvatske građanske romantike i novi naraštaji imaju već precedens revolucionarnog na-

stupa. U tome je Kvaternik preteča hrvatske suvremene politike. Kao što je često u povijesti, novi pokreti imaju kao začetnike najtipičnije predstavnike onoga društva ili sredine koja mora propasti. Francusku srednjovjekovnu feudalnu državu ruši kardinal Richelieu, potomak pravih feudalaca. Francusku aristokratsku monarhiju mora srušiti francuski aristokrat grof Mirabeau uz suradnju ljudi kao što je biskup Talleyrand (iz vojvodske kuće Talleyrand-Périgord). Jedinstvo Zapadne crkve ne ruši laik ili teološki neizobraženi čovjek, nego augustinski redovnik i profesor Martin Luther, te francuski klerik Ivan Kalvin. Prevlast građanskog staleža ne podgrizava radnik ili proleter, nego tipični buržujski odvjetak Karl Marx, odgojen u najgrađanskijoj filozofiji Njemačke, hegelijanizmu. Rusku teokratsku despociju ne ruše potlačene mase ruskih seljaka i radnika, nego odvjeci vladajućih staleža: Lenjin, pripadnik nižega plemstva, Staljin, pravoslavni bogoslov, te legije sinova generala, dvorjanika, činovnika, novčara i drugih povlaštenih staleža. Novo se rađa iz propasti staroga, kao što sjeme mora trunuti da se rodi nova biljka.

Zakašnjelu hrvatsku romantiku uništava stopostotni hrvatski romantik Eugen Kvaternik.

☆

Ali Rakovica predstavlja prekid i u drugom, posve našem smislu. Kvaternikova buna predstavlja zadnji nastup pravoslavnog pučanstva Hrvatske u korist hrvatskih prava, zadnji odraz hrvatstva pravoslavnog žiteljstva, te istovremeno prvu otvorenu izdaju Hrvatske od pravoslavaca. Katolik (i to uvjereni katolik) Kvaternik ide u Vojnu Krajinu da podigne pučanstvo za slobodu Hrvatske i ne smatra ništa čudnim podignuti hrvatsku zastavu među pravoslavnim žiteljstvom koje mu i prilazi. Među njima je i onaj izdajica koji ga je prokazao austrijskim vlastima. Sve su to samo sitni događaji, ali su simptomatični. Danas se ne misli više na činjenicu da su prvi Starčevićevi sljedbenici u širim slojevima bili pravoslavni svećenici, dok su katolički svećenici bili listom za Strossmayera i jugoslavensku koncepciju kao sredstvo prodora katolicizma na Istok. Još početkom XIX. stoljeća nije bilo ništa čudno da je karlovački mitropolit Stratimirović slao svoje popove u Dalmaciju da zajedno s izaslanicima zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca potiču tamošnje svećenstvo da traži pripojenje Dalmacije Kraljevini Hrvatskoj. Sedamdeset godina kasnije, pod utjecajem bečke i peštanske politike, od pravoslavnog pučanstva Hrvatske stvoreni su Srbi, haramije, iz-

dajice i pomoćnici tuđinske vlasti. Kvaternik je još mogao misliti da su pravoslavci Hrvati; nakon njega više nije bilo moguće zatvoriti oči pred činjenicom njihova posrbljivanja. Gubitkom hrvatske svijesti kod pravoslavnog pučanstva započinje proces poistovjećivanja katolicizma s hrvatstvom, unatoč neumornih pokušaja Starčevića da razjasni pučanstvu banske Hrvatske da su i muslimani Hrvati. Poistovjećivanje katolicizma s hrvatstvom dosta je kočilo nacionalno osvješćivanje muslimanskog dijela hrvatskog naroda, koje bi se daleko lakše odvijalo da je pravoslavna manjina ostala ono što je po narodnosti bila, tj. hrvatska.

Dakle, i u tom pogledu ta tako neznatna rakovička buna ima značenje prekretnice.

☆

Kao romantik Kvaternik je zakasnio, ali kao nosilac revolucionarnog duha on se daleko prerano pojavio, te je u svakom pogledu pravi junak kao da je izašao iz grčke tragedije. On je morao tjelesno propasti, jer sredina nije bila zrela za njega, a da se htio prilagoditi sredini, ponovno bi propao, iako ne tjelesno nego samo duhovno, jer ne bi mogao ostati vjeran svojoj ideji.

Praktična korist Kvaternikova pokušaja bila je jednaka ništici, a u prvi čas posljedice za Stranku prava bile su vrlo nepovoljne. Ali u povijesnoj perspektivi i kao klica budućeg razvitka, Kvaternikov revolucionarni čin ima isto takvu važnost kao i Starčevićevo političko naučavanje. Starčević i Kvaternik se popunjuju kao teorija i praksa. Bez Kvaternikovog djelatnog primjera pravaštvo bi bilo samo knjiško znanje kao mnogi drugi stranački programi. Bez Starčevićeva teoretskog izlaganja Kvaternikov ustanak ostao bi bez dublje važnosti u životu naroda, te bi se spustio na razinu neozbiljnog pokušaja političkog zanesenjaka. Tek zajedno, djelovanje ove dvojice velikana dobiva svoje političko i sociološko značenje.

Kao što smo rekli, hrvatsko je građanstvo bilo krhka biljka u politici, bez jake tradicije i sklono fraziranju. Od te rječitosti pa do oportunizma korak nije velik i često puta bio je i napravljen.

Prošla su desetljeća a da Kvaternikovo rješenje nije bilo usvojeno. Tek se u nekim mlađim hrvatskim političarima nekadá odražavalo kao mogućnost, daleka i nestvarna, ali sredina još nije bila zrela. Habsburška korupcija sve je dublje podgrizavala hrvatski javni život, te je i Starčević umro opjevan kao Otac Domovine, a politički eliminiran, izguran iz vlastite

stranke. Na temelju frazerstva i oportunizma hrvatske su stranke odigrale svoju povijesnu izdaju 1918. godine, koja je plod njihova nerevolucionarnog i oportunističkog duha, i tek onda Kvaternikov primjer počinje se približavati širim hrvatskim slojevima. Konačno i Stjepan Radić morao je dokazati svojom smrću da mirotvorstvo, popuštanje i kulturno prosvjećivanje nisu dovoljno oružje da jedan narod postigne slobodu, pa da konačno hrvatski narod krene putem Kvaternika, putem revolucionarne borbe.

Danas, kad nas neprijateljska promidžba u svijetu prikazuje opasnim borcima i revolucionarima, često zaboravljamo da je hrvatski narod tvrdoglavo odbijao pomisao o primjeni sile u svojoj borbi i da je hrvatska politika još pedeset godina nakon Kvaternikove smrti vjerovala u "premilostive otpise" u novom, balkansko-seljačkom obliku ("Kralj i narod"). Što je najzanimljivije, u to je vrijeme hrvatska javnost sa simpatijama pratila svaku primjenu sile sa strane drugih naroda koji su se borili za slobodu, te su u balkanskim ratovima sudjelovali i hrvatski dobrovoljci, koji vjerojatno nikada ne bi bili spremni upotrijebiti silu za hrvatsku borbu, ali je nisu osuđivali kad su je upotrebljavali Srbi, Crnogorci i drugi balkanski narodi.

Zato kad nam danas prigovaraju protivnici da smo za upotrebu sile u narodnoj borbi, nemojmo se braniti, nego istaknimo da smo trebali pedeset godina da shvatimo svog prvog revolucionara i njegovu nauku, dok su drugi i bez takvog primjera u prvoj prilici znali da je za slobodu potrebno boriti se, ginuti pa, nažalost, i ubiti.

Uvijek smo se divili revolucionarnim borcima drugih naroda, i to ne samo Srba, Bugara, nego i Rusa, Poljaka, Iraca, a danas i različnih azijskih i afričkih naroda, a ne vidimo da imamo kod sebe, u svojoj sredini, revolucionara čistije vode nego što je bilo koji od opjevanih stranih revolucionara: O'Connell, Kosciusko, Lenjin, Gandhi ili Kenyatta. Uvijek je teško biti revolucionar, jer je vjerojatnost uspjeha malena, te samo mali postotak doživljava ostvarenje svojih ideala. Ali u borbenoj sredini, prožetoj spremnošću na žrtve, nije nevjerojatno da će se roditi revolucionar. Vjerojatnost je daleko manja u sredini koja ljubi građansku zakonitost, u kojoj su činovnička servilnost i kmetska uslužnost glavne oznake. Zato je pravo čudo kad netko u takvoj sredini postane revolucionaran, jer normalno ove sredine stvaraju nezadovoljnike, puntare, ali ne prave, moderne revolucionare. Revolucionari većine drugih naroda plod su svoje sredine, dok je Kvaternik bio revolucionar po sebi, iz ideala i osjećaja odgovornosti. Druge revolucije

stvaraju sebi revolucionare, Kvaternik je revolucionar koji je tek morao početi stvarati revoluciju. U nerevolucionarnoj, oportunističkoj sredini, bez potpore, bez razumijevanja, kao vizionar jedinog rješenja hrvatskog pitanja, on je morao pasti, morao je biti sjeme koje umire da bi hrvatska sloboda mogla proklijati. Zato je on div, kao što ga je najbolje opisao Matoš:

Tu leži div
Naš stid i sram,
Što bješe kriv,
Jer bješe sâm.

"Hrvatska misao" br. 27/28 (1961.), str. 13-19.

Revolucionarni duh

Prvih godina poslije propasti hrvatske države, unatoč još jakog borbenog duha u emigraciji, nije se spominjalo revolucionarni duh. U idejnim raspravljanjima prevladavali su pravno-diplomatski i povijesni argumenti, kako u spisima namijenjenim strancima, tako i u čisto domaćim raspravama i polemikama.

Tri su razloga dovela do takvog stanja.

1.) Državotvorna svijest, koja je u kratkom razmaku od četiri godine potpuno prožela mlađa i srednja godišta hrvatskog naroda, tako da su ona i poslije 1945. svoje djelovanje shvaćala kao borbu za očuvanje i obnovu države, dakle kao obranu jednog pravnog stanja, a ne kao rušenje nečega što bi pravno postojalo;

2.) Progrešno prosuđivanje idejne podloge pobjedničkog bloka te različnih strujanja unutar njega, gledajući u pobjednicima stvarne i iskrene borce za slobodu i pravednost koji su samo neupućeni u hrvatske prilike, iz čega je onda povučen kao nuždan zaključak da je bitno prikazati im pravo stanje stvari i pravno-politički temelj hrvatske borbe, te

3.) Demoralizacija zbog totalnog vojničkog poraza, sloma države i očevidne nesposobnosti ratnog vodstva, da išta predvidi u vezi s takvom mogućnošću, a što je podgrizavalo vjeru u vlastitu snagu i pojačavalo duh dodvoravanja jačemu, razvijen u prošlim razdobljima, koji u cigle četiri godine ipak nije mogao potpuno nestati.

Hrvati, naime, po svojem sociološkom sastavu i po svojoj tradiciji, nisu revolucionaran nego veoma državotvoran element, koji je samo radi pomanjkanja vlastite države otjeran u radikalnu opoziciju. Ali u biti Hrvati vole red, poštuju vlast i dive joj se. S malo slobode i nešto formalno boljeg postupka lako se pretvaraju u stupove državne vlasti, što su pokazali u Podunavskoj Monarhiji prije uvađanja austro-ugarskog dualizma. Dualizam je Hrvate potisnuo od formalno državnog naroda na razinu povijesnog ostatka s nešto malo autonomije, kojom su se razlikovali od drugih narodnosti, ali su ipak zaostajali za glavnim državnim narodima (ne narodnostima) Nijemcima i Mađarima. Isto su pokazali i u Otomanskoj Carevini, gdje su zbog posebnih privilegija bosanskog pašaluka bili nešto zaštićeni kao posebna etnička jedinica, pa su zato vjerno

služili Sultana kao što su njihova kršćanska braća lijevala svoju krv za Cara u Beču. Tek kad se Turska htjela modernizirati, što je u Bosni predstavljalo gubitak autonomije i povlaštenog položaja u odnosu prema drugima, podigli su se begovi i otišli su u opoziciju. Ako prijeđemo preko nebitnih razlika, uslovljenih vjerom i posebnim državnim uređenjem, naići ćemo na bitnu istovjetnost osjećaja i reakcija kako kod Hrvata katolika, tako i kod Hrvata muslimana, te na duboke analogije u njihovu političkom razvitku koje bolje potvrđuju jedinstvenost hrvatskog naroda, nego jezik, rasa ili prostor.

☆

Kad se u cijeloj Europi počeo širiti duh reformi i revolucije, javljaju se i prvi hrvatski revolucionari, dakle borci protiv ustaljene vlasti. Među katolicima to je Eugen Kvaternik, a među muslimanima Husein-beg Gradaščević. Ponovno moramo izdvojiti nebitne oznake od bitnih, te uzeti u obzir posebne prilike u kojima su djelovali, da bismo uočili temeljnu istovjetnost njihova stava. Nama je danas lakše shvatiti Eugena Kvaternika kao revolucionara, jer smo odgojeni u zapadnoeuropskom duhu i u školama toliko učili o francuskoj revoluciji da nam je francuski učenik Kvaternik po svojim formulacijama bliži od Zmaja od Bosne, kojemu je nedostajala ta intelektualna nadgradnja. Ali mimo te nadgradnje i Kvaternik i Gradaščević predstavljaju sociološko-politički istovjetne pojave: napuštanje legalističke borbe za očuvanje identiteta Hrvatske i prelaženje na oružanu borbu, da bi se hrvatska nacionalna istovjetnost zaštitila od presizanja vladajućih imperija koji su se pokušavali, pod utjecajem francuske revolucije, pretvoriti u suvremene, jednonarodne države. U tom razvoju trebali su nestati i zadnji tragovi hrvatske samostalnosti.

Nije potrebno ulaziti u ovaj čas u razloge njihova neuspjeha, nego je dovoljno istaknuti da su se ovi revolucionari prerano rodili i da hrvatska sredina nije još bila zrela za revolucionarno djelovanje. Sam opseg borbe ove dvojice revolucionara dopušta procijeniti koliko je revolucija strana Hrvatima. Kvaternikova buna, kao idejno mnogo razvijenija i suvremenija, bila je toliko strana tadanjim stanovnicima banske Hrvatske, da je mogla oduševiti samo šačicu ljudi. Gradaščevićeva buna, zaodjenuta frazeologijom prošlosti i konzervativnosti, uspjela je podignuti znatniji broj ljudi, jer je pučanstvo nije osjećalo kao novotariju nego kao borbu za staro, iako je bila prava novotarija, čega možda ni sam vođa ustanka

nije bio potpuno svjestan. Iz istoga razloga bio je kult Gradaščevića u narodu lakše primljen nego kult Kvaternika, i prošlo je dosta godina dok se o Kvaterniku počelo pisati s punim razumijevanjem. Nije na mjestu osuđivati tadanja pokoljenja što nisu bila revolucionarna, jer se revolucionarni duh ne stvara najedanput, nego se razvija mukotrpnim radom. Prirodna inercija ljudi, koji se vole brinuti samo za svoje neposredne potrebe, mora prvo biti nadvladana veoma jakim idejama, koje moraju biti proživljene i potpuno usvojene, da se onda na tom idejnom temelju počinju javljati prvi revolucionari, tj. ljudi spremni na borbu i na žrtvu. Revolucionari koji se rađaju prije nego što je pripremljeno idejno polje moraju propasti i ostaju u povijesti samo kao preteče i simboli.

Prije nego što prijeđemo na analizu revolucionarnog duha kod Hrvata, potrebno je da se malo pozabavimo samim pojmom revolucije i revolucionarnosti.

Pojam revolucije

Pojam revolucije u suvremenom političkom rječniku postao je popularan tek s francuskom revolucijom. I prije je bio poznat i upotrebljavan, ali njegova upotreba bila je ograničena na uski krug stručnjaka. Međutim popularizacija pojma ne znači i veću jasnoću. Naprotiv, njegova upotreba dovela je do priličnе nejasnoće i u današnje doba, nakon uspjeha boljševičke revolucije, ta je riječ postala isto tako zlorabljena kao i riječ demokracija. Zar nije na primjer "contradictio in adjecto" kad se vladajuća stranka u Meksiku zove "Partido Revolucionario Institucional", jer između "revolucije" i "institucija" postoji nespojiva suprotnost.

Revolucija je nasilni pokret protiv institucija, tj. protiv ustanovljenog poretka i njegovih političkih oblika. Ni najkonzervativniji političari i politički mislioci ne smatraju više političke ustanove nepromjenljivim. Svima je jasno da one nisu od Boga dane, te je danas posve napuštena teza o nadnaravnoj prirodi nosilaca vlasti koja je Europom vladala od osnivanja prvog hrama caru Oktavijanu Augustu, godine 10 p. Kr. u Lyonu, pa sve do boljševičke revolucije. Prema tome, promjena u nosiocima ustanova na način različit od nasljedstva, kao i promjena samih ustanova, danas su općenito priznate. Ustanove-institucije su danas politički oblici vladanja u stalnom pokretu i promjeni, u neprekidnom prilagođivanju novim prilikama, te i formalno nepromijenjene ustanove, kao npr. britanska monarhija, američki predsjednik, američki ustav, papinstvo, francuski parlament — da nabrojimo samo najpoznatije — stalno se nalaze u promjeni, te se bitno razlikuju od istih ustanova od prije stotinu godina.

Razlika je samo da neki žele usporiti promjene i sačuvati što više oblika prošlosti (a manje sadržaja), te se nazivaju ili bivaju nazivani konzervativnim, dok su drugi, pod različnim imenima, za brže promjene i smatraju se naprednim. Niti je naprednost u tom smislu neka posebna krepost, jer može nekada ubrzati promjene prije nego što je narod dovoljno pripravljen na njih, niti je konzervativnost uvijek loša strana, jer polaganije promjene obično dublje hvataju korijena u širim slojevima i omogućuju narodu lakše prilagođivanje.

Međutim interesi jedne političke zajednice, danas većinom države, nisu uvijek jedinstveni, te brzina promjena ne zadovoljava sve slojeve. Jedni bi željeli brze promjene, a drugi nikakve ili veoma polagane, što može dovesti do sukoba, koji su u stanju poremetiti redovito djelovanje političkih ustanova. Ova razdoblja nestabilnosti danas se rado nazivaju revolucionarnim, jer im se time daje viša, herojska vrijednost, dok stvarno nisu ništa drugo nego krize u evoluciji jednog sustava, koje nakon ponovne stabilizacije bivaju prebrođene. Zato je nekada teško priznati karakter revolucije nekim promjenama, dok drugi puta promjene koje su prilično revolucionarne bivaju zaogrnute plaštem formalne ustavnosti, kao na primjer dolazak na vlast generala De Gaullea u Francuskoj.

Posebni slučaj tvore državni udari, tj. preuzimanje vlasti formalno nedopuštenim putom uz istovremeno održavanje istog sustava, odnosno uz beznačajne promjene. Vrlo često nosioci državnih udara spadaju u isti vladajući razred kao i bivši nosioci vlasti, tako da se prekid ustavnosti svodi više na osobe nego na ustanove i sustav. U tu kategoriju spadaju skoro sve južnoameričke revolucije. Ne valja ih zato usporediti s pravim revolucijama, kao npr. s meksikanskom revolucijom Benita Juareza ili revolucionarnim pokretima protiv Porfirija Diaza, Martijevom revolucijom protiv Španjolaca na Kubi, te najnovijom Castrovom revolucijom, i još ponekim malobrojnim stvarno revolucionarnim pokretima.

Revolucija na svakom području znači nasilni i duboki prekid s postojećim stanjem, rušenje toga stanja i izgrađivanje nečega nova. To isto vrijedi u znanosti kao i u umjetnosti, a pogotovo u političkom životu. Revolucija se ne smije procjenjivati po broju žrtava ni po materijalnim štetama, jer u tome je nadmašuje rat, dakle najkonzervativnija ustanova ljudskog društva, nego po promjenama koje uspije nametnuti. Ove su promjene istovremeno idejne kao i pravno-ustavne naravi.

Često se puta dešava da kratko vrijeme nakon tzv. revolucije ustanove iste prirode nastavljaju raditi s drugim vodstvenim elementom, ali s istim nižim osobljem i na isti ili vrlo sličan način kao i prije revolucije. Onda možemo mirno ustvrditi da ta revolucija nije ništa drugo nego formalno nepravilna promjena nosilaca vlasti, što možemo izvrsno slijediti u Francuskoj u kojoj, od vremena Napoleona I. pa preko dviju kraljevskih dinastija, jedne carevine i triju republika, kostur države, birokracija, vojničke ustanove i političko-upravna podjela nastavljaju svojim neprekinutim djelovanjem do danas, uz neznatne osobne promjene· Godine 1848. buknula je u Francuskoj revolucija koja je srušila kralja, ali revolucija je izgubila, jer je sustav ostao isti. Godine 1871. pariška komuna predstavlja pravu revoluciju, ali ta je poražena, a građanska revolucija Leona Gambette nije drugo nego uzimanje vlasti uz neke male, formalne promjene u njoj, što je samo ubrzana evolucija, a ne prava revolucija, tj. potpuni prekid političko-pravnih ustanova (institucija) i izgradnja novoga poretka. Treća republika u Francuskoj nije nastala najednoć, nego se razvijala iz monarhičnog sustava promjenom nosioca vrhovne vlasti i načina njegova postavljanja.

Prava revolucija je prekid s pravnim poretkom, povratak na izvjesno početno stanje i prema tome ponovno stvaranje državne vlasti. Razlike između revolucija i državnih udara jasno je uočio španjolski filozof Ortega y Gasset u svojoj raspravi "El ocaso de las revoluciones", gdje kaže, "da svaki nasilni proces protiv javne vlasti nije revolucija" i da "u pravim revolucijama najmanje je bitno nasilje. Premda je malo vjerojatno, moglo bi se zamisliti revoluciju koja bi se izvršila na suho, bez ijedne kapi krvi". U tom smislu nastavlja Ortega y Gasset: "Revolucija nije barikada, nego duševno stanje. Ovo duševno stanje ne nastaje u makar koji čas; kao voće, ima svoje doba."

Državni udari uglavnom usredotočuju svoju pažnju na promjenu nosilaca vlasti i nalaze svoje moralno i političko opravdanje u optužbama, da prijašnja, zakonita vlada nije poštivala ustav, što će nova vlada (u Južnoj Americi "de facto" vlada) savjesno učiniti. U državnim udarima imamo dakle pridržavanje samog ustava i političkih ustanova, osim propisa o preuzimanju vlasti, dok prava revolucija ide protiv samog ustava, i to ne samo formalnog teksta, nego i pravno-političkih pojmova na kojima se temelji.

Uzmimo nekoliko primjera pravih revolucija. Engleska revolucija od 1641., koja je poslala na stratište kralja Karla I. Stuarta i dovela do Cromwellove diktature, išla je za tim da

sruši ustanovu državne crkve (protestantske) i kraljevu prevlast u njoj i uvede prezbiterijanski sustav, što znači da skupovi vjernika odlučuju u crkvenim pitanjima, odnosno da je temelj crkvene vlasti u skupu vjernika a ne u glavi Crkve. Nije potrebno istaknuti da je to duboko revolucionarna koncepcija koja nosi u sebi važne političke posljedice. I nakon uspostave monarhije i dinastije, kad se pokušalo ograničiti taj pojam na tzv. nižu crkvu, nije bilo moguće zaustaviti djelovanje nove ideje koja je ostvarena u revoluciji od 1688. progonstvom dinastije Stuarta i jačanjem parlamentarnog sustava, koji je od tada u stalnoj borbi s kraljevskim apsolutizmom doveo do današnjeg parlamentarizma. Unatoč istih imena, ustanove su promijenile svoju bit, što je najbolji dokaz revolucionarnog značaja Cromwellova pokreta.

Na istom temelju počiva i američka revolucija, koja je konačno težište suverenosti prenijela s kralja na narod i formalno izrazila tu promjenu donošenjem ustava na skupštini u Filadelfiji. Dakle ne daje kralj narodu povlastice, nego narod, preko svojih predstavnika, stvara organe vlasti.

Taj niz revolucionarnih promjena dovršila je (a ne započela) francuska revolucija od 1789. godine, koju su u teoriji svestrano pripremili enciklopedisti. Izjava o pravima čovjeka i građanina unosi u javni život novi pojam. Podanik, dakle čovjek ovisan o kraljevoj volji, pretvara se u građanina, dakle nosioca suverenosti koji, prema glavnom teoretičaru revolucije (Abbé Siéyès u raspravi "Što je Treći Stalež?"), ima ne samo pravo stvoriti ustav po kojemu će se zajednica upravljati, nego i pravo mijenjati ga. Građani delegiraju izvršavanje vlasti, ali se nikada ne odriču ustavotvornog prava, tj. prava mijenjati ustav.

Većina ustava predviđa mogućnost promjena, pod različnim uvjetima, te time omogućuje da se pravne ustanove prilagode životnoj stvarnosti bez prekida kontinuiteta, dakle bez revolucije. Ali kad dođe do takvog prekida kontinuiteta, bitna je oznaka da nastane "tabula rasa" na kojoj se stvara novi pravno-politički poredak.

Formalno revolucija može početi i na zakoniti način, kao npr. u Rusiji 1917., kad je sam car sazvao Dumu, ali čim si takvo tijelo prisvoji više prava nego što je po dotadanjim propisima imalo, i počinje rušiti temelje pravnoga poretka (a ne samo reformirati neke dijelove), nastupa revolucija. Car je u takvom času raspustio Dumu, ali vlast je već izmaknula iz njegovih ruku i počela se organizirati mimo i protiv njega. Organizirana sila, carska država, nije dopustila da se provedu bitne promjene, te su se ove nametnule silom.

Progrešno je definirati revoluciju samo po sili i u njoj gledati samo palenje i rušenje, ali isto tako je pogrešno stajalište liberalaca tipa Ortege y Gasset-a koji pokušavaju silu označiti samo slučajnom popratnom pojavom revolucije, te ovu svesti na čisto idejni temelj. Ideja, vizija budućeg poretka je temelj revolucije i njeno opravdanje, ali ostvarenje novoga poretka, utemeljenog na toj ideji, zahtijeva rušenje jedne organizirane sile, državne vlasti, koja se sastoji od konkretnog skupa ljudi koji ne običavaju dobrovoljno napustiti položaje, te njihovo izmjenjivanje zahtijeva drugu organiziranu silu koja će srušiti dotadanju vlast i zauzeti njen položaj kao nova organizirana sila, nova vlast.

Prema tome organizirana sila u službi jedne ideje predstavlja temelj svake revolucije i beskrvna revolucija Ortege je samo fikcija bez temelja u stvarnom životu.

Ako se pod tom beskrvnom revolucijom misli na revoluciju bez individualnih i masovnih nasilja, onda moramo pretpostaviti upravo savršenu organizaciju revolucionarne sile koja je u stanju veoma brzo srušiti državnu silu i nadomjestiti je, što je dosta nevjerojatno u suvremenom životu. Kao što je organizirana sila izraz revolucionarne djelatnosti idejno izgrađenih skupina, tako je i nasilje izraz nezadovoljstva širih slojeva, pogotovo onih koji u zadnji čas pristupaju revolucionarnom pokretu, te onih kojima intelektualna i moralna razina nije dovoljno visoka da ograniče silu na najnužniji minimum za uspjeh i zato izlaze iz organiziranih okvira u spontane akcije koje unatoč svoje neurednosti često odlučno djeluju u samom revolucionarnom procesu.

U revoluciji je doista bitna ideja i bez nje nema revolucije, ali sila, pa i nasilje, spada u aktivni proces kad se ideja ima ostvariti. Zato su sila i nasilje opravdani u određenom trenutku kao neophodno potrebno sredstvo da ne bi ideja umrla u knjigama i kabinetima, nego da se može ostvariti u životu narodne zajednice kada se stare pravno-političke ustanove moraju zamijeniti novima.

Psihološki preduvjeti revolucionarnih pokreta

Pokušat ćemo na čas pregledati psihološke preduvjete koji dovode do revolucionarnih pokreta, tzv. revolucionarni duh. Za razliku od pojedinaca, koji mogu biti zadojeni takvim duhom, široki slojevi naroda nisu redovno revolucionarni nego konzervativni. Ipak, dok ti široki slojevi ne postanu revolucionarni (neka se razumije, ne razbijački, nego idejno revolucionarni), nijedan revolucionarni pokret ne može uspjeti. Velika masa obično indiferentno prisustvuje, dok državne vlasti uništavaju mala revolucionarna žarišta.

Bitni preduvjet da se u širokim slojevima naroda razvije revolucionarni duh, koji omogućuje uspjeh revolucionarnim vođama, jest svjesno nezadovoljstvo u puku i formulirani ciljevi koji se žele postignuti. Bez tih formuliranih ciljeva opće nezadovoljstvo može dovesti do pobuna, koje se obično izrode u besmisleno nasilje, ali ne može dovesti do uspjeha, tj. rušenja ustanova i stvaranja novih pravno-političkih odnosa i oblika.

Pobuna bez formulacije ciljeva, odnosno pobuna koja samo izražava nezadovoljstvo, može biti spontana. Revolucija, tj. pokret za rušenje i za novu izgradnju, ne može biti spontana, nego se mora izgrađivati. U pobunama vodstvo se može pojaviti tijekom djelovanja; u revolucijama ne može svatko doći na vodstvo nego samo pripadnici one struje koja ju je idejno pripremala.

Kao što svaki pojedinac nije sposoban da bude revolucionaran, nije ni svaka zajednica sposobna da bude revolucionarna. Ima među pojedincima rođenih bundžija koji su uvijek nezadovoljni i kritiziraju, ali nikada ne prelaze u djelatnost da ostvare nešto što bi ih zadovoljavalo, jer u biti oni se iživljavaju u svom nezadovoljstvu i bili bi nesretni kad ne bi mogli žaliti sami sebe. To su mazohističke, u biti pasivne prirode, koje ne žele ništa učiniti, koje su svoju nesreću pretvorile u izvor naslade, i čija je agresivnost samo plašt za prikrivanje pasivnosti. Njihova je priroda destruktivna, dok je revolucionar po svojoj biti konstruktivan, jer ruši samo zato da bi izgradio, a ne zbog užitka u rušenju.

Za revolucionare su sposobni samo oni koji imaju u sebi optimizma, tj. vjere da mogu nešto postignuti, a ne samo spremnost na žrtvu bez ikakve nade na uspjeh, pa i bez stvarne želje za uspjehom. Nadalje, to su prirode aktivne, koje žele izaći iz sebe i iz svojih osobnih problema da na općem polju nešto ostvare.

Konačno, za stvaranje revolucionarnog duha (za razliku od bundžija) potrebno je da su promjene nemoguće na redovit način. Dok je moguće postignuti promjenu u okviru stvorenog poretka, normalni pojedinac neće postati revolucionarom, jer to bi značilo nepotrebno žrtvovanje samog sebe, dakle mazohizam, što se protivi ekonomiji u psihičkim silama normalnog čovjeka.

Ako primijenimo ove kriterije na zajednicu, možemo doći do sličnih zaključaka. Želim samo naglasiti potrebu opreza u takvim analogijama. Zajednica nije organizam u smislu pojedinca, nego pojam "sui generis". Ona nije ni zbroj pojedinaca,

nego društvena pojava, koja se temelji na samoj prirodi čovjeka, te prema tome o njoj ovisi, ali nije identična s njome.

Zajednica je povijesno oblikovani skup ljudi, te prema tome iskustvo prošlosti uvjetuje značaj zajednice. Zajednica koja je veoma dugo živjela u ropstvu ima sklonost stvaranju životne filozofije koja opravdava takvo ropstvo, te samo daje oduška željama za slobodom, ali se stvarno ne bori za nju. Ta je zajednica jaka u otporu, voli se buniti, ali ne prelazi u djelatnost. U takvim se zajednicama stvara kolektivni mazohizam, tj. žaljenje samih sebe i mržnja na jače, ali nedostaje djelatna volja za promjenama. Naprotiv zajednice koje su izgubile slobodu, ali su na nju bile naučene, ne uživaju u svojoj nevolji, nego se bore da se oslobode, što je dokaz da hoće idejno i činjenično promijeniti svoj položaj. Jedna tipična mazohistička narodna zajednica je ruski narod, koji nikada nije uživao slobodu, pa se pretvorio u najbolji materijal za diktature, uvijek nezadovoljan, ali uvijek poslušan vlasti. Kao što smo rekli, takve su zajednice buntovne, rušilačke, ali ne revolucionarne. Boljševička manjina 1917. godine, koja je bila aktivna i iskreno revolucionarna, uspjela je iskoristiti buntovnički duh potlačene mase, te joj je nametnula svoje rješenje, a da tu masu nije pretvorila u revolucionarnu, tj. nije usvijestila u njoj ciljeve izgradnje, nego ju je iskoristila samo za rušenje. Zato ruski narod nije nakon revolucije preuzeo u svoje ruke ustavotvornu vlast, nego je dobio novi poredak, nametnut odozgo.

Da se zadržimo kod primjera slavenskih naroda, uzet ćemo poljski narod koji je — uzevši u obzir vrijeme i opće običaje — uživao priličan stupanj političke slobode. Brojno poljsko niže plemstvo bilo je nosilac suverenosti kroz duga stoljeća i oko njega se oblikovala poljska narodna zajednica poprimivši njegov duh. Poljsko nezadovoljstvo nakon podjele Poljske nije se ograničavalo na žaljenje samih sebe, nego se usredotočilo na rušenje ropstva i ostvarenje novoga poretka. Taj revolucionarni duh bio je zato toliko jak da je djelovao i na odijeljene pojedince. Chopinova "Poloneza" — njen postanak i revolucionarno djelovanje njenog autora — isto tako karakteriziraju poljski revolucionarni duh, djelatni otpor, kao što "Braća Karamazovi" karakteriziraju ruski buntovnički duh, pasivni otpor.

Samo u mazohističkoj sredini, koja se naslađuje svojom nesrećom, može nastati pokret kao nihilizam kojemu je cilj rušenje zbog rušenja a ne zbog izgradnje. Nihilizam je antiteza pravoj revolucionarnosti, jer zbog pomanjkanja pozitivnih ciljeva nikada ne može uspjeti. Nijedna zajednica neće srušiti svoje ustanove, a da prije toga nije osigurala, bar u načelu, izgradnju novih. A kao što sam rekao, bez ideje o izgradnji nema revolucionarnosti, nego samo iživljavanje nezadovoljstva u pobunama i nasiljima, kao psihološkim posljedicama temeljnog mazohizma.

No pri tome ne smijemo zaboraviti da se zajednice kao i pojedinci razvijaju i mijenjaju, kako pod utjecajem vanjskih događaja tako i ideja. Zato i zajednice, koje u određenom razdoblju svojega života mogu biti klasificirane kao pasivne i mazohistične, dakle buntovničke i nerevolucionarne, vremenom, pod utjecajem novih kolektivnih doživljaja i ideja, mogu se pretvoriti u aktivne i revolucionarne. Ali taj proces nije kratak, nego dugačak i težak. Tri stotine godina prošlo je u Engleskoj od časa kad je Wycliffe posijao svoje prezbiterijanske ideje pa dok je revolucija od 1688. te ideje — izrađene, razrađene i promijenjene — ostvarila u javnom životu. Od Descartesa i Bodina preko enciklopedista pa do francuske revolucije prošlo je više od dva stoljeća da pokorne mase kraljevih podanika, koje su u monarhu gledale ne samo nosioca vlasti nego i više biće s magičnim snagama (ne zaboravimo da su u srednjem vijeku pripisivali francuskim kraljevima moć liječenja bolesnih), postanu svjesne, borbene i požrtvovne i proglase sebe građanima, dakle nosiocima suverenosti.

Prema tome revolucionarni duh nije dan od prirode, nego je posljedica razvitka i događaja, te svjesnih napora da se ostvari. Nijedan narod nije osuđen da ostane u ropstvu, ako se samo radi na stvaranju potrebnog duha da dođe do oslobođenja. Taj duh uključuje ne samo spoznaju da su potrebne promjene i viziju novoga poretka, nego i sredstva za njegovo ostvarenje: spremnost na žrtve, borbenost i upotrebu sile.

Revolucionarnost kod Srba i kod Hrvata

Ako primijenimo navedena razlaganja na Hrvatsku kao i na susjedne zemlje, možemo doći do zaključaka koji će nam lakše protumačiti politički razvitak zadnjih stotinu godina nego suho nabrajanje činjenica i nizanje imena. Od svih naroda jugoistočne Europe i Balkana, hrvatski narod je najduije ostao u nerevolucionarnom duhu. Jedino hrvatski narod imao je toliko mjesne autonomije i formalne slobode da potreba revolucije nije mogla postati očevidnom širokim slojevima, a mogućnost pristupa vlasti (iako ne stvarno izvršavanje vlasti) bila je dana vodećim slojevima baš u tolikoj mjeri da je sprečavala stvaranje revolucionarnog duha u ovim slojevima. Ovo vrijedi koliko za bansku Hrvatsku toliko i za bosanski pašaluk, a ne vrijedi za Dalmaciju koja je zato prije bila zrela za revolucionarne promjene nego ostale hrvatske pokrajine.

Srbi su tijekom 18. stoljeća pod utjecajem Dositeja Obradovića i srpske crkve, te pod sve jačim pritiskom turske vlasti, koja je u doba propadanja postala netolerantnija nego u doba svoga sjaja, pripremili duhove na revolucionarnu djelatnost. U okviru otomanske carevine Srbi jednostavno nisu imali nikakvih izgleda na poboljšanje, što je pogodovalo revolucionarnosti, dok su im srpski prosvjetitelji davali ciljeve za izgradnju nakon rušenja carske vlasti. Utjecaj stranih sila pomutio je čistoću te revolucionarnosti, jer je jedna (Rusija) iskorištavala taj revolucionarni duh za svoje ciljeve, dok su druge (Austrija i Engleska) pokušavale sputavati ga u okvire pogodne vlastitim interesima. No Karađorđev ustanak ima sve oznake revolucionarnog pokreta, a ustanak Miloša Obrenovića, formalno reformističke prirode, nastavlja istim putom, samo što se više pretvara da bi se održao pred jačim neprijateljskim silama. Daljnja srpska povijest ne poznaje više revolucija, nego samo niz državnih udara koji dovode Srbiju do I. svjetskog rata idejno i politički onakvu kakvom su je zamišljali Dositej Obradović, Ilija Garašanin i drugi srpski politički mislioci. Oslobođenje drugih balkanskih pravoslavnih naroda ide istim tijekom i nosi u sebi oznaku pravih revolucija, što vrijedi i za neuspjeli ustanak makedonskih Bugara. Albanija se nije oslobodila revolucijom, jer narod tamo nije uopće želio ustavnu promjenu, nego se borio za održavanje starog poretka, pa mu je država nametnuta da posluži kao brana srpskoj i grčkoj ekspanziji i odskočna daska za talijanska presizanja. Potrebno je, međutim, dobro uočiti da je kod svih balkanskih pravoslavnih naroda tursko gospodstvo dovelo do jakog mazohističkog duha, žaljenja samih sebe, do duboke pasivnosti i ovisnosti od stranih sila zaštitnica i da je tek radi utjecaja zapadnih ideja na pravoslavno svećenstvo i malobrojno građanstvo u drugoj polovici 18. stoljeća svladan pasivni, buntovnički duh i zamijenjen djelatnim, revolucionarnim. Proces nije trajao dovoljno dugo da bi prožeo široke slojeve, nego je ušao samo u vodeće krugove koji su u pogodnom času iskoristili buntovnički duh narodnih masa i nametnuli mu ideju narodne suverenosti i narodne nezavisnosti, što je dovelo do sustava državnih udara u mnogim od tih država i do više ili manje diktatorskih režima u njima, koji su se mijenjali pod utjecajem postepenog širenja temeljnih slobodarskih ideja u puku. Ovaj proces zaustavljen je unošenjem jugoslavenstva na područje Balkana. Najviše je idejno izgubila Srbija, koja je zbog svojeg ranijeg državnog oslobođenja bila najdalje na putu da ostvari suvremenu, slobodarsku, jednonarodnu državu, u čemu joj je pomagala vrlo nacionalistička srpska pravoslavna crkva, te društveni sastav

predkumanovske Srbije u kojoj nije bilo velikih staleških razlika. Srpska je demokracija bila veoma surova i primitivna, ali je ipak nosila u sebi klice daljnjeg razvitka koje su ugušene prije nego što su se mogle razviti, kad je umjesto ideala uređenja vlastite narodne države nametnut ideal hegemonije nad različnim, nacionalno i kulturno tuđim narodima. Imperijalističke vizije prema vani nisu se mogle spojiti sa slobodarskim razvitkom u zemlji, te se Srbija u svojoj unutrašnjoj politici vratila za stotinu godina unazad.

Jugoslavenstvo je zapriječilo slobodarski razvitak i drugih balkanskih pravoslavnih naroda, iako ne u istoj mjeri. Kod Bugara je dovelo do reakcije, obrane narodne samobitnosti i potenciranja nacionalizma, te do potpuno nepotrebnih srpsko-bugarskih sukoba.

☆

Kao što sam rekao, Hrvati su imali neke ostatke slobode, nedovoljne za izgrađivanje suvremene narodne zajednice, ali dovoljne da posluže kao ventil za narodno nezadovoljstvo. Zato se među Hrvatima nije razvio pravi revolucionarni duh, nego je veoma skučena sloboda pogodovala oblikovanju duha žaljenja samih sebe. Za budućnost hrvatskog naroda prava je sreća što je to stanje potpune političke skučenosti nastalo prilično kasno (u 18. stoljeću), te prema tome nije moglo stvoriti tipičnu mazohističku masu kao što je stvorena u Rusiji, ali s druge strane bilo je dovoljno dugačko da uništi slobodarski duh među plemstvom, koje je radi borbe s Turcima bilo veoma malobrojno, te nije uspjelo oblikovati suvremenu narodnu zajednicu, kao što je to uspjelo brojno poljsko plemstvo s kojim je inače hrvatsko plemstvo, u doba svoje moći, imalo mnogo sličnosti.

Po svojim političkim oznakama hrvatski narod početkom 20. stoljeća stoji između poljskog i ruskog i postaje tipičnim predstavnikom legalističke opozicije. Glavna je hrvatska politička crta reformizam, tj. promjena stanja u okviru postojećih pravno-političkih ustanova. U takvoj duševnoj sredini jedan Kvaternik nije mogao uspjeti, jer je zastupao revolucionarnu liniju rušenja starog i stvaranja novog upotrebom svih sredstava pa i sile, te ulaganjem samoga sebe u ostvarenje svojih ideala.

Međutim, ta hrvatska reformistička politika, kojoj je formalno pripadao i Ante Starčević svojim pozivanjem na povijesna prava hrvatskog kraljevstva, ali se od nje sadržajno odvajao svojim pogledima na budućnost koji su bili potpuno su-

protni vladajućem sustavu, dobijala je najjače udarce od središnje vlasti koja je od nje imala najveću korist. Politika habsburške dinastije tijekom cijelog 19. stoljeća pa do pada 1918. godine predstavljala je na hrvatskom području, sa stajališta hrvatskog ustava, niz ustavnih povreda i državnih udara odozgo, čime je kompromitirala ustavnost, temelj svoje vlade, kod širokih slojeva i stvorila prvi preduvjet za stvaranje revolucionarnog duha. Bachov apsolutizam, austro-ugarska nagodba, banski komesarijat, imenovanje Khuena-Hederváryа, Cuvajev komesarijat, različni izborni falsifikati, ugarska presizanja, grbovi, njemačka prevlast u vojsci, sve je to podgrizavalo temelje poretka, ali umjesto revolucionarnog duha pojavljivao se negativni, buntovnički duh, koji se protivio tim povredama ostataka slobode, ali nije iz temelja pokušao stvoriti nešto nova radi snažnog legalizma, zbog pasivnosti u politički svjesnim slojevima hrvatskog naroda, radi nespremnosti na osobne žrtve.

Tek u Dalmaciji, koja politički nije imala ništa izgubiti, pojavio se revolucionarni duh, ali je taj uzeo za cilj stvaranje jugoslavenske države, čime je cijeli hrvatski politički razvitak skrenuo na novi kolosijek. Jugoslavenstvo biskupa Strossmayera i njegovih pristalica iz banske Hrvatske bilo je više kulturnog značaja, dok je u politici bilo deklamatorno. Tek je Supilovo pokoljenje dalo jugoslavenstvu političko-revolucionarnu notu koja se odrazila u radu Jugoslavenskog odbora za vrijeme I. svjetskog rata.

Simbiozu hrvatske pasivnosti i legalizma s jedne strane, a jugoslavenske revolucionarnosti s druge strane oličuje zaključak hrvatskog sabora od 29. listopada 1918., koji smatra potrebnim opravdati revolucionarni čin rušenja državne vlasti pozivom na ustavne propise, a ne na narodnu volju, dok u svom drugom dijelu, napuštajući potpuno stari ustav kojim opravdava rušenje dinastije i kidanje državnopravnih veza, proglašava ujedinjenje na temelju jedinstva južnoslavenskih naroda, dakle na koncepciji koja je potpuno oprečna prvoj.

Prekid veza s Austro-Ugarskom i ujedinjenje sa Srbijom imaju na prvi pogled izgled revolucionarnog čina, jer predstavljaju prekid pravno-političkog kontinuiteta. Ali to je ispravno samo ako se smatra da je Hrvatska imala 1918. sve atribute državnosti, što je bilo točno u "virtualnom" smislu (da se izrazimo starohrvatskom terminologijom), ali nije odgovaralo političkoj stvarnosti prema kojoj je stvarna suverenost bila u rukama stranaca, dok su u Zagrebu bili samo formalni znaci bez dubljeg sadržaja, te mjesna samouprava. Zato su sve ustanove u novoj državi i dalje djelovale i polagano bivale nadomještavane novim ustanovama i pravno-političkim oblicima, te sa gledišta političke stvarnosti čin prekida odnosa i ujedinjenja nema značaj revolucije nego državnog udara, formalno nedopuštenog prijenosa vlasti od jednog nosioca — austrijskog cara — na drugog nosioca — srpskog kralja.

I hrvatski politički život nastavio je teći u legalističkim, opozicionim oblicima, kao što je tekao u zadnjih stotinu godina habsburške vlasti. Međutim integralno jugoslavenstvo nije bilo zadovoljno s postignutim uspjehom i htjelo je oduzeti Hrvatima i zadnje, formalne oznake samobitnosti, čime je zatvoren i posljednji sigurnosni ventil. Još prije uvođenja kraljevske diktature ta je težnja bila vidljiva, radi čega su se u idejnom raspravljanju počeli pojavljivati prvi ozbiljni znakovi revolucionarnog duha, koji je tražio rušenje političkog poretka bez obzira na sredstva i na ustavne propise te izgrađivanje novog državnopravnog poretka. Istovremeno se pojavljivala i pasivna politika otpora bez revolucionarnih želja, te je hrvatski narodni razvitak bio na raskrsnici, ili će prijeći u djelatnu borbu s pozitivnim ciljevima, spreman u povoljnom času nametnuti svoje rješenje, ili će se zakukuljiti u otpor bez nade i želje da išta ostvari.

Suvremena hrvatska revolucionarnost

Dilemu je riješio kralj Aleksandar 6. siječnja 1929., kad je hrvatskom narodu dao tako jak psihološki udarac da je svaki reformizam izgubio opravdanje u očima širokih narodnih slojeva. Narod nije imao više pravo buniti se, te se morao odlučiti ili na nestanak ili na revoluciju. Toga dana rođena je suvremena hrvatska revolucionarna svijest, i u Hrvatskoj su se pojavili pokreti za ostvarenje novoga poretka mimo i protiv postojećega stanja, ne više kao teoretsko razmatranje nego kao žive, borbene sile u narodnoj zajednici.

Ipak nemojmo se zavaravati da je time sav posao dovršen. Legalizam se i dalje pojavljivao kao recidiva, a težnja žaljenja samih sebe nije ugušena. U tu kategoriju spadaju folklorna djelovanja Seljačke sloge kao i isticanje Hrvata golubinje ćudi koji su, jadnici, žrtve sile i nepravde, a sami se ne laćaju mača. Revolucionarni nastup dr. Ante Pavelića u inozemstvu ne bi imao nikakvog političkog značenja, da nije provedena idejno-politička borba u samoj domovini i organizirane borbene jedinice mimo pa ponekad i protiv pasivnog, buntovničkog i nerevolucionarnog držanja vodstva Hrvatske seljačke stranke i da nije izgrađena idejna alternativa pacifističkoj politici dr. Mačeka. Bez toga revolucionarnog duha u domovini, koji se postepeno izgrađivao i širio i koji je omogućio ustanak 10. travnja 1941.,

dr. Pavelić bi u najboljem slučaju mogao izvesti državni udar sa stranom pomoći, ali nikada istinsku revoluciju kao što je bila desetotravanjska revolucija, prva prava revolucija u hrvatskom političkom životu.

I u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo je pokušaja povezati novu državu s prošlošću da joj se dade pravni temelj, kao npr. pozivanje članova Hrvatskog sabora od 1918. godine, te narodnih zastupnika izabranih 1938. godine, u novi Hrvatski sabor, ali se ipak nije mogla prikriti činjenica da je NDH nova politička tvorevina, dakle posljedica revolucije.

Istaknuo sam već nekoliko puta i želim ponovno istaknuti da širenje revolucionarnog duha predstavlja dugotrajni proces i da se psihološki preduvjeti za stvaranje toga duha ne izgrađuju preko noći. Prema tome, ne možemo ni očekivati da bi u kratkom razdoblju od 1929. do 1941. potpuno nestao buntovnički, pasivni duh koji je stvaran kod Hrvata u zadnjih 150 godina. Unatoč političkih prilika, koje su idealne za stvaranje revolucionarnog duha, kao što je Aleksandrova diktatura i, još više, Titova komunistička diktatura od 1945. pa do danas, tendencija prema žaljenju samih sebe i prema deklamatornoj borbenosti da se prikrije pomanjkanje revolucionarne svijesti i dalje se pojavljuje među Hrvatima. Pomanjkanje razlikovanja između revolucionarnosti, tj. konstruktivne i samosvjesne borbe, i buntovnosti, tj. davanja oduška sakupljenom nezadovoljstvu, osjeća se na svakom koraku. Ali osjeća se i težnja, pogotovo očita kod mlađih godišta, da se prijeđe na čisto revolucionaran rad, tj. na ideje koje se ostvaruju u praksi. Cijeli niz prijelaznih stavova, pojačan utjecajem komunističkih agenata koji očito pokušavaju kompromitirati svaki ozbiljni revolucionarni rad tjeranjem svih djelatnosti do apsurda i ostvarivanjima koja su očigledno preuranjena ili politički štetna, sve to zahtijeva analizu u svjetlu općih iskustava.

Na jednoj krajnosti stoji politika onih skupina koje svoju snagu crpe iz prošlosti i pokušavaju prošlost primijeniti na sadašnje prilike. Pacifistički i kulturno-socijalni programi, koji su prije pol stoljeća imali revolucionarni značaj u tadanjim veoma zaostalim hrvatskim prilikama, danas ne mogu biti idejni temelj za revolucionarno djelovanje, jer jednostavno ne odgovaraju današnjoj stvarnosti. Dva svjetska rata, utjecaj balkanske sredine, hrvatska revolucija 1941. i komunistička vladavina od 1945., strana, nasilna kolonizacija, industrijalizacija, proletarizacija sela, sustavno uništavanje vodećih skupina u hrvatskom narodu, sve to nameće nove programe i nove poglede koji ne smiju zaboraviti na idejnu i političku izgradnju prošlosti, ali se ne smiju zaustaviti kod starih formulacija. Osjeća se i kod tih starijih skupina, među kojima se ističe Hrvatska seljačka stranka, da je potrebno prilagoditi se novim prilikama, te se čuju pojedini glasovi koji bar na riječima ističu iste ciljeve kao i najekstremniji hrvatski nacionalisti, ali koji u svojoj biti pokazuju da nisu revolucionarni. Kako žele doći do tih ciljeva koji predstavljaju rušenje jednog poretka i stvaranje novoga, dakle prekid s jednim stanjem koje se brani od promjena? Kao sredstvo preporučuju bezuvjetni oslon na one sile koje baš najviše podupiru sadašnje stanje, čekanje na njihovu dobru volju, te ističu da su protiv svakog rata i svake sile. Ovo proturječje između ciljeva i sredstava dokazuje da ili ne žele iskreno cilj, ili da nisu svjesni sredstava koja su potrebna za postignuće ciljeva.

Na drugoj krajnosti stoje oni koji zastupaju potrebu djelatnosti bez idejnog i političkog temelja. Njihov borbeni nastup nije izražaj revolucionarnog duha, nego izražaj buntovnog, nesustavnog olakšavanja zapretanih snaga. Tako imamo pozive na revolucionarnu djelatnost, koji kažu da hrvatskoj borbi nisu potrebna pera nego bombe, da nije potrebno raspravljati o budućoj hrvatskoj državi, nego da treba usredotočiti sve snage na rušenje Jugoslavije, a da će narod kasnije odlučiti što se ima učiniti. Rušenje bez vizije budućnosti je nihilizam, a ne revolucionarnost, te je osuđeno na neuspjeh. Ukoliko takve stavove nisu ubacili sami Titovi agenti da zaustave pravilni razvitak hrvatske revolucionarnosti, oni su samo zavaravanje samih sebe, psihičko oružje za opravdanje vlastite i skupinske neaktivnosti.

Stavljanje u suprotnost pera i bombe, ideje i djelatnosti, isto je tako potpuno nerevolucionarno. Idejna djelatnost bez političke djelatnosti nije revolucionarna, jer revolucionarni duh ne traži samo viziju budućnosti nego i djelovanje da se ta vizija ostvari ulogom svih snaga i upotrebom svih odgovarajućih sredstava. Ali djelatnost bez idejnog temelja isto je tako besmislena. Govoriti prvo bombe i novac za borbu, a onda ideja, može biti posljedica triju stanja: 1. Gluposti onoga koji to govori, jer time pokazuje da želi sredstva, a ne brine se za cilj; 2. Licemjerno izvlačenje od prave djelatnosti, jer se zahtijevaju sredstva, a da cilj nije ustanovljen, što jednostavno protuslovi svim političkim iskrustvima u svijetu, ili 3. Duboko ukorijenjena pasivnost i ponekad politički mazohizam koji se prikriva lažnom agresivnošću.

Pokraj tih krajnjih, očito nerevolucionarnih stavova, postoje i prijelazni oblici koji na prvi pogled izgledaju stvarno revolucionarni, ali koji ne podnose dublje analize. Takav je stav onih koji zastupaju primjenu sile za ostvarenje cilja, ali

niti žele odviše jasno definirati ciljeve, niti izgrađuju tu silu na vlastitoj snazi, nego na pomoći stranih sila. S time se postavlja na glavu iskustvo najboljih revolucionarnih teoretičara Lenjina i Mao Cetunga, koji zastupaju potrebu iskorištavanja stranih, pa i neprijateljskih sila za ciljeve revolucije, ali prvo ističu nužnost stvaranja politički svjesnih revolucionarnih organizacija, borbenih i spremnih na žrtvu, koje će iskoristiti stranu pomoć. Tražiti stranu pomoć da se omogući stvaranje revolucionarnih organizacija, nije isto kao kad već idejno čvrste, izgrađene organizacije u danom slučaju primaju stranu pomoć. I Lenjinovo primanje strane pomoći nosilo je u sebi opasnost za samu revolucionarnu djelatnost, jer je dovelo kod mnogih ljudi do zabluda, budući da su časovitu taktiku shvatili kao političku liniju. Međutim potpuno izvrtanje redoslijeda onemogućuje svaku revolucionarnu izgradnju i može dovesti samo do dva rezultata:

1. Ako je tvrdnja o stranoj pomoći lažna, ruši duh revolucionarnosti zbog razočaranja koje nastupa kad se vara ljude izgledima na brzi uspjeh.

2. Ako je tvrdnja o stranoj pomoći istinita, onda nove organizacije moraju biti izgrađivane po željama onih koji ih plaćaju (jer ti valjda znaju da se tek izgrađuju), te ne mogu biti nezavisne, tj. revolucionarne, nego samo sredstvo strane vlasti za provođenje njenih ciljeva, dakle plaćeničke.

Konačno kao daljnja varijanta ovakvog nerevolucionarnog duha može se uzeti i stav da je pomoć dobro došla, pa došla bilo od koga. Revolucionarna djelatnost nije rušenje zbog rušenja, nego rušenje zbog izgrađivanja, te prema tome i sredstva moraju biti pogodna. S toga stajališta i saveznici su sredstvo, i to veoma važno sredstvo, koje dovodi do uspjeha, što je cilj revolucionarnog duha za razliku od nihilističkog duha. Baš zato što svako sredstvo nije pogodno, ne mogu se revolucije podignuti u bilo kojem času, nego samo u dosta rijetkim prilikama. Istina, nije moguće uvijek čekati na najidealnije sredstvo, jer bi se time ostvarenje ciljeva odgodilo na daleku budućnost, što bi sav rad pretvorilo u pusto teoretiziranje, isto tako protivno duhu revolucije kao i pusto rušenje. Iskustvo NDH ne smije se zanemariti kad se govori o stranoj pomoći. Naši tadanji saveznici niti su nam bili skloni, niti su im ciljevi bili jednaki našima, što se odrazilo u samom ratu, a dovelo do katastrofe nakon rata. Ali unatoč tome bilo je opravdano pokušati, jer je položaj nametao djelatnost. Ali u času kad ne postoji dinamični moment u političkom zbivanju, ne može se opravdati traženje pomoći kod bilo koga bez obzira na uvjete.

Iz ovih razmatranja ne slijedi da je svaki revolucionarni rad nemoguć i da je na mjestu samo čekanje i deklamiranje. Da je Lenjin čekao s radom dok mu njemački generalštab i njujorške banke dadu sredstva za rušenje carskog režima, dočekao bi vjerojatno 1917. godinu kao podređeni činovnik negdje u Sibiriji, a boljševičke organizacije, stvorene sustavnim radom kroz mnogo godina i ubacivanjem propagandnog materijala uz životnu opasnost, ne bi ni postojale, te prema tome ne bi bilo nikoga tko bi mogao iskoristiti stranu pomoć.

Da su hrvatski nacionalisti prije 1941. godine čekali na stranu pomoć i u međuvremenu mirno radili svoj posebnički posao bez osobnih žrtava, bez ideološkog spremanja i organiziranja borbenih žarišta, dočekali bi rat i priliku za podizanje revolucije nespremni i zbunjeni. A da među njima nije bilo toliko buntovnika a razmjerno toliko malo pravih revolucionara, idejno i programatski čvrsto izgrađenih te svjesnih zadataka koje će zahtijevati izgradnja buduće hrvatske države, ne bi ta država morala improvizirati svoju politiku i činiti pogreške koje mi danas svi plaćamo, nego bi unatoč teških prilika ipak mogla provesti bolju organizaciju koja bi i nakon poraza i propasti ostala kao argument za buduću borbu. Ali ideološki neizgrađeni buntovnici, koji ne znaju da je revolucija konstruktivna a ne rušilačka, onemogućivali su i prije 1941. godine, a danas još mnogo više, stvaranje pravih revolucionarnih organizacija. Mimo i protiv iskustva cijelog svijeta oni bi željeli postignuti uspjeh s minimumom napora, po mogućnosti bez sustavnog rada i u suprotnosti sa svim političkim i sociološkim zakonima.

Kraj svega toga, hrvatski legalizam, koji je posljedica strane vlasti nad Hrvatskom, predstavlja još i danas sa svojim služinskim duhom i svojim egoizmom najveću zapreku razvitku hrvatske revolucionarnosti i time otežava hrvatsku borbu. A što je još opasnije, u slučaju obnove hrvatske države neizgrađeni revolucionarni duh, taj buntovnički duh nedovoljno pripravljen na uspjeh, opet će biti u stanju samo improvizirati i time kompromitirati hrvatsku državu, jer ulazi u borbu bez vizije budućnosti, bez spremnosti na osobne žrtve, sustavni rad i organiziranu izgradnju nove vlasti.

"Republika Hrvatska" br. 54 (lipanj 1963.), str. 12-30.

Radikalizacija hrvatske mladeži

Danas je već posve uočljiva radikalizacija koja je nastala u hrvatskoj mladeži kao i u onim slojevima hrvatskog naroda što su iskreno zainteresirani za oslobođenje Hrvatske. Ne radi se više o pojedinim prosvjedima oštrije prirode, nego je stav prema političkom djelovanju drugačiji od onoga koji je vladao pedesetih godina, kad su svi Hrvati u slobodnom svijetu, stariji kao i mlađi, govorili o potrebi čisto promidžbenog rada i pobuđivanja interesa i simpatija za hrvatsku borbu u različitim središtima vlasti i utjecaja na Zapadu. Pa i onda kad su se iz tih krugova počeli javljati prvi razočarani glasovi radi potpunog nerazumijevanja na koje je nailazilo hrvatsko djelovanje, reakcija nije bila povlačenje u sebe i stvaranje revolucionarnog duha, nego pokušaj traženja oslonca na stranama na kojima se nije do tada pokušavalo probuditi interes za hrvatsku borbu, jer nije bilo s njima nikakvih idejnih ni političkih afiniteta.

Prvi pokušaji veza s Istokom bili su dakle odraz razočaranja radi nerazumijevanja na Zapadu o koje su se lomili valovi hrvatskih pokušaja. Stvarnih veza s Istokom nije bilo i sumnjamo da bi i danas postojale, osim ponekad kad su na Istoku trebali pokazati Beogradu da osim njih postoje i druge mogućnosti. U takvim su časovima nastali mali i za Istok posve neobvezatni dodiri ili političke geste, što je vršeno na način da se odmah za njih sazna kako u Beogradu tako i na Zapadu. Hrvati su u takvim prilikama bili upotrebljavani kao prijetnja Titovoj vladajućoj skupini da bi ova poštivala neke granice u svojoj nezavisnoj i nesvrstanoj politici, ako ne želi doživjeti unutrašnje rušenje bilo na makedonskom bilo na hrvatskom području. Obično su, međutim, ovakvi znakovi došli s bugarske strane i bili upravljeni na makedonsko pitanje, jer tako nisu obvezivali izravno Sovjetski Savez, dok su na hrvatskom području bili mnogo rjeđi te su predstavljali viši stupanj prijetnje. Hrvatsko pitanje, iako potiskivano u pozadinu kako od Zapada tako i od Istoka, uvijek je postojalo kao latentna opasnost za Jugoslaviju i povremeno je bilo potaknuto kao prijetnja beogradskoj vlasti, bič kojim je Beograd održavan na liniji.

Ali hrvatska mladež nije mogla pratiti ove suptilne igre

blokovskih ili ideoloških sukoba. Ona je bila neposredno zainteresirana za budućnost Hrvatske, jer joj Hrvatska nije bila sredstvo nego cilj. I zato je ova igra velikih središta sile i utjecaja, koji u svojoj međusobnoj borbi i u svom odnosu snaga i interesa već preko trideset godina odlučuju o svjetskim pitanjima, na hrvatskom području dovela do posve drugih, za ova središta neočekivanih posljedica. Dovela je do radikalizacije jednog naroda koji je nakon svoga poraza 1945. bio jedan od najkonzervativnijih, kako u svom desničarskom dijelu, čiji je izraz bio vidljiv u emigraciji, na Zapadu, tako i u svom ljevičarskom dijelu, koji je služio jugoslavenskoj vlasti u Domovini i samo u svojim najvrednijim skupinama pokušavao u teškim prilikama postignuti bar neke prednosti za hrvatski narod, da ne bi potpuno nestao.

1. *Razlike između mladeži 1945. i 1971.*

Ako uzmemo kao temelj za usporedbu hrvatsku mladež 1945. godine i onu iz 1971. godine, dakle u dva časa hrvatskih poraza, vidjet ćemo uz neke razlike mnoge bitne sličnosti. Ova dva naraštaja hrvatske mladeži razlikuju se u mnogim vidovima. Njihov je odgoj drugačiji, imaju druga iskustva, poraz je u njima imao druge oblike, a i izgledi za daljnji rad nisu jednaki.

Odgoj hrvatske mladeži koja je izašla iz domovine 1945. godine, ili se u samoj njoj morala pritajiti da nekako preživi, bio je uglavnom konzervativan. Vjera, katolička ili muslimanska, dala je ovom naraštaju filozofski temelj, nazor na svijet, pa i onda kad se radilo o vjerski indiferentnim osobama, jer je vjerska obuka u domu i u školi bila dosta intenzivna da ostavi u mladim ljudima bar neke temeljne zasade. Osim toga u ono je doba vjera bila skup čvrstih, nespornih i opće priznatih pravila, a ne kao danas, pogotovo na katoličkoj strani, sporna, razjedinjena i relativizirana.

Neposredno iskustvo te mladeži bilo je utemeljeno na uspjehu koji je doživjela uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Bila je to prva hrvatska generacija, nakon dugih godina opozicije, koja je osjetila državu kao nešto svoje, koja se osjećala dijelom te države i prema tome koja je u svojoj duševnoj strukturi bila za red i za vlast, za održavanje, a ne za rušenje, dakle koja je bila u najboljem smislu riječi konzervativna. Samo je mali dio ovoga naraštaja bio stvarno revolucionaran, jer je proces oslobođenja i rušenja države, nošen od ustaškog elementa, bio relativno kratak i nije stvorio jaču revolucionarnu tra-

diciju. Ustaški revolucionari pobijedili su sticajem prilika u veoma kratkom roku i njihovo je djelovanje bilo više političko nego li revolucionarno u borbenom smislu. Ovi ustaški revolucionari, malobrojni 1941. godine, velikim su dijelom poginuli tijekom obrane hrvatske države i tako je u ustaškim redovima ostala većinom mladež koja je u njih stupila za vrijeme opstanka države i koja se izgradila u njezinoj obrani. Ova je konzervativna mladež, došavši nakon poraza u zapadne zemlje, usredotočila svoje djelovanje na traženje saveznika i pokušavala uskladiti svoju državotvornu svijest s postojećim stanjem u svijetu. Pokušavala se dakle uklopiti u taj svijet, a ne rušiti postojeće stanje. Nije shvaćala da Hrvatska nije više dio ovog svijeta te da je rušenje, a ne uklapanje, jedini mogući put. Vlast je tuđa, neprijateljska, što se tiče domovine, i zato duh koji je prožimao tu mladež nije odgovarao novom stanju. Ova je mladež radi svog stegovnog i konzervativnog duha bila veoma dobro primana u vanjskom svijetu, te je kao takva, po svojim osobnim vrlinama, uspjela steći dosta prijatelja za hrvatski narod, ali politički se nalazila u pogrešnom položaju, jer su joj stega i konzervativnost sprečavale stvaranje novih oblika potrebnih za oslobođenje od nove, totalitarne vlasti koja je uživala svjetsko priznanje.

Za razliku od mladeži koja je izašla 1945. godine, hrvatska mladež koja je bačena u svijet poslije 1971. godine stajala je u svojim godinama izgradnje pod jakim pritiskom marksizma i različitih oblika materijalizma. U nekima je ovaj svjetovni nazor zavladao, a u drugima se samo borio protiv vjerskog osjećaja potajno usađenog u obitelji i u više ili manje progonjenim crkvenim organizacijama. No u svima se osjeća ovaj marksistički utjecaj, bilo u obliku prihvaćanja, bilo u obliku stalnog odbijanja. Kraj oslabljenog utjecaja vjere u modernom svijetu, ovaj je marksistički utjecaj vidljiv i u onima koji su ga svladali i podignuli se na višu, suvremeniju stepenicu filozofske ljestvice.

Politički se ovaj naraštaj nije nikada osjećao na vlasti, nego ili u opoziciji, pa i onda kad je prihvaćao službenu ideologiju i jugoslavenski državni oblik, ili u nekom drugorazrednom položaju, sličnom onome u kojem su se nalazili urođenici Azije i Afrike kad je kolonijalna vlast pokušavala pridobiti ih na suradnju. Ovi mlađi Hrvati nisu nikada bili nosioci vlasti, niti su se takvim osjećali, nego tek korisnici vlasti ili pri vlasti. Osim toga u svojim školskim godinama ova je mladež stalno bila izvrgnuta kultu revolucije i revolucionarstva, što je često puta odbijala, jer je doživljavala negativne posljedice revolucije koju je trebala hvaliti. Unatoč toga, u njoj je ostalo uvjerenje da je revolucija, dakle nasilno rušenje neprijateljske vlasti, moralno najviši stav. Radi svega toga u ovoj mladeži nije razvijen konzervativni duh nego duh opozicije. Ovaj se očituje u njihovim izražajima kad su na slobodi i kada ulaze u hrvatsku oslobodilačku borbu, te se zato lakše radikaliziraju kako na riječi tako i na djelu. Znaju da se ne mogu nigdje potpuno uklopiti, premda su bolje primljeni u zapadnim zemljama nego prva, konzervativno-desničarska mladež. Dok je ova u prvim godinama svoje emigracije stajala pod stalnim terorom različitih istražitelja, od kojih je zloglasni engleski obavještajac major Stephen Clissold bio najpoznatiji, koji su među njima tražili "zločince", a zločincem smatrali svakoga koji se oružjem u ruci borio za obranu Hrvatske, nova mladež, radi svojeg marksističkog odgoja i rječnika, nailazi na dobar prijem kod zapadnoeuropske ljevice, pogotovo u prvom času dok se još nije posve oslobodila marksističkih natruha niti ispoljila svoj živi hrvatski nacionalizam.

Ali jedna i druga generacija imaju dosta sličnosti koje ih približavaju unatoč početnih razlika. I jedna i druga bačene su u svijet, izvan domovine, radi poraza. I jednu i drugu generaciju izbacio je iz prirodne sredine beogradski imperijalizam. I jedni i drugi su doživjeli svoj osobni lom pod udarcem komunizma. Dok to desničarska emigracija javno ističe, pri čemu nekada posvećuje premalu pažnju jugoslavenskom nacionalizmu kao ideološkom savezniku komunizma, naraštaj koji je doživio 1971. godinu više ističe ovaj jugoslavenski nacionalizam i premalo iznosi njegovu marksističku komponentu, da bi nekako opravdao ono što mu je nametnuto u školama i čega se još nije posve oslobodio. Zato je u ovoj generaciji uobičajeno govoriti o jugofašizmu i o fašističkom Beogradu, čime se nastavlja s upotrebom naučenih formula, te se novo neprijateljstvo zaodijeva starim, naučenim frazama.

No i oni koji govore o jugokomunističkom Beogradu kao i oni koji psuju na jugofašistički Beograd, stvarno i objektivno govore o istoj pojavi i zato se nalaze na istom putu i počinju sve više surađivati i onda kad im jezik nije jednak. Jer jednake činjenice vremenom nadjačavaju različitu verbalnu nadgradnju.

2. *Vanjski utjecaji*

Na razvitak hrvatske mladeži ne djeluju samo unutrašnji razlozi, posljedice prošlosti, nego i vanjski razlozi, stanje u kojemu se danas nalazi i razvija. Radikalizacija nije posljedica

unutrašnje predispozicije hrvatske mladeži, nego je daleko više uzrokovana vanjskim utjecajima.

Budući da se Hrvatska nalazi u okviru jedne komunističke države, koja unatoč svog formalno nesvrstanog stava stvarno pripada istočnom bloku, kojemu će se neminovno prikloniti kada dođe do većeg sukoba, hrvatska opozicija uopće, a mlađi naraštaji napose, upravili su svoj pogled na Zapad očekujući od njega ostvarenje hrvatskih osloboditeljskih poriva kako na nacionalnom tako i na osobnom i političkom polju. Ovaj je stav posve razumljiv i bio bi i opravdan, kad bi ideologija stvarno bila glavna poluga koja pokreće političko djelovanje zapadnih zemalja. No ubrzo se hrvatska mladež suočila s neočekivanom činjenicom da na Zapadu ne smatraju ideologiju robom za izvoz kao što je to slučaj na Istoku, nego samo dobrom za vlastitu potrošnju. Komunizam je, bar u teoriji i u promidžbi svojih nosilaca, rješenje za cijeli svijet, spas cijelog svijeta, te je prema tome dužnost svih komunista da rade na njegovu širenju u svim zemljama i u svim narodima. Dakle, apostolski duh sličan onom velikih vjerskih zajednica. Današnji slobodarski duh na Zapadu izgubio je ovaj apostolski duh i pretvorio se u povlasticu za one koji uživaju slobodu, a bez moralne obveze proširiti slobodu na krajeve u kojima ne vlada. Još nekako, pod utjecajem komunističkih simpatizera, postoji pokušaj rušenja diktatura koje su antikomunističke, no kad se radi o komunističkim diktaturama, gdje bi dakle slobodni svijet trebao širiti oporbu u suprotnosti s ljevičarskom publicistikom u vlastitoj zemlji, čuje se sve više izgovor, da ideologija nije roba za izvoz i da vlastiti interesi sprečavaju aktivno promicanje slobode u takvim zemljama.

Ovaj duh "realne politike", duh političkog egoizma i pomanjkanja vjere u vlastite ideje, pretvorio se u glavni razlog zašto se hrvatska mladež počela udaljivati od prvotnog puta traženja suradnje. Ako njezin osloboditeljski poriv ne može biti prihvaćen zbog materijalnih interesa druge strane, i to ne samo u jednom određenom času, što bi bilo razumljivo i opravdano, nego u načelu i kroz više od trideset godina, potpuno je razumljivo da mora doći do preispitivanja političkih postavka. Ne može se tražiti ni od kojega naroda da se odrekne svoga oslobođenja, jer da ovo nije u interesu drugih. Uzalud su onda i najljepši pozivi na svjetski mir i na slobodu Zapada, jer su to onda misli mimo hrvatske stvarnosti i mimo hrvatske budućnosti. Razumljivo je, da Hrvati nemaju pravo tražiti od drugih da se žrtvuju za Hrvatsku ili da se odreknu nekih prednosti da bi i Hrvatska uživala blagodati slobode, no isto tako je razumljivo da oni Hrvati koji su još politički živi,

a ne puki odraz sredine u kojoj se nalaze, počinju tražiti puta i načina mimo ovakvih razloga "realne politike" zapadnih sila.

Ovo je prvi korak prema radikalizaciji i stvaranju revolucionarnog duha, kao duha povjerenja u sebe i u svoje sile, u svoj rad i u svoje žrtve.

Ali kraj ovog sustavnog odbijanja hrvatskih osloboditeljskih želja, na koje je hrvatska emigracija nailazila u svim središtima moći, te koje je dovelo do slabljenja tradicionalnih političkih oblika vezanih na Zapad i utemeljenih na povjerenju u slobodarski sustav Zapada, djeluju i političke struje na samom Zapadu, pogotovo zapadni tisak, koji je u velikom dijelu infiltriran od simpatizera komunizma i zastupnika radikalne, revolucionarne ljevice. Ovaj zapadni tisak stalno ističe i opravdava različite revolucionarne, pa i nasilne pokrete onih skupina i narodnih zajednica koje imaju časovito zaleđe lijevih sila, te ovime djeluje i na druge osloboditeljske pokrete, pa i na one koji nemaju nikakvo zaleđe Istoka ili ekstremne ljevice. U nekima je tako došlo i do stvaranja aktivnih ljevičarskih revolucionarnih struja, kao na primjer kod Baskijaca, koji su inače mnogo godina bili zaboravljena tradicionalna i konzervativna nacionalna opozicija, dok kod drugih ne dolazi do takvih ekstremnih posljedica, no ipak se širi radikalniji duh koji prekida s umjerenim pokretima optužujući ih zbog neuspjeha i tražeći nove, oštrije oblike.

U hrvatskom narodu nije do sada došlo do takvog razvitka, ali se ipak osjeća jačanje revolucionarnog duha i spremnost na osobne žrtve, koja nije postojala dok se očekivalo da će se postignuti uspjeh na čisto miroljubivi način, oslóncem na slobodarske sile Zapada.

U istom smjeru guraju hrvatsku mladež i zapadni umjereni i konzervativni krugovi, koji se radije vezuju s komunističkom diktaturom u Beogradu nego da dadu bar moralnu pomoć hrvatskim slobodarskim porivima. Socijalisti iz istočne Europe dobivaju političku potporu od Socijalističke internacionale koja ih ponekad prihvaća kao promatrače, čime im otvara legalno polje rada. Nemarksističke struje iz istočne Europe, a pogotovo hrvatske opozicione struje, ne dobivaju nikakvu sličnu pomoć od Demokratske unije, koja je međunarodni savez konzervativnih i kršćansko-demokratskih stranaka zapadne i srednje Europe. Pokušaje približavanja odbijala je ta Unija ledenom šutnjom najgrubljeg nerazumijevanja za povijesne zakone koji vladaju u osloboditeljskim porivima.

Kriza u Katoličkoj crkvi oduzela je hrvatskoj osloboditeljskoj opoziciji jedini idejni oslonac koji je bar djelomično opravdavao umjerene struje unutar hrvatskog naroda. Danas se Crkva

bori protiv jake marksističke infiltracije u vlastitim redovima kao i protiv opadanja stege i jasnoće u idejnim pitanjima, te nije u stanju služiti kao svjetonazorni oslonac za jedan miroljubivi oslobodilački pokret. Crkva danas govori o revoluciji, doduše u socijalnom smislu a ne toliko u nacionalnom, i opravdava u mnogim zemljama nasilne pokrete ako ih vode marksisti, od straha da ne bi bila proglašena reakcionarnom, te prema tome nehotično promiče proces radikalizacije koji je nastao u onim dijelovima hrvatske mladeži koji su se nalazili idejno pod utjecajem Crkve i koji danas ne osjećaju da bi imali ikakvu stvarnu potporu za svoje opravdane nacionalne zahtjeve sa strane katoličkih krugova u zapadnom svijetu.

Zbroj svih tih različitih utjecaja i činjenica doveo je do radikaliziranja hrvatske mladeži, koja je danas sve više svjesna činjenice da hrvatsko oslobođenje ovisi uglavnom o hrvatskim naporima i o hrvatskim žrtvama.

3. *Pomanjkanje izgleda za uspjeh*

Narodno-oslobodilački pokreti koji uživaju vanjsku pomoć i političku potporu mogu se lakše održati u umjerenim oblicima, nego oni kojima se niječe svaka potpora. Nakon spoznaje da hrvatski oslobodilački porivi nemaju nikakva odjeka u slobodnom svijetu, dolazi do razočaranja pa i do očaja, što je najbolji kvasac za jačanje revolucionarnog duha.

Možda najveći krivac za radikaliziranje hrvatske mladeži jesu Ujedinjeni narodi. Ova organizacija, koja je pobudila tolike nade u svijetu, dovela je i kod Hrvata do vjere u mogućnost mirnog rješavanja nepravda. Iskustvo s Ujedinjenim narodima, međutim, bilo je za Hrvate nepovoljnije od bilo kojeg drugog iskustva. U nekim krugovima znalo se postignuti koju riječ bodrenja i nade za hrvatske želje. U Ujedinjenim narodima takvih riječi nije bilo. Koliko je meni poznato, samo je dvaputa govoreno nešto o Hrvatima s nekim bar formalno povoljnim prizvukom. Jedanputa je pedesetih godina, prije komunističke revolucije u Kubi, tadašnji kubanski poslanik Emilio Núñez Portuondo spomenuo pravo Hrvata na slobodu i na samostalnost, a drugi puta je američki poslanik kod Ujedinjenih naroda, a sada njujorški senator, Daniel Patrick Moynihan, u debati o Portoriku spomenuo Jugoslaviji Hrvate i njihovu oslobodilačku borbu. Kao argument bilo je to očito iskorištavanje hrvatskog pitanja da ušutka jugoslavenski napadaj na Sjedinjene Države radi Portorika, no Hrvati su to prihvatili kao političku potporu, iako to nije bilo.

Inače, kao pravilo, Ujedinjeni narodi nisu uopće odgovarali na hrvatske predstavke. Nisu štoviše ni potvrđivali primitak predstavka, što su inače činili kod drugih narodno-oslobodilačkih pokreta, jer se nisu željeli zamjeriti Jugoslaviji. Poznato je, osim toga, da je stalno osoblje Ujedinjenih naroda uglavnom lijevo orijentirano i da radi ove svoje orijentacije ima posebnu simpatiju za Tita i za jugoslavenski komunizam, čime ne ugrožavaju svoju karijeru kao što bi je ugrozili da se izjasne za sovjetski komunizam. Slični komunistički simpatizeri zauzimaju priličan broj srednjih i nižih položaja i u američkom State Departmentu i štite ove svoje istomišljenike u različitim uredima Ujedinjenih naroda.

Pomanjkanje političke potpore kako u katoličkim tako i u muslimanskim pokretima, a da ne govorimo o liberalno-laičkim strankama, popunjava sliku bezizglednosti s kojom se suočavaju hrvatski emigranti u svom djelovanju na širenju i jačanju oslobodilačkog procesa. Nije stoga nikakvo čudo da ova bezizglednost na legalnom području kod mladih i poletnih Hrvata rađa želju da nametanjem i silom — dakle u biti već revolucionarnim metodama — pomaknu hrvatsko oslobođenje s mrtve točke na kojoj se nalazi zadnjih trideset godina zahvaljujući jednako međunarodnoj desnici kao i međunarodnoj ljevici. Ako tome dodamo otvorene simpatije zapadnog tiska i televizije za većinu nasilnih pokreta u svijetu, onda se moramo čuditi što je hrvatska mladež još uvijek toliko stegovna i umjerena.

Bilo bi neodgovorno poticati ovu požrtvovnu hrvatsku mladež na nepromišljene čine, jer danas je opće stanje u svijetu takvo da će svaki hrvatski borac koji svojim prosvjednim činom povrijedi kakav zakon biti nemilosrdno kažnjen. Ova strogost je uvjetovana blagošću kojom se danas moraju kažnjavati čini onih koji iza sebe imaju moćnu promidžbenu mrežu Sovjetskog Saveza ili oslonac na arapske države koje zemnim uljem prisiljavaju zapadne sile da u takvim slučajevima tumače zakone u korist prosvjednika.

Zato svaki odgovorni hrvatski politički čovjek mora na to upozoriti hrvatske borce, a posebno ih mora poučiti da, u smislu riječi njujorškog federalnog suca John Bartels-a, revolucionarna djela moraju vršiti u domovini, kao što se i cijeli revolucionarni proces mora razvijati u domovini ako želi biti uspješan. Vani će biti mogući samo nenasilni prosvjedi kao sredstvo promidžbe, no i cijena za njih bit će sve viša i kazne sve oštrije. Tek kad ojača revolucionarno gibanje u domovini, svijet će sa simpatijama gledati prosvjede u inozemstvu i kazne će opet postati normalne, a ne drakonske kao sada.

Radikalizacija hrvatske mladeži, ona prava radikalizacija koja nije infiltrirana ni poticana od stranih služba ili od jugoslavenskih agenata provokatora, mora biti političke i duševne prirode i ostati na političkom polju u svijetu, a smije prijeći u stvarno revolucionarno djelovanje samo u domovini.

4. *Stvarna i prividna radikalizacija*

U prijelomnim časovima, kad se u jednom narodu vrši ispit stanja i iz čisto legalnog, miroljubivog oblika opozicije počinje prelaziti na revolucionarno djelovanje, naravno je da dolazi do zastranjivanja. Novi put je nepoznat i često se prihvaća bez dovoljno pripreme.

Prva je pogreška u takvim časovima što se želi revolucionarno gibanje ustrojiti u okviru legalnih, javnih oblika dosadašnjeg djelovanja, ili u novim, no u biti sličnim javnim oblicima. Ovakvi su pokušaji unaprijed osuđeni na propast, jer dovode do zabrane legalnih, javnih oblika i do istovremenog otkrivanja klica ilegalnog pokreta.

Ovi normalni i nažalost neizbježivi neuspjesi, koji su stvarno škola u revolucionarnom spremanju, dovode do posebnih reakcija u javnom životu. Pojedinci koji se ne osjećaju spremnim za ilegalno djelovanje, što je posve razumljivo i opravdano, pokušavaju spriječiti radikalizaciju pretjeranim kritikama i iznošenjem samo negativnih strana, umjesto da iskoriste svoju legalnu poziciju da pouče mlađe naraštaje i pokažu im pravi put. Zaboravljaju da i u najrasprostranjenijoj revolucionarnoj organizaciji sudjeluje samo manjina naroda, dok većina i nadalje ostaje u legalnim oblicima, u kojima i preko kojih brani i politički iskorištava revolucionarna djela i time im daje potrebnu vrijednost. Ova obrana revolucionara po javnim političkim radnicima, uz strogo odvajanje ilegalnog i legalnog područja, preduvjet je za uspjeh i jednog i drugog polja, te se mora održati do konca, kada revolucionarni val ulazi u zadnju, pobjedničku fazu i kad se oba područja moraju spojiti za ostvarenje zajedničkih ciljeva.

Zanimljivo je da u prijelomnim časovima stvaranja revolucionarnih skupina posebno su izvrgnuti napadajima oni koji osobno ne sudjeluju u tim pripremama, jer su radi svog javnog nastupa nepodesni, ali ih politički brane, te ih radi toga protivnici revolucionarnog djelovanja omalovažavaju kao "papirnate revolucionare" ili pozivaju da sami, javno (?!) stupe na revolucionarno polje, ili da se uopće uklone. Na prvi pogled veoma patriotski napadaji ovakve vrste stvarno su pokušaj

oduzimanja govornika tajnoj revolucionarnoj struji i stvaranje jaza koji treba uništiti kako samu revolucionarnu struju tako i one legalne pokrete koji su idejno povezani s revolucijom i koji joj na svom specifičnom području pomažu.

U takvim časovima pojavljuju se i skupine koje javno zastupaju revoluciju kao da su njen dio, što možda jesu a možda i nisu, te koje svojim nerazumnim stavom dovode do uništavanja svakog stvarnog revolucionarnog poriva, jer svojim vezama s pojedinim borcima i svojom željom za preuranjenim spajanjem javnog i tajnog područja omogućuju neprijatelju otkrivanje i uništavanje svih revolucionarnih klica.

U ovakvim prijelomnim časovima nalazi se danas hrvatska mladež. Osjećajno je već za revolucionarni rad, no razbijaju je svjesni i nesvjesni strani agenti koji ovaj njezin poriv žele odvesti u nemoguće oblike, u kojima je propast neizbježiva, umjesto da je pouče o potrebi odvajanja područja. S druge strane izvrgnuta je ruglu onih intelektualaca koji ne žele shvatiti pravu ulogu intelektualaca u zarobljenom narodu i u svom djelovanju primjenjuju oblike i kriterije izgrađene u slobodnim narodima, no posve neprikladne u onima koji se tek bore za svoje oslobođenje.

Ovisi o samoj hrvatskoj mladeži, radikaliziranoj hrvatskoj mladeži, da li će njene žrtve biti korisne ili uzaludne. O njoj ovisi da li će se ispravno razvijati i slijediti iskustvo drugih naroda i tako doći do pobjede, ili će romantički jurišati na bijelcu protiv tankova i ludo izginuti, odnosno dopustiti da joj ljudi bez stvarne vjere u budućnost, ljudi koji su već duševno poraženi, ubiju polet i spremnost na žrtvu.

5. *Vjera u budućnost*

"Rušenje bez vizije budućnosti je nihilizam, a ne revolucionarstvo, te je osuđeno na neuspjeh. Ukoliko takvi stavovi nisu ubačeni po samim Titovim agentima da se zaustavi pravilni razvitak hrvatske revolucionarnosti, oni su samo zavaravanje samog sebe, psihičko oružje za opravdanje vlastite i skupinske neaktivnosti", napisao sam 1963., kad je u hrvatskoj sredini još suvereno vladao konzervativni duh traženja veza ("Republika Hrvatska" br. 54: "Revolucionarni duh", str. 28).

No vizija budućnosti, plan nove izgradnje koji opravdava revoluciju, nije sama po sebi još revolucionarna djelatnost. Kad sam pisao navedeni članak, u kojemu sam posebnu pažnju posvetio ovom duhovnom stanju kao temelju revolucije i

u tu svrhu citirao sam španjolskog pisca Ortegu y Gasseta, prof. Ivan Oršanić, koji je vidio rukopis, zabilježio je na njemu da Ortegina "suha" revolucija spada u fikcije i upozorio me je na činjenicu da su revolucije uvijek izraz sile i utemeljene na sili, tako da sam dodao slijedeći odlomak:

"Pogrešno je definirati revoluciju samo po sili i u njoj gledati samo palenje i rušenje, ali isto tako je pogrešno stajalište liberalaca tipa Ortege y Gasset-a koji pokušavaju silu označiti samo slučajnom popratnom pojavom revolucije, te ovu svesti na čisto idejni temelj. Ideja, vizija budućeg poretka je temelj revolucije i njeno opravdanje, ali ostvarenje novoga poretka osnovano na toj ideji zahtijeva rušenje jedne organizirane sile, državne vlasti, koja se sastoji od konkretnog skupa ljudi koji ne običavaju dobrovoljno napustiti položaje, te njihovo izmjenjivanje zahtijeva drugu organiziranu silu, koja će srušiti dotadanju vlast i zauzeti njen položaj kao nova organizirana sila, nova vlast.

Prema tome organizirana sila u službi jedne ideje predstavlja temelj svake revolucije i beskrvna revolucija Ortege je fikcija koja nema osnova u stvarnom životu." (str. 18)

Ali ovako postavljena revolucionarna ideja odmah odgovara na jedno konkretno pitanje: gdje se ima pripremiti, gdje se ima ostvariti. Ideja se može roditi bilo gdje među Hrvatima, ali stvarno revolucionarno djelovanje moguće je samo tamo gdje se treba stvoriti nova sila koja će zamijeniti dosadašnju, neprijateljsku silu i vlast.

Nikakva djelatnost u svijetu ne može nadomjestiti otpor naroda u domovini, nikakva promidžba nema onu snagu koju ima samo jedan prosvjedni čin u samom narodu, nikakav strani prijatelj nema u tom procesu onu moć koju ima naoružani, na borbu spremni narod.

Možemo raspravljati o potrebi saveznika. Nitko pametan ne niječe tu potrebu, no do saveznika se nikada ne dolazi ako ne postoji već djelatan pokret u narodu kojemu su potrebni saveznici. Samo narod koji je prožet revolucionarnom željom za slobodom, dakle koji je spreman boriti se i žrtvovati se da bi se oslobodio, može biti zanimljiv u današnjem svijetu, jer takav narod nije više objekt politike, nego subjekt. Njime ne raspolažu drugi nego je on uzeo u svoje ruke svoju sudbinu.

"Republika Hrvatska" br. 122 (prosinac 1979.), str. 39-53.

10

HRVATSKA REPUBLIKANSKA STRANKA

- *Prof. Ivan Oršanić*
- *Borbom do slobode*

Patriotizam voli domovinu, ali politička stranka, pokret ili skupina konkretizira i dinamizira tu ljubav.

Ivan Oršanić

Prof. Ivan Oršanić

Ljudski um je ograničen u svojim spoznajnim mogućnostima, pa mu zato događaji uzeti kao cjelina nisu dostupni. Potrebno ih je odijeliti, što se očituje u pojmu vremena. Razdijelivši inače neprekinuti niz događaja u manje nizove, vremenske odsjeke, čovjek ih lakše shvaća i može povući zaključke za daljnje djelovanje.

Zato dijelimo povijest na razdoblja, pa i kraće nizove događaja, kao ljudski život, dijelimo na dobi, te onda svaki odsjek gledamo kao cjelinu, skoro bih rekao odvojeno od ostalog zbivanja.

To bi bio pravi smisao jubileja, rođendana i sličnih vremenskih odsjeka. Pregled doživljenog, učinjenog i stvorenog. U tom duhu i naše društvo danas želi izraziti svoje iskrene čestitke svom osnivaču i predvodniku prof. Ivanu Oršaniću prilikom njegove šezdesetgodišnjice. * Ne želimo povrijediti njegovu ozbiljnost i skromnost praznim proslavama niti zvučnim hvalospjevima, koji gube svako značenje čim je umuknuo jek izrečenih pohvala, nego ćemo na čas iskoristiti ovu priliku, da u kratkim crtama iznesemo što je prof. Oršanić dao hrvatskom narodu.

Bilo bi odviše dugačko iznijeti ovdje sav njegov rad, od onih prvih koraka na polju hrvatske katoličke mladeži pa do daljnjih, odlučnih poteza u odvajanju hrvatskog orlovskog pokreta od jugoslavenskih utjecaja, u izgrađivanju hrvatskog nacionalizma kao odraza cijelog naroda a ne samo jednog njegovog dijela, od muževnih godina koje je proveo u borbi s perom, u organiziranju revolucionarne mladeži, te konačno u zatvoru. Prelazimo i preko njegova djelovanja za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, kad je pečat svoje osobnosti utisnuo organizaciji Ustaške mladeži, te kasnije hrvatskom sindikalizmu u staleškim postrojbama. Sve su to važna razdoblja njegova djelovanja, ali držim da nisu toliko odlučna kao zadnje razdoblje,

* Govor održan (i djelomično popunjen) na sastanku Hrvatskog republikanskog književnog i znanstvenog društva u Buenos Airesu, dne 14. kolovoza 1964., kao čestitka prof. Ivanu Oršaniću prilikom šezdesetgodišnjice života. Svi su citati iz "Republike Hrvatske", te brojevi prije dvotočke znače broj časopisa, a iza dvotočke stranicu.

kad je silom prilika, odvojen od domovinskog područja s njegovim svakodnevnim političkim i organizacijskim potrebama, mogao posvetiti svoje znanje, očeličeno iskustvom, izradbi temeljnih načela suvremenog hrvatskog nacionalizma, pripremi idejnog kostura kojeg će se morati držati svaka hrvatska politička organizacija u budućnosti, ako želi ostvariti slobodnu hrvatsku državu i ustrojiti je u smislu slobode njenih građana.

Prije nekoliko godina pitao nas je jedan prijatelj iz Australije, ciljajući očito na prof. Oršanića, što smo učinili za Hrvatsku. Nismo stvorili velike organizacije, nismo kod "velikih" pobrali nikakvih uspjeha. Zar ćete se vratiti u Hrvatsku, pisao je taj prijatelj, samo sa snopom časopisa pod rukom i mislite da ste time učinili nešto za hrvatsku borbu? Unatoč porugljivom obliku, prijatelj je pogodio bit stvari. Nećemo se možda ni vratiti u Hrvatsku, niti ćemo tražiti nagradu za taj snop časopisa, ali taj snop časopisa ostat će ne kao papir nego kao izgrađeno idejno oružje da ga hrvatski narod može upotrijebiti, sada u borbi, a kasnije u slobodi, da ne mora posizati u daleku prošlost koja više nije suvremena, niti za stranim gotovim programima koji mu ne odgovaraju.

U tom porugljivo nazvanom "snopu časopisa" dano je obilje ideja političkog reda, dakle onoga što u hrvatskoj politici nedostaje već tridesetak godina. Mimo pa i protiv časovitog oportuniteta dani su stalni idejni temelji, koji se ne moraju mijenjati radi svake sitne promjene u javnom životu, jer su izgrađeni proučavanjem hrvatske prošlosti, hrvatske sadašnjosti i hrvatske budućnosti. I to ne Hrvatske kao jedinice izvan i mimo svijeta, kao nekog učiteljskog, ružičastog ideala, nego Hrvatske kao zemlje okružene prijateljima i neprijateljima, naroda podvrgnuta ne samo svojim predajama, nego i utjecajima vremena u kojem živi, ljudi ne samo svetaca, nego i grešnika i pokvarenjaka, ne samo junaka nego i kukavica i oportunista. Jednom riječi, ideje su za Hrvatsku, prostor s morem, rijekama, gorama i ravnicom; za ljude od krvi i mesa koji se mole i koji psuju. Za tu Hrvatsku, da bude sretna i napredna, da bude slobodna i pravedna, stvoren je idejni kostur u tom prezrenom snopu časopisa, da te ideje rade i djeluju i onda kad miševi budu izjeli papir na kojem su napisane.

U tom snopu papira, iskreno priznajemo, glavne su ideje našega svečara. I mi drugi smo nešto napisali, nešto proučavali, nešto dali, ali sve je to odraz jednog mislioca koji je hrabro krenuo s perom u šikaru predrasuda i licemjerstva što se zove hrvatska politika, i bezobzirno krčio put. Oboružan filozofskom spremom, moralnom snagom, borbenošću i iskustvom,

otvarao je staze uz zgražanje licemjera, rušio idole, tako da mi drugi možemo dalje ići stazama koje je on probio, putovima koje je on očistio i tako brati nekada slavu i pljesak koji nam zapravo ni ne pripadaju.

Ovo pionirsko razdoblje, koje ne nosi ni časti, ni položaja, ni priznanja, dolazi kao kruna jednog života koji je protekao kao suvremeno izdanje benediktinskog načela "Ora et labora", što u današnjem javnom životu možemo nazvati "Piši i bori se". Niti kabinetski intelektualac, niti borac bez mozga, nego suvremeni revolucionar koji zna da je prvo potrebna ideja, ali da nije dovoljno znati, nego da treba i djelovati, te da ideja mora ući u arenu da se hrva s drugim idejama, da pobijedi i da se ostvari.

I takav je borac bio i ostao prof. Ivan Oršanić i kao takav će ući u hrvatsku povijest sa svežnjem papira ispod ruku na kojem će stajati ime "Hrvatske Smotre" i "Republike Hrvatske", a iz kojega će se svežnja napajati i nova pokoljenja, kao što su se napajala i ona prije 1941. godine. I mnogi će ponavljati kao svoje misli koje je on kao prvi formulirao, uz protivnost pa i zgražanje protivnika, te će se začuditi kad im netko pokaže izvor tih njihovih "izvornih" misli. A on, jer je borac, revolucionar, a ne autor, uvijek se dobrodušno smijao tim svjesnim i nesvjesnim plagijatorima, jer mu nije bilo do slave, nego do pobjede ideja, pa su mu i plagijatori bili dragi, jer su svjedočili da ideje, koje je on iznio, pobjeđuju u narodu koji toliko voli i za koji je dao sve svoje snage.

Zato ću danas, u čast našega svečara, umjesto pohvala i opisa dati kratak pregled nekih misli koje je on formulirao tijekom zadnjih godina, i to ću reći njegovim riječima, a da tim pregledom ne želim reći niti da su jedine niti sve najvažnije.

Prof. Oršanić smatra, da politika nije nešto loše, nešto čega se treba stidjeti, nego naprotiv:

"...naši bi ljudi trebali definitivno i za uvijek shvatiti, da je politika u svojoj bitnosti nauka o sudbini naroda, kao i primjena te nauke, pa prema tome predstavlja najsuperiornije, najteže i najodgovornije zanimanje. Ni sva znanost, ni sva umjetnost, ni bilo što u svijetu ne može se usporediti s političkim potezima, kao što su na primjer slijedeći: 'Sutra se maršira na Poljsku'; 'Preksutra se bombardira Hirošima'; 'Kinu se prepušta komunistima'; 'Uspostavlja se Jugoslavija'; 'Kralj i narod, dosta sa strankama'; 'Zabranjuju se štrajkovi'; 'Ukida se vjeronauk u školama'; itd.

Ta se pak nauka formira i formulira kao živa snaga u političkim skupinama, javnim ili tajnim, velikim ili malenim,

pod ovim ili onim nazivom, te izvan njih nema političkog rađanja, stvaranja i razvijanja politike ni u jednom narodu." (8/9:36)

Primjenjujući tu spoznaju na hrvatski slučaj Oršanić kaže: "Smatramo, da se u političkoj dinamici životnog značenja odgovornosti i pozicije imaju definirati onako kako je to u cijelom, slobodnom svijetu uobičajeno, tj. stranačko-politički, e da bi se proces političkog sazrijevanja mogao vršiti oko što više jasnih i određenih linija i tako usmjeriti aktualizaciju rješenja." (1:2)

I taj se rad mora vršiti uvijek i bez ikakvih izgovora i izmotavanja:

"Nema tu prave logike, — kaže na drugom mjestu, — ako stalno držimo na umu, da je smisao osnivanja i postojanja političkih skupina ne samo biti na vlasti, nego i raditi za narod, naravno odakle se to može i gdje se to može, a ne gdje se to ne može, i to također danas, a ne čekajući, dok nastane država, jer i za to treba raditi." (8/9:35)

Ali politika ima, prema Oršanićevim koncepcijama, i teleološki smisao, a nije samo traženje putova za dnevni život. Ova viša svrha, koja postavlja politiku u red superiornih djelatnosti čovjeka, jest sloboda. "Osnovna linija načela, — kaže prof. Oršanić, — osnovna linija našega republikanstva može se općenito izraziti kao Integralna Sloboda, što znači sloboda čovjeka unutar svoje narodne zajednice i sloboda narodne zajednice među drugim narodima. Mogli bismo reći i ovako: Integralna sloboda znači slobodu čovjeka kao čovjeka (individue i osobe) i slobodu čovjeka kao Hrvata (zajednice)." (17/18:2)

Polazeći s te premise, prof. Oršanić vidi u emigraciji potrebu velike djelatnosti, i to političkog, a ne propagandističkog reda:

"Jedan dio posla, što ga emigracija treba i može izvršiti, je u tome, da razvija i razvije duh slobode, da ga formira i formulira u žive skupine i realne odnose, kako bi historijska naslaga ropskog, nasilnog i nasilničkog duha prestala biti imperativ našega života. Sva bi se hrvatska emigracija trebala oblikovati i analizirati u idejama slobode, u svjesnom uništenju i razbijanju svih pojava i oblika nasilja i diktature. Što mi Hrvati tražimo i očekujemo za sreću i spas svojega naroda u idejama diktatura i nasilja? Tragedija se hrvatskog naroda uklanja samo bezuvjetnom stabilizacijom duha slobode u procesu hrvatske sudbine." (19:36)

U ovom proučavanju hrvatskih političkih potreba prof. Oršanić ne polazi od sentimentalno-optimističkih ocjena, nego se suočuje sa stvarnošću:

"Tko bi tvrdio — veli on — da hrvatski narod predstavlja intelektualno živu sredinu, približavao bi se demagoško-deklamatornom postavljanju problema; tko bi tvrdio, da su na hrvatskom terenu vrlo žive i organizatorno razvijene sile demokratskog sustava, tvrdio bi neistinu. Isto bi tako bilo netočno tvrditi, da hrvatski narod ne bi imao impulse, evidentirane impulse, i indikacije, koje historijski obvezuju na oblikovanje demokratskog sustava makar to bilo u početnim fazama razvitka, ako već ne u onakvom stupnju, kakav u svojoj kući pokazuju recimo Englezi. Organski dakle mi smijemo smatrati, da smo na onom stupnju razvitka, kad nam demokratski sustav prirodno odgovara i kad bi autoritativno-diktatorski sustav bio zločin i besmislenost za hrvatski narod." (13:7)

U političkoj filozofiji prof. Oršanića povijest, dakle doživljena stvarnost, ima svoje važno mjesto, jer — kao što je napisao — "Povijest se ne briše". I ova stvarnost, danas, predstavljena je najviše slomom obih hrvatskih tradicionalnih stranaka i slomom hrvatske države. U tim slomovima ne gleda prof. Oršanić na materijalne neuspjehe, nego na političke neuspjehe kao i na moralne slabosti, jer materijalni neuspjesi, kao posljedica časovitog odnosa sila, nemaju tako bitan utjecaj na budući razvitak kao što ga imaju unutrašnji slomovi. Ali on te poraze ne prosuđuje pesimistički, niti ih se licemjerno stidi, nego daje znanstveno tumačenje njihovim uzrocima te time i posljedicama.

"Čovjek Hrvat ne bi bio ljudsko biće, a Hrvati povijesno biće, kad ne bi bili neprestano osjećali prirodnu i urođenu težnju za slobodom, koja je ugušivana i gažena danima, godinama i stoljećima. Stoljeća slažu želje i težnje, sve što je gledao, osjećao i doživljavao narod. A složeno je mnogo toga i dobra i zla...

Zašto nije eksplodiralo samo i isključivo sve što je lijepo i dobro? Zašto i kako, jasno je, kad su vjekovi naše povijesti pripadali onima, koji su lijepo i dobro uništavali i progonili. Ta mi, koji volimo tu Hrvatsku, ne možemo željeti i nismo željeli, da zlo caruje Hrvatskom, makar je zlo bilo također u nama i po nama." (1:7)

"Nismo mi konačno prvi narod, koji je nakon dugih vremena borbe za slobodu prošao kroz jedan revolucionarni period. Prije bismo mogli reći, da se ubrajamo među posljednje narode te vrste i zbog toga moramo snositi posljedice hipokritskih zgražanja u pozadini kojih ključaju bestijalni politički računi, koji bi htjeli, da se mi počnemo toliko zgražati, da zamrzimo svoju ideju slobode, da izgubimo vjeru u svoju slobodu, da zamrzimo i popljujemo sami sebe, da priznamo, prema tome,

na vlastitoj mržnji pravo svima, da nas upravljaju kud hoće i kako hoće." (1:8)

Ali prof. Oršanić ne prihvaća ovo licemjerno zgražanje, kao što ne prihvaća ni deklamatorsko hvalenje. Prošlost je tu, ona postoji, ali nije tu da je prenesemo u budućnost, nego da se na njoj izgradi nova budućnost. Zato i hrvatske političke oblike prošlosti, koji su se slomili, ne osuđuje u prošlosti, nego samo ih odbija kao sredstva političkog rada u sadašnjosti.

"Najviši stupanj našeg političkog jedinstva u historijskom smislu bit će postignut — kaže prof. Oršanić — kad svi hrvatski političari budu osjećali, da su im Hrvatska seljačka stranka i Ustaški pokret bili jednako vrijedni u mučeničkom hrvanju naroda, koji je stvarno osjećao u krilu Hrvatske seljačke stranke jedno i jedinstveno ono isto, što i u Ustaškom pokretu.

Pođemo li od toga stajališta, koje u stvari predstavlja idejno bogatstvo, vrlo konkretno u idealnom prihvaćanju Hrvatske seljačke stranke i Ustaškog pokreta od strane hrvatskog naroda, moći ćemo smoći dovoljno snage da to bogatstvo ne produžujemo kao temelj za političko razilaženje, nego da na tome zajedničkom bogatstvu stvaramo višu i daljnju kategoriju političkog razvitka, u kojoj neće biti teško postići konkretno i konkretizirano političko jedinstvo, u slučaju kakve unutrašnje ili vanjske političke potrebe." (8/9:34)

Ali ovo idealno prihvaćanje starih hrvatskih političkih oblika, ipak ne mijenja temeljni sud o njima: "Ne znači to, da nema Hrvatske seljačke stranke i Ustaškog pokreta u bukvalnom smislu, nego u historijskom smislu. Oni su historijskim procesom u očevidnim događajima konzumirani. Otprilike kao što je to bilo s monarhijom za vrijeme francuske revolucije." (8/9:31)

Ali za Oršanića narod nije samo u apstraktnoj povijesti kroničarskog tipa, nego u povijesti koja se odigrava na određenom prostoru kao okviru i supstratu povijesnih događaja. I taj hrvatski prostor on promatra dinamički, u odnosu prema susjedima, te dolazi do zaključka da je hrvatski prostor obrambene kategorije, jer je dovoljan za puni razvitak naroda koji ga obitava. On taj prostor smatra jednim i nedjeljivim, te želi jačati obrambenu snagu hrvatskog prostora, koju smatra moralno vrijednom.

"Superiornost obrambene kategorije hrvatskog prostora je u njegovu jedinstvu onako, kako je to jedinstvo doživljeno u izražavanju za hrvatsku državnu ideju upravo sa strane hrvatskog seljaka, koji tu kategoriju najsavršenije nosi. Prema tome ideja federativnosti je ideja slabosti naše obrambene kategorije. To je uostalom tako očevidno dokazano u našoj povijesti, da je teško naći pravu riječ osude za tu ideju. Zar nisu tri imperijalizma: austrijski, mađarski i turski imali naš prostor razdijeljen, čime je snaga naše obrambene kategorije bila paralizirana i zar ta dioba nije bila njihova stvar, a ne naša? Zašto da te neprijateljske diobe i zašto da to uništavanje jedinstvenog doživljavanja našeg prostora uđu kao federativna slabost u konstituciju hrvatske državne ideje? Zar da turski imperijalizam još uvijek definira Bosnu kao neku posebnost u hrvatskom nacionalnom biću i danas, kad je nestao? Niti je to zahtjev hrvatskog prostora niti hrvatskog nacionalnog bića." (10:6)

Prema prof. Oršaniću narod (kao ljudi) i prostor (kao mjesto gdje ti ljudi djeluju) imaju se osigurati u svojoj posebnosti u obliku države. Raznolikost nije nikakav grijeh nego odlika. "Gospodin Bog je neizmjerno bogatstvo, jedinstvo i harmonija različitosti, a nije monolitna identičnost. Isto tako stotinu Božjih svetaca predstavljaju stotinu različitijih individualnosti, nego li ma koja stotina bankara, radnika ili seljaka. Ako hoćemo slijediti Boga, ne trebamo izmišljati ideje, nego priznati njegove zakone i na njima ostvarivati harmoniju, a ne uništenje." (16:4)

Kao temelj stvaranja te harmonije među narodima, prof. Oršanić uzima stvaranje država. "Egzistencijalnost države u razvitku čovječanstva nije ni iskustveno ni bilo kakvim teoretskim izvodima osuđena kao nužna i adekvatna kategorija u doživljavanju nacionalnih težnja povijesnih skupina... Naprotiv, život afirmira kategoriju slobode i nezavisnosti čovjeka, kao i kategoriju slobode i nezavisnosti historijskih skupina definiranih pojmom narod." (11:11)

I odgovarajući onima koji napuštaju hrvatski nacionalizam u ime nekih, navodno viših ideja, Oršanić piše: "Ujedinjenoj Europi ili Ujedinjenom Svijetu nisu prijetnja nacionalizmi, koji nemaju još ni države, nacionalizmi mnogih malih naroda, nego su to u prvom redu nekoliko velikih imperijalizama koji podržavaju i nose takav sustav i u malim imperijalizmima. Demokratski sustav između nacionalnih suvereniteta ne može se uvesti sve dotle, dok ne bude srušen feudalni sustav na međunarodnoj pozornici kao što se nije mogao zavesti niti među individualnim suverenitetima, dok su vladali feudalci." (10:4)

"U vezi s ovim činjenicama vidljivo je, da ideja cjeline ne izvire iz postojanja čovječanstva kao jediničnog skupa, nego iz postojanja ograničenih organskih zajednica. Prema tome organizacija čovječanstva ne smije počivati na negaciji onih elementarnih područja, u kojima se razvija ideja o cjelini, nego na njihovu priznavanju." (17/18:3)

Ali država nije neko deificirano biće kao u Mussolinijevom fašizmu, nego sredstvo konkretne zajednice ljudi, naroda, da ostvari slobodu. I u tome dolazimo do ključnog dijela političke filozofije prof. Oršanića, dijela koji je možda najmanje bio shvaćen u našoj emigraciji, koja ne voli složenosti nego simplifikacije. No život je složen i ispravno proučavanje zahtijeva da se prizna ta složenost, jer bez nje nema slobode, a sloboda je ono što daje moralno opravdanje političkim zajednicama, državama. A što je potrebno, da postoji sloboda? "Nema države s vrlo nerazvijenim varijantama, u kojoj ne bi postojala diktatura, svejedno kakva, kao što nema države s vrlo razvijenim varijantama, u kojoj ne bi bilo slobode, svejedno kakve. Diktatura i nerazvijenost su nerazdruživi pojmovi, kao što su to razvijenost i sloboda. Naravno da ima mnogo prelaznih stanja, od kojih svako može biti predmet posebnog ispitivanja." (17/18:3)

I tu unutrašnju slobodu prof. Oršanić definira u obliku tri zakona: zakona o elementarnim varijantama, što bismo mogli reći o područjima ljudske djelatnosti, zakona o autonomiji elementarnih varijanata i zakona o hijerarhijskoj ravnoteži unutar elementarnih varijanata.

Govoreći o elementarnim varijantama kaže: "Mi možemo obuhvatiti cjelokupno zbivanje unutar jedne narodne zajednice u četiri elementarne životne varijante:

a) Politička varijanta, koja se razvija u ideji o cjelini;

b) Socijalno-ekonomska varijanta, koja se razvija u ideji interesa (probitka);

c) Kulturna varijanta, koja se razvija u ideji interesiranja;

d) Vjersko-moralna varijanta, koja se razvija u ideji smisla i odgovornosti.

Zakon kaže slijedeće: što su razvijenije elementarne životne varijante u jednoj zajednici, to je u njoj i sloboda čovjeka razvijenija." (17/18:3)

"Četiri elementarne varijante u jednoj narodnoj zajednici nisu nezavisne varijante, nego su međusobno u funkcionalnoj životnoj zavisnosti, kao što su na primjer u neprestanoj funkcionalnoj zavisnosti srce i mozak, elementarni organi ljudskog organizma.

Čovjek je jedinica, u kojoj se sve varijante razvijaju i usredotočuju. Jedinstven je samo zato, što je jedan, ali ne po tome, što bi u njemu sve četiri elementarne varijante bile jedno." (17/18:4)

Nezavisne varijante, tj. nezavisna područja ljudskog djelovanja, usklađuju se po trećem zakonu, zakonu o hijerarhijskoj ravnoteži unutar elementarnih varijanata, da bi sloboda bila potpuna, te po kojem "svakoj ideji u njenoj funkciji među ljudima mora biti priznata hijerarhijska ravnotežna struktura, da bi mogla vladati sloboda". (17/18:7)

"...time što bi se autonomijom varijanata ostvarivala životna analiza u narodnim zajednicama, nužno se nameće potreba kompozicione sinteze, bez koje ne može živjeti jedna zajednica, kao što to ne može ni pojedinac. No dok svaki pojedinac može oblikovati svoju sintezu u okviru vlastite odgovornosti, onako kako hoće i može, jedna zajednica mora odrediti način za stvaranje svoje kompozicije. Jedan pojedinac može biti u skladnoj kompoziciji, ako živi na najnižoj ljestvici svake varijante, kao što to može biti jedan čovjek s jednom, dvije ili više visokih dominanata u kompoziciji, ali u jednoj zajednici zakoni i dekreti ne mogu sve predstavljati, i najniže i najviše, i ovakve i onakve kompozicione strukture... Narod bi bio zadovoljan, kad bi doživljavao, da mu javni život određuju i komponiraju slobodno birani i hijerarhijski priznati najbolji predstavnici sklada i ravnoteže." (19:14)

Iz ovih kratkih izvadaka možemo vidjeti da po prof. Oršaniću sloboda nije dana sama od sebe, nego se za nju treba stalno boriti: "Svi ljudi i svi narodi žele biti slobodni, ali biti slobodan, ili bolje reći znati biti odgovorno slobodan, tj. biti ono, što predstavlja savršenstvo života u svrhotnom smislu, vrlo je daleko od želje za slobodom. Narodi prelaze stogodišnje vremenske epohe od želje za slobodom do ostvarenja slobode, i očevidno je nužno ovakve bitne razlike uočavati, a ne vladati se kao da ih nema. I u postignutoj slobodi borba se nastavlja, jer svrhotna orijentacija slobode svaki dan i svaki čas nameće impulse nezadovoljstva, impulse spoznavanja i sazrijevanja prema nedostiživom savršenstvu." (13:4)

Prema tome, hrvatska država ima svoje filozofsko opravdanje. "Hrvatski narod hoće svoju državu, jer vjeruje, da bi u njenom postojanju mogao izgrađivati svoju političku, kulturnu i ekonomsku slobodu. Jugoslavija ne dolazi u obzir kao temelj slobode, jer ili je diktatura ili je ne može biti." (2:8)

U toj borbi za ostvarenje države kao sredstva slobode prof. Oršanić nalazi i opravdanost revolucionarnog nacionalizma. "Englezi i Francuzi svakako ne trebaju biti nacionalisti, ali Hrvati trebaju to biti, jer je smisao toga nacionalizma historijsko likvidiranje i konzumiranje i austromađarske i jugoslavenske atmosfere te postavljanje svakog Hrvata, pa i hrvatskog intelektualca, u onakvu historijsku normalu, u kojoj je Grk u Grčkoj, Portugalac u Portugalu i Francuz u Francuskoj. Hrvatska nacionalistička revolucionarnost ima očevidno vrlo skromnu dimenziju, jer želi učiniti nešto, što je skoro

općenito normalno, tj. učiniti hrvatske intelektualce normalnim Hrvatima." (11:8)

Kao zaključak ovog izlaganja želim dati samo još jedan izvadak, koji tumači i opravdava sav politički rad prof. Ivana Oršanića:

"Hrvatska državna ideja u svom ostvarenju treba da bude ostvarenje slobode hrvatskog naroda kao cjeline prema drugim narodima i hrvatskog čovjeka u narodnoj zajednici; treba da bude ostvarenje integralne slobode hrvatskog naroda." (13:9)

"Republika Hrvatska" br. 59 (listopad 1964.), str. 3-12.

Borbom do slobode

1. *Uvod*

Raspršeni smo po cijelom svijetu, zahvaljujući Jugoslaviji i komunizmu, te posve normalno, živeći u različnim sredinama, poprimamo od njih pojedine odlike i mane a u politici isto tako učimo u zemljama u kojima živimo. Ovo iskustvo nam ne bi škodilo kad u isto vrijeme ne bi značilo udaljivanje od Hrvatske i od hrvatskog naroda, te kad se naš javni rad, ukoliko se ne integrira u rad u zemlji boravka, ne bi pretvarao u obično folklorno iživljavanje, ili u nostalgično sjećanje na prošlost, koja je bila, ali koja nema nikakve stvarne veze s današnjim stanjem hrvatskog naroda u Domovini i s njegovom borbom.

Postoji dakle opasnost da se doista pretvorimo u odsječenu granu hrvatskog stabla, ako stalno ne držimo vezu s narodom u Domovini i ne pratimo njegovu borbu.

U ovom teškom stanju, koje upravo odgovara današnjim tlačiteljima hrvatskog naroda, jer na beskrvan način uništavaju najopasniju opoziciju, dodiri između Hrvata koji žive u različnim zemljama mogu odigrati važnu ulogu. Uspoređujući se međusobno, otkrivamo koliko smo se integrirali u jednoj sredini i kako daleko smo otišli od hrvatskih pitanja, misleći da se bavimo hrvatskom politikom. Svaki od nas lakše vidi pogreške kod drugoga nego kod sebe, po onoj evanđeoskoj da vidimo trn u oku brata svoga, a ne vidimo brvna u vlastitom oku.

Osjećajući ovu potrebu uspoređivanja i koristi od ovakvih sastanaka, drago mi je što se danas nalazim među vama * i siguran sam da ću od našeg današnjeg razgovora imati možda veću korist nego što ćete vi imati slušajući ovo moje izlaganje. Svakako nemojmo zaboraviti, pa i onda kad se ne složimo u svakoj pojedinosti, da nam je glavni cilj jedan te isti: oslobođenje Hrvatske i hrvatskog naroda i izgradnja slobode, pravde i blagostanja u budućoj Državi Hrvatskoj, pa si zato međusobno oprostimo sve drugo i razgovarajmo kao braća i sestre.

Bratski razgovor nije nikakvo gukanje golubova, nego često zna biti i rasprava, pa i prepirka, ali ako su bratski osjećaji iskreni i duboki, konac je uvijek napredak i prepirka znak ži-

* Predavanje održano 4. svibnja 1975. u New Yorku.

vota i traganja pravog puta, kao neophodno potreban preduvjet svakom napretku. Samo mrtvaci šute, a u emigraciji samo su oni potpuno složni kojima više nije stalo do Hrvatske i koji hrvatuju tek jedanput godišnje ni ne misleći ozbiljno da bi se ikada vratili u Hrvatsku i dijelili s hrvatskim narodom radosti i tuge. Takvi žele mir, mir mrtvila; slogu, slogu nerada; tišinu, tišinu pomanjkanja interesa.

Mi koji smo se danas ovdje našli, već samim time što smo spremni na dijalog, odbijamo *ovakvu* slogu, *ovakav* mir, ovo mrtvilo, jer smo za život, za djelatnost, za borbu i za *suradnju*. Nakon rasprave i razmirica, što je posljedica slobode svih nas, naći ćemo zajednički jezik i živo, bučno, nemirno ćemo krenuti naprijed u borbu za Hrvatsku, jer nam je stalo do nje, a ne do plakanja za prošlošću. Gledamo u budućnost, brinemo se za buduću hrvatsku državu, pa je stoga i razumljivo da među nama dolazi do razlika koje su znak bogatstva misli i osjećaja i dokaz da su Hrvati živ narod i da ih nikakva diktatura neće spriječiti da misle svojom glavom za svoju budućnost.

2. *Revolucija i njeno opravdanje*

U današnjim prilikama nemoguće je da se Hrvati i Hrvatice sastanu na izmjenu misli o položaju hrvatskog naroda, a da ne iskrsne pitanje revolucije i opravdanosti takvog procesa. Svaki razgovor o hrvatskoj budućnosti, koji ne bi taknuo ovu temu, bio bi nepotpun i zato manje vrijedan. Ali, opet, svaki razgovor u kojemu bi se govorilo o revoluciji kao o nekom višem dobru, bio bi štetan i stran hrvatskoj stvarnosti koja nije jednaka stvarnosti zapadnih zemalja, gdje se s revolucijom igraju sita djeca dobrostojećih građana kojoj se gadi materijalizam njihovih otaca. U našem slučaju revolucija još uvijek ima ono svoje prvotno i sociološki opravdano značenje borbe potlačenih i zapostavljenih protiv tlačitelja i izrabljivača. U hrvatskom narodu revolucija nije igra da se ispuni praznina nastala zbog predobrog života, nego je krvava borba da se materijalno i moralno stanje naroda promijeni i da narod dostigne druge narode na svim područjima na kojima je tako daleko zaostao radi jugoslavenske diktature i totalitarizma.

Pišući o revoluciji, prof. Ivan Oršanić je napisao kratko i sažeto opravdanje ovog procesa:

> "Revolucije imaju samo jedno opravdanje i potrebne su samo zbog jednog cilja, da naime dadu život zakonima slobode. Mimo toga revolucije su zločin."

Jer:

> "Revolucija sama po sebi još nije sloboda, nego nasilje, nered, pokušaji, zablude, ambicije, ali u težnji stvaranja sustava slobode. Revolucija je najodvratnije stanje ljudskog života, te iz njega vode dva puta: put stvaranja svih čimbenika slobode, put ponešto spor i mučan, put teških odgovornosti, strpljenja i dobrih živaca, te put stvaranja reda pomoću diktature, put brz, jednostavan i neodgovoran. U prvom leži smisao revolucije, u drugom izdaja revolucije."

Ako, dakle, shvatimo revoluciju kao nužno zlo, kao operaciju koja se nameće da bi se povratilo stanje zdravlja, tj. sustav slobode, onda se ne možemo igrati ni s riječju revolucija, ni s pojmom revolucije, a još manje sa samim revolucionarnim činima. Znamo da se igramo s vatrom, s velikim nesrećama i nevoljama koje su opravdane samo ako je konačan cilj toliko uzvišen da je vrijedno za nj podnijeti žrtve i ako nema uopće nikakve mogućnosti da stignemo na miran način do toga cilja.

Upravo zato što je to tako težak put i što je odluka toliko odgovorna, moramo shvatiti da u našoj bližoj prošlosti nisu svi bili za revoluciju. Bilo je iskrenih pokušaja da bi se hrvatski narod oslobodio mirnim putem. Najsustavniji je bio pokušaj Stjepana Radića, velikog hrvatskog mirotvorca, koji je vjerovao u slavensko bratstvo i mislio da će pozivom na opća ljudska prava, na demokratski duh u svijetu, na jedinstvenu volju hrvatskog naroda, uspjeti dovesti do *mirnog razlaza* između Hrvatske i Srbije i do stvaranja nezavisne hrvatske države koju je on, pacifistički vizionar, već unaprijed nazvao neutralnom hrvatskom seljačkom republikom.

Hici u beogradskoj Narodnoj skupštini pokazali su da Hrvatska ne može doći do slobode ni popuštanjem — a Stjepan Radić je u svojoj iskrenoj dobroti i popuštao — ni pozivanjem na Društvo naroda i na međunarodno javno mišljenje, jer su svi njegovi pozivi, pa i njegova smrt, ostali bez učinka. Smrću Stjepana Radića otvara se u Hrvatskoj revolucionarni proces koji do danas nije prestao.

Dr. Ante Starčević i dr. Eugen Kvaternik naučavali su doduše šezdeset godina ranije da Hrvatska mora biti slobodna da bi mogla biti sretna, a Kvaternik je svojim ustankom u Rakovici pokušao predočiti narodu da bez sile neće doći do slobode, no tek iskustvo s velikim, pacifističkim, seljačkim i demokratskim pokretom Stjepana Radića i njegov tragičan konac usvje-

šćuju u širokim slojevima istinu, da bez borbe, bez revolucije nema slobode.

Od Hrvata "golubinje ćudi", od "tamburaša" od onih koji ne znaju što hoće, ali zato to hoće žestoko — kako su se Srbi rugali Stjepanu Radiću i Hrvatima — beogradski atentat je napravio revolucionarne borce. Dao im je poticaj da napuste legalističke oblike borbe i da se prihvate oružja, a dao im je i jasno, očevidno, neposredno opravdanje za takav prijelaz u revolucionarnu borbu.

Tada je nasljednik Stjepana Radića bio pozivan od naroda da proglasi ustanak, što nije htio, jer, kako reče kasnije u svojim uspomenama, bilo bi žrtava. I zato je na upražnjeno mjesto morao doći netko drugi da kanalizira narodne osjećaje i odvede narod na put revolucionarne borbe kao jedini mogući put do slobode. U tome je povijesna zasluga predsjednika Hrvatske stranke prava i narodnog zastupnika grada Zagreba dr. Ante Pavelića, kasnijeg ustaškog Poglavnika, što je shvatio da više nema izbora, da hrvatski narod mora prigrliti put revolucionarne borbe ako se želi održati kao narod. Nikakve kasnije pogreške ili politički nedostaci u samoj borbi kao i za vrijeme postojanja Nezavisne Države Hrvatske ne mogu umanjiti važnost ovog prvog koraka.

Svaki Hrvat ima pravo prosuđivati prošlost, pa i hrvatske prvake, i slagati se ili ne slagati se s njihovim potezima, no kraj ove slobode postoje neke nepobitne činjenice koje nikakva kritika ne može promijeniti.

Takve su činjenice: zahtjev dr. Ante Starčevića da se sve hrvatske zemlje ujedine u jedno tijelo na temelju hrvatskog državnog prava; rakovička buna dr. Eugena Kvaternika kao putokaz budućim naraštajima da je za slobodu potrebno boriti se i žrtvovati sve, pa i život; organizacija hrvatskog seljaštva i pacifistička politika Stjepana Radića kao posljednji pokušaj da se dođe do slobode bez krvi i kao opravdanje za buduću borbu, i odluka dr. Ante Pavelića da prijeđe u otvorenu revolucionarnu borbu. Ovo su temeljnice i smjernice suvremene hrvatske politike. Na njima počiva buduća hrvatska revolucija.

Možda će netko reći da je u istu kategoriju potrebno staviti i hrvatsko "proljeće" i "mas-pok" od 1967. do 1971. godine. Za neke su i to bila potrebna iskustva da uvide da na miran način Hrvatska ni danas, pod ljevičarskom jugoslavenskom diktaturom, ne može doći do slobode kao što 1929. nije mogla doći do nje pod desničarskom jugoslavenskom diktaturom. Ali za narod kao cjelinu, kao povijesno biće, ovo iskustvo nije bilo

potrebno. Ne samo da je postojalo iskustvo s ubojstvom Stjepana Radića i četiri godine borbe za obranu hrvatske države, nego je postojala pobjednička jugoslavenska diktatura koja je uništavala u prvim godinama sve što je hrvatsko da popusti tek dvadeset godina kasnije kad je mislila da već nema opasnosti od hrvatske volje za oslobođenjem. Ne želim ovdje nabrajati sve strahote Titova, komunističko-jugoslavenskog režima da opravdam hrvatski revolucionarni duh. Previše su blizu, a da je potrebno o tome govoriti. Još i danas vlada, možda oštrije nego ikada. Spomenuo sam režim samo da ustvrdim da je njegovo dvadesetgodišnje postojanje trebalo tek utvrditi staro iskustvo i da novi, mirotvorni pokušaj, makar koliko bio moralno opravdan u pojedinaca, za narod kao cjelinu nije bio ni potreban ni opravdan. Narod je odabrao revolucionarni put 1929. godine i od onoga časa do danas nije bilo događaja koji bi nalagao napuštanje toga puta.

3. *Odnos prema neprijatelju i odnos prema protivnicima*

Od atentata dne 20. lipnja 1928., kad je hrvatski narod bio prisiljen stupiti u revolucionarnu borbu, protiv svoje parlamentarne i legalističke tradicije, u hrvatski politički rječnik je ušao pojam neprijatelja i zato danas moramo oštro i sustavno lučiti neprijatelje od protivnika.

Protivnik je onaj koji od nas drugačije misli u drugotnim, manje bitnim pitanjima, no koji s nama dijeli temeljne zasade i glavni cilj, tj. želju da se hrvatski narod oslobodi i da kao međunarodno priznata jedinica ostvari svoju slobodu u obliku države. Možemo se dakle razlikovati u načinu kako mislimo doći do slobode i nezavisnosti. Možemo se razlikovati i u pogledima na uređenje buduće hrvatske države. Možemo imati i različne ekonomske i socijalne poglede. O svemu tome mogu, pa i moraju, postojati razlike i različni ljudi zovu se, u časovima takve borbe, politički protivnici.

Ali oni, bilo stranci bilo podrijetlom Hrvati, koji niječu glavni cilj hrvatske borbe i koji danas zastupaju Jugoslaviju kao svoj cilj i, još i više, jugoslavenski narod kao svoj ideal, spadaju u neprijatelje. Ako su stranci, samo su neprijatelji. Ako su Hrvati, onda su još i izdajice.

Dobro lučimo one koji se nalaze u domovini i pokušavaju unutar sustava nešto učiniti za Hrvatsku, što znači da bar javno i formalno moraju priznati Jugoslaviju. Ako je ovo priznanje kod njih taktika, spadaju u široku frontu hrvatskih boraca. Možda radi svojih političkih i socijalnih pogleda mogu se smatrati našim protivnicima, ali nikada ih ne možemo

smatrati neprijateljima. U emigraciji, naprotiv, nije dopustivo ni ovakvo formalno priznavanje Jugoslavije.

Pitat će se netko, kakva nam je potreba da o tome govorimo već danas. Odgovor: kad bukne ustanak, više neće biti vremena ni o čemu razmišljati, ni o čemu razgovarati, ništa filozofirati, nego će biti nužno djelovati. A da djelovanje ne bude improvizacija, nego sustavna borba i izgradnja, potrebno je već danas pročistiti pojmove.

Ako danas oni Hrvati koji su *pri* vlasti u domovini — jer *na* vlasti nema uopće Hrvata, a ono malo njih koji su podrijetlom Hrvati i doista su na vlasti spadaju u izdajice — osjete da mi shvaćamo njihov položaj i da računamo na njihovu pomoć u času ustanka, te da ih ne smatramo neprijateljima nego tek, u najgorem slučaju, političkim protivnicima, onda nam je osigurana njihova pomoć i zajamčen uspjeh revolucije.

Pri tome ne zaboravljamo da je tridesetogodišnje iskustvo odbilo od komunizma i one koji su nekada stvarno bili komunisti. Danas su komunisti ili oportunisti ili prikriveni protivnici koji će se podignuti protiv komunizma, kao što su se podignuli protiv komunizma 1956. u Mađarskoj. A oni Hrvati koji su protiv Jugoslavije i još uvijek vjeruju u komunizam, ako se u revoluciji priključe borcima protiv Jugoslavije, imat će osigurana ista prava kao i svaki politički suborac i politički protivnik, već prema slobodnom opredjeljivanju.

Za nas, koji slobodu i ljudsko dostojanstvo smatramo jednim od vrhovnih dobara, politički protivnik je ljudska osoba vrijedna poštovanja. U politici moramo odbaciti balkanski talog koji nam je donio Beograd i vratiti se na onu sv. Augustina, da mrzim grijeh ali ljubim grešnika. Oštro ćemo zastupati svoje političko gledište, ali ćemo poštivati svakog Hrvata koji, uvjeren u svoje, drugačije gledište, isto tako iskreno radi za slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku.

Kad se ovo usvijesti u širim slojevima hrvatskog puka u svijetu i kad ova zamisao duboko prodre u Domovinu, jugoslavenska diktatura počet će se rušiti iznutra, a ne samo izvana, i mnogi će nosioci vlasti, pa i oružane sile, potajno raditi na oslobođenju Hrvatske.

Već danas moramo o tome govoriti. Moramo posijati sjeme da bismo mogli požeti plod. A sjeme mora biti dobro i plemenito.

Sjetimo se opomene našeg metropolite dr. Alojzija Stepinca, kasnijeg kardinala i mučenika Hrvatske i Crkve, koji je svim Hrvatima za vrijeme rata poručio u jednoj svojoj propovijedi: "Tko vjetar sije, buru žanje." Jedna je strana tada primjenjivala ove riječi na drugu stranu. Mi ustaše na one u šumi, a oni na nas. Istina je bila — što danas moramo uvidjeti — da je hrvatski duhovni nadpastir mislio na sve Hrvate, na braću koju su stranci zavadili i razdvojili, te koji su, potaknuti od stranaca, sijali vjetar, umjesto da su sijali sjeme ljubavi i razumijevanja prema Hrvatima drugog političkog mišljenja.

Hrvatsko iskustvo ne smije biti zaboravljeno, da ne bi bilo uzaludno. Hrvatska krv mora donijeti ploda i osigurati sreću Hrvatima, da nas mrtvi ne prokunu zbog uzaludnosti njihove žrtve.

4. *Područje idejno-političke borbe i područje revolucionarnog djelovanja*

Čim smo postavili pravilo da u današnjem stanju hrvatski narod nema nikakve alternative revolucionarnoj borbi, moramo se pozabaviti i s praktičnom primjenom ove spoznaje.

Govoriti o revoluciji bez krvi moguće je samo u teoriji. U praksi do danas još nema takvih primjera. Sve beskrvne revolucije ili su obične, nerevolucionarne promjene, ili su dovele do nasilja i onda kad su njihovi nosioci propovijedali nenasilje. Zar nije sam Isus Krist, koji je propovijedao ljubav prema bližnjemu i poštivanje vlasti, svoju duboku revoluciju započeo prolijevanjem svoje vlastite krvi? Krv tisuća mučenika označila je put od prvih, malih skupina do kršćanskog cara Konstantina Velikog, da se onda pretvori u krv onih koji su bili proganjani u ime nove vjere kao pogani ili kao krivovjernici. A u naše doba apostol nenasilja Mahatma Gandhi pada od ruke ubojice, kao krvna žrtva nove Indije, koja se, unatoč njegovih poziva, rađa u strašnim pokoljima između Hindusa i Muslimana koji još ni danas nisu prestali. Zar naš apostol mirne evolucije Stjepan Radić ne pada u Skupštini i zar njegova nauka nije dovela do mnogih žrtava kako hrvatskih tako i nehrvatskih? Moramo biti svjesni da revolucionarni proces nosi u sebi mnogo nevolja i nesreća i da je dopustiv samo onda kad nema alternative.

Ali u praksi i u revolucionarnom procesu postoje neka pravila. Svako nepotrebno nasilje treba izbjegavati. Svakom neprijatelju treba pokušati oprostiti i treba pokazivati najveći obzir prema drugoj strani. Ali to su moralna pravila koja svaki od nas pozna.

Postoje i politička pravila, posebno ona koja vrijede u našem slučaju.

Nisu opravdani nikakvi nasilni čini u inozemstvu u kojima bi stradao bilo koji stranac. Štoviše, u načelu treba u ino-

zemstvu izbjegavati nasilne čine, pogotovo kad se radi o zemljama gdje je sloboda govora osigurana. Nemojmo zaboraviti da ovakvi čini odbijaju ljude od naše borbe, jer nitko ne želi biti upleten u tuđe nevolje. Egoizam je jak i kod najboljih ljudi. Ovo ne znači da nekada, veoma iznimno, ne mogu biti opravdani i nasilni prosvjedi, no kao pravilo treba postaviti da je u svijetu, na slobodi, područje idejno-političke borbe, dok se puni revolucionarni proces smije, pa i mora, odvijati na domovinskom području. Ustanak se neće podignuti u svijetu nego u domovini. U svijetu se mora raditi ono što se ne može u domovini, gdje nema nikakve slobode političkog djelovanja i razgovaranja. Ideje se izgrađuju i razgrađuju tamo gdje se mogu slobodno iznositi, tj. u svijetu. Izgrađene i izrađene trebaju se prenositi u domovinu da tamo stvore podneblje za borbu, povedu narod na borbu i formuliraju ono što narod osjeća a nema prilike formulirati.

Hrvatske skupine u svijetu moraju postati ideološko-politički rasadnici revolucionarnog, beskompromisnog hrvatstva, ako doista žele izvršiti svoju dužnost. Upravo zato što prava revolucija nije rušilačka nego graditeljska, potrebno je dati joj idejni kostur da se unutar njega ispravno razvije, ali ne tamo gdje joj nije mjesto, nego na jedinom mjestu gdje se može stvoriti slobodna Hrvatska, u onoj zemlji između Drave, Dunava, Drine i Jadrana koju je Hrvat zauzeo pred više od 1.300 godina.

Iz ideološko-političkih rasadnika ideje moraju zračiti prema domovini, ali i iz domovine osjećaji i potrebe moraju zračiti prema tim rasadnicima, da se ne bi ovi pretvorili u sterilne, stvarnosti tuđe škole. Politika je život, stvarnost, odgovor na konkretna stanja. Bez toga ne može biti nikakve uspješne borbe niti revolucionarnog procesa.

Hrvatske skupine u svijetu moraju poštivati zemlju u kojoj rade i djeluju i razumno iskorištavati slobodu za unapređivanje hrvatske borbe. Samo ako znaju tu slobodu ispravno iskoristiti, te ako su u stalnoj vezi s domovinom, zavrijedit će naziv političkih rasadnika.

Zar ne opažamo kako u našim sredinama, od vremena na vrijeme, dolazi do ispada koji su suprotni ovim pravilima. Malo pažljivije proučavanje takvih ispada pokazuje da ih skoro uvijek potiču jugoslavenski službeni krugovi s namjerom da unište ove ideološko-političke rasadnike. Zdravi instinkt našeg svijeta zna razlikovati pojedine plamene riječi i ideje od poziva na zakonom nedopuštene i politički neopravdane čine, pa o tome nije potrebno posebno govoriti.

5. *Velesile i hrvatski ustanak*

Posebno je potrebno razmotriti, savezno s našom političkom djelatnošću u svijetu, odnose velesila prema hrvatskom pitanju uopće te hrvatskom ustanku napose.

Desetljećima smo slušali da je najvažniji zadatak nas u slobodnom svijetu da upoznamo svijet s položajem Hrvatske i s pravom hrvatskog naroda na slobodu. Ne može se reći da nije bilo dobrih i korisnih djela u tom pogledu, ali učinak je bio jednak ništici.

Dok vjerujemo da svjetsku politiku vode viši ideali, imamo pravo ustrajati na ovim tzv. kulturnim oblicima borbe. No čim shvatimo da je pod krinkom viših ideala skriven kruti egoizam, ne smijemo očekivati uspjeh dok se ne upletemo, kao saveznik ili kao protivnik, kao korist ili kao smetnja, u odnose između velikih sila.

Žalosno je, no istinito, da u mnogim zemljama hrvatsko se ime spominje tek kad se javlja o nekom nasilnom činu. Godinama se ni ne spominje, no dosta je bilo ubojstvo ambasadora, udbaškog pukovnika Vladimira Rolovića, u Stockholmu, da su sve novine pisale o Hrvatima i o hrvatskoj borbi. Time mi ne pokušavamo opravdati nikakav nasilan čin u inozemstvu, iako je ovaj događaj bio posebne prirode radi same žrtve i radi jasne želje počinitelja da ga samo zarobe i zamijene za hrvatske zatvorenike. Ubojstvo je bilo posljedica nasilnog gesta ambasadora Rolovića. Još jače je odjeknulo otimanje zrakoplova u Goeteborgu, pogotovo radi izvanredno pristojnog i kulturnog držanja samih počinitelja. Jedino zahtjev jednog od oslobođenih Hrvata da mu Švedska dade 500.000 kruna bacio je mrlju na jedan inače dostojanstveni prosvjed.

Ali iznad svih tih čina u inozemstvu stajali su, i stoje, djela otpora u domovini. Možemo raščlanjivati pohod hrvatskih gerilaca koji je poznat pod imenom Bugojna. Moramo ga proučavati, ako ne želimo da njihove žrtve ne ostanu uzaludne i da ne gubimo našu mladost bez adekvatnih učinaka. No u cijelom je svijetu odjeknula vijest da je mala skupina Hrvata, bez strane pomoći, pokušala podignuti ustanak u domovini. Mladići, rođeni pod Titom i odgojeni u komunističkim školama, koje je Jugoslavija istjerala iz njihovih domova, vratili su se da oslobode svoju rodnu grudu. Nikakva jugoslavenska propaganda nije mogla zasjeniti činjenicu da je hrvatska mladost latila oružja da sruši Jugoslaviju.

Isto tako pogibija Mate Prpića i Ivana Matičevića na Velebitu nije bez učinka. Ovaj puta su jugoslavenske vlasti shvatile da nije potrebno toliko govoriti kao u slučaju Bugojna i

zato je o njihovom podvigu manje pisao svjetski tisak. No i on je stavio hrvatsko ime u red aktualnosti o kojima se vodi računa. Ni jedna ni druga skupina nisu djelovale u inozemstvu nego u domovini. U inozemstvu su se idejno izgrađivali, u domovini revolucionarno djelovali.

Još nije hrvatska borba postala smetnjom da bi se njome pozabavile velesile, no prijelaz od čisto legalističko-propagandne borbe na revolucionarnu praksu doveo je do pojačanog zanimanja stranih sila za Hrvatsku.

Dok je Aleksandar Ranković suvereno zatvarao i ubijao Hrvate, nitko nije govorio o hrvatskom pitanju nego o pacifikaciji Hrvatske. Kad su Hrvati počeli odgovarati na isti način, iako u maloj mjeri, već se počelo govoriti o opasnosti da bi se Jugoslavija raspala.

Velesile će i u budućnosti, kao Njemačka i Italija 1941. godine, priznati Hrvatsku ako je Hrvati doista budu djelatno htjeli. Dok vjeruju da je želja za nezavisnošću samo knjiška iluzija nekih intelektualaca, a da se tzv. masa želi samo iseliti i dobro živjeti u Njemačkoj, Kanadi, Americi i Australiji, nitko se neće mnogo osvrtati na hrvatska prava, a najmanje Ujedinjeni narodi, ta organizacija za čuvanje stvorenih interesa. Tek kad negdje nastane kriza, bilo zbog vanjskog utjecaja bilo zbog unutrašnje borbe, velesile počinju o tom području voditi računa. Interes je u omjeru s vlastitim političkim, strateškim i gospodarskim probicima.

Nažalost, pravo na slobodu priznaje se tek onda kad iza njega stoji sila.

Ali sila, pa i onda kad je opravdana, nikada ne smije postati sama sebi svrhom, nego uvijek mora ostati sredstvo, nužno zlo, podčinjena općim političkim ciljevima cijelog naroda. Zato u tom pogledu hrvatski borci trebaju najstrožije poštivati zakone zemalja čije gostoprimstvo uživaju, da ne bi svojim djelovanjem štetili hrvatskoj borbi umjesto da joj koriste.

6. *Program za budućnost, a ne improvizacija*

Kada danas govorimo o narodnom ustanku, ne smijemo misliti na razdoblje Sibinjanin Janka ili na romantično vitlanje sabljama iznad glava. Danas, štoviše, nije dovoljno pozivati narod na oslobođenje od strane vlasti kao, recimo, prije tridesetak godina, nego je potrebno pružiti mu program za bolju budućnost u širokom spektru javnog života. Drugim riječima, danas se narod ne bori samo za formalnu slobodu niti za znakove slobode, kao što su grb, zastava, jezik, državna vlast, iako ih i nadalje štuje i zahtijeva, nego traži da ovi oblici

nose i sadržaj kao političko, gospodarsko i društveno uređenje, napredak, poboljšanje životnog standarda, kulturni razvitak i slično. Ne može se nikoga pozivati na borbu i na žrtvu s riječima da ćemo se najprije osloboditi, a onda ćemo misliti o tome kako ćemo urediti svoju državu. Ovakve improvizacije nikada ne mogu dovesti do rezultata, a to osjeća svaki čovjek koji doista misli na buduću hrvatsku državu. Samo onaj, koji se ne misli vratiti u tu Hrvatsku, može danas reći da mu je svejedno kakva će biti, jer i onako on je traži za druge a ne za sebe. Podsjeća me na odgovor engleskog premijera Churchilla brigadiru McLeanu, kad mu je ovaj rekao da postoji opasnost da će nakon rata u Jugoslaviji zavladati komunizam. Churchill je upitao McLeana da li misli živjeti u Jugoslaviji, a kad je ovaj odgovorio da ne misli, dodao je Churchill: "Ni ja." Jasno je da je s ovakvim stajalištem doista svejedno kakva će biti buduća država. Ali onda, gdje je opravdanje borbe i žrtava? Zar nismo na početku rekli da je revolucija samo onda opravdana ako gradi sustav slobode, dakle ako se vodi u okviru jednog dubokog programa, a ne samo formalno za vanjske znakove nezavisnosti.

Ne tvrdim da u našem današnjem stanju jedna od komunista vođena revolucija, koja bi odcijepila Hrvatsku od Jugoslavije i organizirala je onako kao što su organizirane druge komunističke države, ne bi značila napredak u usporedbi s današnjim stanjem u kojem Hrvatska trpi dvostruko ropstvo: nacionalno i političko. Ali za nas ovo nije dovoljan razlog da pozovemo narod na žrtve. Za nas bi to bio samo prvi korak, nedovršena revolucija, jer bi nedostajao bitni učinak, a to je ostvarenje slobode u samoj Hrvatskoj.

Mi smatramo da je borba totalna, za slobodu zajednice i za slobodu pojedinaca, dakle da mora biti obuhvaćena jednim programom. U tome ne tvrdimo da mora postojati jedan jedinstveni program. Ovo bi bio novi totalitarizam a ne sustav slobode. Što tvrdimo i što zastupamo jest da hrvatske skupine koje ulaze u borbu, moraju ići u nju s vizijom budućnosti, dakle s izrađenim programom. Po našoj misli, pluralizam u programima dopušten je, pa i poželjan, već u razdoblju borbe, ukoliko znamo iznad svih tih razlika sačuvati viziju glavnog i zajedničkog cilja: hrvatskog narodnog i državnog oslobođenja.

Zašto toliko govorimo o programu? Mogao bi nam netko reći da priređujemo ražanj dok je zec još u šumi. Ali ako gledamo oko sebe i vidimo tragediju mnogih naroda koji su se oslobodili tijekom posljednjih trideset godina, te koji su strani teror zamijenili možda još gorim domaćim terorom, a strano loše vođenje države vlastitom nesposobnošću i improvizacija-

ma, onda naš zahtjev da se već sada misli i govori o budućoj Hrvatskoj nije neka gimnastika duha nego dokaz da mi vjerujemo u mogućnost oslobođenja, za razliku od nekih koji ne vjeruju u tu mogućnost pa lako odbacuju razgovore o budućnosti kao gubitak vremena.

Svaka ideja koja će biti izrađena i usviještena prije pobjede revolucije bit će jedan problem manje u novoj državi. Svako rješenje koje je unaprijed proučeno i predloženo, bit će jedan sukob manje u budućoj slobodi. Sve što smo danas priredili, imat ćemo u rezervi sutra kad neće biti vremena za mirno pripravljanje. Sve što je planirano, omogućit će nam da izbjegnemo improvizacijama i neuspjesima.

Ističem — i mislim da nikada neću dovoljno istaknuti — da je pluralizam u borbi veoma važan, ako želimo stvoriti državu slobode a ne bilo kakvu državu, ako želimo stvoriti Hrvatu slobodan dom, a ne samo zamijeniti tuđu diktaturu svojom.

Bez priznanja razlika u borbi, ni buduća država ih neće priznavati. Bez pluralizma danas, buduća Hrvatska će biti odraz onoga što su Hrvati doživljavali. A doživljavali su samo silu i nasilje, pa je zato sila i nasilje ono što bi kao prvo iz nas izbilo, ako se već sada ne spremamo na odgovorno vršenje vlasti.

7. *Stav i program Hrvatske republikanske stranke*

Sigurno će se netko i začuditi da sve do ovog časa nisam ni spomenuo Hrvatsku republikansku stranku, kojoj sam na čelu od smrti njenog utemeljitelja prof. Ivana Oršanića. Pitat će se, ne želim li možda na takav način prikriti svoje stavove?

Ništa dalje od istine nego takvo mišljenje. Želio sam pokazati da upravo oni ljudi koji imaju svoj program i koji na temelju svoga slobodno usvojenog programa organizirano djeluju u zajednici s drugima, nisu strančari. Organizirano, stranačko djelovanje otvoreno je prema svim strujama u narodu, jer je usmjereno prema dobru narodne cjeline. Druge struje znaju s kime razgovaraju i osjećaju da surađuju — ili se bore — s nečim jasnim i određenim, s ljudima koji odgovorno stoje iza svojih prijedloga i riječi. Strančarstvo je, naprotiv, bolesna pojava, degeneracija stranačkog života, kad ljudi u svojoj vlastitoj skupini gledaju vrhovni cilj a ne sredstvo u djelovanju narodne zajednice. Strančarstvo je u političkom životu isto tako štetno kao što je štetan egoizam u privatnom životu, pohlepa za dobiti u gospodarskom životu i anarhija i nasilje u socijalnom djelovanju.

Tko je pratio moje izlaganje, vidio je u glavnim crtama republikanske misli, iako ih nisam nazvao tim imenom.

Osjetio je da postoji ljestvica vrijednosti, od one vrhovne koju nazivamo narodnom i osobnom slobodom, pa do manjih, ali ipak važnih vrednota kao što su socijalna pravda, gospodarski napredak, politička sloboda i kulturni razvitak.

Kao svaka politička skupina i naša stranka smatra da iznad posebnosti stoje zajednički ciljevi i da su ovi prvotni. Oslobođenje Hrvatske i njena nezavisnost spadaju na prvo mjesto i o tome nema nikakve rasprave. No čim smo se tako definirali, stvorili smo podlogu za suradnju s drugim Hrvatima koji idu za istim ciljem. A čim smo se definirali kao stranka, tj. dio naroda, već smo načelno priznali drugima pravo da mogu unutar zajedničkog cilja imati druge misli u pogledu uređenja hrvatske države.

Dakle, upravo zato što ispravno postavljeni stranački život znači odgovorno djelovanje oko određenih i jasno zacrtanih programa, stvara se podneblje za viši, suvremeni slobodarski život i sprečavaju se pojave patrijarhalnog ili totalitarističkog jedinstva koje nam nameću naši neprijatelji. Što je Hrvat u svojoj novijoj povijesti vidio od vlasti? Silu, nasilje, prevaru, iskorištavanje, uništavanje slobode, ubijanje tijela i duha. Nije stoga čudo da iz nas često izbija nesavršenstvo, pa i pogrešni stavovi, što je sve u nas usadio naš neprijatelj: Venecija, Austrija, Mađarska, Turska, Srbija, a danas jugoslavenski komunizam. Nije to naša krivnja. Mnogi od nas upadamo nehotice u one oblike političkog života na koje su nas naučili naši gospodari. S time moramo računati i zato moramo pobijati ovakve porive, što ćemo postići ako jačamo demokratske, slobodarske političke strukture koje će dobru volju svih hrvatskih boraca uokviriti i izvesti iz nametnutih totalitarističkih kalupa.

Želim još istaknuti jednu važnu osebinu Hrvatske republikanske stranke koja nije dovoljno zapažena, no koja opravdava njeno postojanje u današnjem razdoblju hrvatskog narodnog života.

Uvijek ističemo da je hrvatsko republikanstvo jedan od oblika, a mi mislimo da je danas najsuvremeniji oblik hrvatskog nacionalizma. Nacionalizam, kao pojava, jača u razdobljima kad je ugrožena narodna zajednica kao posebna cjelina, a jenjava u onim vremenima kad nema opasnosti da bi oslabila općenarodna veza. I u hrvatskom slučaju opažamo kako u časovima krize i ugroženosti hrvatstva nacionalizam raste, a da jenjava kad se opasnost smanjuje. Rijetka su, međutim, bila razdoblja gdje hrvatstvo nije bilo ugroženo i zato su rijetki časovi kad je nacionalizam bio neaktualan.

Ali nacionalizam zahtijeva svoje oblike koji odgovaraju času. On nije reakcionaran nego iskreno napredan, jer se bori za zajednicu, dakle za sve, a ne samo za jedan dio naroda, bio on manjinski ili većinski. Zato i nacionalizam poprima socijalne ideje i nosi ih kao dio svog idejnog sustava.

U propadanju feudalne Hrvatske, kad je odnarođeno plemstvo tražilo oslon na tuđina, a visoko građanstvo, ukoliko ga je uopće bilo, služilo tuđoj vlasti, nacionalizam u obliku Stranke prava dr. Antuna Starčevića i dr. Eugena Kvaternika uvodi na političku pozornicu niže građanstvo, obrtništvo i inteligenciju i, kao prvo, govori o potrebi da se podigne seljaka koji da je još grub i neuk. U ono vrijeme ovakva građanska stranka značila je napredak u našoj sredini.

U građanskoj Hrvatskoj, koja je zalutala u vode jugoslavenstva i oportunizma, nacionalizam ponovno probija preko Stjepana Radića i stavlja seljaštvo u prvi red borbe, što je tada bilo ne samo nacionalno nego i socijalno veoma napredno i aktualno.

Danas je glavni teret borbe u Hrvatskoj pao na radništvo. Njega iskorištava nova, komunistička, tehnokratska i birokratska klasa, ono se gubi po gradilištima Europe i svijeta, ono najviše trpi zbog nepostojanja hrvatske državne vlasti. Stoga je ono najdublje nacionalističko i zahtijeva svoj politički oblik. Ovaj oblik hrvatskog nacionalizma nosi danas Hrvatska republikanska stranka. Kraj nekoliko intelektualaca, koji svi rade da zarađuju za svoj život, glavninu republikanaca danas tvore radnici koji su osjetili da je Hrvatska republikanska stranka prava nacionalistička, radnička stranka. Ne u klasnom smislu borbe jednog dijela naroda protiv drugih dijelova, nego u smislu zagovaranja zajedništva, cjeline i socijalne pravde kao glavnog sadržaja hrvatske oslobodilačke, nacionalne borbe. I kao radnička — a ne marksistička ili gospodsko-socijalistička stranka — Hrvatska republikanska stranka nastoji izvršiti svoju ulogu. I jer nije ekskluzivna, želi suradnju sa svim hrvatskim političkim skupinama, sa svim Hrvatima dobre volje, jer joj je cilj sloga i suradnja Hrvata, a ne marksistička klasna borba.

Možda će netko uskliknuti da isticanje radništva nije opravdano u našem, hrvatskom slučaju. Želim podsjetiti da je danas, kao posljedica Titove politike u domovini, a i kao općenita pojava u industrijaliziranim zemljama, seljaštvo u opadanju i da u Hrvatskoj više ne tvori većinu pučanstva kao što je još tvorilo koncem drugog svjetskog rata. Kada smo 1951. godine mi republikanci objavili svoja Načela, naveli smo u točki VIII.: *"Hrvatsko seljačko gospodarstvo je temelj za organski razvitak cjelokupnog hrvatskog gospodarstva..."* A u tumačenju ove točke rekli smo, između ostalog, da želimo da bi *"seljak ...postao aktivni i odgovorni nosilac narodne ekonomije"*. Nasilnom kolektivizacijom, poreznim mjerama, radom u inozemstvu i uopće zapostavljanjem hrvatske privrede Jugoslavija je uspjela proletarizirati hrvatsko selo, isprazniti cijele predjele i pretvoriti veći dio osiromašenog seljaštva u industrijski proletarijat. Iako i nadalje smatramo idealnim osiguranje seljačkog gospodarstva kao stabilnog čimbenika u hrvatskom narodu, ne možemo zatvoriti oči pred činjenicom da je danas najviše iskorištavani sloj ovaj novi, još nedovoljno izgrađeni radnički stalež i da radnicima moramo posvetiti najveću pažnju kao najbrojnijim žrtvama današnjeg stanja u domovini.

Time ne unosimo nikakvo klasno mjerilo u hrvatski javni život, nego naprotiv, sa stajališta narodne cjeline i za nju, ističemo važnost ovih radnika, kao i radništva uopće, u našoj borbi te u budućoj izgradnji hrvatske slobode.

Integralna sloboda — ta definicija našeg programa — tj. sloboda Hrvatske kao zajednice i sloboda Hrvata kao pojedinaca, ona je spona koju nudimo svakom hrvatskom bratu i sestri u borbi za oslobođenje.

8. *Odnos prema drugim skupinama i prema Hrvatskom narodnom vijeću*

Vidjeli smo do sada da je glavna misao Hrvatske republikanske stranke u odnosu prema drugim Hrvatima misao o suradnji i jednakopravnosti. Odbija svaku isključivost, pa i vlastitu, i traži suradnju između hrvatskih skupina, a ne sukobe između njih, iako ne odbija raspravu, pa i oštru raspravu, niti je smatra sukobom. U tome je ključ za razumijevanje naših pogleda prema drugim skupinama, pa i prema njihovoj suradnji koja se danas pokušava ostvariti u Hrvatskom narodnom vijeću.

Da se ne bi mislilo da je naš stav odgovor na današnje stanje, citirat ću odlomak iz mog referata koji sam održao na raspravi za "Okruglim Stolom", održanoj u Hrvatsko-argentinskom društvu sveučilištaraca, u Buenos Airesu dne 23. svibnja 1964. godine, koja je objavljena u posebnoj knjižici 1965. godine.

> "Ne može se nijekati da bi središnje tijelo u svakoj emigrantskoj djelatnosti bilo jače nego pojedinačni napori, jer koncentracija snaga u većini slučajeva dovodi do njihova boljeg iskorištavanja, iako i u ovome ima dosta izuzetaka. Ali postoji opasnost da se takvo središ-

nje tijelo pretvori u jedini politički instrument emigracije i, ukoliko dovede do pobjede, da postane diktatorsko tijelo u domovini. Možda bi takvo središnje tijelo bilo uspješno u samoj borbi za narodno oslobođenje, ali bi bilo velikom smetnjom u ostvarenju slobode u jednom oslobođenoj domovini.

S druge strane središnje tijelo koje bi bilo toliko slabo da ne bi predstavljalo opasnost za buduću slobodu u domovini bilo bi vjerojatno i odviše slabo da išta postigne u tijeku borbe za oslobođenje domovine, te bi bilo nepotrebno, jer bi bilo neadekvatno kao sredstvo za postignuće postavljenog cilja."

U navedenom referatu govorio sam i o oznakama budućeg središnjeg tijela:

> "Središnje tijelo koje bi svoj autoritet crplo iz sebe, tj. koje bi bilo sastavljeno od uglednih pojedinaca udruženih da nametnu svoju volju emigraciji, pa makar to bilo učinjeno i s najboljom namjerom da se koristi narodu, bilo bi uvijek diktatorsko. Tek središnje tijelo koje bi bilo sastavljeno od jakih političkih skupina, dakle koje bi svoju snagu crplo iz skupina koje ga sastavljaju, imalo bi dovoljno snage za rad, a opet ne bi se moglo pretvoriti u diktaturu, budući da temelj snage ne bi bio u njemu nego u skupinama koje ga stvaraju i koje i nadalje imaju zadržati svoju autonomiju.
>
> Samo ono središnje tijelo koje bi svoju snagu crplo iz jakih skupina moglo bi u hrvatskom slučaju osigurati postignuće obih ciljeva narodne borbe. Zato je prvi preduvjet za stvaranje takvog tijela stvaranje potrebnih temeljnih skupina koje će oblikovati središnje tijelo, a ne stvaranje središnjeg tijela koje bi nakon toga stvaralo područne, djelatne skupine."

Iz navedenog odlomka može se vidjeti da naši pogledi na zajednički nastup nisu bili jednaki onima koji su pobijedili u Torontu 1., 2. i 3. veljače 1974., iako smo lojalno surađivali u novostvorenom Hrvatskom narodnom vijeću te još i danas stojimo uz Vijeće i podupiremo ga.

Vjerujemo da je za bolji razvitak hrvatske političke borbe neophodno potrebno jačanje hrvatskih političkih skupina, kao temelja za djelovanje, a kao drugi, isto tako nuždan korak, njihova suradnja u zajedničkoj borbi. Prema tome, nakon dosadašnjih iskustava, vjerujemo da je naš glavni nedostatak u

preslabim skupinama, u prevelikom broju politički neorganiziranih Hrvata i Hrvatica i u premalim i neredovitim dodirima između pojedinih skupina.

Želim i nadam se da će Hrvatsko narodno vijeće pojačati napore da se pretvori u zajedničko saborsko i koordinaciono tijelo svih hrvatskih djelatnih skupina i da će se u njegovu krilu stvoriti i ostvariti hrvatska suradnja.

9. *Žena u borbi*

Govorimo i pišemo da nijedan Hrvat ne bi smio ostati izvan borbenih redova, da nam je potreban svaki Hrvat u borbi kako bismo srušili premoćnog neprijatelja. Kad govorimo o borbi, ne mislimo samo na oružanu borbu, nego na onu političku borbu koja prethodi oružanoj borbi, upravlja njome i iskorištava je na koncu. Ali iako govorimo o potrebi aktiviranja svakog Hrvata i iskorištavanju svih snaga, još uvijek zapuštamo silnu rezervu snaga koju predstavlja hrvatska žena u borbi. Još uvijek govorimo o politici kao o nekoj čisto muškoj sferi djelovanja, i nekada javno i otvoreno, a nekad tajno i prikriveno, isključujemo hrvatsku ženu iz javnog rada ili joj dajemo samo drugotne, u biti nepolitičke uloge, i time je odbijamo od glavnog posla.

Što postizavamo ovim nesuvremenim, zaostalim stavom? Da li time jačamo obitelj? Da li sprečavamo napuštanje tradicionalnih vrednota? Stvarno, ovime samo štetimo sebi i svojoj borbi, jer žena, koja danas vidi kako se u svijetu ruše sve prepreke njenom sudjelovanju u javnom životu, gledajući ovakve prepreke u hrvatskoj politici normalno gubi zanimanje za nju i osjeća prema njoj neku odbojnost. Svojom zaostalošću isključujemo polovicu hrvatskog naroda iz borbe, odbacujemo vrijedne snage koje bi nam mogle pomoći.

I danas slušamo u našoj sredini da je ženi mjesto u kući, u obitelji, a ne u politici. Još 1958. napisao sam o tome članak u "Hrvatskoj misli", koji je pretiskala "Hrvatska borba" 1973. i gdje sam rekao:

> "Ne moramo se bojati da će politički rad hrvatskih žena u emigraciji (...) udaljiti ih od obiteljskih dužnosti. Kao što nitko ne zahtijeva od muškaraca da zapuste svoju obitelj zbog javnog rada, nitko ne smije tražiti takvo zapuštanje ni od žena. I kod jednih i kod drugih nije pitanje odreći se obitelji ili javnog rada, nego uskladiti jedno i drugo, kao što potpun čovjek usklađuje tijelo i dušu, materijalna i duhovna dobra."

Danas vidimo u svijetu žene na svim javnim položajima. Indira Gandhi u Indiji i Golda Meir u Izraelu pokazale su snagu državničkog uma ne samo u miru nego i u ratu. Engleska konzervativna stranka, kula staromodne muške superiornosti, izabire ženu, Mrs. Margaret Thatcher, da je izvuče iz mrtvila izbornih poraza i već se osjeća kako u njoj struji nov duh. A irski su borci poslali u parlament mladu Bernardette Devlin.

Mi Hrvati imali smo sreću da su naše žene u svakom pogledu bile ne samo jednake muškarcima u svom hrvatstvu nego bih se usudio reći da su bile bolje. Malo je bilo žena koje su iz oportunizma ili interesa išle služiti neprijatelju, a uzevši u obzir naše predrasude, mnogo ih je bilo koje su ulazile u borbu i žrtvovale su se. U razdoblju Nezavisne Države Hrvatske pojavile su se žene i djevojke borci, jednake po izgrađenosti i hrabrosti muškarcima, koje su sve dale za Hrvatsku pa i svoj život. Neprijatelj ih je posebno okrutno proganjao, jer je vidio u njima opasnost za svoju vlast.

Kad revolucionarni duh pobijedi u hrvatskoj ženi, neće biti snage koja će zaustaviti hrvatski ustanak — i hrvatsku pobjedu, jer će puno sudjelovanje žena u borbi značiti da je hrvatski narod stopostotno mobiliziran.

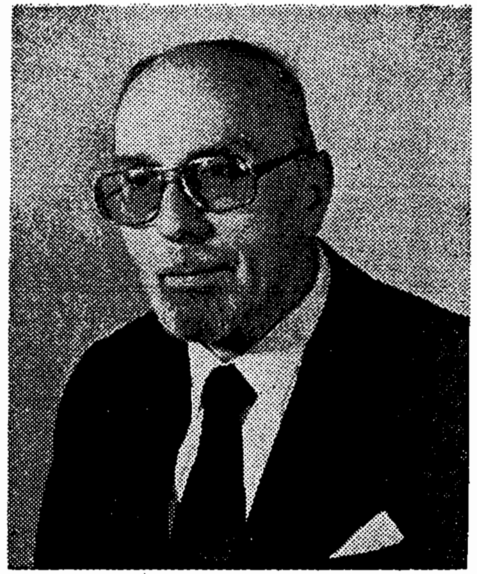
Protiv mobiliziranog, slobodno mobiliziranog naroda, nema sile koja mu se može oduprijeti.

Borbom do slobode, žrtvama, izgradnjom, organizacijom, ljubavlju prema svojoj zemlji i svom narodu, postići ćemo ono za čime svi žudimo.

"Hrvatska borba" br. 43 od 10. lipnja 1975.

Sadržaj:

Este libro se terminó de imprimir en el mes de julio de 1983 en los Talleres Gráficos Dorrego, Av. Dorrego 1102, Buenos Aires

IVO KORSKY rođen je u Osijeku dne 22. veljače 1918. Maturirao je u Osijeku 1935., a 1940. promoviran je na čast doktora prava na Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Ilegalnom Ustaškom pokretu u domovini pristupio je koncem 1935. Pad Jugoslavije dočekao je u zatvoru. Od siječnja 1942. nalazi se na dužnosti u Ustaškoj vojnici u kojoj za Božić 1944. dobiva čin satnika. Povlači se iz domovine 6. svibnja 1945., te nakon provedenog zarobljeništva u Italiji godine 1947. dolazi u Argentinu gdje započinje nov život. Godine 1951. pristupa Hrvatskoj republikanskoj stranci u kojoj zauzima različite dužnosti. Nakon smrti osnivača stranke, prof. Ivana Oršanića, u siječnju 1968. članovi ga izabiru za novog predsjednika stranke.